

Migracije na rubu Europe: trendovi, politike, izazovi

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2024**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:303:265869>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Migracije na rubu Europe:

trendovi, politike i izazovi

Urednice
Sanja Klempić Bogadi
Snježana Gregurović
Dubravka Mlinarić

Migracije na rubu Europe: trendovi, politike i izazovi

IZDAVAČ

Institut za istraživanje migracija

ZA IZDAVAČA

dr. sc. Marina Perić Kaselj

UREDнице

dr. sc. Sanja Klempić Bogadi

dr. sc. Snježana Gregurović

dr. sc. Dubravka Mlinarić

RECENZENTICE

dr. sc. Marica Karakaš Obradov

izv. prof. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta

LEKTURA

Branka Kursar

Jasenska Kuček

DIZAJN NASLOVNICE

Studio Purpur d.o.o.

PRIPREMA ZA TISAK

Boris Šikić

TISAK

Tiskara Zelina d.d.

Naklada 200 primjeraka

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001215687

ISBN 978-953-6028-70-2 (tiskano izdanje)

ISBN 978-953-6028-78-8 (elektroničko izdanje)

Migracije na rubu Europe: trendovi, politike i izazovi

Urednice

Sanja Klempić Bogadi

Snježana Gregurović

Dubravka Mlinarić

Institut za istraživanje migracija
Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
I. DIO	
MIGRACIJE I POVIJESNA ISKUSTVA	
Migration Within the Area of Contemporary Slovenia and Croatia from a Historical Perspective: How Historical Migration Influenced the National Narratives	9
Damir Josipović	
Iz povijesti migracija romskog stanovništva na hrvatskim područjima od doseljavanja u 14. stoljeću do 20. stoljeća	29
Danijel Vojak	
Smjerovi mađarskih migracija u Slavoniju u 19. stoljeću	41
Denis Njari	
Odseljavanja i doseljavanja u slobodni i kraljevski grad Osijek na početku 19. stoljeća	51
Eldina Lovaš	
II. DIO	
ISELJAVANJE IZ JUGOISTOČNE EUROPE I POSTMIGRACIJSKA ISKUSTVA	
Zašto mladi (ne)ostaju u Hrvatskoj? Istraživanje stavova o koristima i troškovima odlaska i ostanka	63
Krešimir Peracković, Geran-Marko Miletić, Mateo Žanić	

Hrvatski iseljenici u Europi: suvremeni obrasci društvene i gospodarske povezanosti s Hrvatskom 87
Josip Ježovita, Mateja Plenković, Matea Škomrlj

Da li druga generacija migranata može doprineti razvoju države porekla?
Studija slučaja Republika Srbija 101
Milica Langović, Danica Šantić

III. DIO

LJUDSKA PRAVA I PRISILNE MIGRACIJE

Eurodac, biometrija i algoritmi: utjecaj tehnologije na ljudska prava migranata 115
Matija Kontak

Pravaši i migracijska kriza 2015. godine 129
Velimir Veselinović

Zapošljavanje i obuhvat Mjera aktivne politike zapošljavanja za osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom u Republici Hrvatskoj 147
Ivančica Devčić, Daša Poredoš Lavor

Migracijski kontekst rata u Ukrajini i njegov potencijalni demografski odraz na Republiku Hrvatsku 161
Dražen Živić, Monika Komušanac

IV. DIO

SUVREMENO DOSELJAVANJE U HRVATSKU

Stavovi o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj 175
Petra Međimurec, Dario Mustač, Ivan Čipin

Radne migracije na rubu Europe: dolazak stranih radnika u Hrvatsku 191
Snježana Gregurović, Margareta Gregurović, Sanja Klempić Bogadi, Sonja Podgorelec, Simona Kuti

Rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj: Kakav je položaj stranih radnika? 207
Hrvoje Butković

PREDGOVOR

Sve europske zemlje posljednjih su desetljeća zahvaćene migracijama kao određene, tranzitne ili zemlje porijekla migranta. Osim što su, povijesno gledajući, u europskim zemljama migracije snažno utjecale na etničku različitost, Europa se zbog sve brojnije imigrantske populacije s pravom može nazvati imigrantskim kontinentom.

Zbog toga je upravljanje migracijama, bez obzira radi li se o neplaniranom useljavanju i iseljavanju ili planiranom, važna tema kako na *policy* razini tako i na onoj široj – društvenoj. Dok gospodarski najrazvijenije zemlje privlače radne migrante, a one s jakim socijalnim državama tražitelje međunarodne zaštite, rubne europske/EU zemlje u najvećoj su mjeri zemlje tranzita neregularnih migranata, a tek u novije vrijeme postaju odredišta radnim i drugim kategorijama migranata.

Upravljanje migracijama na rubovima carstava, kraljevstava, ekonomskih i političkih unija oduvijek je bilo važno kako na formalnoj tako i na simboličkoj razini. Kao i tijekom povijesti, tako i danas, zemlje na rubu Europe / Europske unije preuzimaju ulogu čuvara granica i tvrđavu Europu štite od neželjenih migracija, naročito u razdobljima povećanog migriranja prouzročenog ratovima, prirodnim katastrofama i političkim nestabilnostima. Čini se da je glavni izazov kod „dobrog upravljanja schengenskim i vanjskim granicama“ pomiriti dvije strane: *ljudskopravašku* – poštujući standarde ljudskih prava na granici i *sigurnosnu* – štiteći državnu granicu od neregularnih migracija.

U Zagrebu je od 29. do 30. rujna 2022. održana Međunarodna znanstvena konferencija *Migracije na rubu Europe: trendovi, politike i izazovi* na kojoj su kroz izlaganja i rasprave znanstvenici različitih profila iz povijesne i suvremene perspektive analizirali različite aspekte migracija u europskim zemljama s naglaskom na jugoistočne, propitivali učinkovitost europskih migracijskih, azilnih i integracijskih politika te razmatrali promjene koje u društvima nastaju kao rezultat migracijskih procesa.

Ova knjiga predstavlja zbir izabranih radova s konferencije koji su podijeljeni u četiri tematska dijela. Prvi dio Migracije i povijesna iskustva donosi četiri rada. Rad Damira Josipovića *Migration Within the Area of Contemporary Slovenia and Croatia from a Historical Perspective: How Historical Migrations Influenced the National Narratives* bavi se povijesnim migracijama koje su pridonijele afirmaciji i reafirmaciji etničke granice između Slovenaca i Hrvata. Danijel Vojak u radu *Iz povijesti migracija romskog stanovništva na hrvatskim područjima od doseljavanja u 14. stoljeću do 20. stoljeća* analizira migracije Roma na hrvatskim povijesnim područjima u razdoblju od njihova doseljavanja u drugoj polovini 14. stoljeća do 20. stoljeća. Denis Njari u tekstu *Smjerovi mađarskih migracija u Slavoniju u 19. stoljeću* prvenstveno na temelju mađarskih izvora okvirno rekonstruira glavna područja s kojih su Mađari doseljivali na područje Slavonije, etape doseljavanja i njihova migracijska odredišta. *Odseljavanja i doseljavanja u slobodni i kraljevski grad Osijek na početku 19. stoljeća* autorice Eldine Lovaš bavi se migracijama u Osijeku na temelju

podataka prvog popisa neplemenitog stanovništva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka iz 1814. godine.

U drugom dijelu pod nazivom Iseljavanje iz Jugoistočne Europe i postmigracijska iskustva okupljena su tri rada. Krešimir Peračković, Geran-Marko Miletić i Mateo Žanić u radu *Zašto mladi (ne)ostaju u Hrvatskoj? Istraživanje stavova o koristima i troškovima odlaska i ostanka* iznose rezultate anketnog istraživanja provedenog u Vukovarsko-srijemskoj županiji o odlasku ili ostanku mladih u Hrvatskoj. Slijedi tekst *Hrvatski iseljenici u Europi: suvremeni obrasci društvene i gospodarske povezanosti s Hrvatskom* autora Josipa Ježovite, Mateje Plenković i Matee Škomrlj o uključenosti hrvatskih iseljenika u iseljeničke organizacije u Europi te njihovoj društvenoj i gospodarskoj povezanošću s Hrvatskom. Autorice Danica Šantić i Milica Langović u radu *Može li druga generacija migranata doprineti razvoju države porekla? Studija slučaja Srbija* analiziraju transnacionalne aktivnosti druge generacije migranata iz Srbije u Švicarskoj vezano uz novčane doznake.

U okviru trećeg dijela Ljudska prava i prisilne migracije nalaze se četiri rada. Prvi od njih, *Eurodac, biometrija i algoritmi: utjecaj tehnologije na ljudska prava migranata* Matije Kontakata ukratko prikazuje probleme koje izaziva biometrija korištena za nadzor granica i migracija, s naglaskom na sustava Eurodac za tražitelje azila. U sljedećem radu, *Pravaši i migracijska kriza 2015. godine*, Velimir Veselinović raspravlja o političkom djelovanju pravaških stranaka u Hrvatskoj tijekom migracijske krize 2015. Ivančica Devčić i Daša Poredoš Lavor u radu *Zapošljavanje i obuhvat Mjera aktivne politike zapošljavanja za osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom u Republici Hrvatskoj* analiziraju politike zapošljavanja osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom kroz kratak pregled integracijskih politika s naglaskom na pristup tržištu rada, zakonsku osnovu, Mjere aktivne politike zapošljavanja prema vrsti intervencije i primjere iz prakse o zapošljavanju. U tekstu *Migracijski kontekst rata u Ukrajini i njegov potencijalni demografski odraz na Republiku Hrvatsku*, Dražen Živić i Monika Komušanac razmatraju suvremena demografska obilježja Ukrajine i Hrvatske i mogući utjecaj izbjeglica iz Ukrajine na demografsku sliku Hrvatske.

Četvrti dio Suvremeno doseljavanje u Hrvatsku čine tri rada. Petra Međimurec, Dario Mustać i Ivan Čipin u radu *Stavovi o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj* analiziraju podataka iz Europskog društvenog istraživanja kako hrvatski građani percipiraju imigrante i imigraciju. Slijedi *Radne migracije na rubu Europe: dolazak stranih radnika u Hrvatsku*, autorica Snježane Gregurović, Margarete Gregurović, Sanje Klempić Bogadi, Sonje Podgorelec i Simone Kuti koji daje uvid u suvremene trendove doseljavanja u Hrvatsku s posebnim naglaskom na doseljavanje stranih radnika. U posljednjem tekstu *Rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj: Kakav je položaj stranih radnika?* Hrvoje Butković bavi se položajem stranih radnika koji u Hrvatskoj rade putem digitalnih platformi.

Urednice

I. DIO
MIGRACIJE I POVIJESNA ISKUSTVA

Migration Within the Area of Contemporary Slovenia and Croatia from a Historical Perspective: How Historical Migration Influenced the National Narratives¹

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-1>

Damir Josipovič

Institute for Ethnic Studies, Ljubljana

damir.josipovic@guest.arnes.si

<https://orcid.org/0000-0001-9321-4371>

Summary

The article addresses the issues of historical migration analysis and synthesis, which have contributed to the affirmation and reaffirmation of the ethnic boundary between the two modern nations of Slovenes and Croats. Although both of them exchanged significant portions of their respective corpora, the common memory of a unique mutual migration legacy waned and was replaced by newly created imaginary and rearranged narratives. These narratives aimed at supporting the notion of an unbridgeable historical ethnic division, which purportedly existed already by the time of Slavic settlement in the sixth and seventh centuries. The main hypothesis of this contribution is that the centrifugal shift of the standard languages (Slovenian and Croatian) away from each other, for the reasons of natural-law justifications in the case of Slovenes and statehood-law considerations in the case of Croats and Croatia, resulted in an irreparable ethnic cleavage. This cleavage has been invented, reproduced, and emphasised over nearly two centuries.

Keywords: historical migration, ethnic boundary, Slovene-Croatian boundary, Slavonia, linguistic divergence

1. Introduction

Contemporary migration between today's Slovenia and Croatia have been studied extensively. However, there is a lack of comprehensive synthesis studies focusing on migration within that area as a whole during earlier periods, long before the development of modern statistics and censuses. Additionally, these pre-modern migration were considered outside their interaction with modern nation-building narratives and their impact on the demographic makeup of contemporary nation-states.

¹ The article is a result of the research programme (P5-0081 - Ethnic and minority studies and the Slovene studies (Slovene national question)) and the project (J5-3118 - Assessing Ethnic Vitality in the Border Area Along the Slovene-Croatian Border: Selected Spaces of Minority Populations) both financed by the ARIS research agency of the Republic of Slovenia.

The present paper, therefore, aims to provide a new synthesis that would shed light on the historical mutual interpenetration and demarcation of the present-day Croatian and Slovenian ethnic corpora, as well as their relevant territories, dating back to the Slavic settlement in the Pannonian basin, Eastern Alps, and Adriatic regions. Methodologically, the research addresses various medieval and historical sources only insofar as they mention the influence of early Slavic settlement on the leading national narratives. The main goal is not to analyse these sources per se but to touch upon the constellation of premises stemming from medieval sources in order to question the accountability of the synthesis provided in these narratives.

The study will begin by examining historical references within both national narratives, relating to the use of ethnonyms and their translation into the national context. Subsequently, it will review the migration that reconstituted the local populations during the late medieval period. Next, it will compare the modern positioning of standardised languages and analyse their geographic and dialectical foundations.

Lastly, a new synthetic framework will be provided to address the main hypothesis. The argument posits that the centrifugal shift of the standard languages (Slovenian and Croatian) from each other, driven by natural-law justifications for Slovenes and statehood-law considerations for Croats and Croatia, resulted in an irreparable ethnic cleavage. This cleavage has been invented, reproduced, and emphasised over almost two centuries, despite the common history of migration and early medieval Slavic settlement.

Although both contemporary nations mutually exchanged significant portions of their populations even before the rise of nationalism in the 18th and 19th centuries, the common memory of mutual migration legacy waned. It was replaced by the invented and rearranged narratives of the everlasting and unbridgeable cleavage since the early Slavic settlement.

2. On the application of the “Croat” and “Slovene” ethnonyms

While there is a broad consensus about the time of the Slavonisation (Slavising) of the present area of Slovenia and Croatia, which took place sometime in the 6th century, the first discrepancy in the leading national narratives on the history of both nations arises with regards to the settlement of groups referred to as “Slovenes” and “Croats”, respectively. The contemporary content and modern notions of these ethnonyms are not to be confused with the historical ethnonyms used to label purportedly distinct ethnic groups in antiquity, medieval, or pre-modern times. However, there is plenty of evidence that such long-haul attribution bears precisely that error – projecting contemporary notions onto the past.

For example, there is a lack of evidence needed to clearly distinguish what was the colloquial language of early medieval Croats of, say, the 8th or 9th century. Similarly, there is not sufficient information about their population size, the social group they represented, whether they were only a leading elite or an ample population, their resettlement history, and the specific areas they settled and inhabited. Such straightforward conclusions are not possible for either Croats or Slovenes, i.e.,

the populations labelled with those two names at those times. On top of it, early medieval historical sources mention both ethnonyms in various variants, although populations bearing the Slavic generic name were inhabiting large swaths of territory, while variants of ethnonyms related to Croats were spatially bound to particular geographies in different historic periods.

However, it is possible to follow a cast of historic migration events upon which it may be argued that the former Roman Empire held areas east of the Po Valley, in the Eastern Alps, Dinaric Alps, Carpathians, and the Pannonian basin, which underwent swift repopulation. This process resulted in the gradual replacement of Romanised vernaculars with Slavicised ones. Such an assumption is mostly based on the names of the actors and the ethno-cultural labelling from the main chronists and chronicles of the 7th and 8th centuries (Paulus Diaconus, Fredegar's chronicle), and the 8th and 9th centuries (*Ad Conversio Bagoarorum et Carantanorum*, Frankish Annals). The reinterpretations are numerous given that resources pertaining to the age of "migration of nations" between the 4th and 6th centuries are scarce.

The first migration of the Slavic population, i.e., the initial Slavonisation of the wider area of today's Croatia and Slovenia (the so-called Alpine-Adriatic-Pannonian area or simply the Triangle) occurred under the general ethnonym Sclavini or Sclavoni (later translated as "Slovenes") in the 6th century. On the other hand, groups under the specific ethnonym Chrobati or Horoati (later translated as "Croats") were mentioned only in the 7th century. The problem of historical delineation between Slovenes and Croats based on their different times of settlement in the Triangle, subsuming different ethnic backgrounds, is further complicated by another two centuries of scarce sources:

"Due to the lack of resources, we cannot precisely outline the outer development of the Croatian tribal union, which formed in the 7th century in parts of the former Roman province of Dalmatia (...) between Velebit and Cetina. (...) It is not possible to say how the Croatian tribal union spread from that area into the neighbourhood. (...) Nevertheless, the situation was different in the area between Velebit and Raša (in Istria), where the Croatian ban Borna (Porin/Poringas) fought the war with Guduskans ("Gačani") in 819 around Krbava, Lika, and Gacko counties." (History, 1953, 169).

Mainstream historical thought in Croatia was clearly aware of the scarcity and dubiousness of the main sources until the mid-10th century – Constantin Porphyrogenites and Frankish chronists for the 9th century (History, 1953, 217). However, despite these contradictory findings, it maintained the notion that Croats and Slovenes were diachronically different populations, yet both of Slavic origin (Raukar, 2008, 8). Curiously enough, this stance was adopted despite the quoted lack of resources before the 9th century or before 800, to be more precise. Yet, it is upheld against the backdrop of non-existent sources (Raukar, 2008, 8). Not to mention the interrelations with the ruling Avar (Obri) group or class, there is still a need to conceptualise a viable framework of power relations during the time of the defeat of the Avarian kaganate in 808.

To solve this puzzle, we need to incorporate some geographical context alongside mere historical references. Yet, even from a historical point of view, the interpenetration of Slovene-Croatian Avaro-Slavic cultural groups was not the subject of comprehensive multidisciplinary research and remained largely unchallenged until the groundbreaking research of Walter Pohl (1988). Still, the subject matter mostly remained in the field of medievalists and classical historiographers.

Moreover, from the political-geographical or historical-geographical aspect, we hardly have an explicit synthesis of the Triangle population and demography of that period. With such a vague basis, the understanding of ethnic processes and interrelations among groups in early medieval times leaves us with devices of continuous misinterpretations and doubt. Thus, even scholars are becoming increasingly convinced of a deep historical cleavage between Slovenes and Croats, rooted all the way back to the time of settlement.

Consequentially, the study of the oldest preserved written documents resulted in unambiguously ethnic conclusions. The Freising Manuscripts from the 10th-century Alpine state of Carantania are thus perceived as “proto-Slovenian” (Ramovš and Kos, 1938; Jesenšek, 1992) although they stem from the time of Christianisation of the pagan Carantanians of the late 8th and 9th centuries. The manuscripts were meant to be an effective tool to Christianise the local Slavic (Carantanian/Carinthian) and possibly the Croatian population in upper Carinthia – mid-Carantania and to present prayers and sermons in an intelligible way.

On the other end, the oldest preserved script in Croatia – The Povelja Script from 1250 – leaves us with little doubt that it is written in Croatian. On the contrary, the script written in the so-called *bosančica* (the Croatian style Cyrillic script) remains the subject of mostly laymen quarrels for the sole fact that it is written in Cyrillic – which pertains to the modern Serb ethno-national narrative.

More fruitful results would have been obtained if the language from the Povelja Script were philologically related to the Freising Scripts. This approach would allow for a more efficient observation of the period between the 10th and 14th centuries, as suggested by Raukar (2008, 9). Precisely this period lacks the crucial denominative to appropriate this or that territory to a specific linguistic or, more precisely, an ethnolinguistic hearth.

With many elements pertaining to the old Slavic linguistic features prior to the 12th century, and yet many more pertaining to the language of Primož Trubar, the Povelja manuscripts clearly represent the transitional period before the 14th-century Neoštokavisation (Lisac, 2012, 8–9). Unfortunately, Lisac’s research did not extend beyond the national boundary towards contemporary Slovenia. As a result, he did not refer to the 16th-century language of Primož Trubar, who was a paramount protestant writer during the Reformation movement in Carniola. By comparing his writings, many similarities are to be found with the Čakavian dialect of the Povelja Manuscript.

Trubar’s notions on the spatial extent of the Slovenes and Croats of the 16th century were based on geographical considerations. In his view, the Slovenes were inhabiting Slavonia along with south Styria and Carniola, while the ethnonym

“Croats” was used in historical Dalmatia along the Adriatic coast. In his foreword to the Croatian Glagolitic Catechism, which he prepared together with Stipan Konzul from Istria, Trubar identified himself regionally as “Chrainer” while by using generic ethnonyms, he clearly transcended the then-regional and feudal boundaries. For example, “Lower Slovenia” referred to Slavonia, and “Upper Slovenia” referred to regions under Habsburg rule, such as Carniola, Styria, and Carinthia.

Trubar could only speak in terms of the difference in spoken languages and differing scripts in use, attributing them to ethnic distinctions. So, Šimunović rightly claims that, at that period, the dialectal divide into three main dialects, despite their many common traits, could not influence the convergence and formation of national awareness that occurred much later, especially during the 19th century (Šimunović, 2012). It should nonetheless be noted that without an entitled political entity, that was even less plausible. To understand such an ethnic-national discrepancy, a closer insight into the formation of the Slovene-Croatian boundary is needed.

3. A brief insight into the evolution of the Slovene-Croatian boundary, the enigma of Slavonia/Slovinje, and the outline of the Slovene-Croatian national cleavage

To understand the development of the historical Slovene-Croatian divide, it is necessary to analyse the historical-geographic determinants that shaped the borders as they are today. These should not be seen solely in the narrow context of the present-day national territories of Slovenia or Croatia, but rather synthesised, depending on changing power relations, mass movements of the population, and the ways in which the territories are now pertaining to one state or another. As methodological nationalism generally represents an obstacle in understanding the intrinsic dynamism of boundaries, this paper perceives boundary processes as cross-border and multidimensional at their core, involving constant interaction between both sides along and across boundaries and their demarcations.

Therefore, we first tackle the wider context of the emergence of modern Slovenian boundaries. While the western Slovene borders in the Soča Region were largely historically and geographically conditioned by the bounds of the County of Gorizia territory (Goriška region), the southern section of the western border around Gorizia and Trieste and the section in Istria were the latest to be formed – only after WWII. Other outer boundaries to the north (with Austria) and the northeast (with Hungary) were formed after the end of the First World War at the Paris Peace Conference (1918–1920).

The Slovenian-Croatian national boundary in its own right emerged only in 1991. Consisting of several divergently evolving parts, which were forming until 1956, it represents an ethnically non-transitory boundary (Šumi, 2000). This becomes more comprehensible if considered through the concept of a historic “interborderland” (Tunjić, 2004) between the Frankish and the Byzantine empires. Its placement on the fringes of the Western Balkans’ “geopolitical cross” (Josipovič, 2001; 2005; 2011) asserts the border of the Germanic military, religious, and politi-

cal penetration towards the southeast of Europe – into both Pannonia and the warm sea of Adriatic. This historical-geographical thrust is embodied by the borders of Carniola (Kočevje and Bela Krajina regions) on the Kolpa/Kupa River and Uskokebirge (Gorjanci/Žumberak) on the one hand and the borders of Styria on the Sotla/Sutla stream and Haloze/Macelj range on the other. Both border sections were mostly formed until the 13th century, coinciding with the end of the first epoch of linguistic convergence.

Geopolitically and diametrically opposed to the Germanic intrusion was the Ottoman-Turkish penetration of the 15th and 16th centuries, mainly represented by the contemporary Croatian-Bosnian boundary. Both the Germanic and Ottoman intrusions were bordered by the two zones of lateral geopolitical developments: a) a zone of Venetian maritime initiative from the southwest, described by the longitudinally oriented territory of the former Venetian Republic from Istria to Dalmatia with a shallow hinterland, and b) a zone of Hungarian pressure from the northeast, described by the tendency for the shortest link between the basins of Pannonia and Adriatic. The entire borderland around this “geopolitical cross” is represented by the borders of present-day Croatia. This borderland is complemented by geopolitical appendices of Slovenia and Bosnia-Herzegovina, left outside the neatly enclosed geopolitical territory (Josipovič, 2001; 2005; 2011).

The unusual territorial shape of Croatia, or a “geopolitical horseshoe” (Pavić, 1997), thus represents a critical factor in the nation-building processes of the 19th century. It inevitably brought the notion of two separate nations – Slovenes and Croats – notwithstanding the centuries-long struggle for the Croatian position in Bosnia-Herzegovina.

While the Slovenian-Croatian boundary functioned as a *de facto* ethnic boundary and a novel ethnically non-transitory divide, the Bosnian Herzegovinian boundary towards Croatia epitomised a fully ethnically transitory character. This striking contrast calls for an exploration of the underlying reasons.

One such divergence, which is hypothesised in this paper, was the centrifugal shift of the standard Slovene and Croatian languages away from each other in the mid-19th century. As Stančić posits in his “Croatian Renaissance (Hrvatski preporod)”, the urge to shift the Croatian standard from Kajkavian to western Štokavian, based on the Dubrovnik idiom, was a direct consequence of the first standardisation of the Serbian language based on the same dialect of Dubrovnik’s hinterland – the so-called East-Herzegovinian dialect (Stančić, 1985). Vuk Stefanović Karadžić’s simplified approach of “writing as you speak” resulted in the use of the same Ijekavian standard but written in a simplified Cyrillic script.

Karadžić, motivated by leading Slovenian linguists Kopitar and Miklošič, endangered the Croatian conceptions of Croatianness of Dalmatia, Bosnia, Herzegovina, and parts of Slavonia. This provoked a counterreaction from the leading Croatian linguist Ljudevit Gaj, who in turn shifted the Croatian standard from the Kajkavian dialect of the Zagreb idiom (which was even called the Slovenian language) to the western Štokavian dialect of the Dubrovnik idiom, which had a long tradition of Latin and Glagolitic literacy (Stančić, 1985).

However, it was not only Karadžić's actions that prompted the shift. The leading Slovenian linguists also perceived Kajkavian as a Slovenian dialect and the Kajkavian lands of medieval Slavonia as Slovenian lands. In Kopitar's opinion, only Čakavian was a proper Croatian idiom, which was unacceptable to the circle around Ljudevit Gaj (Ramovš, 1936). While being a Kajkavian writer himself, he was perfectly aware of the geopolitical challenges of uniting with the Kajkavian dialects in the Habsburg Inner-Austrian crownlands and the precariousness of such an endeavour. Besides, since the Habsburg Empire was gaining grounds against the Ottoman Empire, from the geostrategic point of view, Gaj was right to first tackle the problem of disunited former Croatian and Slavonian territories under Ottoman rule (Josipovič, 2005).

In a gambit for Bosnia-Herzegovina Gaj deliberately dispossessed the Croatian language of the Kajkavian territorial core around Zagreb, fearing that Croatia-Slavonia could be reduced to "what could be seen from the Zagreb's cathedral". This fear led him to embrace and promote the Illyrian movement (initially the idea of the Slovak pan-Slavist, Jan Kollár) and the gradual Štokavisation of Kajkavian and Čakavian in Croatia-Slavonia. This approach was closely connected to the so-called Croatian statehood law, by which Croatia laid claims to historical lands regardless of their linguistic or ethnic composition (Figure 1).

Figure 1. The geographical journey of the Slovenian and the Croatian standard languages
Source: author's research within the project financed by ARIS.

On the other hand, the Slovenian side shifted from Trubar's former quasi-standard language of Lower Carniola to a heavily Germanised 18th-century Slovene dialect of Upper Carniola. Trubar's 16th-century language featured many Ikavian and Čakavian elements (many of them present in the Povlja Manuscript, but not in the Freising Manuscript), as the migration flows of newly arrived refugees from Turkish Croatia (nowadays western Bosnia) were at historical heights. The Slovenian standard shifted again in the late 19th century after the demise of the Illyrian movement in Carniola. Although the Illyrian movement was accepted in Styria and Carinthia, a dispute between Styrian Stanko Jozipovič Vraz and Upper Carniolan France Prešeren led to Vraz's withdrawal to Croatia, sealing the ethnic cleavage with Croats around 1840. At the same time, the power of the Habsburgs was at its high point. Introducing absolutism and centralism, while intensifying Germanisation, the Habsburgs were reluctant to relinquish any concessions to the developing Slavic (Illyric) third entity in the Empire.

The Slovene-Croat cleavage primarily resulted from the Germanic conquest and the movement of the boundary towards the southeast. But the cross-border nature and territorial continuity of the title Slavonija/Slovinje/Slovenia/Windischland was preserved long after the boundary had crystallised on the Sotla and Kolpa rivers. Apart from modern Slavonia in Croatia, the so-called Slovinje or Windischland historically also included large parts of today's Slovenia. Both the Savinja Region (Savinjska) and Lower Carniola (Dolenjska with Bela Krajina) under the name *Slavonska marka* (*Marcha Sclavonica*) were of crucial importance. The incorrect translation into "Slovene Mark" (e.g., Kos, 1933) instead of the "Slavonic Mark" during the phase of consolidating and reaffirming Slovene ethnic "individuality" within the triune Yugoslav nation caused confusion with longstanding consequences. It not only blurred the cross-border ethnic and linguistic nature of the "Slovenian" macro-region but also solidified the ethnic differences between Slovenes and Croats. This was, in turn, politically utilised to forge Slovene-Serb unity in the former Yugoslav Kingdom, mostly at the expense of Croats.

Such a shift in post-WWI Slovene historiography had, in turn, a reverse impact and retroactively reformed the positions of Matija Majar Ziljski's pan-Slavic programme "United Slovenia" (*Zedinjena Slovenija*). Originally intended for all Austro-Hungarian South Slavs, the programme was now reinterpreted to include only South Slavs from the Austrian half of the Empire (Čurkina, 1976). The misunderstanding and exclusivity of the competitive Croatian national programme, including that of the Party of Rights, and, finally, the unilateral control of the territory, envisaged territorial and administrative integration into the "Slovenian" entity in a much narrower scope.

4. Migration from the collapse of Rome and the dominance of the Slavs in the Pannonian Lowlands and the Eastern Alps until the Ottoman conquests

The territory currently encompassed by the Republic of Slovenia, like other physical-geographic and geopolitical contact areas between opposing regional powers, has always been subject to immigration and emigration processes, as well as consequential cultural and geographical changes in settlement patterns and linguistic makeup of the area. Before the introduction of modern population censuses (from 1857 onwards), precise delineation of the extent of migration in the territory today represented by Slovenia is not possible. Nevertheless, these movements have been strong, fundamentally transforming this territory.

As one of the pioneers in migration research, the Englishman Ernest Ravenstein, argued at the end of the nineteenth century, every out-migration or in-migration stream has its own counterflow, although not necessarily of equal strength. It is essential to always anticipate population influxes and exoduses and investigate any territory as a place of dynamic population processes and change, instead of as a static and ambered history of trapped events and people. Systematic emigration, like immigration, has always been encouraged by contradictory causes and factors in different relationships. This was the case in the entire Slovenian area, projected within today's boundaries.

The forced migration of rebellious farmers from Frankia and Thuringia to Black Carniola (Črna Kranjska or Kočevsko/Gotschee) in the 14th century and the systematic colonisation of East Tyrolians from Innichen and Toblach into the scarcely populated "Rovte hills" in the geographical triangle between Kranj, Logatec, and Tolmin were prominent examples of population movements. The colonisation of Germanic and Germanised population groups extended beyond medieval Carniola from the 9th to 15th centuries, predominantly in Carinthia and Styria, but also in Slavonia, Western and Southern Pannonia and in Friuli and Slavia Veneta (Kos, 1933, 113–117), areas that nowadays lie outside the borders of Slovenia.

Large population shifts, which played a decisive role in the disruption of the Roman Empire and later power relations and the formation of administrative and political entities along with their borders, were caused by military conquests from the northeast and southeast. Goths and Huns appeared first in the 4th and 5th centuries, accompanied by Ghepides, Jassy, Yazyges, and Alans (Sarmatians). They were followed by the arrival of Lombards, and from the 6th to 9th centuries, the mighty multiethnic Avars ("Obri"). Their lasting presence in the Pannonian Basin produced the first Slavic statehoods at its fringes in the west by the beginning of the 7th century. Notable examples include The Tribal Union of King Samo in 626 and Carantania.

However, only the vassal non-Slavic ethnonyms of "Croat" in the western and "Bulgar" in the eastern fringes of the Avar Khaganate survived, naturally, with different content, meaning, and entities (Pohl, 1988, Štih, 2009). The lack of the explicit mention of Croats in the 7th century is nevertheless alluded to by a multitude

of “Croatian” place names in Carantania as well as in contemporary Slovenia and Slavonia. However, the roots of place names in the north of Carantania (Krott-, Krawath-, Kraut- etc.) tend to differ from those in the broader Alpine-Pannonian region (Horv-, Hrob-, Hrov- etc.) (Grafenauer, 2000, 157; Melik, 1935, 365). Moreover, a special military class remained in Carantania and later Carinthia, known as the “Kosezi” (Edling, Kasazen etc.) which bears a strong resemblance with one of the mythical five brothers (Kosentzes) of a typical steppe gen like Croats or Bulgars (e.g., Pohl, 1988).

Meanwhile, in Slovene historiography, the “Kosezi” were referred to as the Slovenian noble military elite (Grafenauer, 2000, 274). It must be underlined that such groups (e.g., Croat- and Kosez- groups), found throughout the Slovene historical lands (Carinthia, Carniola, Slavonska krajina, Styria, Slavonia/Slovinje) merely represent military, social, political, or cultural classes that eventually ruled portions of territory or had some other special status or tasks worthy of distinguished traditional nomenclature. Nevertheless, it is important to differentiate between the two historical place-naming instances. While the adjective “Croat” or its root appears mainly in the Austrian and Hungarian crown lands, and rarely in Slavonia, the “Kosez” root spans from the High Tauern in the Alps to Neretva in southern Herzegovina, although the greatest density is recorded in Carinthia, Styria, and Carniola (Grafenauer, 2000, 274).

Until the 9th century and the demise of the Avar state, the winning official historiography records the Frankish penetration deep into the east and southeast into the Eastern Alps and Pannonia (including Syrmium and Fruška gora, also known as the Frankish Mountain). It mentions the appearance of the first small entities under the rule of Croat leaders in Lika and North Dalmatia (Raukar, 2008, 8). It also documents the presence of Slavic rulers in Lower Pannonia – a predecessor of Slavonia/Slovinje – such as Ljudevit Posavski and Knez Kocelj. By the end of the 9th century, history records new incursions from the East: first and foremost, by the Magyars, and later the Khazars and Pechenegs. The period from the 10th to 12th centuries saw significant boundary changes in today’s northeastern Slovenia and Styria (Figure 2). The historical appearance and consequent Christianisation of Magyars in the Pannonian-Carpathian basin proved fatal for the local Slavic principalities (Lower Pannonia, Moravia). Consequently, the initial Hungarian-Germanic border shifted from the low hills (Macelj, Prlekija, Slovenske gorice, Grabenland) and solidified along the eastern flank, marked by the Kučnica, Mura, and Drava rivers (Figure 2).

During the 13th century, the raids of the Mongols, Tartars, and Kumans left a footprint in the region. Among these groups, the Kumans, in particular, left significant ethnographic traces in the Pannonian basin, especially in the Jasz-Kunsag region in Hungary. All these groups were polyethnic, managing ethnographically and linguistically diverse groups and exerting military and economic control over them (Pohl, 2010). Among them, many distinct groups disappeared (e.g., Dudlebs, Yazyges, and Avars of the western Upper Pannonia). However, some also flourished

after the successful subjugation of the linguistically Slavic population through the imposition of their military organisation. These groups were later linguistically assimilated into the Slavic population. Examples include Croats in Lika and Corbavia (Krbava) and Bulgarians in Little Skythia, Dobruja and Budjak.

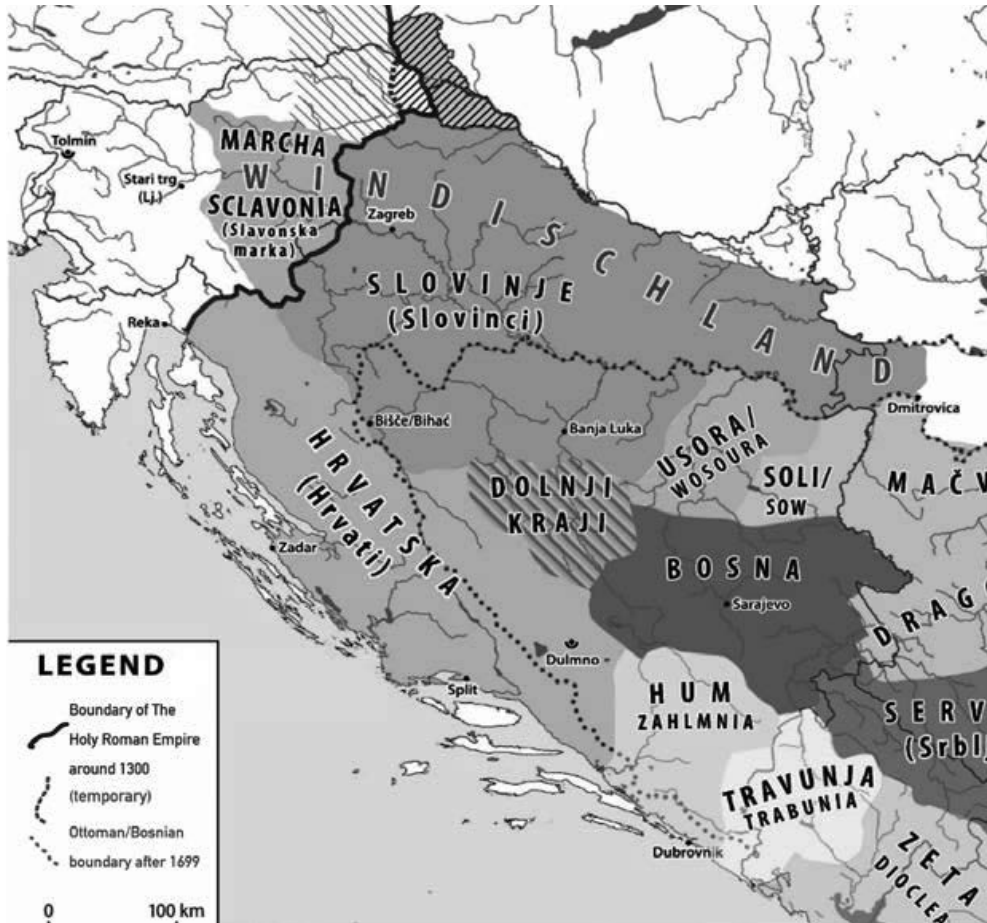

Figure 2. From Sclavonia and Slovinje to Slavonia and Slovenia

Source: rearranged after Srkulj, 1937.

Scarce sources shed only a hazy light on the extent of migration, the time of the intruders' reign, and the resulting demographic consequences. However, it was not until the Ottoman intrusion into Southeast Europe in the 14th and 15th centuries that their incursions and lasting conquests allowed for continuous massive depopulation and resettlement. From the 15th century onwards, new historiographic materials appeared, making it possible for the first time to quantify emigration and immigration within, conditionally speaking, the wider Slovenian-Croatian region or the Triangle.

5. The Ottoman era, the demise of medieval Slavonia and Croatia, the great population exchange, and the appearance of the new Slovene language

The period between the 15th and 17th centuries marks one of the most important, yet rather partially assessed, migration changes within the historical predecessor territory of today's Slovenia and Croatia. In the context of today's Slovenia, all historic regions, from the Littoral including Gorizia, Trieste, and Istria, to Carniola with Bela Krajina and Žumberk, and extending to the peri-Pannonian regions of Styria, and Zala and Vas Counties (Posavje, Podravje, Pomurje) experienced dramatic depopulation due to the Ottoman raids. The region saw population replacement as refugees deserted the lands newly conquered by the Ottomans.

The documentation of these migration and resettlements is significantly less consistent due to the destruction of entire kingdoms and duchies, such as the Byzantine Empire, Serbia, Bosnia, and Herzegovina. Additionally, the collapse of state systems and the narrowing of their territorial remains following devastating defeats, as observed in Croatia after the 1493 Krbava battle and Hungary after the 1526 Mohacs battle, added to this challenge. The substantial population pressure by the refugees was very high, as corroborated by reports on massive population movements:

“Thus, between the fifteenth and eighteenth centuries we can record hundreds of thousands of refugees leaving present-day Croatia and Bosnia and Herzegovina to the then free territories of the Habsburg monarchy” (Šehić and Tepić 2002, 73).

These historical circumstances and the immigration of Uskoks (also known as Prebeks or Prebils) predisposed the geopolitical, linguistic, and territorial development of present-day Slovenia. Around 200,000 people are estimated to have migrated to the sparsely populated Dinaric Karst and sub-Pannonian areas that had been devastated by wars, famine, and disease. This influx constituted almost half of the population during that period.

At the same time, during the three centuries of Turkish incursions deep into Habsburg territory, all the way to Carinthia, at least 250,000 people from the area of present-day Slovenia were enslaved and taken as forced migrants (prisoners and slaves): “Only between 1469 and 1508 the Land assemblies (Landstände) reported 200,000 taken or killed from Carinthia, Carniola, and Styria” (History, 1959, 276).

The estimated population of the comparable territory to today's Slovenia during the 15th century, prior to the Ottoman raids, stood at around 500,000. The loss would represent a reduction of up to 50 per cent of the population. By the 16th century, the number of inhabitants increased from 250,000 to approximately 450,000. This indicates a large structural shift in the population (cf. Kos, 1933; Mikeln, 1992; Voje, 1994). It has also significantly altered the linguistic and dialectal picture of this territory. The new settlers brought mainly Ikavian, Čakavian, and West-Štokavian elements, which fundamentally changed the vernaculars in the areas of their immigration.

The areas abandoned by refugees altered in the same manner, with one significant cultural exception – a fundamentally changed religious structure. While in

parts of Croatia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia, and Slavonia significant conversions to Islam and Orthodox Christianity took place alongside immigration, the immigrated Uskoks (in nowadays Slovenia) were predominantly Catholic, aligning with the pre-Ottoman populations of Bosnia and other regions. In this way, the immigrants underwent gradual assimilation, leaving minimal traces outside the onomastics and anthroponomy of the Croatian and Bosnian Catholic immigration of that era. It is, therefore, no surprise, for example, that Primož Trubar's language of the mid-16th century is perceived as much closer to modern Slovenian than to, say, the language of the Freising monuments of the 10th or 11th centuries, which is nowadays more difficult to understand.

As mentioned, the language hinterland of the abandoned areas in the Ottoman-dominated lands also significantly changed. Virtually all language or dialectal groups shifted towards the north or northwest due to geopolitical pressures. Henceforth, later inter-ethnic relationships often collided between attempts to return to old population hearths and the presence of conflicting newcomers who came there under the influence of Ottoman expansion.

The contraction of the Sultanate in the Balkans since the end of the 17th century caused a reverse migration of mainly Islamised residents from Hungary, Lika-Corbavia, Dalmatia and Vojvodina, as well as the new Christian refugees from the shrunk Ottoman territories, who, unlike their ancestors, showed reluctance to undergo conversion (Voje, 1994, 213–218). For today's Slovenia, this period means, above all, the cessation of imminent invasion threats, which had led a good quarter-million people in the opposite direction.

Therefore, the period from the end of the 18th century saw population consolidation and demographic growth. However, in the absence of an ethnically Slovene political entity, this trend turned into mass emigration to other European and overseas countries from the late 19th century. Wartime losses and the traumatic impact on individuals of all ages – stemming from displacement, disease, shortages of food and other vital goods, and above all, feelings of insecurity – caused multigenerational transmissions of trauma to subsequent generations (Sotero, 2006).

The situation in today's Croatia is even more complicated, but comparatively better studied. Yet, challenges arise in the analysis of emigration ahead of the Ottomans, which moved towards the north and northwest. While the resettlement of Gradišće is well documented and studied, the emigration of the Uskoks from medieval Croatian and Bosnian lands to today's Slovenia is hardly tackled and has been predominantly addressed by Slovenian contemporary historiography.

Upon the Ottoman conquest of Bosnia in 1463, the Ottomans and their military and paramilitary formations increasingly intruded into Slavonia along the Sava River, leading to the capture of a significant portion of Slavonia. The border between late medieval Slavonia and Croatia, situated to the west of Dolnji kraji ("Partes Inferiores"), nowadays located in Bosnia, roughly ran along the Klekovača Ridge to Ostrovica on the Una River. It continued along the Una and Korana rivers, reaching Bišće (present-day Bihać) and Slovin/Sluin (present-day Slunj), extend-

ing all the way to Lukovdol on the Kolpa/Kupa River (Figure 2). The “Turkish” threat compelled the rest of Slavonia and Croatia to unite their “savors” in Zagreb on 1 September 1558. Notably, the formal civil reunification of civil Slavonia and civil Croatia within the framework of the Hungarian crown took place only in the 18th century, following the Turks’ expulsion from post-16th century Slavonia into present-day Bosnia (Stančić 1985).

As a result, new mass movements of the population were recorded in Hungarian Pannonia and Styrian Windischland within present-day Slovenia. This marked the critical period of the “remnants of the remains” (*reliquiae reliquiarum*), when Croatia merged with Slavonia into the double Croatian-Slovenian (Slavonic) crown. However, this was not unanimously supported by the Slavonian land estates and nobility, gradually leading to the loss of Slavonia’s subjectivity. The former central parts of Slavonia were given mesoregional names: Zagorje, Prigorje, Turopolje, Podravina, Moslavina, etc. while the memory of common Slavonic regional affiliation faded away. In Habsburg-controlled western Slavonia, the “*Marcha Vinedorum*” / “*Marcha Sclavonica*” (Slavonic mark) dissolved, divided between Styria and Carniola along the Sava River.

All these processes resulted in the interruption of the single transboundary ethnonym “Slovenian”/“Slavonic”, although numerous Ikavian and Štokavian newcomers underwent successful linguistic assimilation into the Kajkavian population, especially those who belonged to the same Catholic religion (Šokci, Bunjevci). However, the situation differed for the Orthodox population. The religious barrier caused a long-term hindrance despite occasionally closely related spoken dialects (Ikavian-Ijekavian). In pre-Ottoman Bosnia, the Orthodox Christian population was scarce since the ruler was crowned and recognised by the Roman Pope, although the region did feature an extended Bogomil heresy known as “Krstjani/Dobri Bosnjani”. The vast and variegated areas of Bosnia later designated as Orthodox could not demographically be a result of immigration from the inner Balkans or even solely from Herzegovina, due to the sparse population density in mountainous areas. Although the onomastics of today’s Albania reflects wide areas of Slavic or Slavicised Vlach toponymy that are now settled by Muslim Albanians, immigration could perhaps accelerate shifts from the Ikavian to the Ijekavian reflex in the east Herzegovinian group (cf. Lisac, 2012).

In parallel with the migration of the population, especially the nobility, from Croatia to central Slavonia (the Zagreb region and Zagorje), the imaginary borders of the Croatian area also shifted to the north (Croatian/Hrvatsko Zagorje). Simultaneously, the historical space of the Kajkavian-Slovene language began to shrink from the southern and eastern directions (cf. Brezinščak Bagola et al., 2017, 377–389). Speakers of other dialect groups began to settle in empty or sparsely populated areas. This resulted in a transformation of the notion of the spoken Slavic/Slovenian vernacular, coinciding with the alteration of regional designations. Still, the former Slavonian (Windischland) ethnonyms partially survived in place names (Slovenj Gradec / Windischgrätz, Slovenska Bistrica / Windisch Feistritz) or as local eth-

nonyms, such as Slovenes/Slovinci or Vindišari (Windischer). With these changes, newcomers from Slavonia to Styria became “Horvati” and immigrants from Carniola were referred to as “Kranjci”. Traditionally, “Kranjci” represented immigrants from Carniola to Croatia.

6. Conclusion – Territorial shift of Croatia and Slavonia, and the linguistic disruption between Slovene and Croatian language

This paper has demonstrated that Slavonia, also known as Slovinje, is the main geographical entity that historically encompassed the Kajkavian dialects, which served as predecessors of vernaculars in the northern “Croatian” and “Slovene” lands. The links between Slovenia and Slavonia are as old as the geographical denominations of both, today discontinuous areas (see Figure 2). The general Latin-Greek denomination Sclavonia/Sclavinia has been usually employed to describe an area without a pronounced ethnic layer or class ruling over the numerically dominant Slavic population. After many centuries, especially after the decisive battles of Corbavia (1493) and Mohacs (1526), there was a fatal geographical shift of the regional designation “Croatia”, moving it from Lika–Corbavia and the so-called Turkish Croatia (“Bosnian Krajina”) towards the north, to the former historical-geographical continuum of Slavonia or Windischland. It thus created a wedge that separated the western part (Slavonian Mark) lying in Styria and Carniola (Savinjsko and Posavje) from the core area in nowadays northeastern Croatia, which retained its geographical name Slavonia. The former capital of Slavonia, Zagreb, remained positioned outside and significantly west of the newly formed Slavonia. The Ottoman conquest thus pushed Croatia to the “remnants of the remains”. To prevent the extinction of the Croatian name, the Slavonian political centre dispossessed itself, despite enduring its own territorial losses against the Turks in the east.

Thus, the historiographic mistake in translation was crucial in understanding the extent of certain medieval regions. Modern Slovenian historiography overlooked the logical fact that a certain “marcha” pertains to a different geographical entity when retaining its adjectival form (e.g. Marcha Carniolica). The same principle is observable in Styria, where the “Marcha Carantanorum” was included in the Styrian geographical entity.

Having in mind the presented misinterpretation proceeding from the above-mentioned flaws in translations (Marcha Sclavonica), the cross-border nature of Slovenianness was completely neglected. In this context, both the Slovenian and Croatian historiographies went onto diverging paths of separate nation-building. The reorientation from a broadly shared linguistic vernacular and the same Kajkavian dialectal hearth towards disparate dialectical foundations reinforced the impression of a growing ethnic distance between contemporary Slovenes and Croats. This in-transient ethnic difference is nowadays epitomised in the interstate boundary.

The difference in the main principles of the nation-building process, natural law in the case of Slovenes and statehood law in the case of Croats and Croatia, resulted in an irreparable cleavage that has been reproduced and emphasised over the

last two centuries. Therefore, the entire space of interest of both national historian mainstreams is simply confined within the existing administrative boundaries. The misunderstanding and exclusivity of the competitive Croatian national programme, including that of the Party of Rights, and finally the unilateral control of the territory envisaged territorial and administrative integration into much smaller entities of Slovenia and Croatia.

Trubar's 16th-century language featured many Ikavian and Čakavian elements. Many of them exist in the Croatian Povelja Manuscript but are missing in the Carantanian Freising Manuscript. This can be attributed to the immigration of various people from Turkish Croatia (nowadays western Bosnia) and other parts southeast of today's Slovenia. The resemblance between Trubar's language and the later Croatian-Slavonian standard is thus by no means a surprise. The language hinterland of the abandoned areas in Ottoman-controlled lands also significantly changed, and virtually all language or dialectal groups shifted northward or northwestward under geopolitical pressure. Henceforth, later inter-ethnic relationships often entailed clashes between the attempts to return to the old population hearths and the conflicting newcomers who arrived under the influence of Ottoman expansion.

REFERENCES

- Brezinščak Bagola, B., Cesarec, I. i Klemenčić M. (2017). *Enciklopedija Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleža.
- Čurkina, N. (1976). *Matija Majar Ziljski. Dissertationes*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Grafenauer, B. (2000). *Karantanija. Izbrane razprave in članki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- History (1953). *Zgodovina narodov Jugoslavije I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- History (1959). *Zgodovina narodov Jugoslavije II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jesenšek, M. (1992): Jezikovni sistemi v Slovenskem (Alpskem in Panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo*, 37(7), 173–181.
- Josipovič, D. (2001). Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Pokolpja. *Annales*, 11(2), 301–308.
- Josipovič, D. (2005). Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. In M. Bufon (Ed.), *Slovenia after the year 2004: gateway between EU and South-Eastern Europe?* (pp. 347–369). Koper: Annales Majora.
- Josipovič, D. (2011). Constructing the ethnic identity in Istria: shifting between Slovenianness and Croatianness. In M. P. Pagnini (Ed.), *Construction and deconstruction of nationalism and regionalism: a long journey to Europe: proceedings of the second conference of the Adriatic Forum 2009* (pp. 123–131). Trieste: Académie Européenne de Géopolitique.
- Kos, M. (1933). *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Lisac, J. (2012). *Dvije strane medalje. Dijalektološki i jezičnopovijesni spisi o hrvatskom jeziku*. Split: Književni krug.
- Melik, A. (1935). *Slovenija obči del I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Mikeln, M. (1992). *Kratko zgodovinsko berilo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pavić, R. (1997). Geopolitički položaj Hrvatske. In M. Klemenčić (Ed.), *Atlas Europe*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- Pohl, W. (1988). *Die Awaren*. München: Verlag München.
- Pohl, W. (2010). *Archaeology of identity: introduction. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, Band 17. Wien: ÖAW. <https://doi.org/10.1553/0x0031d69b>
- Ramovš, F. (1936). *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademska založba.
- Ramovš, F. i Kos, M. (1938). *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Raukar, T. (2008). *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sotero, M. M. (2006). A Conceptual Model of Historical Trauma: Implications for Public Health Practice and Research. *Journal of Health Disparities Research and Practice*, 1(1), 93–108. <http://ssrn.com/abstract=1350062> (25.3.2023)
- Srkulj, S. (1937). *Hrvatska povijest u devetnaest karata*. Zagreb: Tipografija.
- Stančić, N. (1985). *Hrvatski narodni preporod*. Zagreb: Muzej za umjetnost.
- Šehić, Z. i Tepić, I. (2002). *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Sejtarija.
- Šimunović, P. (2012). Hrvatski dijalekti i jezično povijesne obrade u obzoru dvojakog motrišta. *Čakavska rič*, 15(1-2), 105–108.
- Štih, P. (2009). Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju. *Zgodovina v šoli*, 17(1-2), 3–15.
- Šumi, I. (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije skupinskih različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Tunjić, F. (2004). *Vmesna Evropa*. Koper: Založba Annales.
- Voje, I. (1994). *Nemirni Balkan*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Migracije unutar prostora suvremene Slovenije i Hrvatske u povijesnoj perspektivi: Kako su povijesne migracije utjecale na oba nacionalna narativa?

Damir Josipović

Sažetak

Članak se bavi pitanjima analize i sinteze povijesnih migracija koje su pridonijele afirmaciji i reafirmaciji etničke granice između dviju modernih nacija, Slovenaca i Hrvata. Iako su obje međusobno razmijenile značajne dijelove nacionalnog korpusa, zajedničko sjećanje na jedinstveno zajedničko migracijsko nasljeđe izbljedjelo je i zamijenjeno je novostvorenim imaginarnim i preuređenim narativima. Svrha je tih narativa bila poduprijeti tezu o nepremostivoj etničkoj podjeli koja je navodno postojala već u vrijeme slavenskog naseljavanja u 6. i 7. stoljeću. Glavna je hipoteza rada da su centrifugalni pomaci standardnih jezika (slovenskog i hrvatskog) jednog od drugoga s jedne strane zbog prirodno-pravnih opravdanja u slučaju Slovenaca i državnoga u slučaju Hrvata i Hrvatske s druge strane, rezultirali nepopravljivom etničkom pukotinom koja je bila izmišljena, reproducirana i naglašavana gotovo dva stoljeća.

Ključne riječi: povijesne migracije, etnička granica, slovensko-hrvatska granica, Slavonija, jezično razilaženje

Iz povijesti migracija romskog stanovništva na hrvatskim područjima od doseljavanja u 14. stoljeću do 20. stoljeća

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-2>

Danijel Vojak

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Danijel.Vojak@pilar.hr

<https://orcid.org/0000-0003-2545-2225>

Sažetak

U radu su analizirana tri vala masovnih migracija Roma na hrvatskim povijesnim područjima u razdoblju od njihova doseljavanja u drugoj polovini 14. stoljeća do 20. stoljeća. U prvom razdoblju Romi doseljavaju u drugoj polovini 14. stoljeća kao dio njihovih masovnijih migracija na europsko područje. U okviru te migracije, Romi su se naselili u gradskim područjima duž istočne jadranske obale, kao što su Dubrovnik, Pula i Šibenik. Jedan dio migracije također je utjecao na kontinentalne dijelove hrvatskog područja, uključujući Zagreb. Nakon toga je slijedilo drugo razdoblje migracija Roma koje su se odvijale u 18. stoljeću kad su habsburške državne vlasti sustavno naseljavale područje Slavonije, Srijema i Baranje nakon povlačenja Osmanlija s tog područja. Treće je razdoblje migracija Roma sredinom 19. stoljeća nakon njihove emancipacije iz robovskog položaja u rumunjskim kneževinama Vlaškoj i Moldaviji kada znatan dio njih naseljava područje Međimurja, Podravine i Posavine. Analiza migracija Roma na hrvatskim povijesnim područjima upućuje na to da je do njih dolazilo zbog vojnih i političkih promjena na širem europskom području te da one nisu bile izazivane određenim procesima ograničenim samo na hrvatska povijesna područja. Te se migracije mogu smatrati ključnima za razumijevanje povijesti i specifičnosti romskog stanovništva na hrvatskom prostoru.

Ključne riječi: Romi, Bajaši, migracije, Hrvatska

1. Uvod

Romi danas čine jednu od najvećih manjinskih zajednica u Europi, a njihovu su povijest obilježile migracije. Njihovo masovno naseljavanje odvijalo se uglavnom u 14. i 15. stoljeću, kad su naselili gotovo sva europska područja. U sklopu tih migracija dio se romskog stanovništva u drugoj polovini 14. stoljeća naselio na hrvatska područja, ponajprije se zadržavajući u kasnosrednjovjekovnim urbanim područjima Dubrovnika i Zagreba. U 15. stoljeću migracije Roma proširile su se i na druga područja, ponajprije na područje obalnih gradova Dalmacije i Istre. Sljedeće masovno naseljavanje Roma odvijalo se u 18. stoljeću kad su ih habsburške vlasti, nakon povlačenja Osmanlija s tog područja, sustavno naseljavale na područje Slavonije, Srijema i Baranje. Sredinom 19. stoljeća dolazi do novoga masovnog vala

naseljavanja Roma i to većinom na područje Međimurja i Podravine. U radu će se analizirati glavna obilježja migracija Roma na hrvatskim područjima od druge polovine 14. stoljeća do 20. stoljeća uključujući i analizu novijih romskih migracija na hrvatskom prostoru. Analiza će biti fokusirana na povijesnu kontekstualizaciju migracija Roma na hrvatskim područjima kako bi se uvidjelo jesu li te migracije bile povezane s njihovim širim migracijskim valovima na europskom području.

2. Prvi migracijski val Roma u drugoj polovini 14. stoljeća

Povijest romskog stanovništva ponajprije se može razumjeti analizirajući povijest njihovih migracija. Suvremena znanstvena istraživanja, napose lingvistička, uspjela su utvrditi sjeverna područja današnje Indije kao pradomovinu romskog stanovništva (Matras, 2015, 125–156). Upravo s tog područja odvijale su se migracije Roma u smjeru zapada, prema Europi i drugim dijelovima svijeta. Masovne migracije Roma odvijale su se u nekoliko razdoblja tijekom nekoliko stoljeća. Većina znanstvenika smatra kako su masovne migracije Roma započele u 5. stoljeću, a trajale su sve do 12. stoljeća (Tcherenkov, Laederich, 2004, 11–74). Kao jedan od uzroka migracija Roma spominju se ekonomski razlozi, poput manjka hrane i drugih vitalnih resursa za preživljavanje, ali i nepovoljne vojno-političke okolnosti. Tako se migracije Roma povezuju s vojnim prodorima brojnih hunskih plemena u 5. i 6. stoljeću te arapskih plemena u 7. i 8. stoljeću na područje Središnje Azije i Indijskog potkontinenta (Fraser, 1995, 33–40; Kenrick, 2004, 14–29).

Zbog manjka relevantnih povijesnih izvora teško je precizno vremenski odrediti doseljavanje romskog stanovništva na europsko područje. Prema nekim izvorima, Romi se u 9. stoljeću naseljavaju na područje Bizantskog Carstva, gdje se spominju Atsinganoi, heretička nomadska skupina koja se bavila proricanjem sudbine i magijom (Fraser, 1995, 46–48; Liégeois, 1986, 28–29; Berberski, 1979, 415). U 14. stoljeću Romi s bizantskog područja nastavljaju masovno migrirati na područje jugoistočnih europskih zemalja. Kao jedan od uzroka tih migracija navode se ratovi dinastija Omejida i Gaznavida na području sjevernoindijskih pokrajina Sindha i južnog Pendžaba od 10. do 12. stoljeća. Krajem 12. stoljeća izraženi su vojni prodori Tatara, a nešto kasnije i Osmanlija, što je sve dovodilo do migracija romskog stanovništva (Fraser, 1995, 33–48; Kenrick, 2004, 14–29; Marushiakova i Popov, 2001, 11–12, 33–39; Uhlik, 1968, 557–558; Berberski, 1979, 415; Berberski, 1980, 866–867). Drugi znanstvenici spominju i epidemiju kuge na tim područjima što je prouzročilo njihove migracije. U prvoj polovini 14. stoljeća bilježi se dolazak Roma na Kretu (1322.), Krf (1346.) i Kosovo (1348., Prizren). Od druge polovine istog stoljeća dolazak Roma zabilježen je u različitim povijesnim izvorima na području drugih zemalja jugoistočne i srednje Europe, odakle se migracije u 15. stoljeću šire na zapadnoeuropske i sjevernoeuropske zemlje (Kenrick, 2004, 43–72; Liégeois, 2009, 20–25; Liégeois, 1986, 38–44; Marushiakova i Popov, 2001, 18–21). Romi su prilikom migracija na europsko područje slijedili postojeće trgovačke puteve, pritom su se uglavnom kretali u manjim skupinama (do nekoliko stotina njih) (Fraser, 1995, 53–56). Domicilnom su se stanovništvu često predstavljali kao vjerske

izbjeglice pred Osmanlijama ili kao hodočasnici, nastojeći dobiti zaštitu tamošnjih vlasti i stanovništva. Naime, hodočasnici su se u kasnosrednjovjekovnim europskim društvima smatrali privilegiranim zbog uvjerenja da ih je potrebno štiti zbog njihova vjerskog djelovanja. Tako su se Romi predstavljali kao kršćanske vjerske izbjeglice koje bježe pred Osmanlijama ili islamski preobraćenici na kršćanstvo, a zbog toga što su prihvatili islamsku vjeru radili su pokoru u obliku stalnog seljenja (lutanja) (Kenrick, 2004, 59–60; Bernard, 1999, 54–55; Uhlik, 1968, 559). Oni su tako bili štice od kraljeva i samih papa, koji su im izdavali posebne propusnice (pisma zaštite/preporuke, lat. *litteras promotorias*, njem. *Schutzbriefer*) (Kenrick, 2004, 60–66; Liégeois, 1986, 41). Neki su povjesničari istaknuli da su Romi u tom razdoblju prvih migracija bili dobro prihvaćeni, napose u multietničkim i „tolerantnijim“ područjima istočnomediterranskih zemalja, za razliku od ostalih europskih zemalja u kojima su bili dočekivani (primani) s oprezom, ponajviše zbog odnosa prema njima kao strancima u razdoblju čestih ratova, buna i epidemija (Taylor, 2014, 37–38). Većina ih je stanovništva pozitivno percipirala kao „egzotične stranace“ te su im pomagali pružanjem sigurnog skloništa i hrane. Romske su se skupine na određenom području kraće zadržavale obavljajući različite obrtničke usluge (kovači, obučari, kožari) te radeći kao trgovci i zabavljači (glumci, prorocateљи sudbine, krotitelji životinja) (Fraser, 1995, 10–33; Marushiakova i Popov, 2001, 7–21; Randolph Robertson, 2009, 30).

U takvom su povijesnom kontekstu u drugoj polovini 14. stoljeća Romi naselili i hrvatska povijesna područja. Početkom studenoga 1362. po prvi puta su zabilježeni Romi u dokumentima Dubrovačke Republike. Prema sačuvanim povijesnim izvorima Romi su bili stalno naseljeni, živjeli su uglavnom od trgovine, no radili su i kao vojnici, kućna posluga, glazbenici, obrtnici (gostioničari, kovači). Po svom ekonomskom statusu većinom pripadaju najnižem sloju dubrovačkog društva (Petrović, 1976, 124–145). Sljedeća je poznata migracijska točka bio Zagreb u kojemu se Romi po prvi put spominju 1378. u jednom spisu o sudskom sporu. Prema tim izvorima Romi su na ovom području živjeli sjedilačkim načinom života, uglavnom su se bavili obrtom i radili kao mesari i krznari (Tkalčić, 1898, 126–127; Berberski, 1979, 420). Romi su u ova dva grada bolje bili integrirani i živjeli kao dio kasnosrednjovjekovnog društva, slično kao što su živjeli na bizantskim i venecijskim područjima (Taylor, 2014, 25–27). U drugoj polovini 15. stoljeća po prvi se puta Romi spominju u Puli i Šibeniku, što sugerira kako su oni u najvećoj mjeri naselili područja istočne jadranske obale (Vojak i Kovačev, 2017, 52).

Zatim se migracije Roma vezuju uz osmanlijske vojne pohode koji su nerijetko obuhvaćali i hrvatska povijesna područja. U srpnju 1469. godine, u prodoru 14.000 Osmanlija pod Ekribegom pašom kroz Krbavu do Kupe, spominje se da ih je pratilo 2000 Roma (Laszowski, 1894, 4). U lipnju 1470. godine Romi se spominju kao dio od 20.000 osmanskih vojnika u blizini Senja u pripremi za „pljačkaške pohode“ po Hrvatskoj (Laszowski, 1894, 4). Nije sigurno je li se dio tih Roma zadržao na određenom hrvatskom području, no vjerojatno je da su oni kao pomoćne jedinice Osmanlija pratile njihovo kretanje.

Krajem 15. stoljeća završilo je prvo razdoblje masovnog naseljavanja romskog stanovništva na hrvatskim područjima. Migracije su trajale gotovo 150 godina i prema dostupnim povijesnim izvorima Romi su se većinom zadržali u urbanim središtima na istočnoj jadranskoj obali gdje su živjeli integrirani u lokalne zajednice.

3. Drugo razdoblje masovnih migracija Roma: naseljavanje Roma u Slavoniju, Srijem i Baranju u 18. stoljeću

Sljedeće razdoblje masovnih migracija Roma na hrvatska povijesna područja odvijao se u 18. stoljeću, a bile su potaknute vojno-političkim promjenama nakon rata između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije koji je završio 1699. godine Mirom u Srijemskim Karlovcima. Tim su se sporazumom granice Habsburške Monarhije proširile na područje do Srijemske Mitrovice i Zemuna (Goldstein, 2003, 138–139). Novooslobođeno je područje bilo demografski i gospodarski opustošeno zbog čega su središnje državne vlasti reagirale preuzevši izravnu kontrolu kroz Dvorsku Komoru. U tom je kontekstu započelo sustavno naseljavanje tog područja brojnim etničkim zajednicama, među kojima su bili i Romi. Prvi poznati postupak habsburških vlasti u naseljavanju Roma bilo je imenovanje Mitrofana Popovića, vikara manastira Čelija, „direktorom rackih Cigana“. On je nastojao sedentarizirati romsko stanovništvo koje je migriralo na područje između rijeka Drave i Save, a kako bi oni vodili „uredan i moralan način života“. Mitrofan Popović je u provođenju te politike raspolagao određenim poticajnim mjerama, poput dodjeljivanja zemlje (pet jutara oranica i tri jutra livada) svakoj romskoj obitelji te davanja određenih poreznih olakšica (oslobođenje od plaćanja desetine i drugih javnih tereta, uz obvezu plaćanja manjeg poreza na kuće). Istodobno, on je mogao u slučaju odbijanja sedentarizacije prognati Rome s tog područja. Njegovu je politiku kontrolirala Slavonska komorska inspekcija, koja je bila podređena Komori u Budimu (Gavrilović, 1979, 51). Valja istaknuti da je praksa imenovanja određenog upravitelja (nadzornika) nad Romima bila posve uobičajena za to i kasnija razdoblja te je zabilježena kod ugarskih vlasti koje su već od kraja 15. stoljeća postavljale vojvodu Cigana s naslovom „egregius“, a koji je bio biran od strane svakog palatina (Czoernig, 1857, 121–122). Slična je zadaća, poput one spomenutog Mitrofana Popovića, bila povjerena i kapetanu Marku Nemcu. Naime, hrvatski ban Josip Esterházy je 1738. odredio, zbog pritužbi hrvatskog plemstva o štetama i krađama koje su im činili Romi, podvrgavanje Roma vlasti „kapetana cigana“ Marka Nemca te im je nametnuo određenu visinu poreznih obveza u korist kapetanu, državnim i lokalnim vlastima (Laszowski, 1894, 4–5). Prema dostupnim povijesnim izvorima primjetno je kako se Romi od kraja 17. stoljeća sve više spominju u različitim dokumentima na hrvatskim područjima.

Romi se spominju u kanonskim vizitacijama u župi sv. Antuna Padovanskog u Podvinju 1758., a popisane su tri kuće pravoslavnih Roma te jedna romska kuća u Babinoj Gredi (1769.) (Sršan, 2010, 173, 473). U 18. stoljeću primjetna je i migracija Roma s područja Transilvanije i Banata na područje Baranje (Kemény, 2005, 15, 28). U popisima stanovništva Baranje u drugoj polovini 18. st. primjetno je doseljavanje brojnije skupine Roma. U komorskom popisu naselja na području vlastelinstva Belje

iz 1766. godine popisani su Romi u mjestima Bilje, Branjina, Luč i Vardarec (Sršan, 2002b, 10–12). Tamo su Romi živjeli sjedilačkim načinom života i uglavnom se bavili poljoprivrednim poslovima (Sršan, 2002b, 26, 31, 51, 67). Zatim su Romi bili popisani 1736. na područjima varoši Vukovar, trgovištu Tovarnik, te na području vlastelinstva Valpovo i Brestovac (Mažuran, 1993, 183, 205, 389, 663). Romsko je stanovništvo u nekoliko navrata bilo popisano na baranjskom području i to: 1775. (107 romskih obitelji), 1777. (92 romskih obitelji) i 1779. (121 romska obitelj). Prema navedenim popisima Romi su živjeli u ukupno 23 sela na baranjskom području: Baranjina (20 obitelji), Jagodnjak (14 obitelji), Karanac (11 obitelji) i Kopačevo (10 obitelji). Romi sa tada činili oko 1% ukupnog stanovništva Baranjske županije (Timar, 1986, 49, 54). U popisu stanovnika Baranje iz 1785. godine popisane su 94 romskih obitelji i to 75 romskih obitelji popisano je u Vlastelinstvu Belje, a 19 romskih obitelji u Vlastelinstvu Darda (Sršan, 1999, 5–8, 22, 63; Sršan, 2002a, 7–10, 26). Prema popisima na prostoru Srijemske, Križevačke, Virovitičke i Požeške županije ukupno je u razdoblju od 1781. do 1783. godine bilo popisano između 657 Roma (1783.) i 1323 Roma (1781.) (Czoernig, 1857, 188–189; Matasović, 1928, 201).

Habsburške su vlasti u drugoj polovini 18. st. nastavile s daljnjom zakonskom regulacijom položaja Roma u cilju njihove socioekonomske asimilacije. U tom je kontekstu Marija Terezija u razdoblju od 1749. do 1767. godine donijela četiri odredbe, a njezin sin Josip II. jednu odredbu o Romima. Odredbama se, između ostalog, nastojalo prisiliti Rome na sjedilački način života zabranjujući njihove nomadske migracije (Matasović, 1928, 200; Fraser, 1995, 156–159; Vojak, 2016, 187–203; Vojak i Kovačev, 2016, 662–670). Iako sam uspjeh terezijanskih i jozefinskih zakonskih odredaba nije bio velik, dio Roma zadržao je sjedilački način života, čime se barem djelomično uspjelo u ograničavanju njihove migracije (Guy, 2004, 21–22; Fraser, 1995, 159).

Dio romskog stanovništva migrirao je na područje Vojne krajine. Ta je migracija vidljiva na primjeru naseljavanja triju romskih obitelji početkom 19. stoljeća na području vojnoga komuniteta Petrinja. Romi su bili potaknuti na naseljavanje davanjem (poklanjanjem) obradivog zemljišta od strane tamošnjih vojnih vlasti i omogućivanjem obrtničkog obrazovanja njihove djece. Prema dostupnim izvorima, Romi su na tom području nastavili živjeti, iako je dio njih zbog optužbi za kriminalitet bio protjerivan, a taj se dio Petrinje među tamošnjim stanovništvom nazivao „ciganskim selom“ (Golec, 2003a, 160, 162; Golec, 2003b, 175; Golec, 2004, 60). Vlasti u Vojnoj krajini nastojale su regulirati njihov položaj propisujući im u drugoj polovini 18. st. poseban porez („Zigeuner-Harracz“), a koji je bio uplaćivan Krajiškoj proventnoj zakladi. Romi su na tom području imali i pravo biranja svojih „glavara“ (Buczynski, 1997, 182, 244). Potrebno je istaknuti kako je Vojna krajina kao područje koje je graničilo s Osmanskim Carstvom bila jedno od čestih migracijskih puteva Roma koji su kao izbjeglice nastojali prijeći na hrvatska područja Habsburške Monarhije. Zbog sve izraženijeg dolaska romskih izbjeglica, Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je u srpnju 1788. godine poslalo zagrebačkim županijskim vlastima dopis kojim je propisalo da se navedeni Romi moraju zbrinuti

na „način neškodljiv javnoj sigurnosti“, što je uključivalo i omogućavanje stjecanja prihoda (HR-HDA-34, kut. 41, br. 2636). Početkom 19. st. bio je završen drugi masovni val migracija Roma na hrvatska povijesna područja, iako je dio Roma i dalje nomadski migrirao. Uočljivo je kako su ih, za razliku od prethodnoga (prvog) razdoblja masovnih migracija Roma, tijekom drugog razdoblja pojačanih migracija državne i lokalne vlasti nastojale sustavno kontrolirati s ciljem organiziranog naseljavanja područja Slavonije, Srijema i Baranje.

4. Treće razdoblje migracija na hrvatska povijesna područja ili naseljavanje Bajaša u 19. stoljeću

Treće i posljednje razdoblje naseljavanja Roma na hrvatsko područje uglavnom se odvijalo sredinom 19. stoljeća. Te su migracije bile dio većih migracija Roma s područja rumunjskih kneževina Vlaške i Moldavije. Naime, na području tih kneževina Romi su prilikom naseljavanja bili porobljeni od strane državnih vlasti, Pravoslavne crkve i plemstva. Razlikovano je nekoliko vrsta robova, ovisno o tome tko im je bio gospodar i čime su se bavili: državni ili krunski Romi (*Tsigani domnești*; podijeljeni na nekoliko klasa: Lingurari, izrađivači drvenog oruđa/alata; Ursari, kovači, kotlokrpe i zabavljači/dreseri medvjeda; Rudari; Aurari, ispiraći zlata; Lăieș, nomadi i obrađivači metala), manastirski ili crkveni Romi (*Tsigani mănăstirești*) i bojarski ili plemićki Romi (*Tsigani boierești*). Pretpostavke o njihovu ropskom položaju neki povezuju s Tatarima koji su ih ostavili kao robove nakon povlačenja iz Europe, dok drugi znanstvenici ističu kako su svoj robovski položaj baštinili još iz Indije, gdje su imali sličan položaj kao parije (Crowe, 1996, 109–110; Fonseca, 2005, 201–202; Marushiakova i Popov, 2001, 86–88, 109–124). U tom ropskom položaju Romima je bilo zabranjeno govoriti svojim jezikom pa su se koristili jezikom većine stanovništva, a to je bio rumunjski jezik. Pod utjecajem ideja francuske revolucije o ravnopravnosti svakog čovjeka, dio je rumunjskog plemstva u prvoj polovini 19. stoljeća inicirao emancipaciju Roma što je podrazumijevalo ukidanje ropskog statusa Romima i slobodu njihova kretanja. Među spomenutim se plemićima najviše istaknuo vlaški vojvoda Aleksandar Ghica, koji je sam inicirao proces ukidanja ropstva oslobodivši 1837. godine oko 4000 državnih romskih robova. Moldovske su vlasti 1842. godine proglasile emancipaciju Roma, no zbog velikog otpora drugih plemića (bojara) taj je proces okončan 1864. godine proglašenjem slobode za sve romske robove (Hancock, 2006, 43). Ključan dio tog procesa emancipacije dogodio se nakon emancipacije Roma, kad se s područja Vlaške i Moldavije oslobođeni Romi masovno iseljavaju u ostale europske države, a taj je val migracija krajem 19. st. obuhvatio i zemlje Sjeverne i Južne Amerike (Fraser, 1995, 222–223; Marushiakova i Popov, 2001, 84–86; Hancock, 2006, 13–35).

Romi iz rumunjskih kneževina u hrvatskim se izvorima uglavnom spominju kao Koritari jer se veći dio njih bavio izradom korita i drvenih predmeta za kućanstvo. Oni su se razlikovali od drugih Roma jer su bili dio Vlaških Roma, govorili starorumunjskim dijalektom *ljimba d bjaș*, a danas se nazivaju Bajašima (Hrvić i Ivančić, 2000, 257; Hefele, 1890, 742–743).

Među prvim vijestima o doseljavanju Roma Bajaša (Koritara) na hrvatska područja izvijestio je sredinom prosinca 1850. godine zagrebački list Luna:

„[...] emancipaciju do sada još nije moglo izvesti, iako ju vlast ne samo da nije sprečavala, već ju je težila poticati: pritom mislim na Cigane, a pod njihovom emancipacijom podrazumijevam ponajprije čudorednu emancipaciju. Do sada poprilično neupoznat s tom vrstom ljudi, pobliže sam ih upoznao na putovanju u okolicu Virovitice u Slavoniji te neka mi sada bude dopušteno da ovdje ukratko te na korist antropologije iznesem rezultat svojih „ciganskih studija“. – Nomadsko pleme koje sam zatekao u tom kraju boravi uglavnom u slavonskim prašumama te im zahvaljuje i svoje uzdržavanje tako da uz dozvolu vlasnika posjeda izrađuje raznu drvenu opremu, korita, lopate, drvene žlice itd. te ih povlači duž Dunava, Drave i Save kako bi svoju robu dostavio čovjeku. Iako se čini da su ti Cigani isključeni iz građanskog društva, te u neku ruku zaista to i jesu, ipak ih se, poput ostalih građana, uzima u vojsku [...]“ (Luna, 14.12.1850, 200).

Ferdo Hefale je među prvim intelektualcima u Hrvatskoj pisao o njima i to 1890. u časopisu Vienac:

„[...] po hrvatskih, slavonskih i bosanskih vašarih često sam naišao na koritare. Ti su me ljudi sve više zanimali, pa sam ih stao razmatrati i razgovor im prislušivati. Kad s našim čovjekom razgovaraju, razumiješ svaku riječ, ali kad na svoju medju sobom počnu razgovarati, jedva im možeš svaku dvadesetu shvatiti. Naš prosti narod drži ih za cigane, sto koritare vrlo vriedja, pa često i do suza gane. Koritari su porieklom pravi Rumunji, koji su prije mnogo godina iz Rumunjske ovamo došli. Kako sami tvrde, ostavili su njihovi djedovi svoju domovinu s prevelika nadmetanja u prodaji koritarske robe, pa su se naselili medju Savom i Dravom, a neki su se zaustavili u Srbiji i Bosni [...]“ (Hefeale, 1890, 742).

Upitno je kada su točno prve migracije Roma Bajaša stigle na hrvatska povijesna područja. Prema matičnim knjigama, kao i knjigama krštenih, na širem koprivničkom području Romi s rumunjskog područja doseljavali su se već krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Kao potvrda toj tezi može poslužiti i primjer romskog naselja Žlebica, koje je danas dio Grada Koprivnice. Prema nekim izvorima smatra se kako su se prvi Romi Koritari (Bajaši) doselili u to naselje već početkom 19. stoljeća, ponajprije zbog dostupne šumske sirovine od koje su izrađivali različito drveno posuđe (Grgić, 1958, 3). Migracije tih Roma obuhvatile su u sljedećim razdobljima druga hrvatska povijesna područja te danas oni čine znatnu većinu od ukupne romske populacije u Republici Hrvatskoj (Vojak, 2015, 195–214; Vojak, 2021, 353–378; Hrvatić, 2004, 367–385; Šlezak, 2020, 125– 43).

5. Zaključak

Romsko stanovništvo danas čini jednu od većih manjinskih zajednica, odnosno skupina sa statusom nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. Njihovu povijest na europskom, ali i hrvatskom, području obilježile su i migracije. U radu je fokus

analize na istraživanju migracija Roma na hrvatska povijesna područja unutar triju razdoblja, od njihova doseljavanja u drugoj polovini 14. do početka 20. stoljeća. U prvom razdoblju migracije su se odvijale u drugoj polovini 14. stoljeća kao dio njihovih većih migracija na europsko područje, prilikom čega su do 15. stoljeća Romi živjeli na većem dijelu Europe. U tom migracijskom valu Romi su naselili urbana područja istočne jadranske obale, poput Dubrovnika, Pule i Šibenika. Jedan dio migracija zahvatio je i područje Zagreba. Drugi se masovni val migracija odvijao u 18. stoljeću, nakon što su s područja Slavonije, Srijema i Baranje bili potisnuti Osmanlije. Tada habsburške državne vlasti preuzimaju upravljanje nad tim novooslobođenim područjem te ga nastoje sustavno demografski oporaviti naseljavajući ga stanovništvom iz drugih dijelova države. Među tim doseljenicima bili su i Romi. Treći val masovnih migracija Roma dogodio se sredinom 19. stoljeća nakon što su Romi u rumunjskim kneževinama Vlaškoj i Moldaviji, koji su u robovskom položaju bili od 15. stoljeća, proglašeni slobodnima. Uslijedile su masovne migracije Roma s tih područja, a dio njih naselio je područje Međimurja, Podravine i Posavlja. Ti su se Romi razlikovali od drugih jer nisu govorili romskim jezikom, što im je u vrijeme robovskog položaja bilo zabranjeno, nego su govorili starorumunjskim dijalektom. Razlikovali su se od drugih Roma i po tome što su zbog obrade drva i izrade različitim predmeta za kućanstvo nazivani Koritarima, a danas ih se naziva Bajašima. Analiza migracija Roma na hrvatskim područjima pokazuje kako je do njih dolazilo zbog posljedica vojnih i političkih promjena, poput ratova, ili društveno-političkih procesa emancipacije i manumisije i to posebice na širem jugoistočnoeuropskom području. Slijedom toga može se zaključiti kako analizirano prostorno kretanje Roma nije bilo izazvano određenim procesima ograničenim samo na hrvatska područja. Od početka 20. stoljeća uslijedile su još intenzivnije migracije romskih zajednica, koje se odvijaju i danas među pripadnicima romske zajednice u Republici Hrvatskoj, no ne postoje dostupna znanstvena i druga istraživanja koja bi pokazala njihove razmjere. U tom je kontekstu potrebno provoditi sustavna znanstvena istraživanja migracija Roma kao jedan od koraka u razumijevanju kompleksnosti i specifičnosti te manjinske zajednice.

LITERATURA

- Die Zigeuner in Ungarn und Slawonien (1850). *Luna. Belletristisches Beiblatt der Agramer Zeitung* (Zagreb), 12(50), 14.12.1850, 200.
- Berberski, S. (1979). Romi u pretprogoniteljskoj eri. *Zadarska revija*, 28(4), 415–422.
- Berberski, S. (1980). Romi između Carstava. *Pregled*, 70(6), 865–880.
- Bernard, B. (1999). Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva. *Svesci: communio*, 29(95), 54–62.
- Buczynski, A. (1997). *Gradovi Vojne krajine*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Crowe, D. M. (1996). *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Czoernig, K. F. (1857). *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, sv. 3. Wien: K.-K. Hof- und staatsdruckerei.

- Fonseca, I. (2005). *Sahranite me uspravno: Cigani i njihov put*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Fraser, A. (1995). *The Gypsies*. Oxford: Wiley.
- Gavrilović, S. (1979). *Srem od kraja XVII. do sredine XVIII veka*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Goldstein, I. (2003). *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
- Golec, I. (2003a). Stanovništvo vojnog komuniteta Petrinje i njegova socijalno-vjerska struktura (1777. – 1871.). U A. Buczynski, M. Kruhek i S. Matković (Ur.), *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić* (str. 154–163). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Golec, I. (2003b). *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno-kulturno središte Banske krajine: (1777.–1871.)*. Sisak–Zagreb: Državni arhiv u Sisku i Hrvatski institut za povijest.
- Golec, I. (2004). Stanovništvo vojnog komuniteta Petrinje i njegova socijalno-vjerska struktura (1777.–1871.). *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 34-35-36, 47–62.
- Grgić, I. (1958). *Cigani na području općine Koprivnica*. Zagreb: Viša škola za socijalne radnike (diplomski rad).
- Guy, W. (2004). Tko su Romi?: Romi u Čehoslovačkoj. U D. Tong (Ur.), *Romi: interdisciplinarni prikaz* (str. 13–70). Zagreb: Ibis-grafika.
- Hancock, I. (2006). *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma*. Zagreb: Ibis-grafika.
- Hefele, F. (1890). Koritari. *Vienac*, 22(46), 742–743.
- Hrvatić, N. i Ivančić, S. (2000). Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 9(2-3), 251–266.
- Hrvatić, N. (2004). Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme*, 20(4), 367–385.
- Kemény, I. (2005). History of Roma in Hungary. U I. Kemény (Ur.), *Roma of Hungary* (str. 1–69). Boulder: Columbia University Press.
- Kenrick, D. (2004). *Gypsies: From the Ganges to the Thames*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Laszowski, E. (1894). Povijesna crtica o ciganima, *Narodne novine*, 15. 09. 1894., 211, 4–5.
- Liégeois, J.-P. (1986). *Gypsies-an illustrated history*. London: Al Saqi Books.
- Liégeois, J.-P. (2009). *Romi u Europi*. Zagreb: Ibis-grafika.
- Marushiakova, E. i Popov, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Matasović, J. (1928). Cigani u doba terezijanstva i josefinizma. *Narodna starina*, 7/2(17), 200–201.
- Matras, Y. (2015). *The Romani Gypsies*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Mažuran, I. (1993). *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. i njihova ekonomska podloga*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku.
- Petrović, Đ. (1976). *Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku* (otisak iz Zbornika Filozofskog fakulteta). Beograd knj. XIII – 1, 124–145.
- Randolph Robertson, G. (2009). *The Romani People and Selected Churches in Slovakia: a description, analysis, and interpretation of their relations (1989–2007)*. Zoetermeer: Boekencentrum Publishing House.

- Šlezak, H. (2020). Autostereotipizacija Roma u Hrvatskoj kao pokazatelj razvoja manjinskog identiteta. *Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja*, 19 (38), 125–143.
- Taylor, B. (2014). *Another Darkness, Another Dawn: A history of Gypsies, Roma and Travelers*. London, Reaktion Books.
- Timar, G. (1986). Demografska povijest Baranje do 1910. U D. Čalić (Ur.), *Tri stoljeća Belja* (str. 40–64). Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad.
- Tcherenkov, L. i Laederich, S. (2004). *The Rroma: Otherwise Known as Gypsies, Gitanos, Gyphtoi, Tsiganes, Tġani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc.*, sv. 1. Basel: Schwabe.
- Uhlik, R. (1968). Cigani, indijska etnička grupa u Jugoslaviji. *Rad JAZU (Odsjek za suvremenu književnost)*, knj. 350, 557–574.
- Vojak, D. (2016). Legal provision on the Roma population in Croatia and Slavonia from Maria Theresia to Franz Joseph I. U R. Kropf i G. Polster (Ur.), *Die Volksgruppe der Roma und Sinti bis 1938: Tagungsband der 34. Schlaininger Gespräche 14. bis 18. September 2014* (str. 187–203). Eisenstadt: Landesmuseum Burgenland.
- Vojak, D. i Kovačev, N. (2016). Romi na hrvatskom prostoru. U: L. Čoralić, I. Horbec, M. Katušić, V. Klaužer, F. Novosel i R. Radoš (Ur.) *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru: Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, (str. 662–670). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Vojak, D. i Kovačev, N. (2017). Romi u hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, 19(1), 47–54.
- Vojak, D. (2021). Suffering of the Bayash in Independent State of Croatia During World War II. U A. Sorescu-Marinković, T. Kahl i B. Sikimić (Ur.), *Boyash Studies: Researching "Our People"* (str. 353–378). Berlin: Frank & Timme GmbH.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 34 – Zagrebačka županija, Acta Comitatus Zagrabiensis, Publico politica (HR-HDA-34).

Objavljeni izvori

- Tkalčić, I. K. (1898). Knjiga sudbenih poziva i presuda (1375. – 1391.). U I. K. Tkalčić (Ur.), *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*, knj. V. (395 str.). Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.
- Sršan, S. (1999). *Baranja 1785. godine*. Osijek: Državni arhiv.
- Sršan, S. (2002a). *Kotar Osijek 1786. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002
- Sršan, S. (2002b). *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*. Osijek: Državni arhiv.
- Sršan S. (2010). *Brodsko područje: 1730.–1833.*, sv. 9. Osijek - Đakovo: Državni arhiv u Osijeku, Biskupija Đakovačka i Srijemska.

Historical Migration of the Roma Population in Croatian Areas From the 14th-Century Arrival to the 20th Century

Danijel Vojak

Summary

This paper focuses on analysing three mass waves of Roma migration to Croatian areas, spanning from their first arrival in the second half of the 14th to the early 20th century. The first wave of Roma migration took place in the second half of the 14th century as part of their larger migration to Europe. Within that migration, the Roma settled in urban areas along the eastern Adriatic coast, such as Dubrovnik, Pula and Šibenik. One part of the migration also affected the continental parts of the Croatian area, including Zagreb. The second mass wave of migration took place in the 18th century after the Ottomans were pushed out from the areas of Slavonia, Srijem and Baranja. The third wave of mass Roma migration took place in the mid-19th century, following the emancipation of Roma in the Romanian principalities of Wallachia and Moldavia, where they had been subjected to slavery since the 15th century. It resulted in a mass migration wave of Roma from those areas, with a portion of them settling in the Croatian areas of Međimurje, Podravina and Posavlje. The analysis of Roma migration in Croatian areas indicates that their movement was encouraged by military and political changes across the wider European area. Therefore, it can be concluded that the analysed Roma migration were not caused by localised processes confined to Croatian areas. This migration can be considered crucial for understanding the history and specific characteristics of the Roma population in the Croatian territory.

Keywords: Roma, Bajash, migration, Croatia

Smjerovi mađarskih migracija u Slavoniju u 19. stoljeću

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-3>

Denis Njari

Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek

dnjari@ffos.hr

<https://orcid.org/0000-0002-9750-9959>

Sažetak

Osim Mađara koji su živjeli na području istočne Slavonije i Baranje praktički od doseljenja u Panonsku nizinu, krajem 9. i početkom 10. stoljeća, jedino značajnije razdoblje doseljenja Mađara na područje Slavonije bilo je u 19. stoljeću. Prve i manje migracije započele su u prvoj polovini 19. stoljeća kad su vlastelinske obitelji osnovale nekoliko mađarskih kolonija zbog vlastitih potreba za stručnom radnom snagom. Drugo i znatno snažnije doseljavanje zbivalo se u posljednjoj trećini 19. stoljeća i trajalo je do početka Prvoga svjetskog rata. U tome drugom razdoblju ponajviše se radilo o samoinicijativnim doseljenjima Mađara u već postojeća hrvatska naselja na relativno širokom području od bjelovarskoga kraja na zapadu do iločkoga na istoku Slavonije. Cilj je ovoga rada, ponajprije na temelju mađarskih izvora, pokušati barem okvirno rekonstruirati glavna polazišna područja s kojih su se Mađari doseljavali na područje Slavonije, etape doseljavanja i njihove konačne destinacije naseljavanja.

Ključne riječi: Mađari, kolonizacija, Slavonija, 19. stoljeće, mađarska nacionalna manjina

1. Uvod

Mađari su na području današnje Slavonije živjeli još od doseljenja u Panonsku nizinu krajem 9. i početkom 10. stoljeća. U toj prvoj fazi najnaseljenije područje Mađarima bilo je područje današnje hrvatske Baranje, istočne Slavonije (osječke okolice) i Podunavlja. Na tome je području bila i najprimjetnija i najrasprostranjenija mađarska toponimija, koja se ponegdje i danas zadržala, a na takve zaključke upućuju i prvi porezni popisi iz srednjega vijeka koji sadržavaju antroponime. Sudeći prema osmanskim defterima iz 16. stoljeća, takva se situacija zadržala i tijekom osmanskoga razdoblja, a razdoblje kad se značajno smanjuje udio mađarskoga stanovništva jest razdoblje austrijsko-osmanlijskih ratova na području Slavonije krajem 17. stoljeća, kad se mađarsko stanovništvo na području Baranje¹ prorjeđuje, a na području istočne Slavonije i Podunavlja gotovo u cijelosti nestaje, osim četiriju naselja: Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale. Tijekom 18. stoljeća nije bilo organiziranih kolonizacija mađarskoga stanovništva na području Slavonije. U ovom će

¹ Kako je današnja hrvatska Baranja sve do 1918. godine bila u sastavu uže Mađarske, ona nije obuhvaćena ovim istraživanjem.

se radu u glavnim crtama prikazati dva glavna razdoblja doseljavanja Mađara u Slavoniju u 19. stoljeću te rekonstruirati glavna polazišna i destinacijska područja doseljavanja. Navedeno se temelji ponajviše na sustavnoj analizi matičnih knjiga područja na koja su se Mađari doselili te objavljenim izvorima na mađarskom jeziku, nastalih na temelju mađarskih terenskih istraživanja slavonskih Mađara. Prvo razdoblje, u prvoj polovini 19. stoljeća, obilježeno je ponajprije nastojanjima slavonskih vlastelinskih obitelji koje su provodile ciljane kolonizacije, zbog potreba svojih vlastelinstava za radnom snagom na prostoru istočne Slavonije. Drugo razdoblje, u drugoj polovini 19. stoljeća, bilo je znatno kompleksnije te je obuhvaćalo širi prostor; od najzapadnijih dijelova Slavonije (sve do okolice Bjelovara na zapadu) pa do onih najistočnijih (do iločkoga kraja). Osim toga, u tom razdoblju, iako je također dominiralo agrarno stanovništvo, ono nije jedino imigriralo, nego su u migracijama sudjelovali i ostali slojevi društva, iako su gotovo svi bili motivirani ekonomskim razlozima. Spomenuta doseljavanja Mađara u Slavoniju znatno su utjecala na društvo, kulturu, pa i političke procese u Hrvatskoj u 19. stoljeću i kasnije.

2. Prvo razdoblje kolonizacije

Prvu je poznatu kolonizaciju Mađara na području Slavonije proveo grof Ivan Kapistran II. Adamović Čepinski (1802.–1876.) 1836. godine. On je tada, kao jedan od naprednijih poduzetnika, poticao razvoj industrije na području svoga Čepinskoga vlastelinstva (u okolici Osijeka). Konkretno, osnovao je konopljaru i za njezino mu je djelovanje bilo potrebno pribaviti za to osposobljenu radnu snagu. Takvo je stanovništvo pronašao ponajprije na području sjevernomađarskih županija Győr, Moson i Pozsony (današnja Bratislava), a u manjoj mjeri na području Bačke, Baranje i Banata. Spomenuto je stanovništvo dao naseliti na dotad močvarnom i nenaseljenom području svoga vlastelinstva, a kolonisti su prilikom doseljenja od Adamovića kao svoga vlastelina dobili kuću i otprilike dva hektara zemljišta, a zauzvrat su preuzeli obvezu besplatnoga rada (kuluka) za vlastelina 30 dana godišnje. Kako bi se područje osposobilo za život, dao je iskopati kanal od rijeke Vuke u okolici istoimenoga sela koji se u konačnici ulijevao u Dunav i kao posljedicu omogućio isušivanje močvare koja se prostirala na području južno od Osijeka. Na tom je području između ostalih osnovao i dva nova naselja: Antunovac (izvorno: Antálfalva, imenovano prema svom sinu Antálu tj. Antunu) i Vladislavce (izvorno: Lacháza, imenovano od hipokoristika Laci za mađarsko ime László prema imenu svoga drugoga sina). U spomenuta je naselja doseljeno gotovo isključivo mađarsko katoličko stanovništvo (Njari, 2021, 31–34) te se može reći da osnivanje tih dvaju sela označava prvu fazu kolonizacije Mađara na područje Slavonije. Ukupan broj doseljenih Mađara u tim dvama naseljima u prvoj polovini 19. stoljeća iznosio je 428 osoba (283 u Vladislavcima i 145 u Antunovcu) (HR–HPM–STU, 1850, 20367). Kao *case-study* analizu² smjerova mađarskih migracija na primjeru jednoga naselja može se izdvojiti naselje Vladislavci u kojima

² *Case-study* analiza temelji se na analizi matičnih knjiga umrlih prema upisima mjesta rođenja/podrijetla preminule osobe od 1839. do 1899. godine. (HR–DAO–74)

je 12,21% mještana potjecalo iz mjesta Öttevény u županiji Győr, 6,87% mještana iz mjesta Mecsér (županija Győr), 4,58% iz mjesta Darnó (županija Moson) itd. Ukupno je otprilike 23% mještana potjecalo iz županije Győr, njih 18% iz Bačke, po oko 5% iz županija Moson, Somogy, Fejér i Baranya itd. (HR-DAO-74; Njari, 2021, 35–39).

Osim spomenutih dvaju naselja sredinom 19. stoljeća započelo je drugo naseljavanje Mađara (prvo je naseljavanje bilo krajem 9. i početkom 10. stoljeća) na područje hrvatskoga Podunavlja, konkretno u naselja Opatovac, Stari Jankovci, Čakovci, Marinci i Bogdanovci. Glavni smjer iz kojega su ti Mađari doseljeni bilo je područje Bačke i Baranje (Margitay, 1918, 20–21; Bognar, 2020, 179–180).

Tablica 1. Procjena približnoga broja Mađara u Hrvatskoj u prvoj fazi kolonizacije

područje/godina	1785./87.	1817.	1839./1842.	1857.
hrvatska Baranja	7526	Oko 9300	10.525	11.500
istočna Slavonija	2395	Oko 3500	4400	5000
ukupno u Hrvatskoj	7721	Oko 12.800	Oko 15.000	17.500

Brojevi se temelje na mađarskim reformiranim i katoličkim crkvenim shematizmima te predstatističkim popisima stanovništva i kućedomaćina.

Izvor: Bognár, A. (1994). A horvátországi magyarság demográfiai fejlődése az utóbbi másfél század alatt, Rovátkák, Horvátországi Magyarok Demokrátikus Közössége, Zágráb,

3. Drugo razdoblje kolonizacije

Drugom fazom kolonizacije Mađara na područje Slavonije može se smatrati razdoblje druge polovine 19. stoljeća, a može se podijeliti na dva područja: (1) na kolonizacije na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema te (2) na kolonizacije na području zapadne Slavonije u širem smislu. Migracije Mađara na područje Slavonije u drugoj su fazi bile znatno intenzivnije u odnosu na prvu fazu, obuhvatile su znatno šire područje, praktički područje cijele Slavonije, te su za razliku od prve faze, kad su one bile gotovo isključivo planske (odnosno inicirane od strane vlastelina), u drugoj fazi bile i samoinicijativne. Razlozi su za to ponajprije bili ekonomske naravi, iako je starija hrvatska historiografija uglavnom isticala političke razloge odnosno „mađarizatorske“ tenzije visokih političkih krugova u Ugarskoj i Hrvatskoj. Iako se ne može osporiti da je bilo i takvih političkih opcija koje su težile povećanju udjela Mađara u Slavoniji s ciljem promjene političkih odnosa, ipak je ključni povod za povećane migracije Mađara u Slavoniji bila agrarna prenaseljenost mađarskoga Zadunavlja i Bačke, te cijena zemljišta koja je u mađarskim županijama bila puno viša nego u Slavoniji, napose u njezinim najzapadnijim dijelovima.

Jedan od značajnih čimbenika na povećanu imigraciju Mađara bilo je i ukidanje Vojne granice (1871.–1882.), prilikom čega je dotadašnje stanovništvo (pretežito Hrvati i Srbi) dobivalo poljoprivredno zemljište u vlastiti posjed. Međutim, istodobno s tim procesom odvijao se i intenzivirao proces raspada i podjela obiteljskih zadruga uslijed čega su se poljoprivredna zemljišta usitnjavala i konačno prodavala (Arday, 1994, 13). Osim tih samoinicijativnih akvizicijskih pothvata mađarskih obitelji, u manjoj se mjeri i u drugoj polovini 19. stoljeća nastavio proces naseljavanja Mađara

ra kao djelatnika vlastelinskih imanja, unatoč ukidanju kmetstva. Mađare kao svoje djelatnike posebice su angažirali vlastelini Pejačević na svom retfalačkom i našičkom, Eltz na vukovarskom, Khuen na nuštarskom te obitelj Tüköry na svom daruvarskom vlastelinstvu (Bognár, 2020, 183). Kao treća veća mađarska imigracijska skupina u toj se fazi mogu izdvojiti radnici u industriji i tvornicama koje se tada podižu, od kojih su mađarski radnici posebice bili zastupljeni u Osijeku, Našicama i Belišću.

Iako je broj doseljenih Mađara na području Hrvatske u drugoj polovini 19. stoljeća prema službenim popisima stanovništva premašio 100.000, neki mađarski povjesničari smatraju da je čak i taj broj bio manji od stvarnoga „jer su popisivači u popisu stanovništva 1910. godine bili uglavnom Hrvati te su i u naseljima u kojima je bilo više stotina Mađara popisali samo Hrvate“ (Arday, 1994, 15; Bognár, 2020, 185). Kao primjeri izdvajaju se slučajevi obitelji Molnár, Nagy, Szabó, Veréb i drugi koji su popisani kao Hrvati ili primjeri sela Repaš i Ždala koja su 1900. godine bila većinski naseljena Mađarima, a 1910. godine popisani su kao većinsko hrvatsko naselje iako to nije oslikavalo stvarno stanje na terenu. Kao realan približan broj Mađara u Hrvatskoj tada se navodi 170.000 jer „1914. godine nije bilo naselja u Slavoniji u kojemu nije bilo Mađara, pa makar čak i pojedina obitelj“ (Arday, 1994, 16; Bognár, 2020, 186).

Tablica 2. Broj Mađara u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća

godina popisa	broj Mađara	udio Mađara (%)	međupopisna promjena	porast broja Mađara (%)
1857.	17.500*	1,0	-	-
1880.	50.961*	2,0	34.461	208,85
1890.	79.001*	2,8	28.040	55,02
1900.	102.227*	3,2	23.226	29,40
1910.	123.943*	3,8	21.716	21,24
1857. – 1910.	-	+2,8	107.443	651,12

Izvor: DZS, 1998.

3.1. Kolonizacije na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema

U drugoj fazi kolonizacije na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema Mađari su se doseljavali i pojedinačno u gradove kao trgovci i obrtnici, a od posljednjih dvaju desetljeća 19. stoljeća i kao službenici željeznica (Mađarskih kraljevskih državnih željeznica). Kad je riječ o doseljavanju na seoska područja, ondje je ipak prevladavala poljoprivreda kao glavno zanimanje, te su kao glavno stanovništvo koje je doseljavalo prevladavali manji zemljoposjednici koji su prodavali svoje patuljaste posjede u Mađarskoj i za isti novac kupovali znatno veće zemljoposjede na području Slavonije (Vranješ-Šoljan, 2003, 260–264; Škiljan, 2016, 13–14). Taj se proces dodatno intenzivirao ukidanjem Vojne granice kad je još veća količina poljoprivrednoga zemljišta postala dostupnom po vrlo prihvatljivim cijenama za tadašnje mađarske tržišne uvjete. U toj se fazi u pravilu nisu osnivale nove mađarske kolonije (za razliku od prve faze), nego se mađarsko stanovništvo samoinicijativno

doseljavalu u već postojeća naselja s većinski hrvatskim stanovništvom ili u ona u kojima je već postojalo nešto mađarskoga stanovništva. Primjeri su tih naselja Stari Jankovci, Opatovac, Čakovci, Humljani, Marinci, Vladislavci i Antunovac. Ipak, doseljavanja Mađara proširila su se i na područja na kojima ih ranije u 19. stoljeću nije bilo – u Aljmašu, Erdutu, Dalju (Dalj-Planini), Ivanovcima Đakovačkim, Đakovačkoj Satnici i Selcima Đakovačkim. Glavni smjerovi iz kojih su se Mađari tada doseljavali bile su južne zadunavske mađarske županije Zala, Somogy, Tolna i Baranya te Bačka. Sjeverno Zadunavlje bilo je znatno manje zastupljeno (za razliku od prve faze), kao i ostatak Mađarske i Erdelja, iz kojih praktički uopće nisu zabilježene migracije u smjeru Slavonije. Nadalje, u toj su fazi i unutarnje migracije Mađara u Slavoniji također bile vrlo rijetke, a asimilacija u većinsko hrvatsko stanovništvo nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije vrlo brza (MA- OSZK-522/1987, 625; Njari, 2016, 297–298).

Margitay nešto preciznije raščlanjuje smjerove mađarskih imigracija te spominje da su se Mađari iz Bačke uglavnom doseljavali na područje hrvatskoga Podunavlja (posebice gradova Vukovara i Iloka s okolicom), ali da su kupovali i zemlju i posjede sve do Save. S druge strane, Mađari iz županija Baranya i Somogy znatno su se više doseljavali na područje Osijeka, Đakova i Virovitice te njihove okolice. (Margitay, 1918, 21–22). Kako je Margitay svoja terenska istraživanja provodio još u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije, podaci koje on donosi vjerojatno se mogu smatrati pouzdanima, iako bi za njihovu potvrdu svakako bilo dobro napraviti temeljitu analizu matičnih knjiga doseljenoga mađarskoga stanovništva.

3.2. Kolonizacije na području zapadne Slavonije

Kad je riječ o kolonizacijama na području zapadne Slavonije, glavna područja na koja su se Mađari doseljavali u drugoj polovini 19. stoljeća mogu se grupirati u tri glavne skupine: 1. virovitički kraj, 2. bjelovarski kraj te 3. sjeverozapadni i zapadni dio požeške županije. Godine 1910. na tome je području živjelo 40.575 Mađara, od kojih su gotovo svi doseljeni u drugoj polovini 19. stoljeća. Od toga se broja njih otprilike 45% doselilo s područja Bačke, a 40% s područja južnoga Zadunavlja (Bognar, 1994, 182). Kad je riječ o području južnoga Zadunavlja, Margitay tvrdi da su prevladavali Mađari s područja mađarskih županija Zala, Somogy, Vas i Tolna (Margitay, 1918, 21–22).

Konkretna naselja na spomenutom području u kojima su mađarske migracije bile najizraženije bila su Grbavac, Mala Pisanica, Velika Pisanica, Kreštelovac, Bedenik, Goveđe Polje, Velika Babina Gora, Sokolovac, Veliki Pašian, Brekinska, Rezovac, Veliki Banovac itd. Smjerovi odakle su se Mađari doseljavali na spomenuto područje gotovo su identični kao i na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema: južne zadunavske mađarske županije, i to najčešće one koje su neposredno graničile uz slavonske županije. Te su kolonizacije bile posebice intenzivne u posljednjim desetljećima 19. stoljeća te u prvom desetljeću 20. stoljeća i izazivale su veliku zabrinutost s hrvatske strane zbog „mađarizacije“ područja na koja su Mađari doseljavali, a s mađarske strane zabrinutost zbog brze „kroatizacije“ Mađara nakon

njihova doseljavanja u Slavoniju (MA, OSZK, 522/1987; Njari, 2019, 180–186). Iako je bio i nezanemariv broj mađarskih doseljenika reformirane vjeroispovijedi koji su nešto snažnije uspjeli održavati svoj identitet, ipak je većina mađarskih doseljenika bila katoličke vjere (kao i Hrvati), što je dodatno ubrzavalo njihovu asimilaciju u hrvatsku većinu. Iz navedenoga je očito da je glavna motivacija tih doseljenika bila ekonomskoga tipa, a ne političkoga, te su se relativno brzo asimilirali čestim brakovima s Hrvatima već u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije. To naglo „odnarođivanje“ Mađara u Slavoniji alarmiralo je mađarsku vladu koja je, kako bi to spriječila, osnovala Julijansko društvo koje je pak osnivalo mađarske škole po mjestima gdje je bilo više Mađara te osiguravalo Mađarima kulturnu, obrazovnu, društvenu, ali i gospodarsku potporu. (Gujaš Đuretin, 1971, 45–96; Makkai, 2003, 31; Bernics, 1994, 21–25). Ta je politika mađarske vlade izazivala snažne reakcije hrvatske oporbe i hrvatskoga oporbenoga tiska smatrajući da je glavni cilj Julijanskoga društva bio mađarizacija Hrvata, a ne sprečavanje asimilacije Mađara.

Osim spomenutih samoinicijativnih doseljavanja Mađara na područje zapadne Slavonije, posebice se može istaknuti grofovska obitelj Jankovich koja je na svom veleposjedu osnovala nove mađarske kolonije u Budakovcu, Novom Gradcu, Terezinom Polju i Terezovcu u okolici Virovitice i naselila ih Mađarima iz somogyske županije (Margitay, 1918, 21; Bernics, 1994, 35–47). Tijekom 1860-ih i 1870-ih godina doseljenje Mađara u virovitički kraj bilo je najintenzivnije, a osobito je bilo primjetno u naseljima Lukač, Gradina, Suhopolje, Gornji Miholjac, Nova Bukovica i u samoj Virovitici. Što se tiče zapadnoga dijela požeške županije, doseljenja Mađara bila su najsnažnija u naselja Pakrac, Badljevina, Uljanik, Dežanovac, Antunovac i Daruvar. Tijekom 1880-ih i 1890-ih godina najsnažnija imigracija Mađara na spomenutom području bila je u naseljima Veliki Grđevac, Hercegovac, Garešnica i Popovača (Bognár, 2020, 188).*

Mađari su 1910. godine u Slavoniji u 112 naselja činili većinu stanovništva, što je u usporedbi sa stanjem 1857. godine porast od 833%. Naime, 1857. godine u zapadnoj Slavoniji Mađari su činili većinu u samo dvama naseljima, a 1910. u njih 49. U istočnoj Slavoniji Mađari su 1857. bili većinsko stanovništvo u 10 naselja, a 1910. u njih 63. Kad je riječ o tadašnjim županijama, u virovitičkoj su županiji većina bili u 70 naselja, u požeškoj županiji u 21, u srijemskoj u 13, a u bjelovarskoj u 8 (Bognár, 2020, 199).

Tablica 3. Broj i udio Mađara u Slavoniji u drugoj polovini 19. st. i početkom 20. st.

područje i godina	Mađari	udio u ukupnom stanovništvu (%)	ukupno stanovnika	udio Mađara u Hrvatskoj (%)
istočna Slavonija 1880.	19.060	5,19	366.972	37,40
istočna Slavonija 1910.	48.107	10,50	536.907	38,81
zapadna Slavonija 1880.	14.630	*	*	28,70
zapadna Slavonija 1910.	40.575	*	*	32,73

* Nije bilo moguće utvrditi zbog nejednakog teritorijalnog uređenja

Izvor: MSZKON, 1915., DZS, 1998.

Mađari su u Slavoniji u analiziranom razdoblju uglavnom živjeli na selima (83,07%), dok je samo manji dio njih živio u gradovima (16,93%).³ Od toga broja najveći je dio Mađara živio razasut u naseljima u kojima su bili manjina (65,91%), dok su u nešto više od trećine naselja u kojima su živjeli bili većinsko stanovništvo (34,09%). Kad je riječ o vjerskoj raspodjeli, u najvećoj su mjeri bili rimokatolici (80%), a u manjoj mjeri reformirane vjeroispovijedi (10,7%). Ukupno 4,4% onih koji su se 1910. godine u nacionalnom smislu izjasnili kao Mađari po vjeroispovijedi su bili Židovi (MSZKON, 1915; Sebők, 1994, 2005; DZS, 1998).

Tablica 4. Mađari u Hrvatskoj, Slavoniji i Rijeci (bez Istre, Dalmacije i Baranje) prema zanimanju 1910. godine

područje zanimanja	broj stanovnika	udio (%)	aktivno stanovništvo	udio (%)
poljoprivreda	62.514	55,6	26.413	53,0
rudarstvo i metalurgija	784	0,7	308	0,6
industrija	17.844	15,9	7752	15,6
trgovina	3632	3,2	1666	3,3
promet	13.556	12,1	4781	9,6
javne službe i slobodne profesije	2401	2,1	1116	2,2
obrana	2785	2,5	2612	5,2
radnici za nadnicu u različitim gospodarskim granama	4346	3,8	2110	4,2
umirovljenici	997	0,9	558	1,2
nepoznatoga zanimanja	1081	1,0	400	0,8
kućne sluge	2501	2,2	2123	4,3
ukupno	112.441	100,0	48.839	100,0

Izvor: MSZKON, 1915.

4. Zaključak

Razdoblje najintenzivnijih migracija Mađara u Slavoniju događalo se posljednjih desetljeća 19. i tijekom prvog desetljeća 20. stoljeća. Glavni smjerovi iz kojih su Mađari dolazili bilo je područje južnoga Zadunavlja (mađarske županije Zala, Somogy, Tolna i Baranya) te Bačka, dok ostalo mađarsko područje nije bilo gotovo uopće zastupljeno. Iznimka su samo naselja Antunovac i Vladislavci u osječkoj okolici koji su planski kolonizirani s područja mađarskih županija Győr i Sopron 1836. godine. Kad je riječ o područjima Slavonije na koja su se Mađari najviše doseljavali, općenito se može izdvojiti područje istočne Slavonije, od čega je bio najzastupljeniji osječki kraj, a nešto manje hrvatsko Podunavlje i đakovački kraj. S druge strane, u zapadnoj se Slavoniji najveće doseljavanje Mađara događalo u virovitičkom i bjelovarskom kraju te na sjeverozapadnom i zapadnom području tadašnje požeške županije. U najvećoj se mjeri na područje Slavonije u 19. stoljeću doseljavalo poljoprivredno stanovništvo,

³ Podaci se temelje na rezultatima popisa stanovništva 1910. godine.

koje se u Slavoniju doseljavalu motivirano povoljnijom cijenom poljoprivrednoga zemljišta u odnosu na područja uže Ugarske. Ipak, treba naglasiti da je doseljavanje Mađara na područje Slavonije još uvijek istraženo samo u glavnim crtama i da se o njemu može zaključivati samo generalno, dok bi u svakom slučaju za preciznije podatke trebalo provesti sustavna demografska istraživanja matičnih knjiga svih slavonskih naselja u kojima je bilo primjetno doseljavanje Mađara kako bi se mogli donositi i konkretniji zaključci znatno relevantniji i na lokalnoj razini.

LITERATURA

- Arday, L. (1994). *A horvátországi magyarok története. Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok)*, Hungari Extra Hungariam, Budapest: Közép-Európa Intézet.
- Bernics, F. (1994). *A Julián akció*. Pécs: Pannónia Könyvek.
- Bognár, A. (1994). *A horvátországi magyarság demográfiai fejlődése az utóbbi másfél század alatt*, Rovátkák. Zágráb: Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége.
- Bognár, A. (2020). *A magyarság népesedési fejlődése Horvátország mai területén a legrégebbi időktől máig*. Zagreb: Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság.
- Gujaš Đuretin, J. (1971). Nacionalna obrana Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX i XX stoljeća u okviru Slavonske akcije, *Historijski zbornik*, 23–24.
- Makkai, B. (2003). *Végyár vagy hídfő? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904-1920)*. Budapest: Kisebbségkutatás könyvek.
- Margitay, J. (1918). *A horvát és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*. Budapest.
- Njari, D. (2016). Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova, *Scrinia Slavonica*, 16(1), 261–300.
- Njari, D. (2019). Mađari zapadne Slavonije između dvaju svjetskih ratova, *Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Évkönyv Tanulmánygyűjtemény*, 14(1), 178–189.
- Njari, D. (2021). *Povijest Vladislavaca: od srednjovjekovnih toponima do modernog doba*. Osijek: Matica hrvatska.
- Sebők, L. (1994). A horvátországi magyarok a státsztikák tükrében. U L. Arday (Ur.), *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Budapest.
- Sebők, L. (2005). *A szlavóniai magyar szórványok, Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Škiljan, F. (2016). *Mađari u središnjoj Hrvatskoj*. Bilje – Velika Pisanica: Demokratska zajednica Mađara Hrvatske.
- Vranješ Šoljan, B. (2003). Naseljavanje Mađara u Slavoniji 1880.-1910. U D. Agičić (Ur.), *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević* (str. 257–271). Zagreb: FF press i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Popis neobjavljenih izvora

Hrvatska– Državni arhiv u Osijeku, Osijek– Zbirka matičnih knjiga, sign. Aneks 74 RVM (HR-DAO-ZMK-74)

Hrvatska–Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, – Statističko-topografski upitnici za područje Banske Hrvatske i Vojne Krajine iz 1850. i 1858. godine (HR-HPM-STU)
Mađarska– Országos Széchényi Könyvtár, Budimpešta– Magyarságkutató Intézet–fond 522/1987 (MA-OSZK-522/1987)

Popis objavljenih izvora

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása (1915). Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 58. kötet, Budimpešta. (MSZKON, 1915)
Državni zavod za statistiku (DZS) (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, Zagreb.

Directions of Hungarian Migration to Slavonia in the 19th Century

Denis Njari

Summary

Apart from the Hungarians who settled in the areas of Eastern Slavonia and Baranja during their initial migration to the Pannonian Plain in the late 9th and early 10th centuries, the only significant wave of Hungarian immigration into the area of Slavonia was in the 19th century. The first, smaller wave began in the first half of the 19th century when noble families founded several Hungarian colonies due to their own needs for skilled labour. The second and much stronger wave was during the final third of the 19th century and lasted until the beginning of the First World War. Within this second wave, the focal point predominantly revolved around the voluntary migration of Hungarians to already existing Croatian settlements across a relatively wide area ranging from the Bjelovar region in the west to the Ilok region in the east of Slavonia. This paper, based primarily on Hungarian sources, aims to reconstruct at least a rough outline of the main points of origin from which Hungarians immigrated to Slavonia.

Keywords: Hungarians, colonisation, Slavonia, 19th century, Hungarian national minority

Odseljavanja i doseljavanja u slobodni i kraljevski grad Osijek na početku 19. stoljeća

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-4>

Eldina Lovaš

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

eldina.lovas@gmail.com

Sažetak

U radu se, na temelju podataka prvog popisa neplemenitog stanovništva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka iz 1814. godine, analiziraju migracijski procesi na području grada. Spomenuti popis, osim što sadržava podatke o podrijetlu stranaca koji su živjeli u Osijeku, bilježi podatke i o mjestima boravka Osječana koji su početkom 19. stoljeća bili odsutni iz grada. Cilj je rada na temelju sačuvane arhivske građe prikazati u kojoj mjeri Osijek bio privlačan za strance, koje je stanovništvo gravitiralo prema njemu, koja su područja privlačila Osječane, kamo i s kojim je ciljem gradsko stanovništvo napuštalo grad. Na temelju analize izvora zaključuje se da je Osijek i na početku 19. stoljeća i dalje bio privlačan stanovništvu njemačkog govornog područja, ali da su doseljavanja u odnosu na 18. stoljeće, bila znatno slabijega intenziteta. Stranci su uglavnom bili šegrti i kalfe koji su boravili u kućanstvima svojih majstora zbog izučavanja i usavršavanja zanata. Kad je riječ o lokalnom osječkom stanovništvu, može se zaključiti da je većina Osječana, kad bi napustila područje grada, boravila unutar granica Ugarskog Kraljevstva i pridruženih krajeva. Prema popisu iz 1814. godine, najviše je Osječana boravilo u Baranjskoj i Bačkoj županiji, zatim su slijedile tri županije Civilne Slavonije. Slično kao i kod stranaca, i privremeno odsutno lokalno stanovništvo činili su mlađi muškarci koji su na put krenuli zbog izučavanja ili usavršavanja nekog zanata.

Ključne riječi: doseljavanje, odseljavanje, stanovništvo, popis, Osijek

1. Uvod

Status stanovnika slobodnih i kraljevskih gradova definiran je osloboditeljnom poveljom, što potvrđuje i diploma slobodnog i kraljevskog grada Osijeka iz 1809. godine, koja osječko stanovništvo dijeli u tri skupine: građane, došljake i stanovnike (Grubišić, 2010, 102). Međutim, neovisno o pravnom statusu, pitanje dolaska stranaca u grad ili odlaska lokalnog stanovništva iz grada pripadalo je djelokrugu lokalnoga magistrata, koji je provjeravao ili, na osobni zahtjev, izdavao gradske putovnice prije odlaska pojedinaca na put. Ti su dokumenti bili potvrđeni gradskim pečatom te su bili prihvaćeni na cjelokupnom području Habsburške Monarhije (Grubišić, 2010, 82). Uloga im je bila dvostruka. S jedne strane omogućili su ne-

smetano kretanje pojedinca u državi, a s druge su strane gradskoj vlasti bili jamcem identiteta nepoznata došljaka koji se pojavio u njihovoj sredini. Zapisnici osječkoga magistrata obiluju nizom molbi lokalnoga stanovništva za izdavanje putnih isprava, a na temelju njih mogu se otkriti i razlozi napuštanja grada. Pritom je uglavnom riječ o izučavanju ili usavršavanju kakvoga obrtničkog zanata, zaposlenju ili putovanju radi „traganja za srećom“, tj. pokušaja poboljšanja postojećih životnih uvjeta (Sršan, 2012, 257; Sršan, 2009, 389). Također sadržavaju podatke i o onim pojedincima koji su u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku zbog oštećenja ili nedostatka putne isprave smatrani lualicama. Gradska je vlast prema takvim osobama uvijek jednako postupala: bile su privedene, saslušane i utamničene, a na slobodu bi bile puštene tek nakon zakonitog dokazivanja identiteta (Sršan, 2009, 205, 247).

Osim lokalne vlasti na mikrorazini, na makrorazini je država vodila brigu i strogu kontrolu o migracijama svojih podanika te je po svaku cijenu htjela izbjeći kretanje pojedinaca kroz Monarhiju bez pravovaljanih dokumenata. Kako bi se spriječile nezakonitosti, Dvor je svojim tijelima izdao niz odredbi. Tako je primjerice Visoko kraljevsko vijeće 1812. godine uputilo dopis, među ostalim i osječkom magistratu, u kojem zahtijeva „da se ne dopusti došljacima da bez zakonskih putovnica slobodno hodaju po kraljevstvu, već svaki koji hoda bez putovnice odmah neka se zadrži i o tome podnese izvješće“. U slučaju kršenja odredbe magistratu je prijetila stroga kazna (Sršan, 2012, 189). Iste su godine od spomenutog vijeća stigle i nove vladarske odredbe o strancima, prema kojima zbog nedostatka putne isprave nisu smjeli putovati poštom, a oni koji bi putovali na unajmljenim kolima prije odlaska i dolaska na određeno mjesto morali su se javiti prijevoznicima i članu gradske uprave zaduženom za redarstvene poslove. Nadalje, svaki je pojedinac koji bi proputovao kroz grad lokalnoj vlasti morao predložiti putovnicu, a oni koji su se zadržavali u nekom mjestu više od 24 sata bili su dužni obrazložiti potrebu dužega ostanka i procijeniti vrijeme potrebno za rješavanje vlastitih poslova. Upute su se odnosile i na svratištare te vlasnike kuća koji su se bavili najmom. Oni su naime morali prijaviti svako noćenje stranaca u svojim objektima, a za učinkovitu kontrolu služile su tzv. noćne cedulje (Sršan, 2012, 257–258).

Osim s pomoću dopisa i izvješća, središnja se vlast o kretanju svojih podanika mogla informirati i provođenjem popisa stanovništva, posebice onih koji su nastali nakon 1802. godine jer s jedne strane sadržavaju rubrike o strancima, a s druge detaljno bilježe i odsutno lokalno stanovništvo s mjestom privremenoga boravka. Cilj ovog rada je na temelju neobjavljenoga neplemenitog popisa stanovništva iz 1814. godine, koji je dio fonda Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka, prikazati u kolikoj je mjeri Osijek bio privlačan za strance. Koje je stanovništvo gravitiralo prema njemu, koja su područja privlačila Osječane, kamo i s kojim je ciljem gradsko stanovništvo napuštalo grad? Osim navedene analize kretanja stanovništva, izvor zajedno s pripadajućom uputom daje uvid i u metodologiju bilježenja dolazaka u Osijek, ali i odlazaka iz njega. Dobiveni rezultati se kompariraju s trendovima drugih slobodnih i kraljevskih gradova na području Slavonije (Požega) i Ugarske (Budim, Pešta, Segedin).

2. Izvori: Popis neplemenitog stanovništva iz 1814. i *Instructio pro Ignobiliium Conscriptio* (HR-DAOS, *Instructio*)

Za proučavanje dolazaka na područje slobodnog i kraljevskog grada Osijeka i odlazaka s njega, osim gore spomenutih zapisnika, primarni je izvor prvi popis osječkoga neplemenitog stanovništva iz 1814. godine. Proveden je na temelju odluke Ugarskoga sabora iz 1802. godine, kad je određeno da će se na području cijele Habsburške Monarhije početi provoditi tzv. *Popularis Conscriptio Ignobiliium*, tj. popis neplemenitog stanovništva, a za popisivače bili su određeni gradski službenici uz prisutnost klera (Lovaš, 2021, 100). Za provođenje osječkog popisa bili su zaduženi članovi gradske uprave na čelu s gradskim odvjetnikom Georgiusom Liggatichem i pročelnikom urbara Basiliusom Neskovichem. U radu su im pomagali i drugi gradski činovnici. Osječko je stanovništvo popisano po gradskim četvrtima (Gornji grad, Nutarnji grad i Novi grad, Donji grad) u roku od 34 dana (Lovaš, 2021, 105).

Spomenuti je popis dio fonda Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1850., a unutar njega nalazi se u podseriji Popisi i evidencije stanovništva. Pisan je latinskim jezikom i čuva se u Državnom arhivu u Osijeku. Popisivači su za evidentiranje osječkog stanovništva rabili tri obrasca, i to na sljedeći način: Obrazac A (Formular A – *Familiae Tabella*) služio je za popisivanje svakog člana pojedinog kućanstva; Obrazac B (Formular B – *Summarium Loci*) rabio se za upisivanje sumarnih podataka o svakom kućanstvu po rubrikama popisa; Obrazac C (Formular C – *Summarium Commitatus*) popisivači su rabili za prikazivanje zbirnih podataka o određenoj gradskoj četvrti (Jelaš, 2021, 40–42; Lovaš, 2021, 17–18). Za proučavanje trendova migracija na području grada Osijeka istraživačima je najkorisniji Obrazac A jer su u njemu iscrpno evidentirani dolasci i odlasci pojedinaca.

Kako tada popisivačima u provođenju popisa tako danas i istraživačima u analizi podataka taj posao uvelike olakšavaju i upute objavljenje pod nazivom *Instructio pro Ignobiliium Conscriptio*. Uputa detaljno tumači svrhu provođenja konoskopije i rubrika koje sadržava, pa tako i one koje se odnose na popisivanje stranaca u gradu, ali i one koje su služile za bilježenje privremeno odsutnoga lokalnog stanovništva. Imajući u vidu da se na području Ugarskoga Kraljevstva i njemu pridruženih krajeva strancem smatrala svaka muška osoba koja je na njezinu području boravila manje od deset godina, popis je za strance (*extranei*) predvidio dvije rubrike: *Domiciliati* i *Commorantes*. U prvu su se rubriku bilježili stranci koji su imali nekretninu na području grada i/ili su se bavili zanimanjem iz kojeg se moglo zaključiti da će se trajno naseliti na području grada, tj. nakon isteka deset godina mogli su se uvrstiti u redove lokalnoga stanovništva. Međutim, kako su zbog svoga statusa jedno vrijeme bili oslobođeni vojne obveze, popisivači su ih trebali tretirati kao strance (HR-DAOS, *Instructio*; Thirring, 1903, 630). Druga je rubrika služila za evidenciju stranaca koji su privremeno boravili u gradu, a na temelju njihova obitavanja i djelovanja nije se moglo zaključiti hoće li u njemu pronaći trajno prebivalište ili će se nakon određenog vremena odseliti (HR-DAOS, *Instructio*). Za razliku od muškaraca status strankinja bio je drukčiji: njihov je pravni status bio povezan s

bračnim jer bi nakon udaje bile tretirane kao pripadnice domaćega stanovništva (Thirring, 1903, 630).

Za lokalno stanovništvo koje je bilo odsutno za vrijeme provođenja popisa, popis je predvidio tri kategorije, a sve ovisno o mjestu boravka: In regno, Extra regno i Nescitur ubi. Prva se kategorija odnosila na cjelokupno područje Ugarskog kraljevstva i njemu pridruženih krajeva, druga je obuhvatila sve ostale države, a treća je bila predviđena za bilježenje pojedinaca čije je mjesto boravka bilo nepoznato, odnosno članovi kućanstva nisu znali reći gdje se točno nalazi za vrijeme popisa. Popisivače bi o privremenom mjestu boravka odsutnog člana kućanstva izvijestili članovi njegove obitelji, ako im je taj podatak za vrijeme popisa bio poznat. Ako je pak taj podatak rodbini bio nepoznat, ti bi pojedinci bili evidentirani u rubrici predviđenoj za bilježenje osoba s nepoznatim mjestom obitavanja. Po uputama se odsutnim stanovnikom smatrao svaki pojedinac koji je dulje boravio izvan mjesta rođenja i/ili prebivališta, a među ostalim zbog pohađanja studija, izučavanja i usavršavanja zanata, traganja za poslom, duljega putovanja itd. (HR-DAOS, Instructio).

3. Stranci u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku prema podacima popisa stanovništva iz 1814. godine

Uslijed nedostatka i fragmentarnosti povijesnih izvora za razdoblje nakon oslobođenja od osmanske vlasti i uspostave komorske uprave, nemoguće je utvrditi točan broj stranaca na području triju osječkih komorskih općina. Moguće je pak prikazati poneke opće značajke migracijskih trendova. Izvori potvrđuju da je doseljavanje stranaca na područje Gornjeg, Nutarnjeg i Donjeg grada započelo nakon oslobođenja od osmanske vlasti, a nastavljeno je i tijekom 18. stoljeća. Prvi stranci na području grada bili su članovi oslobodilačke vojske, a njih su u idućem stoljeću pratili inozemni obrtnici i trgovci koji su svojom prisutnošću pridonijeli razvoju gospodarstva, i to ponajprije lokalnoga obrta (Mažuran, 2000, 43). Njihovi nositelji bili su stranci, uglavnom s njemačkih govornih područja: iz austrijskih nasljednih zemalja i Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti kao krajeva odakle je Habsburška Monarhija poticala iseljavanje i preseljavanje tamošnjega stanovništva na novooslobođena područja današnje Slavonije, ali i južne Ugarske, radi rješavanja problema depopulacije spomenutih krajeva (Mažuran, 2000, 45; Lazanin, 2021, 298).

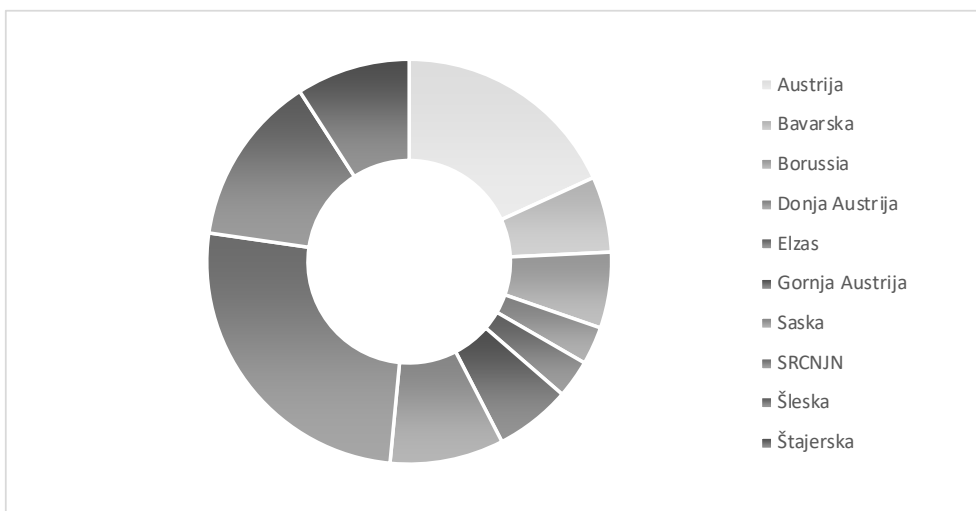
Stanovništvo s njemačkoga govornog područja najprije se naselilo na području Nutarnjega grada, promijenivši djelomično njegov etnički sastav, što dokazuje i dominacija njemačkoga jezika u upravi. No ti su stanovnici bili nazočni i u Gornjem i Donjem gradu, kao i na području Novoga grada, gdje su se u znatnom broju naselili Virtemberžani (Mažuran, 1996, 38). Od 18. stoljeća izvori spominju i dolazak stanovnika s češkoga, francuskog, talijanskog i mađarskog govornog područja (Mažuran, 1965, 26). Demografsku sliku Osijeka poboljšalo je i doseljavanje pravoslavnog stanovništva tijekom prve polovine 18. stoljeća, koji su na migraciju bili potaknuti Rákóczijevom bunom (1703. – 1711.), sklapanjem Požarevačkoga (1718.)

i Beogradske mira (1739.). U skladu s tim, područje Donjega grada naselili su u tri migracijska razdoblja (Bösendorfer, 1948, 65).

Prve konkretne podatke o broju stranaca, kao i njihovu klasifikaciju, sadržava popis neplemenitog stanovništva koji je proveden u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku 1814. godine. Podaci o strancima sadržavali su: ime i prezime, godinu rođenja, zanimanje i podrijetlo, pri kojem popisivači nisu imali standardizirani oblik, nego su ponekad navodili ime države, pokrajine, županije ili grada ili su se služili kombinacijom navedenoga. Mjesto podrijetla često se bilježilo odmah uz zanimanje, što ilustrira i primjer Joannesa Petera, rođenog 1780. godine, za kojeg se navodi da je „1us sodalis ex Bohemia loco Königgratz“ [prvi kalfa iz Češke mjesto Königgratz], a živio je kod krojačkog ceh-majstora Christiana Thome u Donjem gradu radi usavršavanja krojačkoga zanata. Kako je bio uvršten među strance koji privremeno borave u gradu, valja pretpostaviti da je nakon obuke i usvajanja novih tehnika napustio Osijek (HR-DAOS-6.1.6.1.3, knj. 443). Nažalost, popis ne bilježi podatak o tome kad su se stranci doselili u grad.

U odnosu na 18. stoljeće, početkom 19. stoljeća udio stranaca u ukupnom broju osječkog gradskoga stanovništva (prema popisu evidentirano je 9360 osoba) bio je neznatan pa na povećanje ukupnoga broja gradskoga stanovništva više nije znatnije utjecao. Iznosio je samo 1,25%. Među njima su prednjačili stranci koji su privremeno boravili u gradu (commorantes) s 95,69%, dok je udio stranaca s nekretninom (domiciliati) iznosio samo 4,31% i svi su popisani na području Gornjega grada. Osim pitanja stanovanja, razlika između spomenutih dviju skupina vidljiva je i u njihovoj prosječnoj dobi. Naime prosjek godina stranaca s vlastitom nekretninom bio je viši u odnosu na one koji su privremeno boravili u gradu, tj. živjeli su ili u najmu ili u kućama svojih cehovskih majstora i/ili poslodavaca. Iznosio je 47,6 godina, stoga se i iz njihove biološke dobi moglo zaključiti da će teže napustiti područje grada, jer su migracije zbog izučavanja zanata ili pronalaženja posla bile karakteristične za muškarce mlađe životne dobi, i to prije osnivanja vlastite obitelji. To potvrđuje i prosječna dob stranaca s privremenim boravkom u Osijeku, koja je iznosila samo 26,6 godina (Lovaš, 2021, 129).

Promatrajući mjesto podrijetla stranaca evidentiranih popisom iz 1814. godine, može se zaključiti da su se migracijski trendovi naseljavanja u Osijek – koji su započeli u 18. stoljeću, a nastavili su se i početkom 19. stoljeća, samo u znatno manjem intenzitetu – smanjili, tj. priljev stranoga stanovništva u odnosu na prethodno stoljeće bio je znatno manji. Na područje grada i dalje su pristizali ljudi iz zemalja zapadne i srednje Europe, a među njima najbrojniji su bili doseljenici s njemačkog i češkog govornog područja. Među zemljama njemačkoga govornog područja prednjačilo je Rimsko Carstvo, koje popis navodi kao Imperio, zatim Austrija, Donja i Gornja Austrija. Među austrijskim nasljednim zemljama prednjačili su doseljenici iz Kranjske i Štajerske. Ako se uzme u obzir ukupan broj doseljenika sa svih spomenutih njemačkih govornih područja uključujući i Prusku, onda je njihov udio među strancima iznosio 71,55%, dok je udio doseljenika iz čeških i moravskih krajeva bio 14,65%. Njihovu točnu raspodjelu prikazuje Slika 1.

Slika 1. Mjesto podrijetla stranaca u Osijeku iz njemačkih govornih područja, 1814. (HR-DAOS-6.1.6.1. knj. 441–443)

Udio većeg broja stranaca iz zemalja Habsburške Monarhije u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku ne iznenađuje, a imajući u vidu migracijske trendove 18. stoljeća, početkom je 19. stoljeća bio i očekivan. Osim selidbenog pravca koji je postao tradicionalan, migracije spomenutog stanovništva sigurno je olakšalo i to što su hrvatske zemlje bile u sastavu Habsburške Monarhije pa je, zbog posjedovanja putne isprave, kretanje stranaca unutar istih državnih granica teklo nesmetano. Tomu je u prilog išla i relativna geografska blizina, pogotovo kad bi na put u hrvatske krajeve krenuli stanovnici iz austrijskih nasljednih zemalja. U Osijeku problem nije predstavljao ni jezik jer je jezik gradske uprave uz latinski bio i njemački jezik. Stjecanjem statusa slobodnog i kraljevskoga grada, a zahvaljujući različitim privilegijama i novim ekonomskim prilikama grad je strancima, naročito obrtnicima i trgovcima, i dalje bio privlačan zbog svoga geografskog smještaja, ali i brojnosti stanovnika. Od stranih doseljenika iz srednjih i zapadnoeuropskih zemalja u spomenutom se popisu pojavljuju četiri stranca s područja Francuske te po jedan iz Italije i Švicarske. Kad je riječ o migracijama stanovništva iz susjednih država koje su bile u sastavu Osmanskoga Carstva, razvidno je da Osijek nije bio privlačan za stanovništvo tih krajeva, i to unatoč tomu što su dosadašnja istraživanja pokazala da su migracije s tih područja bile aktivne i u prvom redu usmjerene na područje Slavonske vojne krajine koncem 18. stoljeća (Lazanin, 2018, 183). U osječkom popisu zabilježena je samo jedna osoba s prostora jugoistočne Europe; četrnaestogodišnji Simeon Thomich, šegrt Stojana Veszicha u Donjem gradu, podrijetlom iz Bosne (HR-DAOS-6.1.6.1.3 knj. 443).

Podatke o stancima koji su 1814. godine živjeli na području Osijeka moguće je usporediti s podacima pojedinih slobodnih i kraljevskih gradova na području Slavonije i Ugarskoga Kraljevstva, osobito glede pitanja podrijetla stranaca. Prema rezultatima istraživanja Roberta Skenderovića, Požega je između 1740. i 1780. godi-

ne bila privlačna stanovnicima njemačkoga govornog područja (Njemačko Carstvo, austrijske nasljedne zemlje), stanovnicima Ugarske, ali i domaćem stanovništvu iz hrvatskih i dalmatinskih krajeva, a intenzitet doseljavanja u grad povećao se nakon što je Požega postala slobodni i kraljevski grad (Skenderović, 2002, 63). Na temelju istraživanja Vere Bácskai, koja je analizirala mjesto podrijetla stranih obrtnika i trgovaca u Pešti i Budimu, može se izlučiti zaključak da su oba grada, poput Osijeka, bila privlačna stanovnicima njemačkih govornih područja, napose onima s područja Donje i Gornje Austrije kao i stanovnicima Češke i Moravske (Bácskai, 2007, 355). Dominacija stanovnika s njemačkih govornih područja (Njemačko Carstvo, austrijske nasljedne zemlje) bila je vidljiva i u Segedinu tijekom 18. stoljeća. Osim njih u gradu su bili prisutni i došljaci iz čeških i moravskih krajeva. U Segedinu je zabilježena i prisutnost slovenskoga etničkog elementa, a riječ je o doseljenicima iz Kranjske i Štajerske (Kováts, 1985, 136).

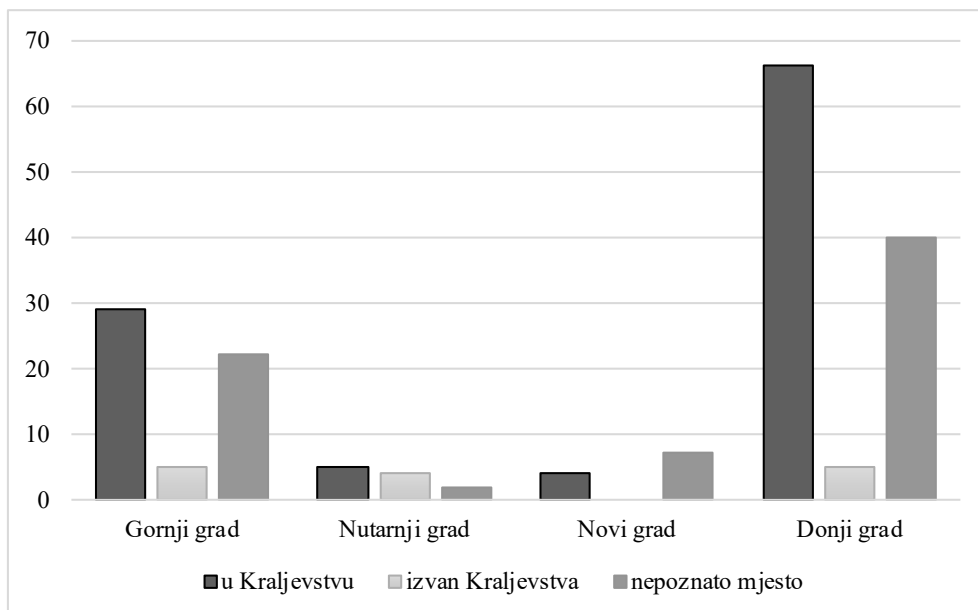
Popis stanovništva ne sadržava konkretne razloge dolaska stranaca u slobodni i kraljevski grad Osijek, ali se razlozi njihova boravka, pogotovo jer je riječ o muškarcima, mogu pronaći u njihovu zanimanju, što su popisivači redovito bilježili. Većina stranaca bili su kalfe (63,79%), slijede samostalni obrtnici (14,66%) i šegrti (6,90%) (Lovaš, 2021, 131). Iz toga valja zaključiti da je dolazak većinom bio potaknut poslom; s jedne strane izučavanjem i usavršavanjem određenog zanata, a s druge strane, pogotovo kad je riječ o samostalnim obrtnicima, željom za zaposlenjem i trajnim naseljavanjem. Slično stranim kalfama i šegrtima u Budimu i Pešti vjerojatno su i oni u gradu boravili od tri do pet godina, a nakon izučavanja zanata i usvajanja novih tehnika rada odselili su se dalje, stoga su evidentirani među privremenim stancima (Bácskai, 2007, 356). Među zanimanjima stranaca navodi se još i vrtlar (2) i sluga (1) kao i služba kapelana (1). Dvojica stranaca bili su učenici, a u njih jedanaest taj je podatak izostao (HR-DAOS-6.1.6.1. knj. 441–443).

4. Privremeno odsutno lokalno stanovništvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka prema podacima popisa stanovništva iz 1814. godine

Za razliku od doseljavanja stranaca na područje grada Osijeka, koje je u određenoj mjeri dosad pobudilo znanstveni interes istraživača, o privremenom ili trajnom odseljavanju Osječana s područja grada u literaturi se podaci ne pronalaze. Prvi izvor koji donosi konkretne podatke o osobama koje su privremeno napustile grad, a koji je ujedno nastojao bilježiti i mjesto privremenog boravka odsutnih gradskih žitelja, bio je neplemeniti popis stanovništva iz 1814. godine. Praksa u bilježenju odsutnih pojedinca ili, kako ih rubrika popisa navodi – *absentes*, bio je sličan načinu bilježenja stranaca. Popisivači su redovito navodili ime, prezime i godinu rođenja pojedinca, a često i njegovo zanimanje. Kako je uglavnom bilo riječi o mlađoj muškoj djeci, bilježio se i njihov status unutar kućanstva. Tako se na primjer za donjogradskog stanovnika Joannesa Nikolitsa, sina Euphemije, rođenog 1789. godine, navodi da je „3us filius“ [treći sin], a on je za provođenja popisa boravio u mjestu Šikloš u Baranjskoj županiji (HR-DAOS-6.1.6.1.3 knj. 443). Podatak o vremenu napuštanja grada ni za njega ni za druge osobe međutim nije poznat.

Nakon upisivanja osnovnih podataka, popisivači su pojedince na temelju mjesta boravka – koji su s njima podijelili prisutni članovi njegova kućanstva – uvrstili u jednu od triju rubrika predviđenih za bilježenje privremeno odsutnog stanovništva, ovisno o tomu nalazi li se osoba u Kraljevstvu (Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridruženi krajevi), izvan Kraljevstva (Habsburška Monarhija, druge zemlje) ili na nepoznatom mjestu. Ako bi članovi kućanstva znali gdje se osoba nalazi, popisivači su redovito zapisali ime mjesta, ali i županiju u kojoj se ono nalazi. Posljednje se bilježilo u rubrici previđenoj za napomene. U slučaju da je podatak boravišta bio nepoznat, popisivači su napisali da su pojedinci na putu (in peregrinatione) ili da je njihovo mjesto boravka nepoznato (ubicatio ejus ignota).

Prema podacima popisa osječko je stanovništvo bilo statično, odnosno mjesto prebivališta napuštalo je vrlo rijetko. U 1814. godini ukupan udio odsutnoga lokalnog stanovništva u cjelokupnom stanovništvu iznosio je samo 2,03%. Promatrajući u skladu s kategorijama popisa, većina se Osječana kretala unutar granica Ugarskoga Kraljevstva i njemu pripadajućih krajeva (55,26%). Na drugom su mjestu pak bili pojedinci s nepoznatim mjestom boravka (37,7%), a najmanje je bilo onih koji su prešli granice Kraljevstva (7,37%). Popisivaču su u tu rubriku upisali one koji su bili na području Habsburške Monarhije, a većina je njih, prema riječima rodbine, boravila u carskoj prijestolnici, tj. u Beču (Lovaš, 2021, 121, 127). Slično kao i u drugim gradovima i Osijek su većinom napuštali mladi muškarci, čiji prosjek godina po svim kategorijama iznosi oko 21,68. Slika 2. prikazuje omjer odsutnih Osječana prema kategorijama popisa po gradskim četvrtima.

Slika 2. Odsutno lokalno stanovništvo prema kategorijama popisa po gradskim četvrtima, 1814. (HR-DAOS-6.1.6.1. knj. 441–443)

Prema podacima popisa lokalno su stanovništvo privlačila mjesta koja su uglavnom bila u neposrednoj blizini slobodnog i kraljevskog grada Osijeka. Zbog dobroga geografskog položaja grad od Ugarskog Kraljevstva razdvaja rijeka Drava, stoga ne iznenađuje što je većina domaćega stanovništva privremeno boravila u ugarskim županijama, i to prije svega u naseljima Baranjske (28,57%) i Bačke županije (8,92%). Osječani su u Ugarskoj rado boravili i u određenim slobodnim i kraljevskim gradovima. U tome su prednjačili Pečuh i Novi Sad, koji su, osim blizine i brojnosti stanovnika, bili pogodni i zbog razvijenih gospodarskih aktivnosti te su služili kao glavna središta za obavljanje trgovačke djelatnosti (Bácskai, 2002, 104).

Osječani su rado boravili i u naseljima triju slavonskih županija. Od odsutnoga lokalnog stanovništva, njih 28,57% boravilo je na području jedne od slavonskih županija. Većina njih nije napustila područje Virovitičke županije, nego je privremeno boravila u okolnim selima kao što je Tenja, koja je od grada bila udaljena sat i 45 minuta (Horbec i Jukić, 2001, 259), ili u nešto udaljenijim mjestima kao što su Valpovo, Đakovo, Našice, Gorjani itd. Prema svjedočenju prisutnih članova kućanstava 1814. godine nekoliko je Osječana boravilo i na području Srijemske i Požeške županije, ali u znatno manjoj mjeri nego u Virovitičkoj županiji, na čijem se području nalazio i Osijek. Domaće je stanovništvo u većem broju boravilo na području Vojne krajine (11,43%), nego u slobodnim kraljevskim gradovima civilnog dijela Hrvatske, gdje je ukupno boravilo troje Osječana: dvoje u Karlovcu te jedan u Koprivnici (Lovaš, 2021, 124–125).

Kao što vrijedi za strance u Osijeku, podatak o zanimanju i za privremeno odsutno osječko stanovništvo djelomično može dati odgovor na pitanje o mogućim razlozima napuštanja grada. Kod jednoga dijela odsutnih žitelja popisivači nisu naveli čime su se bavili, pa je taj podatak ostao nepoznat. Među Osječanima koji su se odlučili na migraciju prednjače kalfe i šegrti, što znači da je uglavnom riječ o mladićima koji su izvan grada htjeli usavršiti ili izučiti kakav obrtnički zanat; uglavnom su bili pripadnici krojačkoga, kožarskog i trgovačkog obrta. Među odsutnima je pak neznatan udio samostalnih obrtnika i trgovaca, ali zabilježeno je i nekoliko pojedinca s intelektualnim zanimanjima (učitelj, kirurg, računovođa itd.); oni su boravili na području Virovitičke županije, iz čega se može pretpostaviti da se Osijek, kao županijsko središte, brinuo o potrebama drugih naselja koja su imala potrebu za kvalificiranom radnom snagom (Lovaš, 2021, 246–248).

4. Zaključak

Prvi povijesni izvor koji dosljedno bilježi strance u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku je prvi neplemeniti popis stanovništva *Popularis Conscriptio Ignobilitium* proveden 1814. godine. Na temelju njega može se zaključiti da su migracijski procesi i trendovi započeti u gradu nakon oslobođenja od osmanske vlasti krajem 17. stoljeća nastavljani i početkom 19. stoljeća, ali znatno slabijeg intenziteta. Osijek je i dalje bilo privlačan stanovništvu njemačkoga govornog područja i pojedincima iz čeških i moravskih krajeva. Stranci su uglavnom bili mladići (šegrti i kalfe) koji su boravili u kućanstvima svojih majstora zbog izučavanja i usavršavanja zanata.

Jedan dio stranaca planirao se i trajno naseliti u Osijeku, a dokaz tomu je i posjedovanje vlastite nekretnine.

Osim stranaca, popis iz 1814. godine redovito je bilježio i odsutno lokalno stanovništvo. Prema mjestu njihova boravka vidljivo je da je većina boravila unutar granica Ugarskog Kraljevstva i njemu pridruženih krajeva, a mali je udio onih koji su prešli granice Kraljevstva kako bi boravili u Habsburškoj Monarhiji. Prema svjedočenju prisutnih članova kućanstva, najviše je Osječana boravilo u Baranjskoj i Bačkoj županiji, zatim su slijedile tri slavonske županije (Virovitička, Srijemska, Požeška). Iz podataka popisa vidljivo je da Osječani nisu rado napuštali grad, a kad bi to ipak napravili, većinom bi privremeno boravili u mjestima koja se nalaze u relativnoj blizini. Slično kao i kod stranaca, i privremeno odsutno lokalno stanovništvo činili su mlađi muškarci koji su na put krenuli zbog izučavanja ili usavršavanja nekog zanata.

Literatura

- Bácskai, V. (2002). *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bácskai, V. (2007). *Városok és polgárok Magyarországon I*. Budapest: Nemzeti Kulturális Alap.
- Bösendorfer, J. (1948). Pravoslavni element kao sekundarni faktor oblikovanja građanskog staleža u Osijeku. *Osječki zbornik*, 2-3, 48–101.
- Horbec, I. i Jukić, I. (2001). *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Virovitička županija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Jelaš, D. (2021). Popisi stanovništva u gradi Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka (1809 – 1850). *Osječki zbornik*, 36, 39–46.
- Kováts, Z. (1985). Népesedési viszonyok. U J. Farkas (Ur.) *Szeged története 2* (str. 107–148). Szeged: Somogyi-könyvtár.
- Lazanin, S. (2018). Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem 18. i početkom 19. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 34(2), 165–198. <https://doi.org/10.11567/met.34.2.3>
- Lazanin, S. (2021). Dunav i migracije: doseljavanje iz srednje u jugoistočnu Europu krajem 18. stoljeća. U J. Parat (Ur.) *Dunav u hrvatskoj povijesti i kulturi* (str. 293–311). Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Lovaš, E. (2021). *Eszék társadalma az 1814. évi népszámszámolásban* (doktorska disertacija). Pécs.
- Mažuran, I. (1996). *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Zagreb-Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni rad, Školska knjiga.
- Mažuran, I. (2000). *Grad i tvrđava Osijek*. Osijek: Grafika.
- Skenderović, R. (2002). *Stanovništvo Požege 1699. – 1781. prema matičnim knjigama* (magistarski rad). Zagreb.
- Thirring, G. (1903). *Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében*. Budapest: MTA.

Neobjavljeni povijesni izvori

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv u Osijeku – fond – 6 – Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka (HR-DAOS-6.1.6.1. knj. 441–443)

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv u Osijeku - Instructio pro Ignobilium Conscriptioe (1810). Buda.

Objavljeni izvori

Grubišić, A. (2010). *Diploma Elibertationis Liberae Regiaeque Civitatis Essekiensis*. Osijek: Muzej Slavonije.

Mažuran, I. (1965). *Najstariji zapisnik Općine Osijek – Tvrđa od 1705. do 1746. godine*. Osijek: Historijski arhiv.

Sršan, S. (2009). *Prvi zapisnik slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Sršan, S. (2012). *Političko-gospodarski zapisnici slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 3. siječnja do uključivo 31. prosinca 1812. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Emigration from and Immigration to the Free and Royal City of Osijek

Eldina Lovaš

Summary

The author analyses migration processes in the Free and Royal City of Osijek based on data obtained from the first census of the ignoble city population conducted in 1814. Besides the entries on the origins of foreign residents in Osijek, the census also recorded the whereabouts of city residents who were absent during the census survey. The article aims to show to what extent, according to preserved archival sources, Osijek was appealing to foreigners, which population gravitated towards it, which regions attracted Osijek residents, and the destinations and rationales behind residents' departure from the city. According to the analysis of the sources, Osijek was still attractive to individuals from the German-speaking area at the beginning of the 19th century. However, that influx of immigrants was much less intense than the ones during the previous century. The foreigners recorded in the census were mostly apprentices and journeymen who stayed in the households of their masters in order to study or perfect their crafts. Regarding the autochthonous Osijek residents who emigrated, it is evident that the majority of them moved to a place within the borders of the Kingdom of Hungary and the neighbouring regions. According to the 1814 census, the largest number of Osijek emigrants settled in the Counties of Baranya (Baranja) and Bács, followed by places within one of the three counties of Civil Slavonia. As in the case of foreigners, the temporarily absent local population was made up of younger men who emigrated in order to study or improve their crafts.

Keywords: emigration, immigration, population, census, Osijek

II. DIO
ISELJAVANJE IZ JUGOISTOČNE EUROPE
I POSTMIGRACIJSKA ISKUSTVA

Zašto mladi (ne)ostaju u Hrvatskoj? Istraživanje stavova o koristima i troškovima odlaska i ostanka

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-5>

Krešimir Peračković

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
kreso@pilar.hr
<https://orcid.org/0000-0003-2915-7223>

Geran-Marko Miletić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
Geran-Marko.Miletic@pilar.hr
<https://orcid.org/0000-0001-6673-657X>

Mateo Žanić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
Mateo.Zanic@pilar.hr
<https://orcid.org/0000-0001-7990-558X>

Sažetak

U radu prikazujemo rezultate empirijskog istraživanja o stavovima mladih o odlasku ili ostanku koje je provedeno u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Polazi se od prethodnih spoznaja o predmigracijskim aspiracijama mladih koje pokazuju da su ključni elementi tog razmatranja koristi i troškovi, odnosno prednosti i nedostaci odlaska/ostanka. Kao polazišni teorijski okvir, prikazan je koncept *mobilnog pomaka* (engl. *mobility turn*) J. Urrya te njegov pristup sociologiji mobilnosti, kao i Leejev *push-pull* model koji je operacionaliziran prema shemi četverostruke matrice mobilnosti D. Boguea s obzirom na troškove i koristi. Temeljna su pitanja bila o planovima eventualnog odlaska nakon završetka školovanja s obzirom na destinaciju gdje bi željeli provesti glavninu života; zatim o percipiranim problemima koje imaju oni koji odlaze u inozemstvo kao i o prednostima koje pak vide kao motive za odluku o preseljenju te na kraju i o motivima onih koji uopće ne razmišljaju o odlasku i preferiraju ostati u svom mjestu. Anketno istraživanje provedeno je krajem 2021. na stratificiranom probabilističkom uzorku od ukupno 552 učenika trećih i četvrtih razreda srednjih škola na području Vukovarsko-srijemske županije. Rezultati pokazuju da se 31% mladih svakako planira iseliti, 57% o tome razmišlja dok samo 12% uopće ne razmišlja o odlasku. Najvažniji su motivi za iseljavanje kod njih 96% veća plaća, a kod 84% teškoća pronalaženja adekvatnog zaposlenja nakon školovanja. Razlozi koji ih najviše odvrćaju od iseljavanja jesu gubitak dnevnih kontakata uživo s najbližima (89%), gubitak osjećaja sigurnosti (84%), nedovoljno poznavanje stranog jezika (63%) i život u tuđini (58%).

Ključne riječi: vanjske migracije, predmigracijske aspiracije mladih, *push-pull* model migracija, Vukovarsko-srijemska županija

1. Uvod

Iako su migracije dugotrajan i kontinuiran fenomen prisutan u društvima svakog prostora i vremena, već osnovno pretraživanje samo domaćih baza znanstvenih radova koji uključuju tematiku migracija upućuje na značajan porast interesa za to područje proteklih desetak godina u različitim disciplinama društvenih i humanističkih znanosti – od demografije i ekonomije do povijesti, etnologije i sociologije (npr. Dragović, 2018; Čapo, 2019; Akrap i Ivanda, 2019; Rajić, 2020). Stoga bi za jedan sustavniji pregled najvažnijih spoznaja sada već bila primjerenija bibliografska analiza od, primjerice, pisanja preglednog članka, jer osim samih radova u časopisima, objavljeno je podosta ozbiljnih znanstvenih radova u zbornicima s različitim brojnih skupova i konferencija koje su se održavale u tom razdoblju (npr. Perić Kaselj, 2021). No osim tog interesa znanstvenika koji su dali značajan doprinos svojim uvidima u širu perspektivu fenomena migracija uključivši različite čimbenike u svoje razmatranje, evidentan je također i porast interesa domaćih medija, bilo portala bilo tiskovina, za migracijske teme bez obzira na to je li riječ o iseljavanju hrvatskog stanovništva ili o useljavanju uglavnom stranih radnika u Hrvatsku iz drugih država i kontinenata. Gotovo se svakodnevno u medijima može pronaći neki prilog vezan uz migracije, jer su one vrlo česta tema i u fokusu političkih aktera (kao i onih u sferi civilnog društva), čija je retorika često pristrana te služi za različite političke i/ili ideološke konstrukcije, ponajviše u svrhu kritike vladinih politika za dobivanje eventualnih političkih bodova ili barem medijske pozornosti. Pritom valja spomenuti i radikalnu promjenu retorike prije i nakon ulaska Hrvatske u EU 2013. godine. Prije ulaska kod većine se političkih aktera, kao i medija, promovirala i naglašavala otvorenost granica koja će se dogoditi ulaskom u Uniju, odnosno lakša mobilnost prema tržištima rada zemalja članica, što su bili ključni propagandni faktori za članstvo Hrvatske u EU. Nakon ulaska, kad se to počelo realizirati, retorika se posve obrnula i dobila gotovo negativan predznak i započelo se govoriti i pisati o iseljavanju (ne više o mobilnosti) kao čimbeniku demografske katastrofe s prozivanjem odgovornih iz sfere politike. Međutim, s jedne strane akademske su institucije i obvezne poticati studente na međunarodnu mobilnost, uz rastući broj agencija koje se bave regulativom za te svrhe, no kad odu na razmjenu privremeno, poput Erasmus programa, dobivaju prilike i ponude da ostanu u tim zemljama i na duže, što se nerijetko pretvara i u trajnije iseljenje. U svakom slučaju, otvorenost i mobilnost donose brojne prednosti, ali i očite neželjene učinke, odnosno donose i koristi i troškove pa su zato od izrazite važnosti upravo znanstvena istraživanja koja mogu sagledati cjelokupnost fenomena migracija bez pretenzija da ga se *a priori* vrijednosno kvalificira.

Stoga se i u ovom istraživanju pošlo od prethodnih spoznaja o predmigracijskim aspiracijama odnosno namjerama iseljavanja mladih, prema kojima se uvidjelo da im glavni fokus razmatranja uključuje upravo te dvije osnovne kategorije: *koristi* i *troškove* tj. prednosti i nedostatke kako odlaska tako i ostanka. Kao možda i najadekvatniji teorijski okvir, primijenjen je prošireni i dopunjeni klasični Leejev *push-pull* model prema shemi D. Boguea koja sadržava faktore četverostruke matrice mobilnosti s obzirom na troškove i koristi (Bogue, 1977; Žanić, Miletić i Perač-

ković, 2021). Iz modela su se izdvojile četiri skupine čimbenika: troškovi migracije s jedne i ostanka s druge koji uključuju negativne aspekte bilo odlaska ili ostanka, dok koristi od migracije ili ostanka uključuju pak njihove pozitivne aspekte. Također, željelo se ispitati je li došlo do promjena u predmigracijskim aspiracijama u doba pandemije te postoje li i u čemu su razlike u odgovorima između onih koji planiraju otići i onih koji ne razmišljaju o odlasku. Temeljna su pitanja bila o planiranju njihova odlaska nakon završetka školovanja te gdje bi željeli provesti glavninu života; zatim o problemima koje imaju oni koji odlaze u inozemstvo kao i o prednostima koje pak vide kao motive za odluku o preseljenju te na kraju i o motivima onih koji uopće ne razmišljaju o odlasku i preferiraju ostati u svom mjestu. Prije samih rezultata istraživanja, u radu ćemo se osvrnuti najprije i na koncept prostorne mobilnosti u teorijskom pristupu J. Urryja. On, štoviše, promovira i sociologiju mobilnosti kao važnu noviju sociološku poddisciplinu koja se nedovoljno koristi u istraživanjima suvremenih migracija, a pokazala se kao primjereniji teorijsko-konceptualni okvir jer daje jednu širu sociološku perspektivu fenomenu migracija. Ukratko ćemo prikazati i dosadašnje spoznaje o namjerama iseljavanja mladih iz Vukovarsko-srijemske županije.

2. Zaboravljena teorija: migracija kao prostorna i horizontalna mobilnost s ciljem ostvarivanja vertikalne mobilnosti

Podemo li od činjenice da su sve vrste migracija primarno *prostorni pomak*¹ većeg broja ljudi, što je u demografiji definirano kao mehaničko kretanje stanovništva zbog različitih čimbenika koji ga predodređuju, no koje nisu prisilne uslijed ratova, političkih progona ili elementarnih i klimatskih nepogoda, migracije su u sociologiji definirane kao *horizontalna socijalna mobilnost* koja ima implicitnu tendenciju da postane i *vertikalna socijalna mobilnost* na stratifikacijskoj ljestvici društvenih slojeva ili klasa, što se pak u konačnici očituje pomakom „prema gore“ u nekom ili svim pokazateljima: u društvenom ugledu, višim novčanim prihodima i materijalnom bogatstvu te većoj količini moći (Halarambos i Holborn, 2002). Te dvije dimenzije prostornog pomaka objedinjuje Bourdieu u svojim poznatim sociološkim konceptima *društvenog prostora/polja* i *habitusa*: koncept društvenog prostora/polja izražava artikulacije između fizičkog prostora i društvenosti, a habitus predstavlja položaj u društvenom prostoru koji uključuje orijentaciju prema svijetu uključujući sklonosti, ukuse, gledišta itd. (Bourdieu, 1985; 1989). Prema tome, od tog prostornog pomaka koji jest *de facto* horizontalna mobilnost odnosno migracija, pojedinac očekuje i promjenu *habitusa* što pak podrazumijeva upravo socijalnu mobilnost na stratifikacijskoj ljestvici prema gore.

¹ Koncept prostornog pomaka (engl. *spatial turn*) prvobitno je bio u fokusu geografskih i demografskih istraživanja o promjenama fizičkog prostora stanovništva odnosno migracijama (Recchi i Flipo, 2019), no od osamdesetih godina 20. stoljeća postaje i važan predmet Giddensovih razmatranja prostorno-vremenskih značajki koje čine jezgru društvenih pojava što je do osamdesetih godina 20. stoljeća u sociologiji bilo zanemareno (Giddens, 2007).

Na tragu tog koncepta *prostornog pomaka*, početkom ovog stoljeća, britanski sociolog John Urry (2000) predstavlja svoj novi pristup koji naziva *mobilni pomak* ili *zaokret mobilnosti* (*mobility turn*), da bi kasnije razvio i *sociologiju mobilnosti* (Urry, 2010). Polazeći od Giddensa, on kritički preispituje sociologiju zbog pomanjkanja interesa za prostornu mobilnost, svodenjem pojma mobilnosti s jedne strane na migracije kao puko mehaničko kretanje stanovništva između dvaju mjesta, a s druge na promjene u društvenom položaju pojedinaca na stratifikacijskoj ljestvici, što je primjerice vidljivo u društvenom ugledu određenog zanimanja koji se također može mijenjati. Njegov je cilj staviti upravo *pokretljivost* u središte klasičnih socioloških analiza (osobito društvene stratifikacije i društvene mobilnosti), dok također primjenjuje načela prostornog pomaka za opisivanje relacijske dimenzije društvenog života (Recchi i Flipo, 2019). U širem smislu, Urryjeva *zaokret mobilnosti* trebao bi biti, kako ističu Recchi i Flipo, nova paradigma za sociologiju u kasnoj modernosti, koja bi se više trebala usredotočiti na *tokove*, a ne na puke *strukture* koje su u pozadini društvenih odnosa². Za teoretičare *zaokreta mobilnosti* upravo je mobilnost ta nova dimenzija kroz koju se događa proizvodnja društvenih fenomena, a sama pojava digitalnih alata nije izbrisala prostor, nego je pružila dodatne mogućnosti za *višestruku mobilnost* – materijalnu (proizvodi) i nematerijalnu (usluge) te ljudsku i virtualnu. Stoga je sada ključnim pitanjem postalo određivanja oblika tzv. *post-društva* (Urry, 2000) s naglašenim karakteristikama protočnosti odnosno fluidnosti (Bauman, 2011), gdje je upravo pojam *pokretljivosti* odlučujući (Kesslering, 2006). Izvornost Urryjevog pristupa očituje se ponajprije u tipologiji oblika suvremenih mobilnosti u kojoj razlikuje: *tjelesna putovanja tj. putovanja ljudi, fizička kretanja predmeta, imaginativna putovanja (kroz pasivnu percepciju medija), virtualna putovanja (kroz aktivne interakcije s udaljenim mjestima) i komunikativna putovanja (putem pisama, telefonskih poziva, e-pošte, chatova i društvenih medija* (Urry, 2007, 47). Te su mobilnosti, kako Urry ističe, međusobno povezane i pojačavaju jedna drugu. Tako primjerice virtualna mobilnost još više može potaknuti težnju za kontaktom licem u lice bez namjere da ju zamjeni i dokine, što može rezultirati eksponencijalnim rastom različitih vrsta mobilnosti i fizičkih kretanja pojedinaca kroz prostor s različitim motivima i ciljevima. Polazeći od toga, Urry s Elliottom propituje sustave mobilnosti kao i posljedice mobilnosti na društvene aktere, kulturu i osobnost pri čemu naglašavaju sljedeće: *sloboda kretanja je ideologija i utopija 21. stoljeća. Egzistencijalno pitanje jest kamo bi naši životi trebali ići? Taj se odgovor nalazi u formulaciji ići drugdje (engl. going elsewhere), biti negdje drugdje* (Elliott i Urry, 2010, 8). U tome je sadržana vječita i univerzalna ljudska težnja za promjenom, novim iskustvima i doživljajima, ali i vjerovanje i nadanje da ako već na mjestu gdje čovjek obitava nije najbolje, drugdje možda može i mora biti bolje

² U tom pristupu Urry je blizak Giddensovom konceptu *strukturacije* koji sjedinjuje strukturu i djelovanje (akciju) ističući pritom kako svojim svakodnevnim aktivnostima stvaramo i pretvaramo društvenu strukturu (Giddens, 2007), kao i Castellsovom konceptu *prostora tokova* koji pak razmatra i strukture i djelovanja u umreženom virtualnom prostoru (Castells, 2000).

ili barem drukčije. Tomu u prilog također idu i empirijski dobivene spoznaje o motivima za sekundarnim stanovanjem koje kroz niz istraživanja potvrđuju značajnu potrebu da se povremeno živi drugdje, bilo u stanu ili kući za odmor koje su locirane u drukčijim geografskim, klimatskim, a nerijetko i sociokulturnim podnebljima (Miletić i Peračković, 2020).

Stoga, bez obzira na to je li riječ o pukom turističkom eskapizmu, sekundarnom stanovanju, maštanjima o utopijskim konstrukcijama idealnog društva, romantiziranim vjerovanjima o *obećanoj zemlji* koja je negdje drugdje – što ponekad već poprima prizvuk eshatoloških religijskih obećanja – ili je s druge strane riječ o realnim spoznajama dobivenim kroz informacije utemeljenim na vjerodostojnim iskustvima onih koji su već otišli, ostaje činjenica da je mobilnost moguća, ostvariva i izvediva bez obzira na to koji je motiv pojedinca u pozadini. A takav nam pristup daje znatno širi konceptualni okvir pri razmatranju migracija i predmigracijskih aspiracija, osobito mladih, jer promatra pitanje odlaska iz dosadašnjeg prebivališta bez apriornih dnevno-političkih i medijskih konstrukcija, čiji je narativ uglavnom usmjeren na problem korupcije u društvu kao glavni izvor svih zala koji tjera mlade ljude iz Hrvatske. U tom smislu upravo Urryjeva sociologija mobilnosti kroz koncept *'mobility turn'* kao i spomenute tipologije mobilnosti, implicitno uključuje veći broj potencijalnih čimbenika koji potiču na mobilnost, bilo da su to privlačni čimbenici onoga drugog mjesta ili potisni čimbenici kao npr. neko nezadovoljstvo životom, deprivacija ili frustracija u trenutačnom prebivalištu. Osim toga sadržava i jasnije artikulirane potrebe mladih za promjenama, novim iskustvima, novim prostorima, drugim ljudima, drugim načinima života i sl. Stoga držimo da je na takav način koncipirana, sociologija mobilnosti vrlo bliska klasičnom empirijskom Leejevom *push-pull* modelu u istraživanjima migracija, koji sadržava faktore četverostruke matrice mobilnosti s obzirom na troškove i koristi, o čemu će biti više riječi u uvodu četvrtog poglavlja, prije prikaza rezultata istraživanja. No prije toga ukratko ćemo prikazati najvažnije dosadašnje spoznaje vezane uz predmigracijske aspiracije mladih, kao i najnoviju demografsku sliku vezanu uz tu tematiku na području Vukovarsko-srijemske županije.

3. Namjere iseljavanja mladih iz Vukovarsko-srijemske županije – osvrt na dosadašnje spoznaje³

Migracijske su aspiracije iznimno važna tema koja se posljednjih godina sve više istražuje i u hrvatskom društvu (Lajić, Malnar i Mišetić, 2018; Adamović i Potočnik, 2022). Međutim, dok je relativno prihvatljivo definirati migracijske aspiracije jednostavno kao *uvjerenje da je migriranje poželjnije od nemigriranja* (Carling i Schewel, 2017, 2), na brojna pitanja koja otvara ta složena problematika – kao što su tko i zašto želi migrirati – ipak nije lako dati jasne odgovore. Kako bi se stoga

³ Neki autori koriste termin *migracijske aspiracije* koji ima isti značaj kao i termin *predmigracijske aspiracije* koji u ovom radu koristimo kao osnovni pojam, jer oba podrazumijevaju promišljanje o namjerama iseljavanja, prije donošenja neke konkretnije odluke o iseljavanju.

naznačili barem neki odgovori na spomenuta pitanja, korisno je podsjetiti na dostupne nalaze vezane uz mlade iz Vukovarsko-srijemske županije.

Može se krenuti od uvida o tome koje su predmigracijske aspiracije upravo među mladima najviše izražene. Naime, kad je u pitanju opća populacija Vukovarsko-srijemske županije rezultati istraživanja provedenog 2020. godine pokazali su da se 69,1% stanovnika ne planira iseliti iz županije dok ih 16,4% povremeno, a 8,3% često razmišlja o tome. Preostalih 6,2% ispitanih planiralo se, odnosno namjeravalo, iseliti (Žanić, Miletić i Živić, 2022). Kad su pak u pitanju učenici trećih i četvrtih razreda srednjih škola s područja te županije istraživanje provedeno u veljači i ožujku 2019. godine pokazalo je kako bi 35,8% mladih voljelo glavninu života provesti u sadašnjem mjestu stanovanja ili nekom drugom mjestu unutar županije, 32,1% ispitanih glavninu bi života rado provelo u nekom drugom mjestu u Hrvatskoj dok bi 32,1% ispitanih rado živjelo negdje u inozemstvu (Žanić, Miletić i Bendra, 2019). Antropolog A. Appadurai (2011) tvrdi kako nikada nije bilo tako puno ljudi koji zamišljaju da žive daleko od svog rodnog mjesta, a prezentirani podaci pokazuju kako upravo mladi ljudi u najvećoj mjeri zamišljaju svoju budućnost drugdje.

No, što je to što navodi mlade na razmišljanje o životu drugdje? Rezultati spomenutoga istraživanja pokazali su da su pri ocjenjivanju kvalitete života u Vukovarsko-srijemskoj županiji mladi izrazili relativno zadovoljstvo ponajprije sigurnošću, kvalitetom stanovanja i susjedstva iako nisu bili nezadovoljni ni nekim drugim aspektima života. Ipak, nezadovoljstvo mladih došlo je do izražaja pri ocjenjivanju mogućnosti zapošljavanja budući da nisu bili zadovoljni ni transparentnošću zapošljavanja niti dostupnošću radnih mjesta koja bi zadovoljavala njihove ambicije. Također treba spomenuti da se pri procjeni osam istraživanih dimenzija kvalitete života u čak sedam slučajeva pojavila statistički značajna razlika između ispitanika koji planiraju živjeti na području županije i onih koji bi u budućnosti radije migrirali (Žanić i sur. 2019). Ukratko, ispitanici koji bi rado proveli glavninu života u županiji kvalitetnijim ocjenjuju mogućnosti koja ona pruža u odnosu spram onih koji bi radije živjeli negdje drugdje. Međutim, možda i najznačajnijim nalazom dosad provedenih analiza držimo onaj prema kojem su predmigracijske aspiracije prema drugim hrvatskim krajevima i prema inozemstvu određene drukčijim sklopom čimbenika (Miletić, Žanić i Peračković, 2021). Naime, usporedba tih dviju skupina s ispitanicima koji bi glavninu života željeli provesti u Vukovarsko-srijemskoj županiji pokazuje kako su na želju za unutardržavnim migriranjem utjecale varijable spola, školskog uspjeha, tipa naselja te materijalizam kao vrijednosna orijentacija. Dakle, tom tipu migracija sklonije su bile djevojke, učenici s odličnim uspjehom, ispitanici iz perifernih naselja te oni skloniji materijalizmu. Kad je u pitanju želja za provođenjem glavnine života u inozemstvu, značajnim su se pokazale varijable postojanja prethodnoga migracijskog iskustva, bliski prijatelji ili rodbina koji planiraju migrirati u inozemstvo, zadovoljstvo mogućnošću zapošljavanja u županiji, uključenost u život lokalne zajednice, percepcija lokalne socijalne kohezije te materijalizam. Može se primijetiti da se jedino veća sklonost materijalističkim vrijednostima ponavlja u oba slučaja, što sugerira da su te migracije vođene različitim

motivacijskim logikama. Premda su dakle detektirane značajne razlike između tih triju skupina ispitanika, određeno slaganje kad je u pitanju rangiranje prednosti i nedostataka života u županiji ipak postoji, pri čemu se problemi s nalaženjem poželjnog zaposlenja stavljaju na prvo mjesto.

4. Empirijsko istraživanje: stavovi mladih o koristima i troškovima odlaska i ostanka

4.1. Operacionalizacija modela potisnih i privlačnih faktora i ciljevi istraživanja⁴

Polazeći od Leejevog *push-pull* modela, Bogue je razradio četverostruku matricu potencijalnih troškova i potencijalnih koristi migracije koja uključuje i negativne i pozitivne aspekte kako odlaska tako i ostanka (Bogue, 1977)⁵. Za potrebe našeg istraživanja koje polazi i od prethodno navedenih dosadašnjih spoznaja, matricu smo djelomično modificirali i operacionalizirali u sljedeće varijable: 1) *negativni aspekti odlaska*: prijevoz do odredišta, neizvjesnost zaposlenja, stanovanje, prehrana, loš tretman stranaca, nedostatak društvenog ugleda stranaca, život u tuđini, poznavanje stranog jezika, nužnost promjene ponašanja i dnevnih navika; 2) *negativni aspekti ostanka*: nepostojanje fakulteta na kojem bih želio/željela studirati, korupcija, teškoće u pronalazhenju adekvatnog zaposlenja u boravištu nakon završetka školovanja, pritisak obitelji, nezadovoljavajući lokalni društveni odnosi, nezadovoljavajuće lokalne institucije; 3) *pozitivni aspekti odlaska*: viša plaća, zaposlenje prema izboru, bolji stan, bolje šanse za obrazovanje djece i vlastito obrazovanje, bolje usluge, zanimljiviji društveni život, bolji odnosi prema manjinama; 4) *pozitivni aspekti ostanka*: dostupnije i jeftinije stanovanje, niže cijene hrane, dostupnost sadržaja za rekreaciju, opušteniji život, dnevni kontakti uživo s članovima obitelji, povezanost sa zavičajem, dnevni kontakti uživo sa starim prijateljima, osjećaj sigurnosti.

Stoga je temeljni cilj bio istražiti u kojoj mjeri svaki od spomenutih čimbenika utječe na namjeru iseljavanja mladih iz Vukovarsko-srijemske županije, odnosno na namjeru ostanka te postoje li statistički značajne razlike u odgovorima između onih

⁴ Ukratko, motivi zbog kojih ljudi najčešće migriraju, prema Leeju su određeni faktorima *guranja i povlačenja* (engl. *push-pull*) odnosno potisnim i privlačnim faktorima koje se može svrstati u četiri osnovne kategorije: ekonomsku, političku, kulturnu i okolišnu. Potisni faktori čine uvjete koji ljude mogu potaknuti da se odsele: neraspoloživost dovoljnih sredstava za život, mogućnosti, siromaštvo, nagli rast stanovništva koji premašuje raspoložive resurse, „primitivne“ ili „loše“ životne uvjete, glad, sušu, strah od političkog progona, loše zdravlje, gubitak bogatstva i prirodne katastrofe. Privlačni faktori upravo su suprotni čimbenicima potiskivanja kao npr.: više mogućnosti za zaposlenje i bolji životni uvjeti, laka dostupnost zemljišta za naseljavanje i poljoprivredu, politička i/ili vjerska sloboda, vrhunsko obrazovanje i sustavi socijalne skrbi, bolji transportni i komunikacijski sadržaji, bolji zdravstveni sustav, atraktivan okoliš te život bez stresa i opća sigurnost (Lee, 1966; Žanić i sur., 2021).

⁵ Temeljiti prikaz Bogueove sheme te četverostruke matrice može se pronaći u Wertheimer-Baletić, A. (1999, 314).

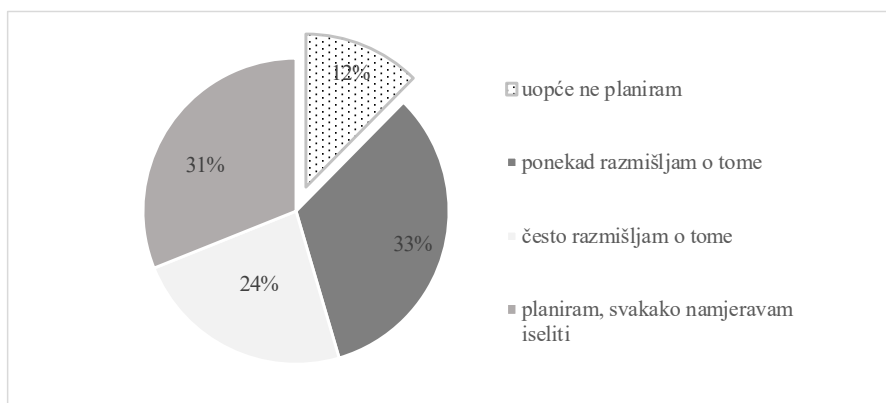
koji planiraju ostatak života provesti u Hrvatskoj i onih koji bi glavninu budućeg života htjeli provesti u inozemstvu. Osim toga, temeljna su pitanja bila i o planiranju njihova odlaska nakon završetka školovanja te gdje bi željeli provesti glavninu života, a također se željelo usporediti rezultate s ranijim istraživanjima i vidjeti postoje li promjene u predmigracijskim aspiracijama mladih u doba pandemije.

4.2. Metodologija

Testiranje hipoteza provedeno je s pomoću deskriptivne i bivarijatne statističke analize. Dok je deskriptivna analiza poslužila za utvrđivanje razmjera te opće usmjerenosti predmigracijskih aspiracija, kao i identificiranje čimbenika koji mogu biti više ili manje poticajni za razmišljanje o preseljenju u inozemstvo, bivarijatnom analizom uz korištenje t-testa istražili smo statističku značajnost razlika u načinu na koji prednosti i nedostatke odlaska, odnosno ostanka vide dvije skupine ispitanika – oni koji bi glavninu života htjeli provesti negdje u inozemstvu te oni koji bi to htjeli u Hrvatskoj. U svrhu mjerenja percepcije prednosti i nedostataka odlaska u inozemstvo, odnosno ostanka u Hrvatskoj, konstruirali smo zaseban instrument za svaku dimenziju. Instrumenti su obuhvatili pojedine pluseve, odnosno minuse koje ispitanici mogu vezati uz preseljenje negdje u inozemstvu ili pak uz nastavak življenja u sadašnjem mjestu stanovanja, što je u prethodnom potpoglavlju o operacionalizaciji temeljito prikazano. Sukladno tomu, kreirali smo četiri zasebna instrumenta, što se vidi i iz samih rezultata koji slijede.

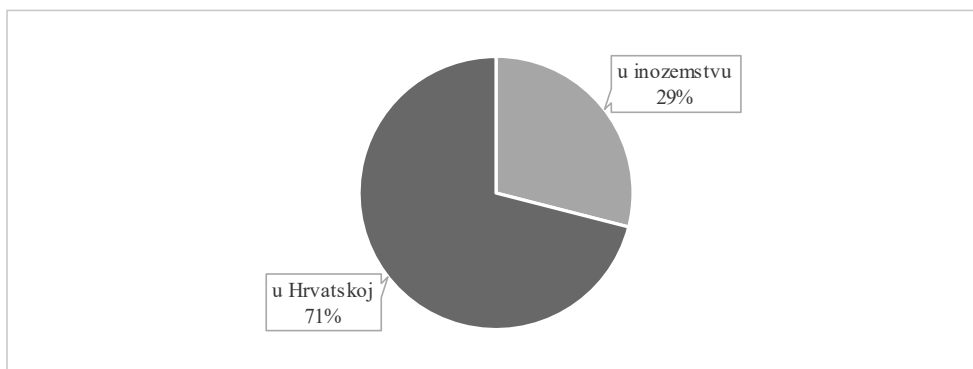
4.3. Rezultati

Rezultati jasno upućuju na to da se prostorna mobilnost kod mladih srednjoškolaca u Vukovarsko-srijemskoj županiji doživljava kao neka vrsta poželjne društvene norme (Slika 1). Naime, dobiveni rezultati otkrivaju da njih 33% ponekad, a 24% često razmišlja o iseljenju, dok ih se čak 31% svakako planira iseliti iz mjesta sadašnjeg stanovanja. S druge strane samo 12% ispitanika niti planira niti razmišlja o iseljenju iz mjesta u kojem trenutačno žive.

Slika 1. Planirate li se nakon završetka školovanja iseliti iz mjesta u kojem živite?

Uvodno smo istaknuli da prostorna mobilnost ima brojne pojavne oblike za čije je razlikovanje potrebno znati kamo, na koliko dugo, kako ili pak zašto se odnekud odlazi nekamo. Samim time, prethodno izneseni podaci, osim neke generalne sklonosti migracijama, i ne govore zapravo previše o naravi tih želja za odlaskom. Razumijevanje heterogenosti tog fenomena traži ipak nešto usmjereniji pristup te jasno razlikovanje osnovnih tipova migracija. Imajući to na umu, u analizi predmigracijskih aspiracija odlučili smo se fokusirati na onaj tip tog društvenog fenomena koji podrazumijeva ipak nešto izraženiji odmak odredišta od ishodišta migracije. Stoga smo pri odabiru kriterijske varijable dodatno suzili fokus. Uz već u naslovu naznačeni interes za vanjske migracije, odnosno prostornu dimenziju migracija, kao razlikovni kriterij koristili smo i vremensku dimenziju. Naime, u istraživanju nas je zanimala i sklonost tzv. konačnim ili definitivnim migracijama. Dakle, uzimajući te dvije dimenzije razlikuju se dvije grupe ispitanika – jedni koji namjeravaju glavninu života provesti u Hrvatskoj i drugi koji bi glavninu života htjeli provesti u inozemstvu. Pitanje je u upitniku glasilo: Gdje namjeravate provesti glavninu života nakon završetka školovanja? Prema rezultatima naše ankete, približno bi 71% ispitanika to htjelo u Hrvatskoj, a njih otprilike 29% negdje u inozemstvu (Slika 2). Dakle, iako je prilično snažno izražena opća razina predmigracijskih aspiracija, za većinu je ispitanika priželjkivano definitivno životno odredište još uvijek u Hrvatskoj.

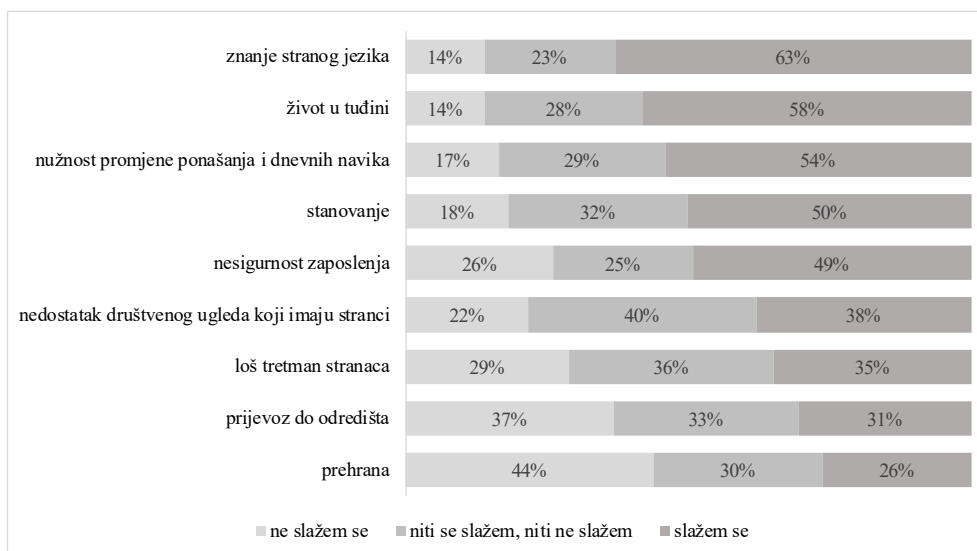

Slika 2. Gdje namjeravate provesti glavninu života nakon završetka školovanja?

U nastavku smo analizirali strukturu čimbenika koje ispitanici smatraju relevantnim za oblikovanje preferencije za preseljenje u inozemstvo. Naime, riječ je o odluci u čijoj pozadini stoji složeni mehanizam odlučivanja i koja je najčešće neka vrsta kompromisa. Krenuvši tim tragom, zanimalo nas je koje su to – iz perspektive mladih u Vukovarsko-srijemskoj županiji – prednosti, te koji su nedostaci odluke da se život nastavi u inozemstvu.

Na Slici 3 prikazani su odgovori na pitanje o nedostacima života u inozemstvu, odnosno o postojanju pojedinih problema koji otežavaju život osobama koje su se preselile u inozemstvo. Razdioba odgovora otkriva da ispitanici očekuju najviše problema kod nastavka života u inozemstvu u procesu kulturne prilagodbe novoj životnoj sredini. Najviše ispitanika, njih 63%, kao značajan problem koji ljudi imaju

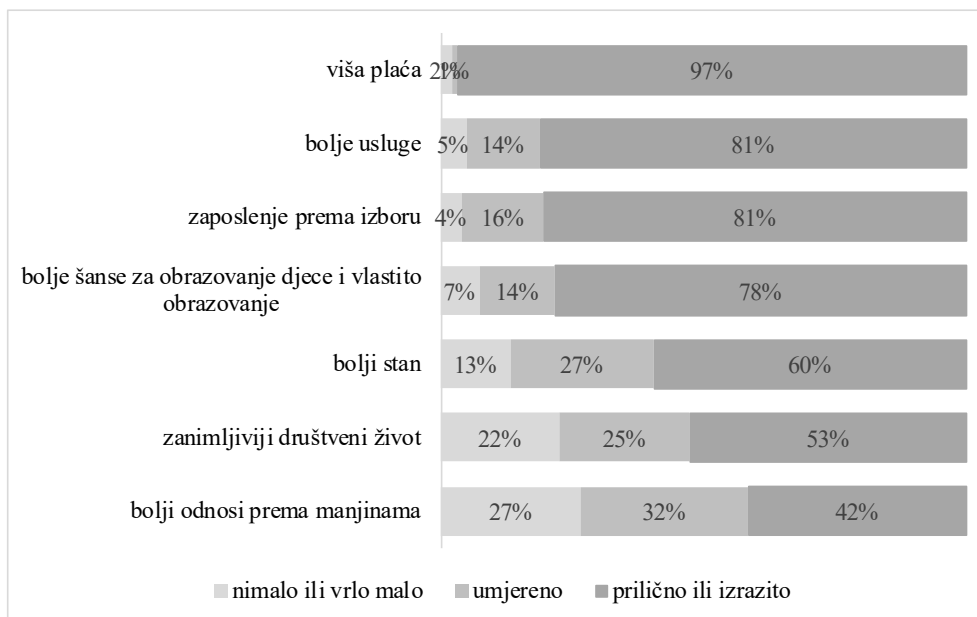
prilikom preseljenja u inozemstvo ističe nepoznavanje stranog jezika, zatim njih 58% smatra da sam život u tuđini, odnosno u nepoznatoj sredini predstavlja značajan problem, dok ih 54% smatra da je i nužnost promjene ponašanja te dnevnih navika značajan problem za osobe koje žive u inozemstvu. Tek su na drugom mjestu problemi koji se mogu povezati s teškoćama osiguranja povoljnih uvjeta življenja, odnosno temelja egzistencije u inozemstvu. Tako se 50% ispitanika slaže s tim da stanovanje može biti značajan problem ljudima koji odlaze živjeti u inozemstvu, a njih 49% smatra da značajan izvor zapreka u ostvarivanju ugodnog života može biti i nesigurnost zaposlenja. Manje od polovine ispitanika smatra da je biti stranac u nekom društvu nešto što otežava život u inozemstvu, točnije, njih 38% je izjavilo da nedostatak društvenog ugleda zbog toga što su stranci može biti problem osobama koje odlaze živjeti u inozemstvo, a njih 35% smatra da je općenito loš tretman stranaca značajan problem života u inozemstvu. Najrjeđe su kao mogući problem osobama koje nastavljaju život u inozemstvu označeni elementi važni za održavanje svakodnevne rutine i uspješno balansiranje između rada i odmora; redoviti prijevoz između odredišta ili pak prehranu kao značajne probleme života u inozemstvu smatra samo 31%, odnosno 26% ispitanika.

Slika 3. U kojoj mjeri se slažete da sljedeći čimbenici predstavljaju značajne probleme ljudima kad odlaze živjeti u inozemstvo?

Rezultati prikazani na Slici 4 govore nam o načinu na koji ispitanici doživljavaju prednosti života u inozemstvu. Riječ je o odgovorima na pitanje u kojoj mjeri ponuđene pojedinosti čine preseljenje u inozemstvo privlačim rješenjem za mlade iz Vukovarsko-srijemske županije. Dok je kod prethodnog pitanja primjetna izraženija diferencijacija i temeljem dobivenih odgovora možemo jasno razlikovati elemente koje većina percipira kao važne od onih koje većina percipira kao nevažne za osiguranje ugodnost života u inozemstvu, odgovori na to pitanje ukazuju da sve

ponuđene pojedinosti većini ispitanika mogu biti prilično ili izrazito poticajne za nastavak života u inozemstvu. Ipak i tu ima nekih razlika. Tako je kao najsnažniji čimbenik atraktivnosti života u inozemstvu označena plaća, za koju je čak 97% ispitanika izjavilo da je razlog koji prilično ili izrazito privlači mlade iz Vukovarsko-srijemske županije na preseljenje u inozemstvo. S druge strane najmanje važnim privlačnim faktorom među ponuđenim elementima označen je odnos prema manjinama. No, i ovdje je više onih ispitanika koji smatraju da je i to prilično ili izrazito važan čimbenik nego onih koji smatraju da odnos prema manjinama nimalo ili vrlo malo privlači u inozemstvo mlade iz Vukovarsko-srijemske županije, njih 42% u odnosu na 27%. Od snažnijih privlačnih faktora za odlazak u inozemstvo ističu se još bolje usluge (81% ispitanika to smatra prilično ili izrazito privlačnim), zaposlenje po izboru (81%) te bolje šanse za obrazovanje djece i vlastito obrazovanje (78%). Natpolovičan broj ispitanika još prilično ili izrazito privlačnim čimbenikom za život u inozemstvu smatra i mogućnost lakšeg rješavanja stambenog pitanja (60%) te zanimljiviji društveni život (53%).

Slika 4. U kojoj mjeri svaka od sljedećih prednosti privlači mlade iz Vukovarsko-srijemske županije na preseljenje u inozemstvo?

Analiza razlika u percepciji pluseva i minusa nastavka života u inozemstvu otkrila je da postoji određeni raskorak između onih koji planiraju ostatak života provesti u Hrvatskoj i onih koji bi glavninu budućeg života htjeli provesti u inozemstvu. Važno je pritom istaknuti da je riječ o razlikama u intenzitetu stava, ali ne i u njegovoj orijentaciji (Tablica 1). Kod ocjene problema s kojima se susreću ljudi koji odlaze živjeti u inozemstvo statistički značajna razlika pojavila se na česticama poznavanja stranog jezika, života u tuđini te nužnosti promjene ponašanja i dnevnih

navika. Ispitanici koji namjeravaju glavninu života provesti u inozemstvu rjeđe su nego oni koji namjeravaju ostati živjeti u Hrvatskoj te tri čestice označavali kao značajan problem. Kod pitanja o prednosti koje mlade iz Vukovarsko-srijemske županije privlače u inozemstvo bilo je nešto više statički značajnih razlika. Preciznije, od svih ponuđenih razloga jedino se kod čestice viša plaća nije pojavila statistički značajna razlika; i oni koji bi radije živjeli glavninu života u inozemstvu i oni koji bi ostali u Hrvatskoj suglasni su s tim da je upravo plaća razlog koji najčešće mlade privlači na odlazak u inozemstvo. Kod ostalih čestica primjetno je da su ispitanici koji bi živjeli u inozemstvu skloniji pridavati veću važnost svim ponuđenim razlozima za preseljenje u inozemstvo od ispitanika koji žele ostati živjeti u Hrvatskoj. Sumirajući, uočene statistički značajne razlike ukazuju na smislenu povezanost stavova. Ispitanici koji su skloni životu u inozemstvu rjeđe vide probleme, a češće prednosti koje takva životna odluka nosi. Za razliku od njih, ispitanici koji su skloni nastaviti živjeti u Hrvatskoj češće vide probleme, a rjeđe prednosti koje donosi život u inozemstvu.

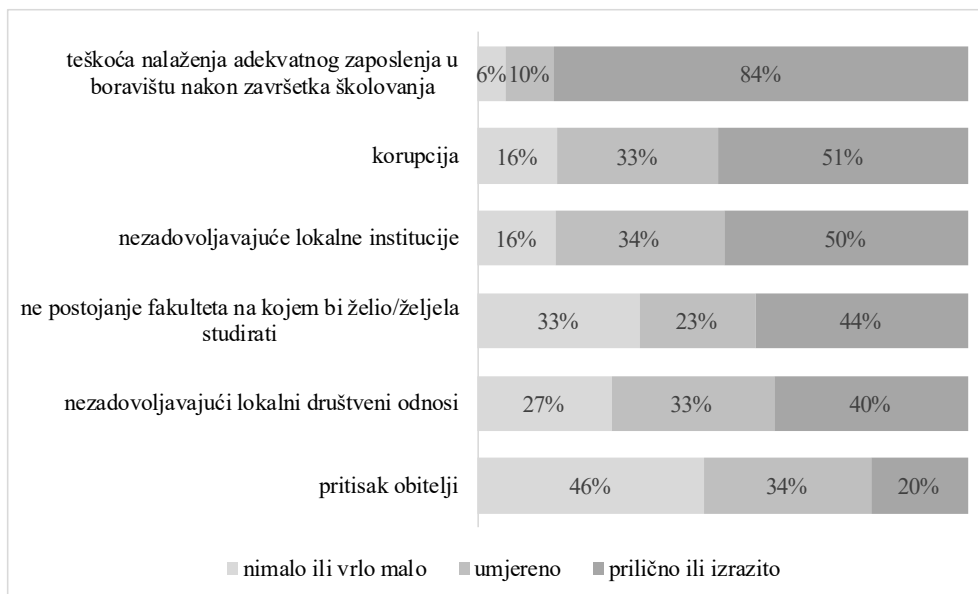
Tablica 1. Razlike u stavovima o prednostima i nedostacima života u inozemstvu između ispitanika koji žele glavninu života provesti u Hrvatskoj i onih koji to žele u inozemstvu

	glavninu života žele provesti u:				ukupno	
	Hrvatskoj		inozemstvu		M	SD
	M	SD	M	SD		
PROBLEMI S KOJIMA SE SUSREĆU LJUDI KOJI ODLAZE ŽIVJETI U INOZEMSTVO						
znanje stranog jezika*	3,81	1,05	3,55	1,22	3,73	1,10
život u tuđini**	3,78	1,08	3,45	1,17	3,68	1,12
nužnost promjene ponašanja i dnevnih navika**	3,64	1,03	3,23	1,14	3,53	1,08
stanovanje	3,45	1,05	3,34	1,08	3,42	1,06
nesigurnost zaposlenja	3,40	1,17	3,18	1,25	3,33	1,20
nedostatak društvenog ugleda koji imaju stranci	3,22	1,11	3,21	1,00	3,22	1,08
loš tretman stranaca	3,10	1,10	2,98	1,12	3,07	1,11
prijevoz do odredišta	2,93	1,11	2,74	1,05	2,88	1,10
prehrana	2,77	1,18	2,63	1,11	2,73	1,17
PREDNOSTI KOJE PRIVLAČE NA PRESELJENJE U INOZEMSTVO						
viša plaća	4,73	0,62	4,76	0,64	4,74	0,63
zaposlenje prema izboru**	4,19	0,94	4,42	0,86	4,26	0,92
bolje šanse za obrazovanje djece i vlastito obrazovanje**	3,60	1,13	3,88	0,99	3,68	1,09
bolje usluge**	4,10	1,04	4,39	0,87	4,19	1,00
bolji stan**	4,12	0,93	4,36	0,84	4,19	0,91
zanimljiviji društveni život**	3,38	1,27	3,88	1,22	3,53	1,28
bolji odnosi prema manjinama**	3,11	1,20	3,67	1,24	3,27	1,23

** p<0,01

* p<0,05

Razdioba na Slici 5 otkriva redosljed važnosti pojedinosti koje potiču mlade na odluku da se odsele u inozemstvo, a koji posredno govore o nedostacima života u Hrvatskoj. Odgovori ispitanika kao glavni nedostatak izdvajaju poteškoće pri pronalaženju adekvatnog zaposlenja nakon završetka školovanja. Taj je element kao prilično ili izrazito važan razlog odlaska u inozemstvo označilo čak 84% ispitanika. Na drugom mjestu, ali s daleko manjim udjelom ispitanika koji su ga označili kao prilično ili izrazitom važnim razlogom odlaska u inozemstvo, je korupcija (51%), a odmah potom su nezadovoljavajuće lokalne institucije (50%). Nedostatak visokoškolske obrazovne institucije koja odgovara interesima mladih je kao prilično ili izrazito važan razlog odlaska u inozemstvo navelo 44% ispitanika, dok njih 40% za takvu odluku prilično ili izrazito važnim smatraju i nezadovoljavajuće lokalne društvene odnose. Od ponuđenih razloga jedino pritisak obitelji većina ispitanika ne smatra snažnim razlogom za odluku o preseljenju u inozemstvo.

Slika 5. U kojoj mjeri sljedeći razlozi potiču mlade iz Vukovarsko-srijemske županije da se odsele u inozemstvo?

Na Slici 6 prikazani su rezultati koji govore o prednostima ostanka u mjestu stanovanja. Konkretno, na pitanje o motivima za nastavak življenja u mjestu stanovanja ispitanici su većinu ponuđenih razloga označili važnim. Pritom su nešto češće kao važnije navodili dnevni kontakt uživo s članovima obitelji (89%), osjećaj sigurnosti (84%), dnevni kontakt uživo sa starim prijateljima (82%) te opušteniji život (81%). Znatna broj ispitanika je kao važnije razloge izdvojio i povezanost sa zavičajem (70%), raspoloživi jeftini stan (66%) te jeftina hrana (62%). Jedina čestica koju manje od polovine ispitanika smatra relevantnom za ostanak u mjestu stanovanja jest dostupnost sadržaja za rekreaciju. Spomenuti element važnim motivom za ostanak u mjestu stanovanja smatra samo 44% ispitanika.

Slika 6. U kojoj mjeri smatrate važnim pojedine motive zbog kojih neki mladi iz Vukovarsko-srijemske županije radije žele ostati u svom mjestu?

I za stavove o prednostima i nedostacima nastavka života u Hrvatskoj zanimalo nas je postoje li razlike između ispitanika koji planiraju glavninu života provesti u inozemstvu i onih koji bi radije nastavili živjeti u Hrvatskoj. Rezultati testiranja statističke značajnosti prikazani u Tablici 2 otkrivaju da se njihove perspektive donekle razlikuju, pri čemu je razlika bilo nešto manje oko nedostataka te nešto više oko elemenata koji govore o prednosti nastavka života u Hrvatskoj. I ovdje je riječ isključivo o razlikama u intenzitetu stava, ali ne i u njegovoj orijentaciji. Kod razloga koji potiču na odlazak u inozemstvo statistički značajne razlike uočene su na česticama korupcije, nezadovoljstva lokalnim institucijama te na česticama nezadovoljstva lokalnim društvenim odnosima, dok kod čestica koje govore o prednosti ostanka u mjestu stanovanja jedino statistički značajna razlika nije zabilježena kod čestice raspoloživog jeftinog stanovanja. Dakle, i ovdje kod stavova koji govore o prednostima i nedostacima ostanka u Hrvatskoj postoji dosljednost – ispitanici skloniji životu u inozemstvu češće vide nedostatke, a rjeđe prednosti nastavka života u Hrvatskoj, odnosno, ispitanici koji su skloni nastaviti živjeti u Hrvatskoj, češće vide prednosti, a rjeđe nedostatke koje donosi nastavak života u Hrvatskoj.

Tablica 2. Razlike u stavovima o prednostima i nedostacima života u Hrvatskoj između ispitanika koji žele glavninu života provesti u Hrvatskoj i onih koji to žele u inozemstvu

	glavninu života žele provesti u:				ukupno	
	Hrvatskoj		inozemstvu		M	SD
	M	SD	M	SD		
RAZLOZI KOJI POTIČU NA ODLAZAK U INOZEMSTVO						
teškoća nalaženja adekvatnog zaposlenja u boravištu nakon završetka školovanja	4,33	0,90	4,31	0,95	4,33	0,91
korupcija*	3,48	1,15	3,72	1,09	3,55	1,14
nezadovoljavajuće lokalne institucije**	3,43	1,07	3,72	1,05	3,51	1,07
nepostojanje fakulteta na kojem bih želio/željela studirati	3,23	1,28	3,27	1,28	3,24	1,28
nezadovoljavajući lokalni društveni odnosi**	3,07	1,12	3,42	1,14	3,17	1,14
pritisak obitelji	2,58	1,04	2,76	1,27	2,63	1,11
MOTIVI ZA OSTANAK U MJESTU STANOVANJA						
dnevni kontakti uživo s članovima obitelji**	4,57	0,69	4,33	0,90	4,50	0,76
osjećaj sigurnosti**	4,46	0,86	4,05	1,15	4,34	0,97
dnevni kontakti uživo sa starim prijateljima**	4,38	0,80	4,03	1,04	4,28	0,89
opušteniji život*	4,23	0,92	4,04	1,02	4,17	0,95
povezanost sa zavičajem**	4,05	1,03	3,77	1,14	3,97	1,07
raspoloživ jeftin stan	3,80	0,97	3,62	1,06	3,75	1,00
jeftina hrana*	3,73	1,00	3,50	1,07	3,66	1,02
dostupnost sadržaja za rekreaciju**	3,46	1,00	3,13	1,07	3,36	1,03

** p<0,01

* p<0,05

4.4. Rasprava

Provedena je analiza ponudila nekoliko zanimljivih uvida. Prvo, rezultati istraživanja pokazuju da velik broj mladih u Vukovarsko-srijemskoj županiji izražava želju za promjenom mjesta stanovanja. Točnije, njih 31% kaže da to ozbiljno planira, dok njih 57% više ili manje često razmišlja o tome. Iako je riječ o relativno visokom udjelu onih koji teže odlasku iz mjesta stanovanja, treba istaknuti kako dobiveni rezultati ne odudaraju bitno od standardnih migracijskih obrazaca. Naime, znamo da je Vukovarsko-srijemska županija u odnosu na glavna razvojna središta u Hrvatskoj u perifernu položaju, da ju karakterizira nizak stupanj urbaniziranosti te da znatno zaostaje i za nacionalnim prosjekom po stupnju društveno-gospodarskog razvoja (Žanić i sur., 2022.). Brojni autori sugeriraju da je mladima upravo taj razvojni raskorak i manjak mogućnosti često glavni razlog za razmišljanje o promjeni životne sredine (Farrugia, 2015; Farrugia, Smyth i Harrison, 2016). Pritom empirijska istraživanja otkrivaju da odlazak mladih iz perifernih i ruralnih

sredina nije samo hrvatski problem, nego je realnost i onih najrazvijenijih zemalja poput SAD-a (Kickpatrick Johnson, Elder i Stern, 2005; Theodori i Theodori, 2015), Australije (Drozdowski, 2008.) kao i razvijenih europskih zemalja (Bjarnason i Thorlindsson, 2006; Thissen i sur., 2010). Mladi jednostavno izražavaju visoku želju za napuštanjem ruralnih i perifernih zajednica jer im je tamo teško ili nemoguće realizirati životne aspiracije. Kad je riječ o predmigracijskim aspiracijama srednjoškolaca iz Vukovarsko-srijemske županije, treba još istaknuti kako je naša analiza pokazala da znatan broj ispitanika, njih 29%, izražava želju da glavnu života provede u inozemstvu. Usporedba tog rezultata s rezultatima istraživanja provedenog na srednjoškolcima u istoj županiji prije pojave pandemije otkriva da su iskazane predmigracijske aspiracije za odlaskom u inozemstvo prilično stabilne (Miletić i sur., 2021). U tom istraživanju provedenom 2019. godine zabilježeno je da 32% ispitanika želi glavnu života provesti u inozemstvu. Drugim riječima, mlade iz Vukovarsko-srijemske županije u razmišljanju o odlasku u inozemstvo u potrazi za boljim životom nisu znatnije pokolebala ni globalna gospodarska kriza ni nesigurnost zaposlenja potaknuta širenjem koronavirusa.

Drugo, provedena analiza pokazala je da mladi iz Vukovarsko-srijemske županije smatraju kako je potraga za boljim poslom glavni razlog zbog kojega njihovi vršnjaci odlaze iz Hrvatske. Naime, jednostavno rangiranje čimbenika koji utječu na odluku o iseljenju izvan Hrvatske otkriva da se na prvom mjestu nalazi viša plaća koju izdvaja čak 97% ispitanika kao privlačan čimbenik odlaska, dok njih 84% kao potisni čimbenik odlaska izdvaja teškoću pronalazjenja adekvatnog zaposlenja nakon školovanja u boravištu (dakle ne nezaposlenost, nego slaba ponuda dobro plaćenih poslova). Još su se kao važni razlozi istaknuli s jednakih 81% bolje usluge i zaposlenje prema izboru kao privlačni čimbenici preseljenja kao što su i bolje obrazovne šanse (78%), bolji stan (60%) te zanimljiv društveni život (53%). Tek je potom, kao potisni čimbenik za iseljavanje, rangirana korupcija u Hrvatskoj (51%). Stoga možemo reći da je najvažniji motiv koji će potaknuti mlade ljude na iseljavanje veći prihod na adekvatnijem radnom mjestu i da prevladavaju privlačni čimbenici za koje se misli da ih je lakše ostvariti izvan Hrvatske.

Treće, razlike između ispitanika u percepciji prednosti i nedostataka preseljenja u inozemstvo ili ostanka u Hrvatskoj u skladu su s njihovim predmigracijskim aspiracijama. Tako ispitanici skloni životu u inozemstvu rjeđe vide nedostatke, a češće prednosti koje takva životna odluka nosi, odnosno češće vide nedostatke i rjeđe vide prednosti života u Hrvatskoj. Za razliku od njih, ispitanici koji su skloni nastaviti živjeti u Hrvatskoj češće vide probleme, a rjeđe prednosti koje donosi nastavak života u inozemstvu te su skloni češće vidjeti prednosti, a rjeđe nedostatke koje nosi nastavak života u Hrvatskoj. Ta konzistentnost u stavovima sugerira da je razmišljanje o odlasku u inozemstvo izravno povezano s namjerom optimiziranja životnih postignuća. Samim time iskazanu želju za odlaskom u inozemstvo ne bi se trebalo smatrati tek prolaznim mladenačkim hirom, nego racionalnim pokušajem traženja rješenja za poteškoće s kojima se mladi susreću u realizaciji vlastitih životnih ambicija.

Sumirajući sve navedeno, ako su najvažniji motivi koji će potaknuti mlade ljude na iseljavanje veći prihod i adekvatnije radno mjesto, tj. privlačni čimbenici za koje mladi vjeruju da ih je lakše ostvariti u drugom mjestu izvan RH, to je važna spoznaja zbog dvaju razloga. Naime, u svakodnevnim medijskim crno-žutim senzacionalističkim konstrukcijama prevladava retorika koja kontinuirano kreira takvo javno mnijenje o Hrvatskoj kao najgoroj i najkorumpiranijoj zemlji na svijetu i iz koje je najbolje pobjeći glavom bez obzira. Korupcija svakako jest golem politički, društveni, pravni, moralni i etički problem, koji postoji čak i u najuređenijim državama i smeta većini građana, no ipak većina se unatoč tomu ne iseljava i nema se namjeru iseliti. Nažalost, neki autori često zanemaruju činjenicu da su migracije rezultat složenog mehanizma djelovanja različitih društveno-gospodarskih čimbenika te kao jedini razlog iseljavanja mladih ističu isključivo korupciju. Stoga nam upravo takav model privlačno-potisnih čimbenika koji je znanstveno-teorijski konceptualiziran i empirijski provjeren daje dublji i znanstveno utemeljeniji uvid u fenomen migracije mladih. Osim toga, taj je pristup koristan i za razumijevanje iskustava naših mladih koji su otišli primjerice u Irsku i ostale zemlje EU-a nakon ulaska Hrvatske 2013., a koji su se već i vratili. Iz njihovih se priča daje naslutiti da dobar dio njih odlaskom u inozemstvo i nije živio u uvjetima kojima su težili. Neki su tako živjeli s brojnim sustanarima u lošim stanovima i pretrpanim prostorima koje su skupo plaćali, a nerijetko su im obitelji iz Hrvatske materijalno pomagale da bi mogli podnijeti visoke troškove života. U nekim segmentima takvo iseljavanje podsjeća na iskustva ranih gastarbajtera šezdesetih godina 20. stoljeća koji su se masovno iseljavali u Njemačku za boljim zaradama, što je posve drukčija slika stvarnosti od one o kojoj se danas mašta kad se razmišlja o iseljenju. Spomenute povratne migracije također su velika i važna tema o kojoj se rijetko piše, a o čemu bi svakako trebalo provesti i ozbiljnije znanstveno istraživanje.

5. Zaključak

Nadamo se da je ovaj rad ponudio korisne uvide o predmigracijskim aspiracijama mladih iz perifernih područja te da je pritom ukazao na prikladnost primjene *push-pull* modela u tom području istraživanja, iako u nekim ranijim radovima postoje i određene kritike s obzirom na njegovu krutost odnosno shematičnost. Preispitivalo se mogu li tradicionalne potisno-privlačne teorije objasniti individualne razlike u obrascima migracija: *ako su svi izloženi istim poticajima, kako to da samo neki migriraju, a drugi ostaju? Zašto se migracije nastavljaju i kad izvorni razlozi nestanu?* (Mesić, 2014, 166). No u ovom je radu prikazano da je za istraživanje predmigracijskih aspiracija posve primjeren upravo (djelomično) rekonceptualizirani *push-pull* model jer se u indikatore uključuju i neki suvremeni društveni procesi koji čine širi okvir te problematike, predstavljeni primjerice i u tezama sociologije mobilnosti J. Urryja. S tim teorijskim iskorakom smatramo da se mogu adekvatnije razmatrati i suvremeni migracijski procesi, ali i predmigracijska raspoloženja, pa stoga i smatramo da je i njegova primjena na populaciji mladih iz Vukovarsko-srijemske županije omogućila zanimljive nalaze. Pokazalo se naime da u motivaciji za migriranje ključnu ulogu ima percepcija mogućnosti pronalaska zaposlenja koje bi

zadovoljilo ambicije mladih. Dakako, rezultati prikazanog istraživanja, kao i istraživanja provedenog 2019. godine, pokazuju da se pri razmatranju želje za migriranjem treba uzeti u obzir složen mehanizam koji stoji u podlozi predmigracijskih aspiracija. Mladi iz te županije susreću se, kao i njihovi vršnjaci iz drugih krajeva Republike Hrvatske, s brojnim izazovima integracije u društvo, pri čemu dolaze do izražaja neke slabosti kojima su izložena postkomunistička društva – nisko povjerenje u institucije te uočavanje problema korupcije za društveno funkcioniranje (Ilišin, 2019; Žanić i sur., 2019). Međutim kod analize predmigracijskih aspiracija treba odmjerenom pristupiti kontekstualiziranju tih faktora kao i određenju njihova pravog efekta na odluku da se odseli u inozemstvo. Kako je već spomenuto, rezultati do kojih se došlo mjerenjem različitim instrumentima i u različitim vremenskim točkama pokazali su da se ponajprije odlazi zbog boljeg posla i zarade. Tako u prvi plan dolazi uvid o gospodarski perifernom položaju Hrvatske unutar Europske unije kao i perifernom položaju određenih županija unutar Republike Hrvatske. Pritom također treba uzeti u obzir da mladi ljudi teže općenito boljem životu i višim zaradama kako bi mogli uštedjeti, ne kao nekad za golu egzistenciju, nego i zbog želje da si priušte kvalitetnije proizvode i usluge, što je u suvremenom potrošačkom društvu pozitivna norma. Na potrošačkoj ljestvici, nakon zadovoljenja elementarnih potreba, teži se ispunjenju želja i žudnji, pa ako ne možete u svom životnom ciklusu u istom mjestu ostvariti veću kvalitetu života ili viši status od svojih prethodnika i zaraditi više novca i steći veći ugled, zasigurno ćete razmišljati o preseljenju. To je ključan čimbenik vanjskih migracija (osim onih prisilnih koje treba razlikovati), jer mladi procjenjuju da će u svom mjestu stagnirati ili čak pasti na toj ljestvici. Stoga nam ovo istraživanje potvrđuje sociološke teorijske pretpostavke, uzimajući u obzir sve varijable iz *push-pull* modela, da su one migracije koje su dobrovoljne i ekonomske vrsta horizontalne mobilnosti stanovništva koji teže k vertikalnoj mobilnosti, a to se upravo i očituje u predmigracijskim aspiracijama.

Literatura

- Adamović, M. i Potočnik, D. (2022). Zabrinjava me budućnost i razmišljam o odlasku: Usporedba migracijskih aspiracija mladih iz Hrvatske i jugoistočne Europe. *Sociologija i prostor*, 60(2), 403–430. <https://doi.org/10.5673/sip.60.2.9>
- Akrap, A. i Ivanda, K. (2019). Najnovija iseljavanja i promjene u demografskim strukturama Hrvatske. U V. Puljiz (ur.), *Socijalno demografska reprodukcija Hrvatske* (str. 25–41). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Appadurai, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: XX vek.
- Bauman, Z. (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Bjarnason, T., & Thorlindsson, T. (2006). Should I stay or should I go? Migration expectations among youth in Icelandic fishing and farming communities. *Journal of Rural Studies*, 22(3), 290–300. <https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2005.09.004>
- Bogue, D. J. (1977). A migrant's-eye view of the costs and benefits of migration to a metropoli. U Stuart (Ur.), *Internal migration: a comparative perspective* (str. 167–182). New York: Acad. Press.

- Bourdieu, P. (1985). The Genesis of the Concepts of Habitus and of Field. *Sociocriticism*, 2, 11–24.
- Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1), 14–25
- Carling, J. i Schewel, K. (2017). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 1–19.
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Čapo, J. (2019). *Dva doma: Hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Zagreb: Durieux.
- Dragović, F. (2018). *Sigurnost europskih granica i migracije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Drozdowski, D. (2008). 'We're moving out': Youth Out-Migration Intentions in Coastal Non-Metropolitan New South Wales. *Geographical Research*, 46(2), 153–161. <https://doi.org/10.1111/j.1745-5871.2008.00506.x>
- Elliott, A. i Urry J. (2010). *Mobile Lives*. London: Routledge.
- Farrugia, D. (2015). The mobility imperative for rural youth: the structural, symbolic and non-representational dimensions rural youth mobilities. *Journal of Youth Studies*, 19(6), 836–851. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1112886>
- Farrugia, D., Smyth, J. i Harrison, T. (2016). Affective Topologies of Rural Youth Embodiment. *Sociologia Ruralis*, 56(1), 116–132. <https://doi.org/10.1111/soru.12077>
- Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija - Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Ilišin, V. (2019). Neki problemi društvene integracije mladih u Hrvatskoj. U V. Puljiz (Ur.), *Socijalno-demografska reprodukcija Hrvatske* (str. 165–190). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Kesselring, S. (2006). Pioneering Mobilities: New Patterns of Movement and Motility in a Mobile World. *Environment and Planning: Economy and Space*, 38(2), 269–279. <https://doi.org/10.1068/a37279>
- Kirkpatrick Johnson, M., Elder, G. H. i Stern, M. (2005). Attachments to Family and Community and the Young Adult Transition of Rural Youth. *Journal of Research on Adolescence*, 15(1), 99–125. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2005.00088.x>
- Lajić, I., Malnar, A. i Mišetić, R. (2018). Predmigracijsko raspoloženje maturanata čitiriju najvećih hrvatskih gradova. *Hrvatski geografski glasnik*, 80(1), 77–98. <https://doi.org/10.21861/HGG.2018.80.01.04>
- Lee, E. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Mesić, M. (2014). Međunarodne migracije – teorijski pristupi. U V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (Ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske* (str. 157–174). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Miletić, G.-M. i Peračković, K. (2020). *Povremeno živjeti drugdje. Sekundarno stanovanje i socijalna održivost lokalnih zajednica u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Perić Kaselj, M. (Ur.) (2021). *Kulturni i demografski aspekti migracija, Svezak I*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rajić, N. (2020). *Migracija stanovništva i razvoj Zagreba i okolice*. Zagreb: IMIN.

- Recchi, E. i Flipo, A. (2019). Spatial Mobility in Social Theory. *Società Mutamento Politica*, 10(20), 125–137. <https://doi.org/10.13128/smp-11051>
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Theodori, A. E. i Theodori, G. L. (2015). The influences of community attachment, sense of community, and educational aspirations upon the migration intentions of rural youth in Texas. *Community Development*, 46(4), 380–391. <https://doi.org/10.1080/15575330.2015.1062035>
- Thissen, F., Fortuijn, J. D., Strijker, D., i Haartsen, T. (2010). Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 26(4), 428–436. <https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2010.05.001>
- Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London, New York: Routledge.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Urry J. (2010), Mobile sociology. *British Journal of Sociology*, 61(1), 347–366. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01249.x>
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- Žanić, M., Miletić, G.-M. i Bendra, I. (2019). Kvaliteta života mladih iz Vukovarsko-srijemske županije u uvjetima suvremene demografske krize. *Socijalna ekologija*, 28(3), 187–210. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.28.3.1>
- Žanić, M., Miletić, G.-M. i Peračković, K. (2021). Ostati ili otići? Prinos analizi socio-kulturnih odrednica migracijskih aspiracija mladih u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U M. Perić Kaselj (Ur.), *Kulturni i demografski aspekti migracija, Svezak I* (str. 145–167). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Žanić, M., Miletić, G.-M. i Živić, D. (2022). Odrednice privrženosti mjestu: primjer mladih iz Vukovarsko-srijemske županije. *Društvena istraživanja*, 31(2), 257–280. <https://doi.org/10.5559/di.31.2.04>

Why Do Young People Choose to (Not) Stay in Croatia? A Study of Attitudes Toward the Benefits and Costs of Emigration and Remaining

Krešimir Peračković, Geran-Marko Miletić, Mateo Žanić

Summary

This paper presents the results of an empirical study on the attitudes of young people regarding emigration or staying in Vukovar-Syrmia County. It builds upon previous insights into the pre-migration aspirations of young individuals, which highlight that the key elements of this consideration are the benefits and costs, or the pros and cons, of either leaving or staying. The foundational theoretical framework introduces the concept of the “mobility turn” by J. Urry, along with his approach to the sociology of mobility, as well as Lee’s push-pull model. This model is operationalised according to D. Bogue’s fourfold

matrix of mobility, categorising considerations in terms of costs and benefits. The fundamental questions revolved around the plans for potential emigration upon completing their education, considering the destination where they would like to spend the majority of their lives. Additionally, we explored the perceived problems faced by those who relocate abroad, as well as the advantages they perceive as motivating their decision to migrate. Lastly, we investigated the motivations of those who do not consider emigration at all and prefer to stay in their hometown. The survey was conducted in late 2021 using a stratified probabilistic sample of a total of 552 third and fourth-grade high school students in Vukovar-Syrmia County. The results show that 31% of young individuals plan to emigrate, 57% are contemplating it, while only 12% do not consider emigration at all. The most significant motives for emigration among 96% of them are higher wages, and 84% cite difficulty in finding suitable employment after completing their education. Deterring factors from emigration include losing daily face-to-face contact with loved ones (89%), loss of a sense of security (84%), inadequate foreign language skills (63%), and living abroad (58%).

Keywords: external migration, pre-migration aspirations of youth, push-pull model of migration, Vukovar-Syrmia County

Hrvatski iseljenici u Europi: suvremeni obrasci društvene i gospodarske povezanosti s Hrvatskom¹

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-6>

Josip Ježovita

Hrvatsko katoličko sveučilište
josip.jezovita@unicath.hr
<https://orcid.org/0000-0003-0165-798X>

Mateja Plenković

Hrvatsko katoličko sveučilište
mateja.plenkovic@unicath.hr
<https://orcid.org/0000-0003-3264-0347>

Matea Škomrlj

Hrvatsko katoličko sveučilište
matea.skomrlj@unicath.hr
<https://orcid.org/0000-0003-3264-0347>

Sažetak

Hrvatski iseljenici u Europi imaju priliku povezati se sa svojom domovinom na društvenoj i gospodarskoj razini. Društvena razina obuhvaća njihovo aktivno članstvo u hrvatskim udrugama, zajednicama, klubovima ili institucijama koje djeluju u zemljama iseljenja, a gospodarska razina podrazumijeva sudjelovanje u realizaciji projekata povezanih s ostvarivanjem napretka u Hrvatskoj. U okviru projekta naziva „zaJEDNO srce, jedna duša, jedna HRVATSKA“ tijekom 2021. i 2022. godine proveden je niz istraživanja na temu hrvatskog iseljeničtva. Pokazalo se da je više od 50 posto ispitanika uključeno u neku od hrvatskih udruga, zajednica, klubova ili institucija u zemljama u kojima žive. Najčešće sudjeluju u crkvenim aktivnostima i aktivnosti prikupljanja humanitarne pomoći. Najviše je ispitanika zainteresirano za kupovinu nekretnina na području Hrvatske, nakon čega slijede materijalne donacije te poslovanje i poduzetništvo. Najmanje je ispitanika zainteresirano za oblike političke participacije.

Ključne riječi: hrvatski iseljenici, društvena povezanost, gospodarska povezanost, ulaganja, iseljeničke zajednice

¹ Istraživanje je provedeno i podaci su prikupljeni u okviru projekta „zaJEDNO srce, jedna duša, jedna HRVATSKA“ (UP.04.2.1.06.0051), koji je sufinancirala Europska unija iz Europskoga socijalnog fonda.

1. Uvod

Iseljavanje Hrvata povijesni je trend koji se, iako različitim intenzitetom, zbog brojnih socioekonomskih, političkih i drugih čimbenika neprekidno nastavlja. Svaka je značajna društvena promjena kulminirala novim valom iseljavanja, a iseljavanje Hrvata poprimilo je masovan karakter krajem 19. stoljeća (Čizmić, Sopta i Šakić, 2005). Procjenjuje se da se u razdoblju od 1900. do 2001. godine iselilo otprilike 2,3 milijuna osoba (Nejašmić, 2014). Iseljavanje u prekoceanske zemlje starijeg je datuma i većih razmjera, dok je iseljavanje u europske zemlje vremenski mlađe jer se tadašnje stanovništvo usmjerilo prema europskim zemljama tek nakon što su Sjedinjene Američke Države ograničile useljavanje nakon Prvoga svjetskog rata (Čizmić i sur., 2005).

Potisni čimbenici mijenjali su se s obzirom na aktualne trendove i društvene okolnosti, a u povijesti hrvatskog iseljeničtva dogodilo se nekoliko intenzivnih valova iseljavanja. Tako je, primjerice, Mesarić Žabčić (2007, 101–102) uočila četiri iseljenička vala. Prvi masovni val iseljavanja obuhvaća razdoblje od osamdesetih godina 19. stoljeća do Prvoga svjetskoga rata, kad je većina iseljenika zbog političkih i gospodarskih razloga iseljavala u prekomorske zemlje. Masovno iseljavanje koje se odnosi na 19. i 20. stoljeće svoj je vrhunac doseglo 1907. godine (Holjevac, 1967). Drugi se val odvijao na kraju Drugoga svjetskog rata, kad je zbog ekonomske i društveno-političke situacije te snažnih političkih pritisaka stanovništvo iseljavalo izvan tadašnje Druge Jugoslavije (Grbić Jakopović, 2014).² Treći val, premda masovnog tipa, okarakteriziran je odlaskom na takozvani privremeni rad u zapadnoeuropske države zbog tadašnje nepovoljne situacije na tržištu rada. Naposljetku, u četvrtom valu, koji se odvijao devedesetih godina 20. stoljeća, Hrvati su se uslijed ratnih stradanja prisilno iseljavali s teritorija Republike Hrvatske i BiH te se najveći broj njih iselio u zapadnoeuropske i prekoceanske zemlje. Dio se iseljenog stanovništva tog vala vratio u domovinu, međutim o tome ne postoji sustavna evidencija niti su provedena statistička i sociološka istraživanja (Grbić Jakopović, 2014). S vremenskim je odmakom moguće detektirati i peti val koji neki autori ističu u kontekstu suvremenijeg iseljavanja, a koji se intenzivirao neposredno nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju. Slijedom toga, kao i ekonomskih neprilika u širem smislu, iseljavanje u zemlje Europske unije ostvaruje značajan uzlet koji se mogao zamijetiti još do 2014. godine (Župarić-Ilić, 2016). Suvremene migracijske valove uglavnom karakterizira odljev stanovništva mlađeg od 50 godina. Iseljavanje mlađeg stanovništva, koje se često prelijeva i na iseljavanje cijelih obitelji, naročito je potaknuto ekonomskim, političkim i psihološkim motivima, a većina iseljenika za zemlje destinacije bira Njemačku, Irsku, Austriju, Švicarsku i Švedsku (Mesarić Žabčić, 2007; Župarić-Ilić, 2016; Pokos, 2017).

² Procjenjuje se da je do Drugoga svjetskog rata s etničkog i državnog teritorija iselilo otprilike 1,2 milijuna ljudi, a danas izvan domovine živi otprilike 3,4 milijuna Hrvata i njihovih potomaka (Grbić Jakopović, 2014).

1.1. Obrasci društvenog i gospodarskog povezivanja iseljenika s Hrvatskom

Nastojeći očuvati povezanost s domovinom, hrvatski su iseljenici aktivni u institucijama koje okupljaju hrvatsko iseljeničtvo. Neprijeporna je velika integrativna uloga Katoličke crkve koja je hrvatskim iseljenicima pružala skrb u kontinuitetu, dok su svjetovne institucije bile promjenjivo prisutne, ovisno o mogućnosti otpora tadašnjim političkim režimima (Bebić, 2015). Pastoralna skrb za Hrvate izvan domovine postojala je od prvih iseljeničkih valova, a posebno je potaknuta iseljavanjem Hrvata u europske zemlje tijekom 20. stoljeća te je dodatno uznapredovala po osnutku Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu 1966. godine (Markić, 2020). Ključnu ulogu u hrvatskoj inozemnoj pastvi u Europi imao je tadašnji zagrebački nadbiskup i kardinal Alojzije Stepinac koji je hrvatskim radnicima poslao svećenike za dušobrižništvo (Čizmić i sur., 2005). Međutim, u nedostatku ljudstva za provođenje pastoralnih aktivnosti u nekim se europskim zemljama nekoliko pastoralnih jedinica spojilo u jednu pastoralnu cjelinu. Osim što se broj pastoralnih jedinica reducirao, smanjila se i zainteresiranost mlađeg naraštaja za spomenute aktivnosti. Pred institucijama se nalaze golemi izazovi u smislu privlačenja i animiranja mladih unutar pastoralnih zajednica, osobito pripadnika druge i treće generacije iseljenika čiji se interesi i potrebe razlikuju od interesa njihovih prethodnika (Ančić, 2017). Osim primarne svrhe u vidu duhovne okrijepe i socijalizacije, uloga inozemne pastve neprijeporno je važna za suradnju s državnim institucijama u području iseljeničtva. Unatoč tomu što određena skrb postoji, zbog rastućeg broja Hrvata izvan Republike Hrvatske nameće se potreba za sustavnijim zbrinjavanjem hrvatskih iseljenika od strane državnog i crkvenog ustrojstva. Tom nastojanju mogu poslužiti brojne smjernice i prijedlozi s različitih kongresa iseljeničke tematike, odnosno zaključci sa skupova na kojima su izlagali znanstvenici, hrvatski svećenici i suradnici u inozemnoj pastvi (Ančić, 2017). Unutar hrvatskoga iseljeničkog korpusa u Europi značajnu ulogu imaju i hrvatske kulturne zajednice. One su glavni oslonac hrvatskim iseljenicima u očuvanju nacionalnog i kulturnog identiteta, ponajprije kroz promoviranje hrvatskog jezika i kulturne baštine (Milarđović, 1992). Bitno je spomenuti i javne institucije koje pridonose održavanju odnosa s Hrvatima izvan domovine i na taj način otvaraju mogući put povratka i ulaganja u domovinu, odnosno promicanja interesa Republike Hrvatske. Neke od istaknutijih su Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Hrvatska matica iseljenika i Savjet Vlade RH za Hrvate izvan Republike Hrvatske (Markić, 2020).

Mogućnosti i potencijali iseljenika za ulaganjem u Hrvatsku ključni su aspekt nacionalnog i strateškog interesa Republike Hrvatske te su, uz turističku ponudu i konkurentno hotelijerstvo, za budući gospodarski razvoj Hrvatske važne i investicije hrvatskog iseljeničtva. Iako postoji određeni interes za investiranje i gospodarsku suradnju, tek je nekoliko uspješnih primjera iseljenih Hrvata koji su unovčeno znanje i vještine u inozemstvu odlučili (re)investirati u Hrvatsku (Babić, 2015). Da bi slične težnje zaživjele u praksi, potrebno je značajno pro-

mijeniti trenutačnu paradigmu prema hrvatskom iseljeništvu i osnažiti odnose s hrvatskim iseljenicima kroz institucionalnu suradnju. Naime, proces umrežavanja i jačanja globalnih suradnji s iseljenim Hrvatima dijelom je dokinut postojećim stajalištima koji hrvatsku dijasporu promatraju isključivo u svjetlu povijesno-ideoloških, odnosno stranačkih okolnosti (Šakić, 2015). Kako bi se aspiracije iseljenih Hrvata za ulaganjem realizirale, potrebno je poticati umrežavanje uspješnih Hrvata u domovini i izvan nje. Usto, od presudne je važnosti poboljšati informativnu suradnju o mogućnostima ulaganja u Hrvatsku – kako za hrvatske povratnike, tako i za useljenike. U navedenim ciljevima, koji su dio nacionalnog i strateškog interesa Republike Hrvatske, važan je segment i odgovorna politika povratništva. U Hrvatskoj su povratne migracije osobito zaživjele nakon uspostave demokratskog poretka te je procijenjeno da se između 1990. i 1998. godine više od pet tisuća hrvatskih obitelji vratilo u domovinu (Čizmić i sur., 2005). Povratni su migranti važna društvena skupina jer osim sociokulturnog kapitala posjeduju i značajniju razinu financijskog kapitala, što političkim akterima predstavlja važnu polazišnu točku u kreiranju partikularnih političkih mjera (Peračković, 2005). Međutim, za sveobuhvatan pristup i iskorištavanje potencijala hrvatskog iseljništva potrebno je izići iz dominantno financijske perspektive koja se manifestira u obliku deviznih doznaka i drugih oblika financijske koristi dijaspore. Sopta (2015) upućuje na potrebu promjene pristupa i uklanjanje barijera iz prošloga društveno-političkog sustava koje stvaraju antipoduzetničku klimu i blokiraju inovacijske inicijative iseljenih Hrvata. S obzirom na to da su povratni migranti dulje izloženi demokratskoj tradiciji te su zbog uspješne profesionalne socijalizacije ekonomski osposobljeniji, mogu pridonijeti konsolidiranju političkog i ekonomskog kapitala kao uvjeta za gospodarski i društveni razvoj (Peračković, 2005; Sopta, 2015).

Tragom navedenih promišljanja, a poglavito u kontekstu nedostatka empirijskih istraživanja koja bi ukazala na suvremene obrasce njihove društvene i gospodarske povezanosti s Hrvatskom, u okviru projekta naziva „zaJEDNO srce, jedna duša, jedna HRVATSKA“ tijekom 2021. i 2022. godine provedena su brojna istraživanja na temu hrvatskog iseljništva. U nastavku slijedi prikaz dijela rezultata dobivenih tim istraživanjima. Hrvatski se iseljenici, kao društvena skupina za sebe, s domovinom mogu povezivati na različite načine. Najčešći oblici povezanosti su društveni i gospodarski. Tijekom vremena hrvatsko je iseljništvo na različite načine održavalo društvene oblike povezanosti, ponajviše kroz članstvo u hrvatskim klubovima, organizacijama i institucijama. Gospodarski su se oblici povezanosti realizirali kroz različite financijske, projektne i organizacijske potpore u svrhu ostvarivanja prosperiteta u domovini. Upravo je cilj ovog rada prikazati rezultate istraživanja koji svjedoče o učestalosti sudjelovanja iseljenika u tim organizacijama i uključenost u društvene i gospodarske aktivnosti koje su ujedno čimbenik povezivanja s domovinom.

2. Društvena i gospodarska povezanost hrvatskih iseljenika u Europi s Hrvatskom

2.1. Metodologija

Ciljana populacija na koju se odnose istraživanja su hrvatski iseljenici ili njihovi potomci u europskim zemljama, neovisno o mjestu i vremenu provedenom izvan Hrvatske. Kvantitativni dio istraživanja proveden je metodom ankete, a sudjelovalo je ukupno 676 ispitanika³. Od ukupnog broja, njih 55,5 posto su žene i 44,5 posto muškarci, dok je prosječna starost ispitanika 44,8 godina (S.D. = 12,5). Kad je riječ o njihovom trenutačnom boravištu, struktura je sljedeća: skandinavske zemlje (47,2%), Njemačka (29,3%), Švicarska (13,2%), Austrija (7,8%) i ostali (2,5%). Anketiranje je provedeno u razdoblju između veljače i svibnja 2021. godine koristeći online upitnik putem platforme *Google forms*. Instrument se sastoji od 40 pitanja.⁴ Za potrebe ovog rada korišteni su rezultati pitanja koji se odnose na angažman hrvatskih iseljenika u hrvatskim iseljeničkim zajednicama te njihove prakse i načine djelovanja. Za analizu je korišten statistički program SPSS (v21).

Kako bi se dobio dublji uvid u razmišljanja, iskustva i motivacije ispitanika, kvalitativni dio istraživanja obuhvatio je fokus grupu s hrvatskim iseljenicima koji žive i rade u različitim europskim zemljama. To je omogućilo uvid u njihove poglede na Hrvatsku, trenutačni i potencijalni angažman u radu za Hrvatsku te mogućnosti jačanja međusobnih odnosa. Fokus grupa provedena je online putem aplikacije *Zoom* u siječnju 2022. godine. Trajala je otprilike 90 minuta, zabilježena audiosnimkom te naknadno transkribirana. Sudionici su prije grupnog razgovora potpisali Suglasnost za sudjelovanje u istraživanju te im je zajamčeno da će njihov identitet pri objavljivanju rezultata istraživanja biti zaštićen. Stoga su u radu upotrijebljeni samo inicijali sudionika. Ukupno je sudjelovalo pet sudionika, od čega jedan iz Švicarske (P. H. M.), dvoje iz Švedske (M. T. i D. V.) i dvoje iz Njemačke (A. A. i I. G.). Svi su sudionici starosti između 40 i 60 godina, pripadaju prvoj i drugoj migracijskoj generaciji, radno su aktivni u zemlji iseljenja i govore hrvatskim jezikom.

2.2. Ciljevi istraživanja

Koristeći se podacima dobivenim metodama ankete i fokus grupe, u radu će se pokušati utvrditi i objasniti: (1) učestalost i obrasce sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u različitim hrvatskim iseljeničkim udrugama, zajednicama, klubovima i institucijama, (2) načine sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u različitim hrvatskim iseljeničkim udrugama, zajednicama, klubovima i institucijama, (3) učestalost i načine sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u projektima povezanim s ostvarivanjem napretka u Hrvatskoj i (4) interes hrvatskih iseljenika u Europi za osobno ulaganje u razvoj Hrvatske.

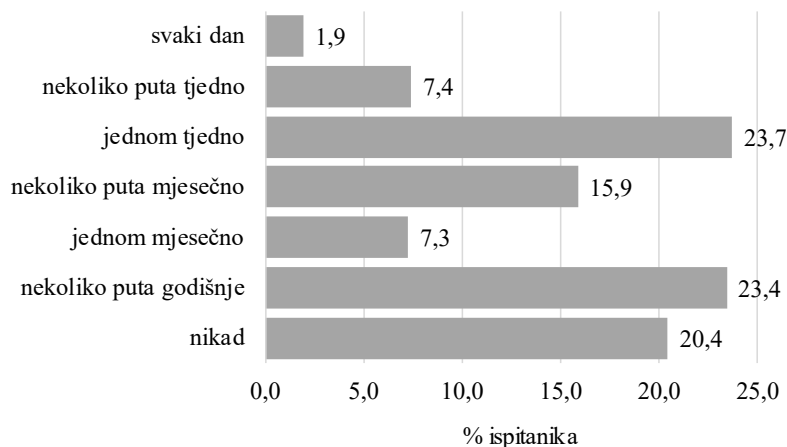
³ Kako bi se došlo do ispitanika, korišteni su kontakti po različitim udrugama i zajednicama koje okupljaju hrvatske iseljenike i/ili njihove potomke.

⁴ Anketni je upitnik preveden na engleski i španjolski, kako bi se osiguralo da u istraživanju mogu sudjelovati svi članovi ciljane populacije, neovisno o razini poznavanja hrvatskog jezika.

2.3. Rezultati i rasprava

Prvi je cilj utvrditi i objasniti učestalost i obrasce sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u različitim hrvatskim iseljeničkim udrugama, zajednicama, klubovima i institucijama.

Rezultati pokazuju da je više od 50 posto ispitanika (51,5%) uključeno u neku od hrvatskih udruga, zajednica, klubova ili institucija u zemljama u kojima žive. Iako se taj udio može činiti relativno visokim, korisno ga je objasniti s dodatnim informacijama o učestalosti posjećivanja iseljeničkih udruženja u okvirima kojih se Hrvati u europskim zemljama okupljaju. Na Slici 1 vidljivo je da tek manji udio ispitanika (1,9%) posjećuje promatrana udruženja na dnevnoj razini, dok gotovo polovina njih to čini jednom tjedno (23,7%) ili samo nekoliko puta godišnje (23,4%). Također, na istoj je slici vidljivo da gotovo 80 posto ispitanika (79,6%) izjavljuje da barem nekad posjećuje iseljenička udruženja Hrvata, što znači da dio njih nema formalno članstvo u istima, ali ih i dalje imaju potrebu posjećivati.

Slika 1. Učestalost posjećivanja hrvatskih iseljeničkih udruženja (N=676)

Nadalje, osim fizičkog sudjelovanja, iseljenici iz istraživanja pokazali su određenu tendenciju sudjelovanja u internetskim susretima, okupljanjima Hrvata preko različitih *online* platformi. U Tablici 1 vidljivo je da 67 posto ispitanika sudjeluje u nekom obliku *online* druženja s ostalim hrvatskim iseljenicima, što se može smatrati visokim udjelom.

Tablica 1. Učestalost sudjelovanja iseljenika u internetskim oblicima okupljanja Hrvata

	frekvencija	%
nikad	222	33,0
povremeno	328	48,7
često	123	18,3
ukupno	673	100,0

Predočeni rezultati anketnog istraživanja upućuju na činjenicu da iseljenici iz istraživanja imaju razvijenu potrebu komunikacije i održavanja kontakta s hrvatskim iseljenicima u zemljama u kojima žive, a pritom su otvoreni za različite načine organiziranja susreta i održavanja kontakata. Dublji uvid u obrasce sudjelovanja hrvatskih iseljenika u različitim iseljeničkim udruženjima omogućili su odgovori sudionika fokus grupe s nekolicinom radno aktivnih hrvatskih iseljenika. Tako su spominjali neka konkretna udruženja u kojima sudjeluju: „Ja jesam aktivna u Hrvatskom europskom kulturnom društvu, u Hrvatskom svjetskom kongresu kao zastupnica, osim toga sam politički aktivna.“ (A. A.); „Sada sam duboko umiješana budući da sam predsjednica tog saveza krovne organizacije svih postojećih udruga u Švedskoj i od malih nogu sam aktivna bilo to kroz folklor, pjevanje i tako dalje, da ne govorim o ovom klasičnom što svugdje u svijetu postoji vjeronauk i na taj način sam povezana sa svojim zemljacima, s ostalim Hrvatima.“ (D. V.); „Kad sam studirala u Beču sam bila aktivna u Društvu hrvatskih studenata u Beču, onda smo svirali tamo u orkestru, to je dobrih dvadeset godina.“ (P. H. M.); „Mi ovdje imamo katoličku misiju i u biti preko te misije upoznali smo dosta ljudi, više-manje samo neko druženje poslije recimo zajedničke mise.“ (I. G.). Osim toga, sudionici su se tijekom razgovora osvrnuli na prednosti i potencijalne probleme u organiziranju i realiziranju hrvatskih iseljeničkih udruženja: „Mislim da to itekako ima koristi, baš o onome što smo govorili ranije, na koji način zadržati taj svoj kulturni identitet, svoje nasljeđe u državi (...) Naš najveći izazov i dužnost jest prilagoditi tu našu aktivnost jer današnja mladež je tu vrlo izbirljiva.“ (D. V.); „Mislim da je problem uz to da ima dosta ljudi koji žive neprimjetno, možda se ne druže puno s Hrvatima.“ (I. G.). Dakle, sudionici su izjavljivali da su uglavnom uključeni u različite oblike iseljeničkih udruženja u zemljama useljenja, pri čemu neki aktivnije sudjeluju u projektima istih, a neki smatraju da postoji još prostora za proširenje djelovanja.

Drugi je cilj utvrditi i objasniti načine sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u različitim hrvatskim iseljeničkim udrugama, zajednicama, klubovima i institucijama.

Relativno velik udio iseljenika iz istraživanja ima potrebu održavanja kontakta s hrvatskim iseljenicima u zemlji u kojoj žive. Rezultati anketnog istraživanja pokazuju i koje najčešće aktivnosti susreti iseljenika uključuju. Postoji nekoliko dominantnih aktivnosti, vidljivih na Slici 2, a najučestalije je sudjelovanje u različitim crkvenim aktivnostima (27,4%). Vidljivo je da veliku ulogu za iseljenike imaju i aktivnosti prikupljanja humanitarne pomoći (23,2%), ali su na visokoj poziciji i različite zabavne aktivnosti (17,2%). Najmanji udio ispitanika iz istraživanja ima potrebu baviti se određenim političkim, poslovnim, profesionalnim ili lobističkim aktivnostima (kumulativno manje od 8%).

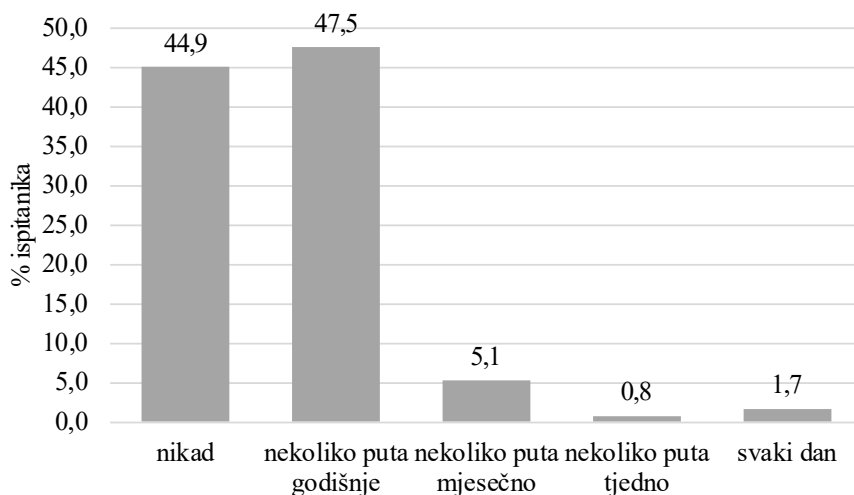
Slika 2. Različite aktivnosti u koje su iseljenici uključeni u zemlji u kojoj žive (N=676)

Na temelju predloženih rezultata može se zaključiti da su hrvatski iseljenici iz istraživanja zainteresirani za cijeli niz različitih aktivnosti, ali i da se važnost tih aktivnosti u njihovim životima može rangirati po učestalosti njihova prakticiranja. Detaljnije opisujući načine sudjelovanja u iseljeničkim udruženjima, sudionici su u fokus grupi navodili: „Na primjer, mi ovdje volimo povezivati, imate Livanjsku zajednicu, nogometne klubove, znači ako se to sve poveže zajedno mi smo ogromna masa koju moramo puno pokrenuti.“ (A. A.); „Prije gdje sam ja odrastao u jednom drugom mjestu smo imali jedan hrvatski klub di se ljudi okupljaju, razne fešte su se događale, imali smo sportski klub, posebice za vrijeme Domovinskog rata tu su ljudi bili aktivni, pomagali domovini, prikupljali pomoć tako da je to bilo malo više aktivnije nego danas.“ (I. G.); „Moj prvi doticaj sa hrvatskim kulturnim društvima je ovdje kad sam u Goteberg doselio 2000. g. (...) Nama je bilo fino na početku kad smo mogli doći na hrvatske fešte tamo i onda je dio od nas isto postao aktivnim tamo.“ (M. T.). Zanimljivo je primijetiti i to kako su svi sudionici razgovora naglašavali da su udruženja bila aktivnija i sadržajnija u poslijeratnom razdoblju, dok su danas znatno rjeđa i siromašnija.

Treći je cilj utvrditi i objasniti učestalost i načine sudjelovanja hrvatskih iseljenika u Europi u projektima povezanim s ostvarivanjem napretka u Hrvatskoj.

Važna je tema u kontekstu hrvatskog iseljeničtva njihovo sudjelovanje u različitim projektima vezanim uz Hrvatsku. Na Slici 3 vidljivo je da manji udio ispitanika sudjeluje u različitim projektima na svakodnevnoj razini te barem nekoliko puta tjedno ili mjesečno (kumulativno ispod 8%). Najveći udio njih (47,5%) sudjeluje u opisanim projektima samo nekoliko puta godišnje. Promatrajući te, kao i prethodne rezultate, može se zaključiti da hrvatski iseljenici imaju potrebu sudjelovati u

cijelom nizu više ili manje formalno organiziranih aktivnosti, ali da to sudjelovanje nije redovito niti često.

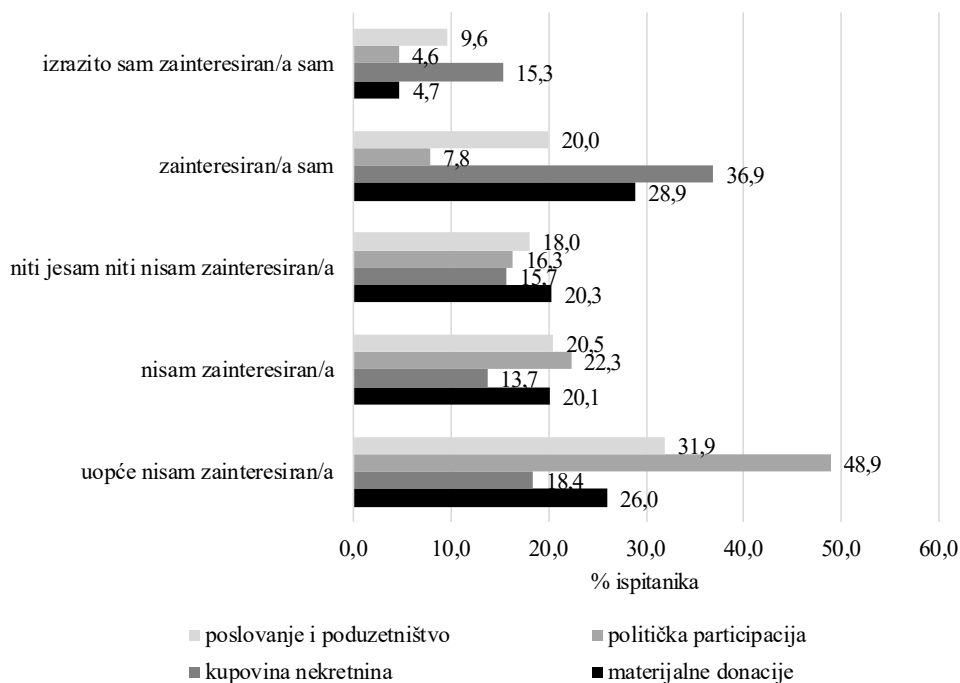

Slika 3. Učestalost sudjelovanja iseljenika na projektima vezanim uz Hrvatsku (N=663)

O načinima sudjelovanja u projektima povezanim s ostvarivanjem napretka u Hrvatskoj govorili su i sudionici fokus grupe. Tako su navodili konkretne primjere različitih projekata, većinom humanitarne naravi: „Željeli smo jedan konkretan projekt, znači mi gradimo doli u Petrinji drvene kuće na prostorima gdje bi ljudi mogli kreniti opet svoj život i ostati.“ (A. A.); „Pa to bi bila naša konkretna pomoć nakon potresa (...) neke udruge u Švedskoj financiraju obitelji sa šestero djece u Novom Selištu, 2 km od Petrinje i drago nam je da će to bit vjerojatno ta prva kuća koja je ponovno sagrađena nakon potresa.“ (D. V.). Međutim, istodobno se dotiču i otežavajućih okolnosti u njihovoj dobroj namjeri sudjelovanja u unapređenju Hrvatske: „Ali one muke, muke koje smo prošli oko papirologije i svega je stvarno nešto što je bilo jako gorko iskustvo. Kad želiš pomoći moraš čekati građevinsku dozvolu od ustanove da bi se nešto obnovilo u Petrinji. Tu smo ogorčeni i znam svi koji su se bavili sa humanitarnim pošiljcima i pomoći Hrvatskoj kroz 30 godina su naišli na tih par trisaka od jednostavni i laži tako da je to isto nešto na čemu moramo poraditi da se vrati povjerenje ponovno, a da se kazne oni koji itekako zloupotrebljavaju dobrotu ljudi. To je isto bitan cilj za daljnu suradnju i pomoć i ekonomsku suradnju.“ (D. V.); „Trebalo bi to, ne znam kako, kako se tu može pomoć više da se digitalizira, da profunkcionira taj sustav. Ja virujem ovde ima masa ljudi koji gore od želje da nešto naprave dole i da pomognu i da podijele znanje.“ (M. T.). Dakle, sudionici su upoznati s mogućnostima ulaganja, ali iznose prepreke na koje nailaze i koje djeluju demotivirajuće: problemi s birokracijom, zastarjeli i neučinkoviti sustavi koji otežavaju ponekad dobru volju i motivaciju da se uloži novac, vrijeme i ideje u poboljšanje prilika u Hrvatskoj.

Četvrti je cilj utvrditi i objasniti interes hrvatskih iseljenika u Europi za osobno ulaganje u razvoj Hrvatske.

Kad je riječ o potencijalnim sudjelovanjima u projektima vezanim uz Hrvatsku, svakako bi trebalo provjeriti postoji li uopće interes za takva ulaganja hrvatskih iseljenika. Na Slici 4 vidljivo je da su ispitanicima anketnog istraživanja ponuđena četiri moguća načina ulaganja: poslovanje i poduzetništvo, politička participacija, kupovina nekretnina, i/ili materijalne donacije. Rezultati pokazuju da je najviše njih (52,2%) zainteresirano ili izrazito zainteresirano za kupovinu nekretnina na području Hrvatske, nakon čega slijede materijalne donacije (33,6%), te poslovanje i poduzetništvo (29,6%). Uzimajući u obzir sve prethodno predstavljene rezultate, ne začuđuje podatak da je najmanje ispitanika (12,4%) zainteresirano za određeni oblik političke participacije. Dakle, iseljenici ulaganje u Hrvatsku primarno promatraju kroz ekonomsku sferu, dok im je politički angažman manje važan.

Slika 4. Zainteresiranost iseljenika za ulaganje u razvoj Hrvatske ($N_1=512$, $N_2=555$, $N_3=497$, $N_4=521$)

Iz razgovora sa sudionicima fokus grupe moguće je uočiti da postoje brojni primjeri pokušaja ulaganja u Hrvatskoj. Međutim, iznoseći konkretne primjere, sudionici opet napominju kako bi birokratski sustav u Hrvatskoj trebao biti učinkovitiji po tom pitanju te olakšati realizaciju potencijalno vrijednih projekata izvana. „Firma u kojoj radim, ABB, ima svoju podružnicu dolje u Hrvatskoj, bili

su jako veliki planovi (...) ali u firmi je strašno velika *corporate governance* koja zabranjuje svaku vrstu mita i korupcije. Tako da nažalost ti svi planovi koje smo imali su pali u vodu, tako da do rasta nije došlo u tom obimu kako je planirano, dapače, ide se prema dolje.“ (P. H. M.); „Ja imam jedan sličan primjer što mi je jedan prijatelj iz Stockholma (...) on surađuje, neki mu izvoze jako kvalitetan materijal, izrađuju ga blizu Zagreba. On je htio da oni pojačaju svoj export za ne znam ni ja, 80%, ali oni nemaju dovoljan kapacitet i trebali bi uzet malo kredita i kupit novi stroj. Ali oni ne smiju uzet kredit u Hrvatskoj. Na primjer, da imamo učinkovit sustav da se omogući ta dozvola za kredit brzo, u Europi ima jako puno Hrvata što bi dali taj kredit. Tu gubi i švedska firma i hrvatska firma i hrvatska država gubi PDV i to je jako velik novac. Na primjer, da napravimo neku kampanju u Hrvatskoj – efektivizacija sustava i napravimo prijedlog za dva primjera koji će bit vodeći za čitavu državu pošto ove sve vlade zadnjih dvadeset godina obećavaju da će napraviti, a nitko nije napravio ništa.“ (M. T.); „Otkad sam u Njemačkoj ponovno smo kroz medije čitali razne projekte, firme koje su imale želju ulagati u Hrvatskoj, ali pošto je recimo u Hrvatskoj ta, ne znam kako bi se nazvala, administracija je tako komplicirana, teška i ne znam, imam osjećaj kad se nešto želi pokrenuti, napraviti onda se podnese zahtjev za razne dokumentacije, papirologije i tako dalje i kad se to sve ishodi, napravi, onda na kraju krajeva uvijek nešto fali (...) Ta neka nesigurnost, da vi u biti u svakoj drugoj državi u Europskoj uniji možete vlastitim radom, angažmanom, školovanjem i vlastitim ulogom financijskih sredstava nešto napraviti, a u Hrvatskoj se to nekako i ne pozdravlja.“ (I. G.). Stoga iseljenici kao sigurniju varijantu radije biraju ulaganja u vidu održavanja naslijeđene imovine ili kupnje privatne imovine za godišnje odmore: „Osobno za investirati, osim nasljedstva što imamo, ne, ništa više od toga.“ (P. H. M.) Sigurno za koju godinu smo zainteresirani, ne znam, kupnju nekog apartmana, stana, kuće, što se tiče, uz more jel, za godišnji odmor.“ (I. G.).

3. Zaključak

Na temelju rezultata prikazanih u radu mogu se istaknuti dva zaključka o suvremenim obrascima društvene i gospodarske povezanosti hrvatskih iseljenika u Europi s Hrvatskom.

Prvo, kad je riječ o društvenim obrascima povezanosti, nužno je istaknuti da iseljenici iz istraživanja izražavaju potrebu povezivanja s drugim hrvatskim iseljenicima, ali u spomenutim oblicima iseljeničkih udruživanja sudjeluju neredovito i rijetko. Velik udio iseljenika iz istraživanja spominje povezivanje s drugim iseljenicima putem internetskih platformi, što upućuje i na manjak fizičkih susreta i okupljanja. Priznaju kako su okupljanja po završetku Domovinskog rata bila redovitija i učestalija, što je i logično s obzirom na veći stupanj kohezije koja je tada među njima postojala. Kad su posrijedi aktivnosti koje prevladavaju tijekom susreta hrvatskih iseljenika, kao što je i očekivano s obzirom na značajnu ulogu Crkve izvan domovine, dominiraju sudjelovanje u crkvenim aktivnostima i humanitarnim akcijama. S druge strane, vrlo ih malo navodi zajedničko sudjelovanje u poslovnim,

profesionalnim, lobističkim ili stranačkim aktivnostima. Kad se okupljaju, radije se povezuju kroz zabavu. Ti su rezultati u skladu s ostalim poznatim izvorima o aktivnostima hrvatskih iseljenika u inozemstvu koji ukazuju na dominantnu ulogu crkvenih aktivnosti i udruženja u vidu društvene povezanosti (Telišman, 1985; Čizmić i sur., 2005; Grbić Jakopović, 2014; Šakić i Dobrović, 2020). Integrativna uloga hrvatske inozemne pastve održavala je društvene obrasce povezanosti postojanima kroz velika okupljanja kulturnoga, vjerskog i zabavnog karaktera (Bebić, 2015). Osim crkvenih aktivnosti, izražena humanitarna pomoć koja je istaknuta u istraživanju oduvijek je bila prisutna u hrvatskom iseljentištvu, napose za vrijeme međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske, no treba istaknuti kako objektivni pokazatelji o tome nisu zabilježeni niti adekvatno (statistički i sociološki) analizirani tijekom povijesti (Grlić Radman, 2014).

Drugo, kad je riječ o gospodarskim obrascima povezanosti, pokazalo se da u projektima povezanim s napretkom u Hrvatskoj iseljenici sudjeluju uglavnom na godišnjoj razini. Pritom pokazuju interes za osobna ulaganja, poglavito kupnje nekretnina za odmor, dok je interes za političku participaciju nizak. Kao demotivirajuće i otežavajuće okolnosti smanjenog interesa za značajnijim ulaganjima u Hrvatsku navode probleme s birokracijom te zastarjele i neučinkovite komunikacijske i informacijske sustave. U vidu gospodarskih obrazaca povezanosti, valja istaknuti dosadašnje izvore koji ističu važnost iskorištavanja europskih fondova za investicijske projekte, osobito u kontekstu hrvatskog iseljentištva kao potencijalno važne skupine u investicijskoj obnovi Republike Hrvatske te je u suradnji s uspješnim hrvatskim iseljenicima utvrđeno postojanje interesa za investiranjem u Republiku Hrvatsku (Bebić, 2015). Takvi obrasci ovim istraživanjem uglavnom nisu utvrđeni, odnosno ako jesu, odnose se na osobna ulaganja.

Na kraju, važno je istaknuti i ograničenja rada te potencijalne smjernice za buduće analize. Naime, u anketnom istraživanju korišten je neprobabilistički način uzorkovanja što, iako pruža određenu sliku stanja, onemogućuje generaliziranje rezultata. Također, provedena fokus grupa obuhvatila je nešto manje od planiranog broja sudionika. Često se kao razlog odbijanja sudjelovanja navodio manjak motivacije i interesa, što može biti dodatno upozorenje da treba poraditi na osnaživanju odnosa između hrvatskih iseljenika i njihove domovine.

Literatura

- Ančić, N. A. (2017). Identitet u dijaspori – Hrvatski katolici između stare domovine i novog prebivališta. *Crkva u svijetu*, 52(1), 49–66.
- Bebić, M. (2015). Gospodarska situacija u Hrvatskoj, trendovi budućeg razvoja, investicije dijaspore, mogućnosti ulaganja korištenjem fondova EU-a. U M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić, (Ur.), *Hrvatska izvan domovine* (str. 437–447). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Bebić, J. (2015). Integrativna uloga i djelovanje Hrvatske inozemne pastve u hrvatskom iseljentištvu. U M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić (Ur.), *Hrvatska izvan domovine* (str. 65–66). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

- Čizmić, I., Sopta, M. i Šakić, V. (2005). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Grbić Jakopović, J. (2014). *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF press.
- Grič Radman, G. (2014). Doprinos hrvatskih iseljenika međunarodnom priznanju Republike Hrvatske. U C. Hornstein Tomić, I. Hrštić, F. Majetić, I. Sabotič i M. Sopta (Ur.), *Hrvatsko iseljeničtvo i domovina. Razvojne perspektive* (str. 203–213). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Holjevac, V. (1967). *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Markić, T. (2020). Pastoralna skrb za hrvatske iseljenike. *Crkva u svijetu*, 55(3), 495–508. <https://doi.org/10.34075/cs.55.3.4>
- Mesarić Žabčić R. (2007). Temeljne značajke iseljavanja hrvatskog stanovništva s posebnim naglaskom na iseljavanje u proteklih petnaest godina. *Dve domovini*, 1(26), 97–115.
- Milardović, A. (1992). Hrvatske kulturne zajednice u Europi i njihova uloga u čuvanju hrvatskog kulturnog i nacionalnog identiteta. *Migracijske i etničke teme*, 8(2), 167–181.
- Nejašmić, I. (2014). Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme*, 30(3), 405–435. <https://doi.org/10.11567/met.30.3.6>
- Peračković, K. (2005). Sociološki pristup u istraživanju povratnih migracija. *Društvena istraživanja*, 3(83), 475–498.
- Pokos, N. (2017). Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, 8(31), 16–23.
- Sopta, M. (2015). Prema odgovornoj politici povratništva. U M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić (Ur.) *Hrvatska izvan domovine* (str. 57–65). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Šakić, V. (2015). Globalna umreženost hrvatske dijaspore i jačanje kapaciteta za razvitak. U M. Sopta, F. Maletić i J. Bebić (Ur.) *Hrvatska izvan domovine* (str. 67–71). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Šakić, V. i Dobrovšak, Lj. (Ur.) (2020). *Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Telišman, T. (1985). Hrvatska bratska zajednica kao socijalna organizacija hrvatskih iseljenika u SAD. *Migracijske teme*, 2(1), 69–77.
- Župarić-Iljić, D. (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Friedrich Ebert Stiftung – Zagreb.

Croatian Emigrants in Europe: Contemporary Patterns of Social and Economic Connectivity with Croatia

Josip Ježovita, Mateja Plenković, Matea Škomrlj

Summary

Croatian emigrants in Europe have the opportunity to integrate with their homeland on a social and economic level. The social level includes their active membership in Croatian associations, communities, clubs, or institutions that operate in the countries of emigration. The economic level includes participation in projects aimed at contributing to progress in Croatia. As part of the project „zaJEDNO srce, jedna duša, jedna HRVATSKA“, a series of research studies were conducted on the topic of Croatian emigration during 2021 and 2022. More than 50 percent of respondents are involved in various Croatian associations, communities, clubs, or institutions in the countries where they live. The most frequent forms of engagement include their participation in church activities and humanitarian aid collection. Respondents express significant interest in purchasing real estate in Croatia, followed by material donations, and business and entrepreneurship. Respondents show the least interest in forms of political participation.

Keywords: Croatian emigrants, social connection, economic connection, investments, emigrant communities

Može li druga generacija migranata doprineti razvoju države porekla? Studija slučaja Srbija

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-7>

Danica Šantić

Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd

danicasantic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9871-3225>

Milica Langović

Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd

milicageo123@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6979-377X>

Rezime

Finansijski, ljudski i socijalni kapital migranata široko je prepoznat kao važan faktor razvoja države porekla. Iako je značajna uloga migracija u procesu razvoja identifikovana u akademskim radovima i političkim agendama u Srbiji, postoji potreba za detaljnijim istraživanjima kako bi se razumele sve dimenzije angažovanja migranata u domenu razvoja. Cilj ovog rada je da se ispituju transnacionalne aktivnosti druge generacije migranata iz Srbije u Švajcarskoj u pogledu obima i značaja finansijskih doznaka. Analiza je zasnovana na rezultatima ankete (N=60) i polustrukturisanih intervjuova (N=10). Rezultati istraživanja su pokazali da značajan broj ispitanika doprinosi razvoju države porekla, s obzirom na to da šalju doznake i ulažu u različite investicione projekte. Međutim, upoređivanjem je utvrđeno da ispitanici u znatno većoj meri šalju doznake licima koja se nisu selila u odnosu na ona koja imaju migraciono iskustvo (povratnici, cirkularni migranti i dr). Budući da ovaj rad nastoji da rasvetli ulogu druge generacije migranata u razvojnom kontekstu kroz praksu slanja doznaka, proučavanje transnacionalnih aktivnosti dijaspore u Srbiji predstavlja važnu istraživačku temu.

Ključne reči: migracije, razvoj, druga generacija, Srbija, Švajcarska

1. Uvod

Prostorna mobilnost stanovništva kao jedan od najvećih izazova savremenog sveta ima izrazit uticaj na razvoj država porekla, tranzita i prijema migranata. Donedavno su dve interdisciplinarnе oblasti, studije migracija i studije razvoja, bile razdvojene: istraživači koji su se bavili migracionim fenomenima malo su govorili o razvoju; a stručnjaci za razvoj su se malo ili se nisu uopšte bavili migracijama. Debate na temu razvojne komponente migracionog procesa započete su relativ-

no skoro, pre dve decenije, praktično od izveštaja Nyberg Sørensen, Van Hear i Engberg-Pedersen (2002), koji između ostalog posmatraju migrante kao razvojni resurs kako država destinacija, tako i država porekla. Migracije mogu doprineti razvoju, pri čemu korist mogu imati migranti, njihove porodice i šire društvene zajednice, te se mogu sagledati na mikro, mezo i makro nivoima (Giampaolo i Ianni, 2020; UN, 2020).

Iako je sveopšti diskurs usmeren na pozitivne efekte koje migracije imaju na države destinacije, jasno je da ti efekti imaju odjeka i u državama porekla kroz smanjenu nezaposlenost, poboljšanje životnog standard (u prvom redu porodica migranata), kao i u generisanju novčanih doznaka. Sa aspekta samih migranata pozitivni efekti se ogledaju kroz pronalazak posla, izlazak iz siromaštva i teških uslova života, veće plate, mogućnosti ostvarenja životnih ciljeva (izgradnja kuća, kupovina zemlje, ulaganje u poljoprivredna dobra ili u posao, bolju zdravstvenu zaštitu koja podrazumeva plaćanje privatnih zdravstvenih usluga, školovanje dece), kao i kroz sticanje novih iskustava, proširivanje znanja i veština itd.

Podsticajna međusobna interakcija procesa migracija i razvoja može se, između ostalog, smatrati posledicom tehnološkog razvoja koji je omogućio migrantima da borave na dve različite geografske lokacije, te da pored države prijema održavaju fizički i virtuelni kontakt sa državom porekla (Huang, Norman, Ramshaw i Haller, 2015). Na taj način, mogu doprineti različitim razvojnim aktivnostima na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Zahvaljujući materijalnim i socijalnim resursima koje su stekli u inostranstvu migranti daju važan doprinos u procesu sveukupne modernizacije države porekla. Stoga ne iznenađuje da je istraživanjima finansijskih doznaka posvećeno mnogo pažnje u literaturi o migracijama stanovništva (Oltmer, 2015).

Cilj ovog rada jeste da se sagleda učestalosti transfera poslatih doznaka, utvrde kanali (formalni/neformalni) kojima doznake pristižu u Srbiju, istraži značaj koji doznake imaju za same migrante, njihove porodice i zajednice primaoca, te da se sagleda veza između prakse slanja doznaka i namera ispitanika da se vrate u državu porekla. Rad je koncipiran tako da je u prvom delu dat teorijski okvir istraživanja vezan za sagledavanje uloge doznaka u procesu razvoja država porekla migranata, a potom su predstavljene karakteristike doznaka usmerenih ka Republici Srbiji prema zvaničnim podacima Narodne banke Srbije i Svetske banke u periodu od 2007. do 2021. godine. Na taj način omogućeno je da se u širem kontekstu sagleda uloga finansijskih doznaka u funkciji razvoja države porekla.

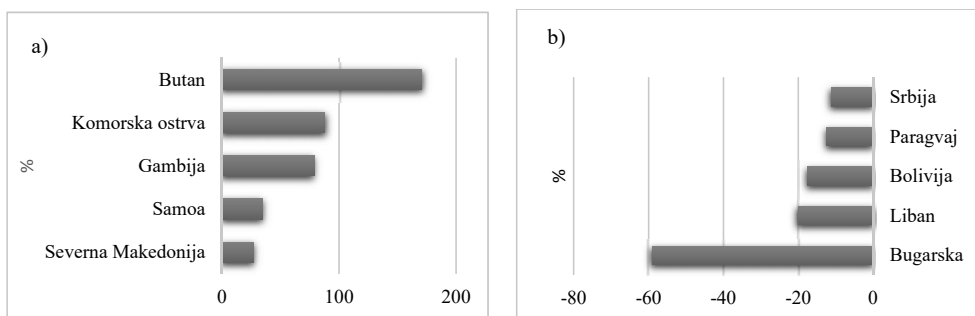
2. Teorijski okvir istraživanja

Novčane doznake su najčešće u središtu istraživanja o odnosu migracija i razvoja, te „mantra doznaka” predstavlja centralno pitanje migraciono-razvojnog nexusa. Migracioni procesi se sagledavaju kao efikasno rešenje za siromaštvo, kao i racionalna i pragmatična strategija opstanaka, pa čak i kao zamajac za postizanje prosperiteta u određenim slučajevima, pri čemu ključnu ulogu imaju finansijske doznake, kako na nacionalnom nivou za jačanje privrede, tako i na nivou mikro-

konomija domaćinstava. Jedno od ključnih pitanja je kako se troše: na „opstanak”, na „očiglednu potrošnju” (izgradnju kuća), ulaganje u ljudski kapital (zdravlje, obrazovanje) ili na ekonomske projekte (različite poslovne investicije) (Kapur, 2005).

Značaj finansijskih doznaka, kao jednog od najvidljivijih rezultata migracionog procesa, privukao je veliku pažnju naučne zajednice, ali i brojnih aktera uključenih u pitanja ekonomskog i održivog razvoja (Chimhowu, Piesse i Pinder, 2005; Ramachandran i Crush, 2021). Obimna literatura o doznakama pokriva različite aspekte, kao što su uticaji na ekonomiju i sveukupni razvoj, njegove pokretače i prirodu donošenja odluka na nivou domaćinstva. Postoje dva glavna pravca proučavanja: jedan koji se fokusira na makroekonomske pokretače doznaka i drugi na mikroekonomska razmatranja. Kao osnovni motivi za izučavanje doznaka izdvajaju se njihov konzistentan i kontinuiran rast tokom poslednjih pet decenija, stabilnost i predvidivost u poređenju sa drugim spoljnim finansijskim tokovima, kao i činjenica da je za mnoge države porekla novac koji šalju migranti glavni izvor prihoda (UN, 2011; Naufal i Genc, 2017).

Pojedini autori (Pries, 2006) su tokom prve decenije 21. veka ukazali da jednom uspostavljeni tokovi finansijskog kapitala dostižu takav nivo stabilnosti da na njega mogu da se oslone ne samo porodice migranata već i šire zajednice država porekla. Vrednost doznaka je često u većini država u razvoju dvostruko veća od međunarodne pomoći i svih stranih investicija (Nyberg-Sørensen i sar., 2002). Njihov značaj je posebno važan u vremenima ekonomskih kriza kada postoji potreba povećanja transfera doznaka (Chimhowu i sar., 2005), te se i investiranje u državu porekla nastavlja u značajnoj meri (Ratha, 2005). I pored globalne recesije izazvane pandemijom COVID-19, vrednost doznaka poslatih formalnim kanalima je povećana u većini zemalja u razvoju, u nekim slučajevima i dvostruko. Tako su značajniji porast doznaka 2020. godine u odnosu na 2019. imali Butan (čak 170%), Unija Komora (88%), Gambija (79%), Samoa (34%), Severna Makedonija (27%) i dr. Sa druge strane, na primeru Republike Srbije zapaža se pad doznaka od 11.9% u 2020. godini, pre svega zbog pogoršanja ekonomske situacije u evrozoni i velikog broja lica koja su se u martu iste godine vratila u zemlju (preko 300.000 povratnika) (Slika 1) (Šantić i Antić, 2020; Šantić, Todorović i Perišić, 2021).

Slika 1. Države sa najvećim povećanjem (a) i smanjenjem (b) iznosa doznaka 2020. u odnosu na 2019. godinu.

Izvor: Kpodar, Mlachila, Quayyum i Gammadigbe, 2021.

Prema podacima Svetske banke migranti su u države porekla 2021. godine poslali oko 672,5 milijardi dolara, što je povećanje za više od tri puta u odnosu na početak 21. veka (World Bank, 2022a). Međutim, procenjuje se da je stvarni iznos poslatih doznaka znatno veći, s obzirom na to da se veliki udeo istih šalje neregistrovanim neformalnim kanalima (transfer kapitala putem posrednika, doneti resursi u državu porekla nakon povratka i slično). Procene iznosa doznaka poslatih neformalnim kanalima mogu značajno da variraju od 50 do čak 250% ukupnih tokova (Freund i Spatafora, 2008; Amjad, Irfan i Arif, 2013). I pored tendencije opadanja iznosa naknada za slanje novca iz inostranstva tokom protekle decenije, usled konkurencije tehnološki naprednijih kompanija prema onima koje su dominantne na tržištu (Western Union i MoneyGram), troškovi transfera su i dalje visoki. Kao rezultat toga, neformalni kanali, iako nesigurniji i podložniji zloupotrebama (Kosse i Vermeulen, 2014), i dalje su aktivni. S tim u vezi, neretko se naglašava da države porekla i prijema treba da omoguće što lakši i brži protok doznaka kako bi se smanjili rizici i olakšano pratio njihov protok (UN, 2011). Očekivano je da će postupak slanja doznaka biti unapređen u budućnosti, sa proširenjem servisnih lokacija, ali i tehnološkim napretkom, te da će biti omogućen njihov jednostavniji transfer sa jedne na drugu geografsku lokaciju (Yang, 2011).

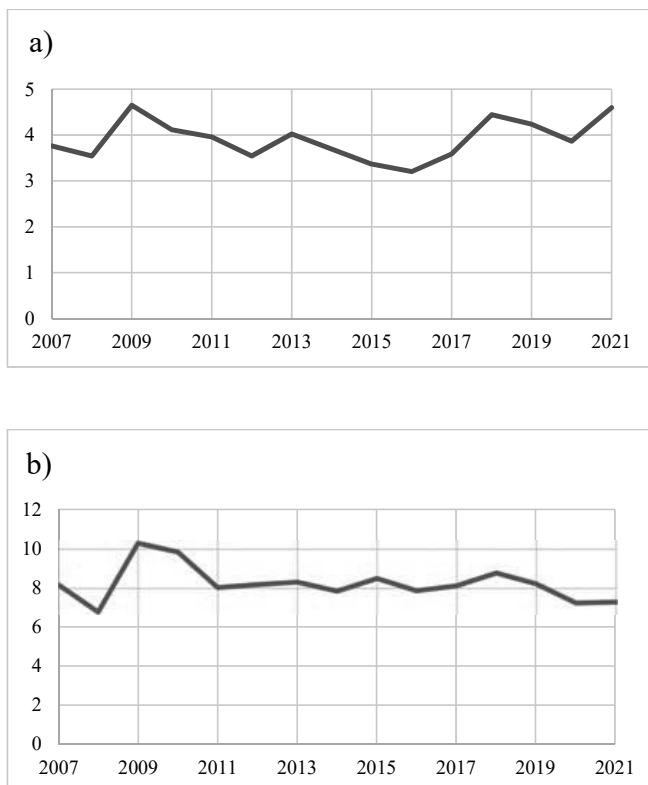
Osim što migranti najčešće šalju doznake kako bi poboljšali kvaliteta života članovima porodice ili prijateljima, na njihovu odluku da pošalju doznake u državu porekla utiču i drugi motivi, kao što je ostvarenje sopstvenih interesa, odnosno ulaganja u određene aktivnosti, kako bi se vratila dugovanja, isplatili krediti ili kako bi, investirajući u određene infrastrukturne projekte, ukazali na uspeh koji su postigli u inostranstvu. Kao jedan od osnovnih razloga slanja doznaka izdvaja se i namera povratka u državu porekla, pri čemu se pojedini migranti odlučuju da šalju novčana sredstva kako bi stekli podršku porodice i drugih članova zajednice i kako bi se lakše (re)integrisali po povratku (Ambrosetti, Cela i Fokkema, 2011; Harper i Zubida, 2013; Adenutsi i Ahortor, 2021).

Uprkos istaknutom uticaju doznaka u procesu razvoja, de Haas (2007) navodi da one nisu „lek“ za rešavanje problema strukturalnog razvoja država porekla. Naime, ukoliko države porekla ne mogu da sprovedu temeljne društvene i ekonomske reforme, doznake najčešće ne mogu doprineti razvoju, te ne treba očekivati da će iste imati veliki uticaj u neprivlačnom investicionom okruženju.

3. Finansijske doznake u Republici Srbiji

Uloga dijaspore u razvoju Srbije najprepoznatljivija je kroz finansijski kapital. Prema podacima Svetske banke 2021. godine ukupan iznos pristiglih doznaka u Srbiju iznosio je 4,6 milijardi dolara (7,3% ukupnog BDP), što je značajno povećanje u odnosu na 2020. godinu, kada je taj iznos bio 3,9 milijardi dolara. U periodu između 2007. i 2021. zapažena su izvesna kolebanja u pogledu iznosa poslatih doznaka i njihovog učešća u ukupnom BDP države. Tako se izdvaja 2009. godina sa najvećim iznosom doznaka od 4,7 milijardi dolara, što se može povezati sa ekonomskom krizom (2008. godine) i potrebom članova dijaspore da u tom trenutku

svojim porodicama pruže značajniju finansijsku podršku. Sa druge strane, 2016. godine zabeležen je najmanji priliv doznaka od 3,2 milijarde dolara (Slika 2). Ovo kolebanje iznosa novca je u skladu sa prethodnim navodima da se značaj doznaka ogleda kroz njihovu stabilnost kakvim se, evidentno, karakterišu i tokovi ovog finansijskog resursa usmerenih prema Srbiji.

Slika 2. Obim priliva doznaka u Srbiju (a) i udeo doznaka u ukupnom BDP Srbije (%) (b), 2007–2021.

Izvor: World Bank, 2022a; World Bank 2022b.

Osim Svetske banke, evidenciju o transferu finansijskih doznaka u Srbiji ima i Narodna banka Srbije (NBS). Od 2020. godine, NBS je uspostavila i Jedinstveni registar korisnika novčanih doznaka, koji je propisan „Odlukom o bližim uslovima i načinu vođenja Jedinstvenog registra korisnika novčanih doznaka” (Službeni glasnik RS, 13/2020, 41/2020). Prema podacima registra u periodu januar-avgust 2020. godine ukupan priliv doznaka iznosio je 1,9 milijardi evra, što je u odnosu na isti period 2019. godine bilo smanjenje za 25%. Kao razlog manjeg priliva doznaka u ovom periodu NBS navodi pandemiju COVID-19 koja je uticala i na pad BDP u državama iz kojih se šalju doznake u Srbiju (NBS, 2020). U jedinstvenom registru korisnika evidentirano je da je u novembru 2021. godine 835.927 lica primalo do-

znake iz inostranstva, dok je 307.489 slalo novac u inostranstvo, a 134.794 lica je i slalo i primalo doznake (Euronews.Serbia, 2021).

Podaci dobijeni na osnovu popisa stanovništva 2011. godine ukazali su da se 52.183 lica u Republici Srbiji ubraja u kategoriju izdržavanih od strane međunarodnih migranata. Najveći broj njih pripada kategoriji mladog stanovništva starosti do 19 godina (43.4%), dok je takvih lica najmanje u starosnoj grupi 60 i više godina (9.3%). U ukupnom kontingentu izdržavanih lica dominantna je ženska populacija. Udeo ove kategorije stanovništva na regionalnom nivou relativno je ujednačen, pri čemu se mogu izdvojiti Region Šumadije i Zapadne Srbije (32.2%) i Region Južne i Istočne Srbije (28%) kao prostori u kojima je zastupljen nešto veći udeo izdržavanih lica, te Region Vojvodine (19.9%) i Beogradski region (19.9%) sa manjim udelom (Stanković, 2014).

O značaju novca koji šalju migranti kao važnog razvojnog resursa svedoče i strateška dokumenta Republike Srbije. U „Strategiji o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021–2027. godine” (Službeni glasnik RS, 21/2020) ističe se važnost razvojne uloge doznaka kroz definisanje mera i aktivnosti (pripadajući Akcioni plan 2021–2023) za podsticaj jednostavnijeg transfera novca, njegovog racionalnijeg i produktivnijeg korišćenja i povećanja priliva. U okviru Cilja 4 – Unapređenje saradnje dijaspore i matice i podsticanje transnacionalnog preduzetništva, kao jedna od mera navodi se „stvaranje uslova za optimizaciju potencijala dijaspore kroz formalne tokove deviznih doznaka, povećanje uticaja deviznih doznaka na razvoj i većeg angažovanje dijaspore na lokalnom nivou”. Ukazana je potreba za smanjenjem iznosa transfera doznaka, kao i značaja novca koji šalju migranti za razvoj države porekla. „Nacionalna strategija Republike Srbije za mala plaćanja 2019–2024”, sagledava ulogu i značaj doznaka pre svega u pogledu unapređenja sistema za njihov transfer sa ciljem jednostavnijeg i sigurnijeg protoka, što bi indirektno doprinelo povećanju njihovog priliva.

I pored svega navedenog, pri sagledavanju fenomena iseljavanja stanovništva kao pretnje ili mogućnosti za razvoj, stanovništvo Republike Srbije ima dominantno pesimistički stav jer se migracije stanovništva sagledavaju kao limitirajući faktor razvoja. Istraživanje sprovedeno 2019. godine u 4 jedinice lokalne samouprave u Srbiji (Grad Leskovac, Užice, Zaječar i Zrenjanin) pokazalo je da 56.1% ispitanika vidi fenomen migracija kao pretnju, a svega 6.6% kao razvojnu šansu. Migracioni proces se prevashodno prepoznaje kao proces koji narušava demografski i socio-ekonomski razvoj, te se može zaključiti da stanovništvo u Srbiji nedovoljno sagledava značaj novčanih i socijalnih doznaka, kao i da ne vidi benefit od povratnih i cirkularnih migracionih kretanja (Šantić, Spasovski, Jakopin, Devedžić, Antić, Knežević, Djordjević, Sudimac Mratinković, Radić, Đurkin, Javor i Todorović, 2019).

4. Metodologija istraživanja

U cilju adekvatnog sagledavanja problematike definisane predmetom rada korišćeni su podaci istraživanja koje je imalo za cilj utvrđivanje stavove druge generacije migranata u Švajcarskoj o transnacionalnim aktivnostima (Todorović, 2019),

namerama o povratku (Šantić i Todorović, 2021) i utvrđivanju značaja doznaka za zemlju porekla. Za potrebe ovog rada akcentat je na grupi pitanja koja tretiraju oblast migracija i razvoja u domenu prakse i učestalosti slanja doznaka, te načina njihovog transfera (formalni/neformalni kanali) i značaja novca kako za porodice i prijatelje migranata tako i za širu lokalnu zajednicu. Anketa je distribuirana online tokom 2018. godine, u periodu od oktobra do decembra. U procesu obrade i analize podataka iz anketnog upitnika korišćena je platforma *Google forms* u okviru koje je anketa i formirana.

Veličina uzorka anketnog istraživanja obuhvatala je 60 ispitanika (51.7% muškaraca i 48.3% žena) uz značajnije učešće mladih (19–32 godine: 81.7%). Najveći broj ispitanika je bio u bračnoj zajednici (55%), bez dece (63.3%), i bio je ekonomski aktivan (65%). U istraživanju su učestvovali pripadnici druge generacije migranata u Švajcarskoj koji su rođeni i koji su u trenutku popunjavanja upitnika boravili u kantonima Lucern, Cirihi, Sent Galen, Bern, Argau, Tičino, Bazel-grad, Ženeva i Jura. Podaci o poreklu ispitanika, dobijeni na osnovu pitanja o mestu rođenja roditelja, ukazuju da najveći broj potiče iz Regiona Južne i Istočne Srbije (35); a najmanje iz Regiona Vojvodine (2) i Regiona Beograda (1). Treba napomenuti da je 8 ispitanika poreklom iz Bosne i Hercegovine, dok se dvoje nisu izjasnili.

Osim anketnog istraživanja organizovani su dubinski, polustrukturisani intervjui sa pojedinim članovima druge generacije migranata u Švajcarskoj. Intervjui su sprovedeni putem društvenih mreža i Zoom platforme tokom jula 2020. godine. Pitanja postavljena tokom intervjua bila su koncipirana tako da se detaljnije sagledaju različiti aspekti angažovanja migranata druge generacije u procesu slanja doznaka. Intervju je sproveden na uzorku od 10 ispitanika (6 žena i 4 muškaraca) starosti do 30 godina. Prilikom odabira ispitanika vodilo se računa o heterogenosti uzorka u pogledu socio-demografskih karakteristika sa ciljem sagledavanja sličnosti i razlika među samim ispitanicima. Stoga su u uzorak uključena lica koja su bila i radno aktivna (7) i radno neaktivna (3); lica koja su bila u bračnoj zajednici (4) i ona koja nisu (6); te lica koja su imala decu (3) i ona koja nisu (7) (Tabela 1).

Tabela 1. Socio-demografske karakteristike ispitanika koji su učestvovali u intervjuu

Ispitanici	Pol	Starost	Ekonomska aktivnost	Bračni status	Broj dece
I	Ž	24	Zaposlena	Neudata	/
II	Ž	22	Nezaposlena	Neudata	/
III	Ž	22	Nezaposlena	Neudata	/
IV	M	29	Zaposlen	Oženjen	/
V	M	27	Zaposlen	Neoženjen	/
VI	Ž	21	Nezaposlena	Neudata	/
VII	Ž	28	Zaposlena	Udata	1
VIII	M	30	Zaposlen	Oženjen	1
IX	Ž	27	Zaposlena	Udata	1
X	M	30	Zaposlen	Neoženjen	/

5. Rezultati istraživanja

Švajcarska je jedna od najznačajnijih država prijema migranata iz Srbije (Stanković, 2014) i kao takva se izdvaja među najvažnijim (posle Nemačke) u pogledu visine iznosa doznaka u zemlju porekla (Strategija o ekonomskim migracijama 2021–2027). Prema podacima NBS ukupan priliv doznaka iz Švajcarske je u prvih osam meseci 2020. godine iznosio 169 miliona evra (NBS, 2020).

Na osnovu rezultata istraživanja utvrđeno je da doznake iz Švajcarske ne šalju samo pripadnici prve generacije migranata, koji su pre odlaska u inostranstvo deo svog života proveli u Srbiji i uspostavili različite vrste mreža sa građanima države porekla, već i njihova deca – pripadnici druge generacije migranata rođenih u Švajcarskoj. Naime, 21.7% ispitanika koji pripadaju drugoj generaciji migranata je istaklo da šalje doznake redovno – svakog meseca ili u proseku na svaka tri meseca, dok je više od polovine (60%) navelo da su najmanje jednom poslali doznake u Srbiju. Više od polovine ispitanika najčešće šalje novac putem formalnih kanala jer ih smatra pouzdanijim. Utvrđeno je da je praksa slanja doznaka prevashodno zastupljena među muškarcima, ekonomski aktivnim licima i mladima poreklom iz Regiona Južne i Istočne Srbije.

Gotovi svi ispitanici (95%) su naveli da pojedini članovi njihovih porodica žive u Srbiji, kao i da su ostvarili prijateljske odnose sa pojedincima iz države porekla (96.7%). Osim toga, najveći udeo ispitanika (80%) redovno posećuje Srbiju – dva do pet puta godišnje, a znatno manji udeo samo jednom godišnje (15%). Stoga, ispitanici su, bez obzira na geografsku udaljenost Srbije i Švajcarske, uspostavili sa državom porekla snažne veze koje su zasnovane na različitim vidovima transnacionalne prakse i osećaja pripadnosti (Todorović, 2019).

Razmatrajući odgovore ispitanika o faktorima koji utiču na njihovu odluku da pošalju doznake, može se zaključiti da oni najčešće učestvuju u ovoj praksi iz dva razloga: zbog poboljšanja ekonomske situacije domaćinstva u zemlji porekla, i zarad pružanja finansijske podrške pojedincima/podicama da ostvare određene ciljeve (školovanje). Rezultati istraživanja pokazali su da ispitanici najčešće šalju doznake svojim bliskim rođacima (bez migracionog iskustva) kako bi im unapredili kvalitet života, ističući pritom da ih primaoci najčešće koriste za osnovne životne potrebe, koje uključuju plaćanje računa, kupovinu garderobe i/ili kupovinu namirnica (prehrambeni proizvodi, lekovi i slično). Iako su podaci popisa stanovništva ukazali da stara lica (60+) u najmanjoj meri primaju doznake iz inostranstva, rezultati istraživanja pokazuju da su pored mladih (učenici i studenti), starija lica najčešći primaoci istih.

„Otac moje mame je bolestan i za njegovo lečenje treba dosta novca.

Moji roditelji mu često šalju novac za lekove, odlazak kod lekara ali i za plaćanje nekih računa. I ja sam mu nekoliko puta slala novac... često ga i posećujemo.“ (Ž, 24)

Za razliku od lica koja nisu učestvovala u migracijama, i koja su najčešći primaoci doznaka, povratnici iz inostranstva, bez obzira na dužinu njihovog boravka u inostranstvu, u znatno manjoj meri primaju doznake. Među anketiranim pojedincima su objasnili da su članovi njihovih porodica u Srbiji, koji su u određenom trenutku

života boravili i radili u Švajcarskoj, po povratku finansijski obezbeđeni zahvaljujući penziji i ušteđevini koju imaju, i da njima doznake nisu potrebne. Štaviše, pojedini su naveli da im članovi porodice (sa migracionim iskustvom) koji su se vratili u Srbiju često šalju novac.

„Moji baba i deda žive u Srbiju. Oni su penzioneri i njima novac nije potreban jer imaju veliku penziju jer su radili u Švajcarskoj duži niz godina. Ja šaljem novac svojoj sestri od tetke, ne svakog meseca, već po potrebi. Ona je student i za njeno školovanje je potrebno dosta novca, a njeni roditelji imaju malu platu. Uvek kada me pita za novac, pošaljem joj.“ (M, 30)

Pored doznaka koje migranti šalju u Srbiju pojedincima i porodicama, posebno se ističe njihova aktivnost u procesu razvoja lokalnih zajednica. Naime, polovina ispitanika (50%) ukazala je da su finansijski doprineli u procesu izgradnje/rekonstrukcije pojedinih infrastrukturnih i stambenih objekata slanjem jednokratnih novčanih sredstava. Jedini su istakli da izdvajaju sredstva za izgradnju kuća u mestu porekla, najčešće u vreme odmora provedenog u Srbiji. Zahvaljujući tome, migranti utiču na promenu antropogenog prostora, pri čemu njihova uloga u procesu modernizacije dobija na punom značaju.

Slika 3. Izgled kuća lica koje boravi u Švajcarskoj, Leskovac, 2022.

Izvor: Autori

Većina ispitanika naglasila je da veliki uticaj na njihovu odluku da doprinesu određenim razvojnim aktivnostima u državi porekla imaju roditelji, pripadnici prve generacije migranata.

„Ne šaljem novac često u Srbiju, ali zajedno sa roditeljima ulažem u svoje imanje jer moji planiraju za koju godinu da se vrate. U posled-

nje vreme dosta novca smo uložili u rekonstrukciju kuće i planiramo da uskoro krenemo sa izgradnjom još jedne kuće koja će biti za mene i moju porodicu kada se budem oženio.“ (M, 27)

S obzirom na to da su rezultati pojedinih istraživanja ukazali da migranti koji izražavaju jasnu nameru da se vrate u maticu češće šalju doznake u cilju izgradnje objekata i pripreme za povratak u državu porekla (Ambrosetti i sar, 2011), težište ovog rada je na istraživanju povezanosti između prakse slanja doznaka i namere o povratku. Istraživanje pokazuje da oko četvrtine ispitanih lica planira da se vrati, što je manje od udela onih koji šalju doznake. Ipak, pojedini (prvenstveno ekonomski aktivna lica) koji (trenutno) ne planiraju da se vrate, ali šalju doznake u Srbiju, smatraju da povezanost između ovih kategorija nije nužna, navodeći da i sami poznaju migrante koji šalju novac u Srbiju zbog „potrebe da pomognu bližnje u nevolji“ (M, 30 godina), ali da oni ne planiraju povratak. Sa druge strane, neki od intervjuisanih koji planiraju da se vrate (prvenstveno lica čiji članovi porodice ne žive u Srbiji) ne šalju doznake.

„Kada budem otišla u penziju, sigurna sam da ću da se vratim u Srbiju. To što mojima koji žive „dole“ ne treba moj novac i nikada mi niko od njih nije tražio da mu pošaljem nema veze sa mojom odlukom da se vratim.“ (Ž, 27)

Na kraju, ispitanici koji šalju novac i koji planiraju da se vrate u državu porekla objašnjavaju da je njihova praksa slanja doznaka usko vezana za domen poboljšanja osnovnih uslova života samih primaoca, i da nemaju drugu nameru prilikom slanja doznaka koja bi mogla da se dovede u korelaciju sa njihovom odlukom da se vrate.

6. Zaključak

Uključivanje dijaspore u razvojne procese države porekla je noviji, veoma zastupljen aspekt procesa migracija i razvoja. Stanovište je da je migrante, ukoliko ne mogu ili ne žele da se vrate u državu porekla, poželjno uključiti „na daljinu“ kroz projekte zajedničkog razvoja, ulaganja i privremene posete, kao i preko osnivanja transnacionalnih preduzeća.

Kako je uloga doznaka u procesu razvoja država porekla prepoznata u naučnoj i stručnoj literaturi i u relevantnim političkim dokumentima, u ovom radu fokus je na novcu koji šalju pripadnici druge generacije migranata u Švajcarskoj. Pažnja je usmerena na razloge slanja novca i njegovom značaju za primaoca u državi porekla, pri čemu je sagledana i veza između obrazaca slanja doznaka i namere o povratku. Utvrđeno je da u aktivnostima u funkciji razvoja države porekla aktivno učestvuju pojedini pripadnici druge generacije migranata, te da doznake najčešće šalju muškarci i zaposlena lica. Primaoci doznaka u Srbiji najčešće su lica koja nisu učestvovala u spoljnim migracionim kretanjima.

Doznake koje migranti šalju u Srbiju na različite načine unapređuju kvalitet života primaoca. Neretko migranti šalju finansijska sredstva u cilju izgradnje/rekonstrukcije određenih infrastrukturnih objekata. Iako najveći broj lica koji planira da se vrati šalje doznake u državu porekla, pojedini učesnici istraživanja objasnili su da njihove namere da se vrate nisu uslovljene praksom slanja doznaka.

S obzirom na to da tematika migracija i razvoja zahteva kompleksan pristup, važno je ukazati na značaj podsticanja budućih istraživanja na ovu temu. Kako bi se što detaljnije pristupilo istraživanju ove problematike, neophodno je i uključivanje većeg broja migranta iz različitih država prijema i različitih generacija. Osim toga, važno je i da studije u istraživački proces uključe i autohtono stanovništvo koje bi sa svoje tačke gledišta ukazalo na značaj primljenih doznaka. Na taj način bi se sveobuhvatno sagledale karakteristike proučavane pojave i formulisale mere koje bi mogle imati uticaja u pogledu unapređenja saradnje migranata i države porekla u kontekstu njihovih aktivnosti u funkciji razvoja.

Literatura

- Adenutsi, D. i Ahortor, C. (2021). *Macroeconomic determinants of remittance flows to Sub-Saharan Africa*. AERC Research Paper 415: The African Economic Research Consortium.
- Ambrosetti, E., Cela, E. i Fokkema, T. (2011). *The Remittances Behaviour of the Second Generation in Europe: Altruism or Self-Interest?*. Working paper 368: Università Politecnica delle Marche, Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali.
- Amjad, R., Irfan, M. i Arif, G. M. (2013). *How to Increase Informal Flows of Remittances: An Analysis of the Remittance Market in Pakistan*. Working paper S-37046-PAK-1: International Growth Centre (IGC).
- Chimhowu, A., Piesse, J. i Pinder, C. (2005). The Socioeconomic Impact of Remittances on Poverty Reduction U S. Munzele Maimbo i D. Ratha (Ur.) *Remittances and development impact and future prospects* (83–102). The World Bank.
- de Haas, H. (2007). *Remittances, Migration and Social Development A Conceptual Review of the Literature*. Social Policy and Development Programme Paper Number 34: United Nations Research Institute for Social Development.
- Euronews.Serbia (2021). "Pomoć" iz inostranstva dobija 835.927 građana Srbije - najviše novca stiže iz pet država, a prosečan iznos je 280 evra. <https://www.euronews.rs/biznis/novac/24435/pomoc-iz-inostranstva-dobija-835927-gradana-srbije-najvise-novca-stize-iz-pet-drzava-a-prosecan-iznos-je-280-evra/vest> (17.1.2023.)
- Freund, C. i Spatafora, N. (2008). Remittances, transaction costs, and informality. *Journal of Development Economics*, 86(2), 356–366. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2007.09.002>
- Giampaolo, M. i Ianni, A. (2020). *Migration and development*. Background Document N.6: Faces of Migration.
- Harper, R. i Zubida, H. (2013). How Does the Construction of New Families Impact Remittances? *Diversities*, 15(2), 81–95.
- Huang, W-J., Norman, W., Ramshaw, G. i Haller, W. (2015). Transnational Leisure Experience of Second-Generation Immigrants. *Journal of Leisure Research*, 47(1), 102–124. <https://doi.org/10.1080/00222216.2015.11950353>
- Kapur, D. (2005). Remittances: The New Development Mantra? U S. Munzele Maimbo i D. Ratha (Ur.). *Remittances and development impact and future prospects* (str. 331–361). The World Bank.
- Kosse, A. i Vermeulen, R. (2014). *Migrant's choice of remittance channel do general payment habits play a role?* Working Paper Series N.1683: European Central Bank.

- Kpodar, K., Mlachila, M., Quayyum, S. i Gammadigbe, V. (2021). *Defying the Odds: Remittances During the COVID-19 Pandemic*. Working Paper No. 2021/186: International Monetary Fund (IMF).
- Nacionalna strategija Republike Srbije za mala plaćanja 2019-2024, Narodna banka Srbije i Svetska banka.
- Naufal, G. i Genc, I. (2017). Impact of Remittance Outflows on Sending Economies: The Case of the Russian Federation. *Asia-Pacific Population Journal*, 32(2), 61–85. <https://doi.org/10.18356/f61bc783-en>
- NBS (2020). Večernje novosti – pitanja u vezi s doznakama, dostupno na <https://nbs.rs/sr/scripts/showcontent/index.html?id=16215&konverzija=yes> (14.1.2023.)
- Nyberg-Sorensen, N., Van Hear, N. i Engberg-Pedersen, P. (2002). *The Migration-Development Nexus: Evidence and Policy Options*. IOM Migration research series No. 8. International organisation for migration (IOM).
- Odluka o bližim uslovima i načinu vođenja Jedinstvenog registra korisnika novčanih doznaka. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 13/20, 41/20.
- Oltmer, J. (2015). *Connections between Migration and Development*. Discussion Paper: The Future of Global Relations.
- Pries, L. (2006). *Transnational Migration: New Challenges for Nation States and New Opportunities for Regional and Global Development*. Reports & Analyses 1/06: Center for International Relations.
- Ramachandran, S. i Crush, J. (2021). *Between Burden and Benefit: Migrant Remittances, Social Protection and Sustainable Development*. SAMP migration policy series No.83: Southern African Migration Programme (SAMP).
- Ratha, D. (2005). Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance. U S. Munzele Maimbo i D. Ratha (Ur.), *Remittances and development impact and future prospects*, (str. 19–51). The World Bank.
- Stanković, V. (2014). *Srbija u procesu spoljnih migracija*. Republički zavod za statistiku.
- Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021–2027, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 21/20.
- Šantić, D., Spasovski, M., Jakopin, E., Devedžić, M., Antić, M., Knežević, A., Djordjević, A., Sudimac Mratinković, D., Radić N., Đurkin, D., Javor, V. i Todorović, M. (2019). *Istraživanje stavova i namera stanovništva o preseljavanju i utvrđivanje uticaja migracija na demografsko starenje u četiri jedinice lokalne samouprave, u cilju formulisanja preporuka za kreiranje mera populacione politike*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Šantić, D. i Antić, M. (2020). Serbia in the time of COVID-19: between “corona diplomacy”, tough measures and migration management? *Eurasian Geography and Economics*, 61(4-5), 546–558. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1780457>
- Šantić, D. i Todorović, M. (2021). Između želja i realnosti: Istraživanje namera o povratku među pripadnicima druge generacije migranata iz Srbije u Švajcarskoj. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 177(1), 93–110. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN2177091S>
- Šantić, D. Todorović, M. i Perišić, N. (2021). The ‘New Normal’ in Migration Management in Serbia in Times of the COVID-19 Crisis. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(3), 1–19. <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.2015659>

- Todorović, M. (2019). Izazovi transnacionalizma među drugom generacijom srpskih migranata u Švajcarskoj. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 99(1), 69–90. <https://doi.org/10.2298/GSGD1901069T>
- UN (2011). *Impact of remittances on poverty in developing countries*. New York and Geneva: United Nations. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctncd20108_en.pdf (27.12.2022.)
- UN (2020). *International Migration 2020 Highlights*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undes_a_pd_2020_international_migration_highlights.pdf (27.12.2022.)
- World Bank (2022a). Personal remittances, received (current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT> (19.1.2023.)
- World Bank (2022b). Personal remittances, received (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS> (19.1.2023.)
- Yang, D. (2011). Migrant Remittances. *Journal of Economic Perspectives*, 25(3), 129–152. <https://doi.org/10.1257/jep.25.3.129>

Can Second-Generation Migrants Contribute to the Development of Their Country of Origin? A Case Study of the Republic of Serbia

Danica Šantić, Milica Langović

Summary

Migrants' financial, human, and social capital has been widely identified as an important factor of development of their countries of origin. Although the significant role of migration in development is acknowledged within academic and political agendas in Serbia, there is a necessity for more detailed research to understand all dimensions of migrants' development nexus. This paper aims to examine the transnational development activities of second-generation emigrants from Serbia residing in Switzerland by focusing on the scope and importance of migrant remittances. The analysis is based on the results of a survey (N=60) and semi-structured interviews (N=10). The results indicate that many of the respondents contribute to the development of their country of origin since a significant number of them send remittances and invest in various projects. However, it was observed that respondents direct their remittances more towards the non-migrant population than towards persons with migration experience (returnees, circular migrants, etc.). Since this paper seeks to shed light on the role of second-generation of migrants in development through the practice of sending remittances, the study of the transnational activities of migrants in Serbia gains more importance.

Keywords: migration, development, second generation, Serbia, Switzerland

III. DIO
LJUDSKA PRAVA I PRISILNE MIGRACIJE

Eurodac, biometrija i algoritmi: utjecaj tehnologije na ljudska prava migranata

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-8>

Matija Kontak

Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

mkontak@pravo.hr

<https://orcid.org/0000-0002-5859-6498>

Sažetak

Članak iznosi probleme koje izaziva biometrija korištena za nadzor granica i migracija, napose glede sustava Eurodac za tražitelje azila. Izlažu se koncepti verifikacije i identifikacije, objašnjava se koncept biometrije te definicija i posebnosti biometrijskog podatka. Ukratko se izlaže pravni okvir zaštite podataka kao i ljudskih prava, primjenjivih glede biometrije. Zatim se objašnjava uloga biometrije u Eurodacu. Obrazlaže se prijedlog reforme koji će uzrokovati značajne promjene glede korištenja biometrije u Eurodacu kao i drugim bazama podataka povezanim s Eurodacom putem pravnog instrumenta interoperabilnosti. Prikazuje se povijesni osvrt na podrijetlo biometrije koji objašnjava zašto postoji značajan otpor uvođenju biometrijskih tehnologija. Temeljem svega iznesenoga, analizira se fenomen algoritamske diskriminacije, prema kojem algoritmi nejednako tretiraju osobe s obzirom na rod ili boju kože. Obrazlaže se suprotna perspektiva, po kojoj je moguće ukloniti algoritamsku diskriminaciju korištenjem najmodernijih algoritama. Napokon, temeljem svega opisanoga, razmatraju se mogući zaključci i preporuke kako pravno urediti korištenje modernih biometrijskih tehnologija. Cilj je rada detektirati pravne probleme koje korištenje biometrije u kontekstu EU migracija i nadzora granica može izazvati, posebno s obzirom na ljudska prava privatnosti i zabrane diskriminacije te zatim razmotriti moguća rješenja nekih problema. Osnovno je istraživačko pitanje može li biometrija narušiti ljudska prava migranata, a podredna su pitanja: zašto se biometrija koristi, kako ju definirati, koji je osnovni pravni okvir za primjenu biometrije te kako se koncepti algoritamske diskriminacije i objašnjivosti AI-ja mogu dovesti u vezu s primjenom biometrije.

Ključne riječi: biometrija, algoritmi, diskriminacija, Eurodac, azil

1. Tko je taj čovjek? Svrha biometrije i koncept biometrijskog podatka

Postoji poznata priča o Martinu Guerreu koji je, nakon sukoba s rođakom, naglo nestao iz svog sela (Zemon Davis, 2001).¹ Nakon dosta godina u selu se pojav-

¹ Ovdje se oslanjam na knjigu povjesničarke Zemon Davis o događaju iz 16. stoljeća.

ljuje čovjek koji se predstavlja kao Martin Guerre. Objašnjava da je godine proveo ratujući kao vojnik diljem Europe. Iako došljaka i njegova žena i selo prihvaćaju nazad, postoje sumnje o tome je li on doista onaj isti Martin koji je otišao. Lokalni je postolar iznenađen jer stopala ovog Martina ne odgovaraju negdašnjem kalupu stopala Martina Guerra. Je li taj čovjek doista Martin Guerre? I tko je došljak, ako nije Martin?

1.1. Verifikacija i identifikacija

Biometrijom se želi odgovoriti na dva pitanja. Prvo pitanje: je li ova osoba ona koja tvrdi da jest? Taj koncept se naziva verifikacijom. Njome se provjerava identitet tako da uspoređujemo osobu s nekim predloškom (Dumbrava, 2021, 11). Uspoređujemo jedan-na-jedan: došljaka iz priče s postolarskim kalupom ili osobu na graničnom prijelazu sa slikom iz putovnice koju ta osoba predstavlja. Druga je vrsta provjere identifikacija. Kod identifikacije želimo znati tko je ta osoba. Ako došljak nije Martin, tko je taj pridošlica? O identifikaciji je riječ kad uspoređujemo otisak prsta jedne osobe s mnoštvom otisaka prstiju u bazi podataka, želeći vidjeti postoji li podudarnost s nekim od prethodno pohranjenih biometrijskih predložaka.

1.2. Obilježja biometrije

Biometrija je skup tehnologija kojima se jedinstvena svojstva svake osobe prevode u podatak. Danas je najčešće riječ o prevođenju u digitalni podatak koji je pogodan za računalnu obradu. Postoji niz ljudskih osobina koje se koriste za biometriju. Takva ljudska svojstva načelno trebaju zadovoljiti dva uvjeta: prvo je da je riječ o svojstvima koja su jedinstvena za svakog pojedinca, a drugo je da su ta svojstva pogodna za obradu digitalnim metodama. Primjeri fizičkih obilježja koja mogu služiti za potrebe biometrije su zaista brojni. Uključuju električni ili zvučni zapis srca, govor, rukopis, način hoda i brojne druge (Frontex, 2022). Ipak, ustaljene biometrijske metode su biometrija otisaka prstiju, biometrija lica, biometrija šarenica te biometrija pomoću DNK.

1.3. Ranjivost i poseban pravni položaj biometrijskih podataka

Biometrijski su podaci drukčiji od ostalih osobnih podataka. Ako nam je ukradena lozinka elektroničke pošte, možemo postaviti novu lozinku. Ako izgubimo osobnu iskaznicu, možemo dati zahtjev za izradu nove. No, ako je kompromitiran uzorak naše šarenice, ne možemo nabaviti novi par očiju. Posljedice gubitka ili krađe biometrijskih podataka ozbiljnije su nego za ostale osobne podatke. Primjeri iz prakse to potvrđuju. Talibani su ponovo zavladaali Afganistanom 2021. godine i, između ostaloga, došli u posjed biometrijskih baza podataka stanovništva ostavljenih od prethodnih organizacija koje su djelovale u Afganistanu. Talibani se koriste tim biometrijskim bazama kako bi locirali i identificirali ljude koji su radili za bivšu administraciju, primjerice afganistanske suce palog režima i američke suradnike.

Nažalost, putem ostavljenih biometrijskih baza podataka neki ljudi sada bivaju progonjenima (EUAA, 2022).²

Prikupljanje biometrijskih podataka oslanja se na moderne digitalne tehnologije, poput umjetne inteligencije, strojnog učenja, ali i na informatičku infrastrukturu. Biometrijska tehnologija time preuzima i slabosti tih sustava. Tako primjerice jedan nedavni izvještaj UN-a dokumentira slučaj u kome izbjeglice u kampu nisu dobile hranu jer je zakazao informatički sustav o kojem je ovisila njihova biometrijska identifikacija (Achiume, 2020b, 12). Drugim riječima, kod korištenja modernih tehnologija, hoće li ljudi u izbjegličkom kampu jesti, ovisi i o tome rade li računala u trenutku posluživanja ručka.

Pravno gledano, podaci prikupljeni biometrijom osobni su podaci i to posebna vrsta osobnih podataka – biometrijski podaci. Opća uredba o zaštiti podataka (dalje: GDPR) smatra biometrijske podatke posebno osjetljivima u pogledu temeljnih prava i sloboda (GDPR, recital 51). GDPR ovako definira biometrijske podatke:

„osobni podaci dobiveni posebnom tehničkom obradom u vezi s fizičkim obilježjima, fiziološkim obilježjima ili obilježjima ponašanja pojedinca koja omogućuju ili potvrđuju jedinstvenu identifikaciju tog pojedinca, kao što su fotografije lica ili daktiloskopski podaci“ (GDPR, članak 4.14).³

GDPR biometrijske podatke stavlja u posebnu skupinu osobnih podataka za koje određuje strože uvjete obrade (GDPR, članak 9). Za pitanje korištenja biometrije u javnopravnom nadzoru migracija i azila posebno je relevantan članak 9.2.(g), koji određuje da se biometrijski podaci mogu prikupljati ako je obrada tih podataka nužna za potrebe značajnoga javnog interesa, utemeljena u pravu, razmjerna cilju te da se i dalje poštuje bit prava na zaštitu podataka kao i da su poduzete prikladne i posebne mjere za zaštitu temeljnih prava i interesa ispitanika.

1.4. Ljudska prava privatnosti i zabrane diskriminacije

Osim u kontekstu europskog prava, biometrijski su podaci zaštićeni i konceptima ljudskih prava u okviru Europske konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: EKLJP) te Poveljom Europske unije o temeljnim pravima (dalje: Povelja). Praksa Europskog suda za ljudska prava pokazuje da korištenje modernih biometrijskih tehnologija može narušiti ljudsko pravo na privatni život (Marper v UK, ECHR 2008).⁴ Prema članku 8. EKLJP, javna vlast može zadirati u privatni život

² U okviru projekta AFAR (Algorithmic Fairness for Asylum Seekers and Refugees) razgovarali smo s Belkis Wille, Human Rights Watch, koja nas je također informirala o navedenoj temi.

³ Na identičan su način definirani biometrijski podaci u tzv. *Law enforcement* direktivi (Direktiva EU 2016/680) koja se primjenjuje kad se osobni podaci prikupljaju za istrage i provedbe zakona.

⁴ Ističem dvije značajne presude, obje su se ticale uzimanja i zadržavanja DNK od strane javnih tijela: *S and Marper v United Kingdom* (2008) ECHR 1581 te *Gaughran v United Kingdom* (2020) ECHR 45245/15.

pojedince uz ostvarenje sljedećih uvjeta: da je takvo zadiranje propisano zakonom, da je ono nužno zbog interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, gospodarske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili zločina, zbog zaštite zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih. U svakom konkretnom slučaju sud odvaguje takav interes u odnosu na pravo pojedinca na privatnost te, uzimajući u obzir sve okolnosti slučaja, odlučuje je li primjena određene (biometrijske) tehnologije dopuštena. Možemo primijetiti da i GDPR i EKLJP zahtijevaju da se kod prikupljanja biometrijskih podataka, tj. kod primjene biometrijske tehnologije, primijeni test razmjernosti (proporcionalnosti) kojim se odvaguje značaj javnog interesa javne vlasti u odnosu na privatni interes pojedinca.

Uz ljudsko pravo na privatni život, za kontekst istraživačkog pitanja o utjecaju biometrije na ljudska prava migranata, važno je naglasiti da EKLJP zabranjuje diskriminaciju po bilo kojoj osnovi, uključujući spol, rasu ili boju kože (EKLJP, članak 14.1), a Povelja dodatno naglašava i zabranu diskriminacije temeljem genetskih obilježja (Povelja, članak 18).

2. Eurodac i azil

Eurodac je baza podataka otisaka prstiju tražitelja azila i iregularnih⁵ migranata u Europskoj uniji (Uredba 603/2013). Svaka država članica mora uzeti otiske prstiju od onih koji zatraže azil te od onih koji su zatečeni u nedopuštenom prelasku granice, ako su te osobe starije od 14 godina. Značajan problem jest utvrditi je li riječ o osobi mlađoj od 14 godina, tj. utvrditi kronološku dob. Načelno govoreći, ako nema osobnih dokumenata, praksa je da se dob ponajprije utvrđuje nemedicinskim metodama, a to su drugi dostupni dokazi te intervju i psihološka procjena. U slučaju da i dalje postoje dvojbe, može se pristupiti medicinskim testovima kao što su pregled zubi i liječnički pregled. Ako još uvijek postoje dvojbe, može se pristupiti medicinskim testovima koji zahtijevaju (manje) zračenje, kao što su utvrđivanje starosti prema tumačenju rendgena kostiju šake i slično (EASO, 2018). Međutim, svi ti testovi imaju određeni raspon procjene dobi. Ako ni nakon tih postupaka nije moguće utvrditi je li osoba ispod ili iznad određene dobi, postoje načela da se u sumnji treba postupiti u korist djeteta, tj. u korist izbjeglice (*in dubio pro minore, in dubio pro refugio*). Hrvatski zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti propisuje slično tim načelima, uz dodatak da ako se osoba odbije podvrgnuti medicinskom testu, onda se tu osobu smatra punoljetnom (ZMPZ, članak 18). Spomenuti se rendgenski pregled može smatrati biometrijskom tehnologijom, kojom doduše nije cilj jedinstveno utvrditi identitet osobe, nego kategorizirati osobu s obzirom na neku karakteristiku, u spomenutom slučaju prema dobi.

Otisci se čuvaju do deset godina. Baza podataka omogućuje da nadležna tijela države članice pomoću otisaka prstiju provjere je li ta osoba već registrirana u drugoj državi članici. Eurodac ne pohranjuje imena nego otiske prstiju, spol, kao

⁵ Migranti koji nisu ušli u EU na regularnom graničnom prijelazu. Neke države koriste i izraz „ilegalni“ migranti.

i podatke vezane uz vrijeme i mjesto uzimanja otisaka prstiju. (Uredba 604/2013, članak 11).

Otisci prstiju u Eurodacu omogućuju utvrđivanje podatka koja je država prva registrirala migranta. Prema važećem tzv. *dublinskom* režimu, osnovno pravilo jest da je za obradu zahtjeva za azil nadležna ona država EU-a u koju je tražitelj azila prvu stupio (Uredba 604/2013, članak 13). Takvo pravilo stvara pritisak na rubne države EU-a kroz koje migranti moraju proći da bi stigli do onih država EU-a koje su im poželjno odredište (Goldner Lang, 2018, 7). Dakle, otisci prstiju služe da bi se lakše utvrdilo koja je zemlja nadležna za određenog tražitelja azila. Pravilo da je za obradu zahtjeva načelno nadležna država u koju je tražitelj azila prvo stupio uvelike određuje migrantske tokove, jer mnogi migranti nastoje izbjeći registraciju u rubnim zemljama EU-a i neopaženo se probiti do željenih odredišta, gdje će tražiti azil ili se pokušati skrasiti na drugi način. U suprotnom bi, zato što su im otisci prstiju registrirani u primjerice Hrvatskoj ili Italiji, trebali biti vraćeni tim zemljama kao zemljama prvoga ulaska. Prema trenutačnom pravnom uređenju Eurodac pohranjuje otiske prstiju (Uredba 603/2013). Aktualni prijedlog izmjene uredbe Eurodac predviđa šire uzimanje „biometrijskih“ podataka umjesto uzimanja samo otisaka prstiju, što ostavlja prostor uvođenju fotografija migranata u bazu podataka (Eurodac prijedlog, 2020).

Procedura za uzimanje otisaka prstiju nije uvjetovana samo slovom zakona nego i praksom. Prema izvještaju iz 2017. godine, dakle nakon migrantske krize, u Hrvatskoj su postojala samo dva tzv. *livescan* uređaja koji služe za uzimanje otisaka prstiju u skladu s Eurodacom (HPC, 2017, 28). Takav mali broj zasigurno zadaje fizičko ograničenje broja zaprimljenih otisaka prstiju. No, otad se stanje s brojem *livescan* uređaja za zaprimanje otisaka prstiju migranata drastično popravilo, jer noviji izvještaj dokumentira desetke *livescan* aparata u upotrebi od strane hrvatskih vlasti (HPC, 2020, 49).

3. Migracijsko-sigurnosne baze podataka i interoperabilnost

Ne mijenja se samo Eurodac, nego je u tijeku reforma cjelokupnoga Zajedničkog europskog sustava azila, čiji je Eurodac dio.⁶ Štoviše, planiraju se promjene i glede drugih baza podataka koje služe nadzoru granica, sigurnosti i migracijama. Trenutačno postoje tri baze podataka u području sigurnosti, granica i nadzora migracija, a upravo se uspostavljaju dodatne tri.⁷ Svih šest bit će povezano zajedničkom informatičkom strukturom, iako svaka baza podataka služi posebnoj svrsi. Takvo je povezivanje nazvano „interoperabilnost“, a u tu su svrhu već donesene dvije uredbe koje propisuju zajedničke elemente tih šest baza podataka (Uredbe EU 2019/817 i 2019/818). Interoperabilne baze podataka možemo zamisliti kao švicarski nožić koji

⁶ Perspektiva Komisije glede promjena dostupna je ovdje: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-migration-policy/eu-asylum-reform/>.

⁷ Sažet pregled promjena, interoperabilnosti te baza podataka može se naći na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_17_5241.

ima jedinstvenu osnovu, ali mnogo različitih nastavaka koje nadležna tijela mogu izvlačiti po potrebi.⁸

Ukratko, riječ je o sljedećim informacijskim sustavima od kojih neki pohranjuju biometrijske podatke: *Schengen Information System*⁹ (SIS) sadržava upozorenja o traženim ljudima ili stvarima, a svrha mu je da nadomjesti nepostojanje unutarnjih granica EU-a. *Visa Information System* (VIS) sadržava podatke o osobama koje putuju u EU temeljem vize te omogućuje državama šengenskog prostora da razmjenjuju podatke. *ECRIS TCN* je baza podataka počinitelja kaznenih djela koji nisu državljanjani EU-a. *Eurodac* je značajan za azil, o čemu je prethodno bilo riječi. *Entry Exit System* (EES) bit će digitalna zamjena za pečat u putovnici, ali će prikupljati i biometrijske podatke. *European Travel Information and Authorisation System* (ETIAS) je značajan sustav koji se tek uspostavlja. U ETIAS će se trebati prijaviti svi stranci koji žele putovati u EU, a oslobođeni su traženja vize.

Temeljna je svrha baza podataka da se olakša pretraživanje (biometrijskih i drugih) podataka između različitih baza podataka, a da se pritom pojednostavi ukupna informacijska infrastruktura. S druge strane, kritika jest da takva interoperabilnost miješa baze podataka koje imaju različite svrhe i time „kriminalizira“ azil i migracije (Vavoula, 2020). No, interoperabilnost predviđa i mehanizme zaštite ljudskih prava i osobnih podataka, tako da će ju biti moguće prosuđivati kad potpuno zaživi.

4. Algoritamska diskriminacija

U 19. stoljeću razvijaju se znanstvene metode proučavanja jedinstvenih svojstava ljudi, bilo za potrebe identifikacije, bilo radi dokazivanja danas neprihvatljivih rasističkih teorija. Cesare Lombroso zastupa stajalište da se „kriminalnost“ neke osobe može iščitati iz oblika lubanje (Ciliberti, Armocida i Licata, 2019). Alphonse Bertillon razvija sustav identifikacije pomoću fotografija lica sprijeda i iz profila, do danas prakticiran prilikom uhićenja osobe (Chan, Elliot, 2015). U SAD-u izrađuju jednu od prvih baza podataka fotografija, i to uhićenih prostitutki, pretežno crne rase (Fair, 2017). Francis Galton je pionir biometrije, a ujedno i utemeljitelj eugenike, kojom se zalagao za društvenu politiku očuvanja tobožnjih superiornih bioloških svojstava (Langkjær-Bain, 2019). Stoga je razumljivo stajalište prema kojem biometrija ima neprihvatljive korijene jer je često korištena na štetu marginaliziranih društvenih grupa (Achieme, 2020a).

Štoviše, zapažen je fenomen da i moderni algoritmi za prepoznavanje lica diskriminiraju ‘nebjelačka’ ili ženska lica jer čine s njima više grešaka (Vavoula, 2021, 24). Značajan je uzrok algoritamskoj diskriminaciji taj što su mnogi algoritmi stroj-

⁸ Dakako, postoje ograničenja u pristupu podacima iz različitih baza podataka jer nije omogućeno bezrazložno pretraživanje svih baza podataka istodobno. Načelno ograničenje jest da nadležno tijelo najprije može saznati postoji li kakav zapis o nekoj osobi u nekoj od baza podataka, a zatim, uz dodatne uvjete, može tim podacima pristupiti.

⁹ Radi preciznosti i ustaljenih kratica, držat ću se nazivlja baza podataka na engleskom jeziku.

no učeni pomoću milijuna slika pretežno bijelih muškaraca pa takva lica točnije prepoznaju. Drugi uzrok može biti u tome što algoritmi oponašaju odlučivanja ljudi pa mogu preslikati svjesne ili nesvjesne diskriminatorne uzorke ponašanja koja već postoje. Uzrok može biti i u tome što određene etničke ili rodne skupine uistinu mogu biti nadzastupljene glede neke društvene pojave (Hacker, 2018).

S obzirom na uzrok algoritamske diskriminacije, može se razmatrati rješenje problema. Radikalan bi stav bio da su biometrijski algoritmi koji prepoznaju lica inherentno rasistički, stoga ih ni u kojem slučaju ne bismo smjeli koristiti. No, ako je problem u tome što algoritmi još nisu dovoljno tehnički usavršeni (primjerice, 'hranjeni' su nereprezentativnim podacima) onda će uklanjanje tih tehničkih nedostataka dovesti i do uklanjanja algoritamske diskriminacije kao pravnog fenomena. Na tom je tragu značajan izvještaj američkog standardizacijskog tijela NIST.¹⁰

NIST periodično poziva privatne kompanije koje razvijaju biometrijske algoritme da podnesu svoje algoritme na testiranje. Tako u izvještaju iz 2021. godine NIST dokumentira rezultate testiranja algoritama za prepoznavanje lica (NIST, 2021). U testu je simulirana situacija ukrcanja putnika na zrakoplov. Algoritmi za prepoznavanje lica imali su zadaću usporediti fotografiju lica putnika snimljenu prilikom ukrcanja s bazom fotografija svih putnika. U bazi fotografija trebali su prepoznati onu fotografiju koja odgovara fotografiji lica putnika prilikom ukrcanja. Riječ je dakle o postupku identifikacije: uspoređivanju jednog lica s mnogim fotografijama lica. Ako bi algoritmi gotovo savršeno mogli obavljati takvu provjeru, putnici bi se mogli ukrcati i bez prezentiranja ikakvog dokumenta, jer bi algoritam usporedio njihovo lice s bazom prethodno pohranjenih fotografija iz putnih isprava.

Rezultati istraživanja koje je NIST proveo 2021. pokazuju da najbolji moderni algoritmi za prepoznavanje lica jednako točno prepoznaju lica bez obzira na rasu ili rod. To je značajna promjena jer prethodni izvještaj NIST-a još bilježi probleme koje bismo opisali kao algoritamska diskriminacija (NIST, 2019). Ako uvažimo rezultate novog izvještaja, možemo zaključiti da moderni algoritmi više ne pate od algoritamske pristranosti, pa je time teže argumentirati da postoji diskriminacija određenih rasa ili spolova od strane biometrijskih algoritama. Iz te studije možemo zaključiti da je važno izabrati onaj komercijalni algoritam koji pruža najbolje rezultate. Stoga su takva istraživanja značajna pouka i za EU kad se bude birao algoritam za prepoznavanje lica koji će djelovati u Eurodacu i drugim bazama podataka. Također, ovdje postoji izazov s kojim se susreće pravni istraživač. Naime, da bismo odgovorili na pitanje postoji li diskriminacija, trebamo donekle razumjeti tehničku pozadinu problema. Nadalje, kako tehnologija biometrije napreduje, tako se otva-

¹⁰ National institute for standards and technology (NIST) američko je državno tijelo koje provodi istraživanja u brojnim područjima, a postavlja i tehničke standarde. Tako je standard kvalitete NFIQ, što ga NIST definira, zadan kao relevantan standard glede kvalitete otisaka prstiju u EES bazi podataka u EU, vidi provedbenu odluku Komisije 2019/329 od 25. veljače 2019. o utvrđivanju specifikacija za kvalitetu, razlučivost te upotrebu otisaka prstiju i prikaza lica za biometrijsku provjeru i identifikaciju u sustavu ulaska/izlaska (EES), C/2019/1280 OJ L 57, 26.2.2019, str. 18–28.

raju i nove mogućnosti zatiranja ljudskih prava, ali i mogućnosti da se prethodni nedostaci isprave. Zato ovaj rad ne donosi konačne odgovore. Kakvim se onda načelima trebamo rukovoditi?

5. Pravna načela korištenja biometrije i algoritama

Postoje algoritmi koji znatno utječu na naše živote. Tu ubrajamo, primjerice, algoritme kojima banke određuju kreditnu sposobnost, zatim algoritme koji ocjenjuju životopise prilikom prijave za posao, algoritme koji formiraju poredak na ljestvici za upis na sveučilište ili one algoritme koji ocjenjuju kako se ponašamo u javnosti ili u prometu.¹¹ Cathy O’Neil, matematičarka i autorica knjige *Weapons of Math Destruction*, smatra da treba postojati i poseban set pravila za tako razorne algoritme (O’Neill, 2016). Biometrijski algoritmi, koji prosuđuju nalikujemo li bezazlenom putniku ili traženom teroristu, zasigurno se ubrajaju u takve algoritme.

Glede EU-a, možemo reći da već postoji određeni skup pravila korisnih za suočavanje s utjecajnim algoritmima. Postoji pravo da znamo koji su podaci prikupljeni te pravo da se zatraži ispravak netočnih podataka (GDPR, članci 15 i 16). Nadalje, postoji pravo da ne budemo subjekt automatski donesene odluke, iako je to pravo donekle ograničeno (GDPR, članak 22). Doduše, u ovom je radu riječ o biometrijskim algoritmima koji se koriste za nadzor granica i migracije, a glede takve javnopravne funkcije postoji zakonska obveza da se podvrgnemo takvim algoritmima, što mijenja, tj. ograničuje, doseg određenih prava po GDPR-u (GDPR, članak 23).

Napose je sporno pitanje trebamo li razumjeti kako je donesena određena odluka putem algoritama? To je koncept *AI explainability* (objašnjivosti umjetne inteligencije) (Hamon, Junklewitz, Sanchez, Malgieri i De Hert, 2022).¹² S jedne strane, odluke moraju biti obrazložene kako bi ljudi shvatili razloge zašto je tako odlučeno i, možda još važnije, kako bi se znali žaliti na određenu odluku. S druge strane, kako učiniti algoritme tako jednostavnima da ih laik može razumjeti? Po mome mišljenju, tako strog zahtjev značio bi faktičnu zabranu korištenja bilo kakvih složenih tehnologija. Zato smatram da bismo trebali razlikovati algoritme prema stupnju objašnjivosti: algoritme koji su objašnjivi laicima, algoritme koji su objašnjivi stručnjacima i one algoritme koji uopće nisu objašnjivi.¹³ Uostalom, ni pravo ni pravne odluke laicima često nisu razumljive, zato ponekad i trebaju profesionalnu pomoć odvjetnika da bi suštinski zaštitili svoja prava. Zato je zahtjev da algoritamsko odlučivanje bude objašnjivo složen pravni problem povezan s korištenjem brojnih modernih tehnologija, uključujući biometrijske tehnologije.

¹¹ Dakako, ne primjenjuju se svi ti algoritmi istodobno na iste osobe, ali su primjeri algoritama koji se koriste u Europi, Sjevernoj Americi, Aziji i diljem svijeta.

¹² U kontekstu ovog rada možemo govoriti o objašnjivosti biometrijskih algoritama.

¹³ Neki algoritmi nisu objašnjivi jer se temelje na „dubokom učenju“ i sličnim metodama kojima algoritam dolazi do zaključaka koji se kasnije uopće ne mogu rekonstruirati. Nazivaju se „black box“ algoritmima. Takvi su algoritmi najčešće i najkorisniji jer donose nova rješenja kojih se ljudi ne bi domislili.

6. Zaključak

Hoće li algoritmi za prepoznavanje lica koji će biti korišteni u Eurodacu činiti algoritamsku diskriminaciju tako što će, primjerice, lošije prepoznavati lica migranata iz Malija od lica migranata iz Sirije? Teško je reći. Isto tako, tek će vrijeme pokazati je li postojeći pravni okvir zaštite podataka te ljudskih prava privatnosti i zabrane diskriminacije dovoljan da pruži učinkovitu zaštitu migrantima (svima koji prelaze granice) u odnosu na biometrijske algoritme i druge aspekte biometrijskih tehnologija. Biometrija nam daje odgovor o identitetu neke osobe: tko je taj čovjek? No smatram da time zapravo želimo odgovoriti na dublje pitanje: je li taj čovjek po nas opasan? Ne zanima nas zaista kako određena osoba izgleda ili njezino ime, nego pomoću tih pitanja želimo odgovoriti je li ta osoba po nas opasna, ako je pustimo 'unutra'. Došljak u prevelikim cipelama Martina Guerrea živio je mirno godinama sve dok se vjerojatno nije sukobio s tobožnjim rođakom oko imovinskih pitanja, što je onda pokrenulo niz događaja koji će dovesti do proglašenja stranca uljezom i njegova pogubljenja. Sve dok pridošlica nije postao prijatelj, njegov stvarni identitet nije bio izložen temeljitoj provjeri. Stolarsko dlijeto ili biometrijski algoritam samo su alati u službi ljudi. Na ljudima je da uredi djelovanje tih alata i ciljeve koje žele njima postići. Unatoč napretku tehnologije, uvijek će postojati sumnja i mogućnost pogreške. Zato je nužno temeljiti djelovanje na ljudskim vrijednostima, kao što je ljudsko dostojanstvo.

Zaključno, cilj rada je bio utvrditi glavne pravne probleme koje se pojavljuju zbog korištenja biometrije u EU u kontekstu nadzora migracija. Osnovno istraživačko pitanje bilo je može li biometrija narušiti ljudska prava migranata, a člankom se naznačuje da može, poglavito pravo na privatnost i zabranu diskriminacije, ali da nije moguće unaprijed jednoznačno odgovoriti na posljedice korištenja biometrije. U radu je kratko prikazano što je biometrija, što je biometrijski podatak te je dan osnovni pravni okvir koji regulira te fenomene sačinjen od uredba EU-a kao što su GDPR i Eurodac te s druge strane Povelje o temeljnim pravima i Europske konvencije o ljudskim pravima. Posebno su istaknuta dva problema koje biometrija u kontekstu ljudskih prava može izazvati: prvo, fenomen algoritamske diskriminacije, za koji je zaključeno da vjerojatno neće dugoročno izazivati poteškoće jer će novije generacije biometrijskih algoritama podjednako točno prepoznavati lica bez obzira na spol ili etnicitet. Drugo, rad je ukazao na važan problem koji se tiče biometrije kao moderne tehnologije koja se oslanja na algoritme, a to je da način na koji algoritmi djeluju mora biti objašnjiv, jer pravno gledano odluke (i algoritama) moraju biti obrazložene. U radu se glede objašnjivosti (*explainability*) algoritama zaključuje da se objašnjivost mora tumačiti u stupnjevima i da se ne može očekivati posvemašnja objašnjivost algoritama, jer bi to zapravo onemogućilo primjenu modernih tehnologija, poglavito onih koje se koriste složenim algoritmima. Na kraju razmišljanja o pravnim učincima biometrijskih tehnologija na prava migranta, rad odgovara na uvodno pitanje što zapravo želimo otkriti biometrijom koja je samo još jedan alat u službi čovjeka.

Literatura

- Achiume, T. (2020a). Racial discrimination and emerging digital technologies: a human rights analysis. *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance*. A/HRC/44/57. <https://digitallibrary.un.org/record/3879751#record-files-collapse-header> (5.1.2023.)
- Achiume, T. (2020b). *UN Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance*. A/75/590. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/304/54/PDF/N2030454.pdf?OpenElement> (5.1.2023.)
- Hrvatski pravni centar (HPC) (2017). Country report: Croatia, *AIDA Asylum information database*. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/report-download_aida_hr_2017update.pdf (5.1.2023.)
- Hrvatski pravni centar (HPC) (2021). Country report: Croatia, *AIDA Asylum information database*. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2022/04/AIDA-HR_2021update.pdf (5.1.2023.)
- Chan, K. J. i Elliott. S. J. (2015). Mugshot Compliance for Face Image Quality, *Proceedings of the 2015 International Conference on Computational Science and Computational Intelligence*, 428–432. <https://doi.org/10.1109/CSCI.2015.20>
- Ciliberti, R., Armocida, G. i Licata, M. (2019). Rebury the “Atavistic Skull” Studied by Lombroso?. *The American Journal of Forensic Medicine and Pathology*, 40(2), 136–139, <https://doi.org/10.1097/PAF.0000000000000460>
- Dumbrava, C. (2021). Artificial intelligence at EU borders: Overview of applications and key issues. *European Parliamentary Research Service*, PE 690.706. <https://doi.org/10.2861/91831>
- European Asylum Support Office (EASO) (2018). *Practical Guide on age assesment*, Second edition. <https://doi.org/10.2847/292263>
- European Border and Coast Guard Agency (Frontex) (2022). *Technology Foresight on Biometrics for the Future of Travel*. *Research study*. https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Research/Technology_Foresight_on_Biometrics_for_the_Future_of_Travel_Research_Study.pdf (6.1.2023.)
- European Union Agency for Asylum (EUAA) (2022). *Afghanistan Targeting of Individuals*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2847/180374>
- Goldner Lang, I. (2018). Human Rights and Legitimacy in the Implementation of EU Asylum and Migration Law. U S. Vöneky i G. L. Neuman (Ur.), *Human Rights, Democracy, and Legitimacy in a World of Disorder* (str. 234–262). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108355704.011>
- Hacker, P. (2018). Teaching fairness to artificial intelligence: Existing and novel strategies against algorithmic discrimination under EU law. *Common Market Law Review*, 4(55), 1143–1185. <https://doi.org/10.54648/cola2018095>
- Fair, F. L. (2017). Surveilling Social Difference: Black Women’s “Alley Work” in Industrializing Minneapolis. *Surveillance & Society*, 15(5), 655–675. <https://doi.org/10.24908/ss.v15i5.6283>
- Hamon R., Junklewitz H., Sanchez I., Malgieri G. i De Hert P. (2022). Bridging the Gap Between AI and Explainability in the GDPR: Towards Trustworthiness-by-Design in Auto-

- mated Decision-Making. *IEEE Computational Intelligence Magazine*, 17(1), 72–85. <https://doi.org/10.1109/MCI.2021.3129960>
- Langkjær-Bain, R. (2019). The troubling legacy of Francis Galton. *Significance* 16(3), 16–21. *The Royal Statistical Society*. <https://doi.org/10.1111/j.1740-9713.2019.01275.x>
- NIST 2019 - Grother P., Ngan M. i Hanaoka K. (2019). Face Recognition Vendor Test (FRVT): Part 3: Demographic Effects. NISTIR 8280. <https://doi.org/10.6028/NIST.IR.8280>
- NIST 2021 - Grother P., Hom A., Ngan M. i Hanaoka K. (2021). Face Recognition Vendor Test (FRVT) Part 7: Identification for Paperless Travel and Immigration. NISTIR 8381. <https://doi.org/10.6028/NIST.IR.8381>
- O'Neill, C. (2016). *Weapons of math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. The Crown Publishing Group.
- Vavoula, N. (2020). Transforming Eurodac from 2016 to the New Pact: From the Dublin System's Sidekick to a Database in Support of EU Policies on Asylum, Resettlement, and Irregular Migration. European Council on Refugees and Exiles. *ECRE Working Paper 13, 2020*. <https://ecre.org/wp-content/uploads/2021/01/ECRE-Working-Paper-Transforming-Eurodac-from-2016-to-the-New-Pact-January-2021.pdf> (7.1.2023.)
- Vavoula, N. (2021). Artificial Intelligence (AI) at Schengen Borders: Automated Processing, Algorithmic Profiling and Facial Recognition in the Era of Techno-Solutionism. *European Journal of Migration and Law*, 23(4), 457–484. <https://doi.org/10.1163/15718166-12340114>
- Zemon Davis, N. (2001). *Povratak Martina Guerrea*. Zagreb: Konzor.

Propisi i presude

- EKLJP, (Europska) *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, pročišćeni tekst, MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17.
- Eurodac - uredba (EU) br. 603/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o uspostavi sustava „Eurodac” za usporedbu otisaka prstiju za učinkovitu primjenu Uredbe (EU) br. 604/2013 o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva i o zahtjevima za usporedbu s podacima iz Eurodaca od strane tijela kaznenog progona država članica i Europola u svrhu kaznenog progona te o izmjeni Uredbe (EU) br. 1077/2011 o osnivanju Europske agencije za operativno upravljanje opsežnim informacijskim sustavima u području slobode, sigurnosti i pravde (preinaka), OJ L 180, 29.6.2013, 1–30.
- Eurodac prijedlog, 2020 - Izmijenjeni prijedlog UREDBE EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA o uspostavi sustava „Eurodac” za usporedbu otisaka prstiju za učinkovitu primjenu Uredbe (EU) XXX/XXX [Uredba o upravljanju azilom i migracijama] i Uredbe (EU) XXX/XXX [Uredba o preseljenju] radi identificiranja državljanina treće zemlje ili osobe bez državljanstva s nezakonitim boravkom, o zahtjevima tijela kaznenog progona država članica i Europola za usporedbu s podacima iz Eurodaca u svrhu kaznenog progona te o izmjeni uredaba (EU) 2018/1240 i (EU) 2019/818 COM/2020/614 final.
- GDPR - Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), OJ L 119, 4.5.2016, 1–88.

Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, *Narodne novine* 70/15, 127/17, 33/23.

Povelja Europske unije o temeljnim pravima, OJ C 202, 7.6.2016, 389–405.

Uredbe (EU) 2019/817 i 2019/818 - Uredba (EU) 2019/817 Europskog parlamenta i Vijeća od 20. svibnja 2019. o uspostavi okvira za interoperabilnost informacijskih sustava EU-a u području granica i viza i izmjeni uredaba (EZ) br. 767/2008, (EU) 2016/399, (EU) 2017/2226, (EU) 2018/1240, (EU) 2018/1726 i (EU) 2018/1861 Europskog parlamenta i Vijeća te odluka Vijeća 2004/512/EZ i 2008/633/PUP PE/30/2019/REV/1 OJ L 135, 22.5.2019, p. 27–84; Uredba (EU) 2019/818 Europskog parlamenta i vijeća od 20. svibnja 2019. o uspostavi okvira za interoperabilnost informacijskih sustava EU-a u području policijske i pravosudne suradnje, azila i migracija i izmjeni uredaba (EU) 2018/1726, (EU) 2018/1862 i (EU) 2019/816 PE/31/2019/REV/1 OJ L 135, 22.5.2019, 85–135.

Uredba (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka), OJ L 180, 29.6.2013, 31–59.

S and Marper v United Kingdom (2008) ECHR 1581.

Gaughran v United Kingdom (2020) ECHR 45245/15.

Eurodac, Biometrics, and Algorithms: The Impact of Technology on the Human Rights of Migrants

Matija Kontak

Summary

The article explores the issues raised by biometrics used for border control and migration, particularly in view of the Eurodac database. The concepts of verification and identification, the concept of biometrics and of biometric data are analysed. A summary of the legal framework applicable to biometrics is provided. The role of biometrics in relation to Eurodac is analysed. The reforms regarding biometrics, Eurodac, and other associated databases are shown through the concept of interoperability. An examination of the history of biometrics shows its discriminatory origins. The phenomenon of algorithmic discrimination is examined, wherein algorithms treat individuals unequally based on their skin colour or gender. A different perspective of algorithmic discrimination is introduced, suggesting that the latest algorithms do not exhibit such discrimination. Finally, possible recommendations and conclusions are considered.

Keywords: biometrics, algorithms, discrimination, Eurodac, asylum

Pravaši i migracijska kriza 2015. godine

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-9>

Velimir Veselinović

Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

vveselinovic@unizg.hr

<https://orcid.org/0000-0001-9576-3526>

Sažetak

Predmet rada je političko djelovanje pravaških stranaka tijekom migracijske krize 2015. u hrvatskome političkom životu. Riječ je o političkim strankama radikalno desne orijentacije. Pravaši su tijekom povijesti prisvajali monopol na jedino ispravno tumačenje hrvatskih nacionalnih interesa. U tom smislu pravaške stranke su kritizirale vladajuće elite argumentirajući kako nisu u stanju riješiti probleme koji nastaju istodobno s globalizacijom, a u maniri populizma sebe su proglašavali jedinim i istinskim predstavnicima i spasiteljima naroda. Neprijatelje vide, ne samo u vladajućim elitama koje su „izdale“ narod, nego i nacionalnim manjinama te imigrantima, koji su u uglavnom islamske vjeroispovijedi, koji kao „opasni Drugi“ narušavaju homogenost nacionalne države i njezin identitet, a islamski imigranti sigurnosnu arhitekturu i kršćanski identitet kako Hrvatske tako i Europe, što je odlika desnih populista. Pravaški je diskurs bio otvoreno antimigrantski. Međutim, takva radikalno desna ideologija i protumigrantski stavovi nisu pravašima donijeli izborni uspjeh.

Ključne riječi: pravaštvo, radikalna desnica, nativizam, autoritarnost, populizam

1. Uvod

Godina 2015. iznimno je važna u suvremenoj hrvatskoj, ali i europskoj i svjetskoj političkoj povijesti. Bila je to za Hrvatsku prijelomna godina s brojnim zbivanjima od kojih su svakako najvažnija izborna smjena vlasti na unutarnjem planu i migracijska kriza na vanjskome planu. Predmet ovog rada je djelovanje pravaša i pravaških političkih stranaka tijekom migracijske krize 2015. u hrvatskome političkom životu i stranačkome sustavu. Kad se govori o suvremenom pravaštvu pod kojim podrazumijevamo razdoblje od 1989./1990. tijekom demokratske tranzicije uvriježeno je mišljenje da je riječ je o političkim strankama radikalno desne orijentacije koje se u svojim programima pozivaju na izvorno pravaštvo Ante Starčevića, moderno pravaštvo Josipa Franka te na ideologiju ustaškoga pokreta Ante Pavelića, gdje važno mjesto u kulturi sjećanja zauzima 10. travnja 1941. kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska. Liberalizacija političkoga života dovela je 1990. do obnavljanje Hrvatske stranke prava (HSP) koja je dva desetljeća (1990. – 2011.) bila stožerna pravaška i radikalno desna stranka u hrvatskoj politici s parlamentarnim

statusom. Pod vodstvom prvoga predsjednika HSP-a Dobroslava Parage u stranačkoj ideologiji i identifikaciji dominirat će hrvatski nacionalizam, antikomunizam, protujugoslavenstvo, ustašonostalgija, zaoštren stav prema Srbima i Srbiji te neprijateljstvo prema hrvatskome predsjedniku Franji Tuđmanu i njegovoj vladajućoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ) kao nositeljima nove političke elite. Međutim, od samoga početka djelovanja obnovljeni HSP imao je problema sa stranačkim raskolima, što je jedna od glavnih karakteristika pravaške politike još od 19. stoljeća. Do pravaških raskola dolazilo je zbog osobnih netrpeljivosti, uvjerenja da se stranka vodi autoritarno i nedemokratski te odnosa prema politici Tuđmana i HDZ-a. Najveći i najpoznatiji raskol u suvremenoj pravaškoj povijesti dogodio se 1993. kad dolazi do pučističke smjene u HSP-u koji su preuzeli Boris Kandare i Anto Đapić nakon čega su stranku približili politici Tuđmana i HDZ-a, postavši njegovim desnim satelitom u stranačko-političkome sustavu. Nakon raskola, Paraga je 1995. osnovao novu pravašku stranku nazvanu Hrvatska stranka prava 1861. (HSP-1861.) nastavljajući s provođenjem prijašnje politike na marginama političkoga života. Godine 1992. Ivan Gabelica obnovio je Hrvatsku čistu stranku prava (HČSP) u čijoj je ideologiji i identifikaciji ustašonostalgija bila najizraženija koja se 1994. udružila s HSP-om sve do 1996. kad, zbog uvjerenja da Đapić autoritarno vodi HSP, Gabelica ponovno obnavlja HČSP. Godine 2009. dolazi do još jednoga raskola u HSP-u. Povod je bio isti, Đapićevo autoritarno vođenje stranke koje rezultira osnivanjem još jedne pravaške stranke – Hrvatske stranke prava dr. Ante Starčević (HSP-AS) pod vodstvom Ruže Tomašić, a kasnije Ivana Tepeša. Nakon parlamentarnih izbora 2011. HSP-AS postat će nova stožerna pravaška i radikalno desna stranka hrvatske politike djelujući kao desni satelit HDZ-a sve do 2016., nakon čega će i tu pravašku stranku pogoditi raskoli kao i ulazak u stečaj, ali i izlazak iz njega, nakon čega će djelovati na marginama hrvatske politike. U hrvatskome političkome životu djeluje i Autohtona hrvatska stranka prava (AHSP) čiji korijeni sežu u 2003., a njezin je predsjednik Dražen Keleminec, bivši član HSP-a te HSP-1861. Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio ukratko prikazuje desne stranke i ideologiju desnoga radikalizma u politološkoj teoriji Casa Muddea, dok drugi donosi povijesnu rekonstrukciju i diskurs pravaških političara i stranaka tijekom migracijske krize 2015. u Hrvatskoj na temelju analize sadržaja objavljenog najviše na službenim internetskim stranicama pravaških stranaka.

2. Ideologija stranaka radikalne desnice

Stranke radikalne desnice u Europi posljednjih nekoliko desetljeća postižu zapažene izborne rezultate. To je jedna od najistraživanijih politoloških tema. U svojem sada već prestižnom konceptu stranačkih obitelji koji temelji na trima kriterijima – genezi iz društvenih sukoba, pripadnosti stranaka nadnacionalnim federacijama i *policy* orijentaciji stranaka, Klaus von Beyme navodi i desne (populističke) političke stranke (Beyme, 2002, 59–63). Unatoč tomu, iako označava jednu stranačku obitelj, „radikalna desnica je izrazito heterogena stranačka obitelj s vrlo različitim nacionalnim osobitostima, stranačkim uspjesima i razlozima postojanja“

(Obućina, 2012, 93). Dodatni problem, ne samo u znanstvenoj literaturi nego i u javnosti, predstavlja terminologija i definiranje. Tako primjerice u recentnoj politološkoj literaturi o desnici Cas Mudde navodi da postoje čak 23 termina, a takvo olako korištenje različitih termina kao istoznačnica unosi zbrku i stvara koncepcijsku nedosljednost. Neki su od njih, između ostalih, radikalna desnica, ekstremna desnica, krajnja desnica, radikalni desni populizam, ultradesnica, desni populizam, nacionalni populizam itd. (Mudde, 2007, 11–12). Među terminima u znanstvenoj literaturi, ali i medijskom prostoru, najviše dominiraju ekstremna desnica i radikalna desnica. Unatoč zajedničkim elementima koji se nalaze u terminologiji ekstremne i radikalne desnice, postoji distinkcija između tih dvaju pojmova. Prema većini autora koji se pozivaju na njemačke zakone, potonji prihvaćaju ljudska prava i parlamentarnu demokraciju te dolazak i sudjelovanje na vlasti isključivo putem demokratskih izbora, točnije, u tom se slučaju prihvaćaju temeljne vrijednosti demokratskog poretka (Veselinović 2016). Kako navodi Mudde (2010, 1168–1169), ekstremizam je antidemokratski nastrojen jer odbija ideju narodne suverenosti. U tom smislu radikalizam je oporba liberalnoj demokraciji, on prihvaća proceduralnu demokraciju, dok je ekstremizam ne prihvaća. Radikalizam „samo“ izaziva liberalizam, pozitivne vrijednosti pluralizma i ustavna ograničenja nametnuta narodnoj suverenosti. Tomu treba pridodati da prema Muddeu termin krajnja desnica predstavlja svojevrstan krovni pojam unutar kojeg su poddijeljeni desnice: radikalna i ekstremna (Mudde, 2019, 7).

Postoji velika distinkcija između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih desnih stranaka. U njoj je sadržan još jedan razlog zašto je riječ o prilično heterogenoj stranačkoj obitelji. Zapadnoeuropska desnica nakon 1989. napušta antikomunizam kao varijablu djelovanja, brani europsku kulturu od imigranata i amerikanizacije i razapeta je između euronacionalizma, kritike globalizacije i regionalnoga šovinizma. S druge strane, u postkomunističkim zemljama antikomunizam ima daleko važniju ulogu u djelovanju krajnje desnih stranaka (Kuljić, 2002, 126). Otpor imigraciji predstavlja glavnu odrednicu političkih programa zapadnoeuropskih radikalnih stranaka, dok istočnoeuropska radikalna desnica imigraciju i ne spominje. U tom smislu „projiciranje krivnje „Drugih“ ovdje se odnosi na autohtone manjine, upražnjavajući na taj način svojstvenu ksenofobičnost“ (Obućina, 2009, 199). Pitanje imigracije fundamentalni je razlog zašto se za sve europske radikalno desne stranke ne može upotrijebiti samo naziv antiimigrantske stranke (Obućina, 2009, 199). Međutim, novi događaji poput migracijskih kriza tijekom 2015./2016. takvu bi tezu mogli promijeniti. Štoviše, sve su stranke radikalne desnice tada gradile svoje politike i izborne kampanje između ostaloga i na antiimigracijskim temama polučivši vrlo zapažene izborne rezultate (Bakić, 2019). Također, iako su sve radikalno desne stranke utemeljene na nacionalizmu, „važni su tipovi nacionalizama koji usmjeravaju pojedine stranke. Iako sam nacionalistički pokret osjetno ovisi o povijesnim i socijalnim kontekstima razvoja zemlje, primjećuje se opstanak tradicionalnoga etničkog nacionalizma u postkomunističkoj Europi dok se istovremeno u Zapadnoj Europi sve više razvija protekcionistički nacionalizam“ (Obućina, 2009, 199). Nadalje, integracija država u EU i NATO nije još jedinstven proces među strankama

radikalne desnice (Obućina, 2009, 200). Osim toga, postkomunistička radikalna desnica slabije je organizirana nego zapadnoeuropska i više je usredotočena na prošlost, što znači da je više antidemokratska i više militantna. U većini postkomunističkih zemalja u kojima demokracija još nije „glavna igra u gradu“ (Juan Linz) to otvara mogućnost uspjeha radikalne desnice (Minkenberg, 2011, 53). Naposljetku, za razumijevanje distinkcije između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih desnih stranaka potrebno je uvesti i kriterij teritorijalnoga revizionizma. Autori poput Jill Irvine i Michaela Minkenberga smatraju da se na istoku, za razliku od zapadne Europe, radikalna desnica bavi problematikom „izgubljenog teritorija“ (Irvine, 1995, 48; Minkenberg, 2013, 15). Različite poglede stranke radikalne desnice imaju i u međunarodnim političkim odnosima kad je u pitanju odnos prema svjetskim velikim silama – SAD-u i Rusiji, tako imamo one koje su proamerički i proruski orijentirane. U konačnici razlike postoje i prema seksualnim manjinama. Tako se primjerice francusko Nacionalno okupljanje ili nizozemska Slobodarska stranka predstavljaju progresivnima, odnosno da štite prava seksualnih manjina, rodnu ravnopravnost, pravo na pobačaj i eutanaziju (Zgurić, 2014, 106; Grbeša i Šalaj, 2018, 127).

U suvremenoj politološkoj literaturi o ideologiji stranaka radikalne desnice kao najrelevantniji teorijski okvir uzima se onaj Casa Muddea koji identificira ideološka obilježja minimalne i maksimalne definicije radikalne desnice. Pod minimalnim obilježjima navodi nacionalizam i nativizam. Riječ je o obilježjima koja imaju sve stranke desne obitelji. U minimalnoj definiciji nacija je središnji okvir desnih stranaka i iz nje proizlazi prvo obilježje ideologije radikalne desnice – nacionalizam. Drugo je obilježje nativizam, koji se najčešće rabi kao sinonim za antiimigrantske pokrete okrenute protiv stranaca (Mudde, 2007, 16–17). Maksimalnu definiciju desnih radikalnih stranaka, čine temeljna ideološka obilježja: 1. nativizam, 2. autoritarnost i 3. populizam. Spomenuta su obilježja usko povezana s trima (za radikalno desne stranke) glavnim političkim pitanjima: imigracijama, kriminalom i korupcijom. U tom smislu radikalno desne stranke ne možemo smatrati jednoproblemskim strankama (Mudde, 2012, 9). Politička je praksa u novije vrijeme pokazala i to da stranke radikalne desnice nisu imune na korupciju, o čemu svjedoči slučaj iz 2019. kad su njemački mediji objavili videosnimku koja otkriva da predsjednik Slobodarske stranke Austrije Heinz-Christian Strache sa stranačkim suradnikom uoči austrijskih parlamentarnih izbora 2017. ruskoj poduzetnici nudi prednost pri dodjeli javnih natječaja u zamjenu za donacije za izbornu kampanju svoje stranke (Veselinović, 2021, 28).

Za razumijevanje ideologije desnog radikalizma ključan je pojam nativizma koji Mudde definira kao „ideologiju koja drži kako države trebaju biti naseljene isključivo članovima ‘nativne’ (domicilne, urođene) skupine (nacije) i da ‘ne-nativni’ (nedomicilni, neurođeni) elementi (osobe i ideje) predstavljaju temeljnu prijetnju homogenoj nacionalnoj državi“ (Mudde, 2007, 19). Navedena definicija nativizma čini središnji dio ideologije desnog radikalizma. Nativizam kao ideologija uključuje elemente nacionalizma i ksenofobije. Njima se pridodaje i šovinizam države blagostanja – u ovom smislu protekcionizam prema članovima vlastitog naroda, a isključivanje stranaca koji se koriste uslugama države blagostanja. Pritom Mudde

smatra kako je nativist prikladniji pojam od primjerice nacionalista, antiimigranta ili rasista. Korištenje pojma nativizma svojevrsna je specifičnost Muddeove teorije o ideologiji radikalne desnice jer spomenuti pojam nije široko korišten u politološkoj literaturi. Pojam se koristi u američkoj političkoj povijesti te je i danas aktualan u njezinim društveno-humanističkim znanostima kad su u pitanju imigracija i odnos prema manjinama u SAD-u (Galindova i Vigil, 2006). U dodatku općenitim nativističkim argumentima protiv imigranata, Mudde ističe dva naizgled objektivna argumenta koji se koriste protiv prihvaćanja tražitelja azila i izbjeglica: „1. oni nisu stvarni politički izbjeglice, nego lažni ekonomski imigranti; 2. za njih nema mjesta“ (Mudde, 2007, 125). U antimigrantnom diskursu stranaka radikalne desnice kao razlozi navode se još i povećana stopa kriminaliteta kod pripadnika imigrantskih skupina, poput primjerice silovanja te straha od terorizma, kao i nezaposlenost – bilo da imigranti povećavaju stopu nezaposlenosti ili snižavaju cijenu rada (Rydgren, 2008, 739).

Autoritarnost je drugo obilježje ideologije radikalne desnice u Muddeovoj teoriji. Ona podrazumijeva „vjeru u čvrsto organizirano društvo, dok se njegovo nepoštovanje treba oštro kazniti. Autoritarnost dakle uključuje čvrst ‘zakon i red’ te ‘tradicionalni kazneni moralizam’. Osim toga, autoritarnost sama po sebi nema antidemokratske tendencije, ali ih ne isključuje“ (Mudde, 2007, 23). Programatski, ona uključuje primjerice, jačanje vojske i policijskih snaga, stroži pravosudni sustav, građenje zatvora koji bi zadovoljavali samo osnovne potrebe i nametnuli striktniji režim (Mudde, 2007, 146–150).

Populizam je treće, posljednje obilježje u ideologiji stranaka radikalne desnice u Muddeovoj teoriji. Populizam dijeli društvo na dvije antagonističke i homogene skupine – „obični narod“ i „korumpiranu elitu“ – te smatra kako politika treba biti izraz opće volje naroda (Mudde, 2007, 22–23). U tom smislu za stranke radikalne desnice elitu ne čine „samo etabrirane političke stranke, nego i kulturna, gospodarska i medijska elita, tvrdeći da oni obmanjuju narod lažnom izbornom konkurencijom i stavljajući svoj (ili imigrantski) interes iznad opće volje naroda“ (Mudde i Kaltwasser, 2013, 497). Iako promatra populizam kao tanku političku ideologiju, Mudde ističe da ne treba očekivati da ga obilježava jednak stupanj intelektualne konzistentnosti i rafiniranosti kao npr. konzervativizam ili liberalizam (Mudde, 2004). Ukoliko je riječ o desnom spektru, populistička se desnica bazira na kritici migracijskih tokova i multikulturalnih društava, na kritici globalizacije te naglašenoj ksenofobiji i obrani nacionalnog i kulturnog identiteta (Beyme, 2007, 28; Milardović, 2004, 204). Iz današnje je perspektive vidljivo da je u posljednja tri desetljeća u Europi upravo ta podvrsta postala izrazito zastupljenom u političkom životu i nacionalnim stranačkim sustavima. Njihova primarna spona upravo je rekurs prema idealističkom poimanju naroda. U tom smislu treba istaknuti da su desni populisti na početku, kako navodi Beyme, „umnogome tumačeni kao jednoprobemska stranka te averzijom prema nastajućem višekulturalnom društvu. Kasnije je za to kretanje učinjen odgovornim kartel velikih organizacija u korporativizmu“ (Beyme, 2002, 71). Utjecaj globalizacije koja je viđena kao proces amerikanizacije na nacionalnu državu posebno izaziva otpor desnih populista koji smatraju da to vodi uništavanju nacionalnog

identiteta (Mudde, 2007, 196). Populizam, za razliku od nacionalizma, ipak ne mora biti obilježje stranaka radikalne desnice, iako se ta dva pojma često poistovjećuju. Jedan od razloga je antielitizam koji nije izraženo obilježje nacionalizma. Muddeovim riječima, „nacionalisti nisu uvijek antielitisti pa prema tome ne moraju nužno biti populistii” (Mudde, 2007, 24). Vjerojatno je tome i razlog postojanja minimalne i maksimalne definicije desnog radikalizma u Muddeovoj teoriji. Drugim riječima, sve su stranke radikalne desnice nacionalističke, ali ne moraju biti i populističke. Preklapanje populizma i nacionalizma u ideologiji stranaka radikalne desnice moguće je „samo u situacijama u kojima je prisutan difuzni antielitizam, uz istodobno dominantno ili isključivo artikuliranje naroda preko pojma nacije“ (Grbeša i Šalaj, 2018, 68). U tom slučaju, kad je riječ o sintezi populizma i etničkog nacionalizma, govorimo o desnom populizmu, odnosno nacionalpopulizmu. Populističke stranke dijele osobinu ograđivanja od etničkih i kulturnih manjina na horizontalnoj razini, dok se na vertikalnoj razini sukobljavaju s već spomenutim elitističkim strukturama. Prema Muddeu, desni populistii razlikuju četiri vrste neprijatelja: 1. neprijatelji izvan države i izvan nacije – među njih se ubrajaju, primjerice, članovi međunarodnih organizacija, stranih vlada, strani kapital; 2. neprijatelji izvan nacije, a unutar države – na meti su imigranti, naročito oni s drukčijom kulturološkom pozadinom, kao i nacionalne manjine; 3. neprijatelji izvan države, a unutar nacije – obuhvaćeni su umjetnici, političari i intelektualci koji su emigrirali u strane zemlje, kao i pripadnici iste nacije koji žive u drugoj državi, ali ne teže ujedinjenju s matičnom državom; 4. neprijatelji unutar nacije i unutar države – odnosi se na neodređen pojam elite koja predstavlja amalgam kulturnih, političkih i ekonomskih aktera, nacionalne izdajnike koji su u službi stranih interesa i izopačenih pojedinaca poput homoseksualaca i narkomana (Mudde, 2007, 64–77). Tomu treba pridodati da su posebni neprijatelji strankama radikalne desnice Židovi, kao oličenje modernosti, te Romi i muslimani, koji se smatraju barbarima (Mudde, 2007, 78).

3. Migracijska kriza 2015. godine

Godine 2015. Europu je pogodila migracijska kriza na koju nije bila spremna. Proces migracije bio je potaknut Arapskim proljećem, ratovima i sukobima na području Srednjeg i Bliskog istoka ostavljajući otvorena brojna pitanja o stvarnim razlozima, a time i posljedicama, zbog čega toliki broj osoba, druge civilizacije i kulture, kreće prema zemljama članicama EU-a, osobito Njemačke i Švedske, a ne prema zemljama sličnih kulturalnih/civilizacijskih značajki (Akrap i Kalinić, 2015). U takvim situacijama, kad su vidljive kulturne i civilizacijske razlike, dolazi do jačanja radikalno i ekstremno desnih političkih stranaka, pokreta i pojedinaca, porasta ksenofobije i rasizma (Esterajher, 2015, 20). Migracijska kriza zadesila je i Hrvatsku zbog njezinoga geografskoga položaja. Međutim, ni ona nije bila spremna za takav proces, ali je država imala humanitarni pristup problemu migracije (Tatalović i Malnar, 2016). U konačnici, treba istaknuti da je migracijska kriza 2015. općenito pokazala sve nedostatke politike zajedničkoga sustava azila EU-a ukazavši na nužnost reforme postojećeg sustava (Bježančević, 2019).

Za razliku od hrvatske države, migracijska je kriza pokazala izrazitu sklonost HSP-a za protumigrantske stavove, što je jedna od odlika u ideologiji populističkih stranaka radikalne desnice. Tom je prilikom predsjednik HSP-a Daniel Srb tražio od vladajućih podizanje zida na granici sa Srbijom kako bi se spriječio ulazak imigranata u državu (*Slobodna Dalmacija*, 20. 10. 2015.). HSP je tako i u imigrantima koji su uglavnom islamske vjeroispovijedi vidio „opasne Druge“ koji narušavaju homogenost nacionalne države i njezin identitet, te kršćanski identitet kako Hrvatske tako i Europe. U svojim su priopćenjima otvoreno izražavali strah od islamizacije Hrvatske koja bi zbog muslimanskog nataliteta mogla postati „Islamska Republika Croatistan. Već smo pisali koliko je potrebno islamskih imigranata za islamizaciju Hrvatske u relativno kratkom roku, samo 30 000 obitelji na 50 godina prema natalitetu od 8,1 djeteta po obitelji i Hrvati će u Hrvatskoj biti manjina“ (HSP, 2015a). Zapravo, HSP je i općenito izražavao strah od islamizacije Europe, te isticao da „pronatalitetnu politiku stavlja na prvo mjesto i najvažnije pitanje od nacionalnog interesa“ pozivajući „sve kršćanske zemlje Europe da učine isto. Pravom demografskom politikom moguće je zaustaviti umiranje kršćanske populacije, ali reagirati treba odmah danas... Sutra će biti prekasno...“ (HSP, 2015b). Može se s razlogom smatrati da je HSP kao i druge stranke radikalne desnice sklon teorijskom okviru zavjere Eurabija koja smatra da postoji urota arapskog svijeta i zapadnoeuropske političke elite o planskom naseljavanju muslimana u kršćansku Europu koja bi tako postala islamskom kolonijom (Zgurić, 2014, 106). HSP se zbog islamizacije otvoreno prikazivao braniteljem kršćanstva pozivajući vladajuću političku elitu da podigne visok stupanj pripravnosti hrvatske policije, vojske i obavještajnih službi zbog imigranata. „Hrvatska je oduvijek bila predziđe kršćanstva i Hrvatska se opet nalazi na braniku kršćanske Europe, htjeli mi to ili ne, i u tome ćemo ostati apsolutno sami kao i mnogo puta u našoj prebogatoj povijesti“ (HSP, 2015c). Nadalje, otvoreno se govorilo i o sukobu civilizacija. „...sve te ‘izbjeglice’ čak i kad bi sve od reda bile primljene u Europu imaju i jezičnu i kulturološku barijeru integriranja u zemlje Europe! Njihova prilagodba trajala bi vječno, a kulturološke promjene kod njih se ne bi nikad niti dogodile!“ (HSP, 2015d). Kritiziralo se i to što imigranti ne odlaze u bogate islamske države. „Niti jedan od tih ‘izbjeglica’ nije se odlučio izbeći u neku PREBOGATU islamsku državu, a ima ih PREGRŠT! Nitko ne odlazi u Južnu Arabiju, Qatar, Oman, Bahrein, Kuwait! Mogu li ih oni primiti? NARAVNO! Imaju li jezičnu i kulturološku barijeru izbjeglice? NEMAJU! Dakle, što onda goni te ljude na iseljenje u Europu?“ (HSP, 2015d). Držali su da nije riječ o izbjeglicama, nego ekonomskim imigrantima kojima država treba naplatiti korištenje svojih usluga: „Kao većinski kršćanskoj zemlji obveza nam je barem u prolasku izbjeglicama pružiti najviše što možemo. Nahraniti ih, zaliječiti rane, obući ih, utopeliti i osigurati im siguran put do destinacije koje žele. Imigrantima to nismo dužni osigurati. (...) Oni ne napuštaju svoje domove zbog toga što ih je natjerao rat, niti zbog toga što im je netko srušio kuću. Oni napuštaju samovoljno svoje domove jer žele neki bolji život u nekoj bogatijoj zemlji zapada. (...) Ako se netko izjašnjava kao imigrant i traži neki bolji život u nekoj bogatijoj zemlji na zapadu Europe, onda on mora imati valjane dokumente, dužan je na svom putu platiti prijevoz i sam si

osigurati sredstva za prehranu, konačište ili zdravstvenu zaštitu ako mu je potrebna, ali u slučaju ove imigrantske krize kojoj se ne vidi kraja to nije tako. Što je razlog takve politike zapadnih zemalja. Odgovor je jednostavan, plansko naseljavanje područja Europe“ (HSP, 2015e). Izražavala se zabrinutost za otvaranja prihvatilišta za imigrante u Slavonskome Brodu argumentirajući da je riječ o ishitrenom planu koji može dovesti u pitanje sigurnost njegovih građana (HSP, 2015f). Bili su protiv primanja imigranata u Hrvatsku prema napatku Europske komisije držeći da je riječ o ljudima koji su mahom mladi, radno i ratno sposobni ističući: „Zbog čega se nisu ostali boriti za svoju zemlju? S kojim ciljem dolaze u Hrvatsku i druge zemlje članice EU? Koliki je broj među njima radikalnih islamista koji su spremni u bilo kojem trenu počiniti teroristički napad, na to nam nitko ne daje odgovor“ (HSP, 2015g). U konačnici, u HSP-u su uspoređivali migracijsku krizu s Domovinskim ratom naglašavajući da Hrvati „iz svoje domovine nismo bježali, ostali smo se boriti za svoj dom pozivajući mahom mlade, radno i ratno sposobne imigrante da se vratite u svoju domovinu i obranite ju od svog neprijatelja, mi vam ovdje nemamo što pružiti“ (HSP, 2015h). Protumigrantski stavovi HSP-a bili su vidljivi i ranije. Tijekom 2013. kad su u Hrvatskoj održani prvi izbori za Europski parlament za vrijeme izborne kampanje HSP dobila je potporu francuskoga Nacionalnoga okupljanja čiji je potpredsjednik i europarlamentarac Bruno Gollnisch bio gost na izbornom skupu na kojem je Europski parlament nazvao „babilonskom kulom“, dok je Srb poručio da „svi koji ne žele mijenjati djecu i unuke za afričke i azijske imigrante, moraju podržati“ HSP uz standardno populističko isticanje da jedino pravaši mogu zastupati hrvatske nacionalne interese, te izjednačavanje HDZ-a i SDP-a, samo ovoga puta na razini EU-a: „Zastupnici HDZ-a i SDP-a bit će u koaliciji, jer su to i pučani i socijalisti u Europskom parlamentu. Tako će zastupati Europsku uniju u Hrvatskoj, umjesto Hrvatsku u Europskoj uniji“ (*Večernji list*, 3. 4. 2013.).

Gotovo identično stajalište tijekom migracijske krize 2015. imala je HČSP. Tako je primjerice u rujnu predsjednik stranačke mladeži Frano Čirko u ime Glavnog stana HČSP-a objavio priopćenje tražeći od Vlade da zatvori granicu sa Srbijom i zabrani ulazak imigranata u Hrvatske navodeći po njima četiri razloga za donošenje takve odluke. Prvi je bio organizacijski ocjenjujući da „Hrvatska nema uvjete ni za privremeni, a pogotovo ne za trajni ostanak velikog broja imigranata u Hrvatskoj. Stoga Hrvatskoj prijeti da se pretvori u jedan veliki ulični sabirni logor koji bi, ako se nastavi današnja stopa od ulaska oko 6000 imigranata na dan, za samo 15-ak dana mogao brojati preko 100.000 imigranata“. Drugi je govorio o strahu od izazivanja nereda držeći da „među imigrantima koje je Hrvatska već primila nalazi se oko 80% vojno sposobnih muškaraca, što nam kazuje da se većinom ne radi o izbjeglicama, već o imigrantima koji se pokušavaju domoći ultraliberalnih socijalnih naknada u Njemačkoj i Švedskoj. Takvu skupinu ljudi s razlogom možemo nazvati „visoko rizičnom“ jer se u ostatku Europe već pokazalo da su takve skupine vrlo sklone izazivanju nereda, često i krvavih sukoba, a pogotovo ukoliko se ne udovolji njihovim najčešće nereálnim zahtjevima“. Treći se odnosio na sumnju u identitet osoba jer veliki broj „tzv. izbjeglica koji se predstavljaju kao Sirijci zapravo nisu Sirijci, već dolaze iz drugih zemalja, te posjeduju krivotvorene dokumente.

Prema službenim informacijama iz Austrije, takvih je gotovo 50%. Također, prema informacijama iz Tovarnika utvrđeno je da među onima koji su ušli u Hrvatsku najmanje ima Sirijaca, a da većina dolazi iz Sudana, Afganistana, Albanije, Kosova, Mauritanije, Iraka, Irana... Pri ovakvom velikom priljevu ljudi nemoguće je utvrđivati stvarni identitet svakog imigranta pojedinačno“. Posljednji, četvrti razlog bio je strah od terorizma: „Sve države koje su primile veći broj imigranata, identificirale su među njima nemali broj terorista povezanih s Islamskom državom. Možemo samo nagađati koliko je onih koji nisu identificirani. Takvi ljudi su s razlogom poslani u Europu, te predstavljaju veliku opasnost za sigurnost našeg kontinenta. Hrvatska ne smije dozvoliti ulazak takvih ljudi u našu državu, niti u ostatak Europe“ (HČSP, 2015a). Zastupalo se stajalište da „sve raspoložive činjenice upućuju na to da je masovna invazija imigranata iz Bliskog istoka i Afrike, kao i rat na Bliskom istoku, dirigirana i pomno isplanirana“ držeći da hrvatska država „ne smije nasjesti na tu igru, niti bespogovorno izvršavati naredbe šefova zapadnih zemalja, već mora pokazati da je suverena i samostalna država te štiti nacionalnu sigurnost svoje države“ kao i da pitanje zatvaranja granica „nije pitanje lijevog ili desnog političkog opredjeljenja, ni poštivanja tzv. ljudskih prava, niti pokazivanja neke tolerancije i humanosti. Ljudsko je pravo hrvatskog naroda da spriječi neizbježnu katastrofu do koje će doći ako se ne zaustavi ovakva masovna invazija imigranata u Hrvatsku i ostatak Europe, a u kojoj će stradati i Hrvati i imigranti. Ne budimo naivni i ne postavljajmo tempiranu bombu ni sebi, a ni drugim državama“ (HČSP, 2015a). U HČSP-u su držeći da EU provodi lošu migracijsku politiku organizirali 26. rujna prosvjed u Zagrebu na Trgu bana Josipa Jelačića pod nazivom „Stop masovnoj imigraciji! Prosvjed protiv samoubilačke imigracijske politike EU“. U tekstu poziva na prosvjed stajalo je da „cilj preko 95% imigranata, koji ulaze u Europu, su samo i isključivo ultra-liberalne socijalne naknade u Njemačkoj i Švedskoj“ ocjenjujući da se to „ne može nazivati izbjeglištvom“ (HČSP, 2015b). Iz tog su se poziva mogli iščitati klasični nativistički argumenti o kojima piše Mudde. U prosvjednom govoru pred stotinjak okupljenih građana Čirko je ponovio ranije teze da je riječ o ekonomskim imigrantima i razlozima za zatvaranje granice. Osvrnuo se i na integraciju neeuropskih imigranata i ideju multikulturalizma smatrajući je utopijom: „Na dosadašnjem primjeru pokušaja integracije velikog broja neeuropskih imigranata, Europa se definitivno uvjerila kako je ta integracija nemoguća, a da je tzv. multikulturalizam jedna nerealna utopija, što je priznala i sama Angela Merkel. Getoizacija, kriminal, ulični neredi, međurasni sukobi, tučnjave, pa čak ubojstva i silovanja, postali su svakodnevica većine onih europskih sredina gdje je došlo do masovnijeg naseljavanja neeuropskog stanovništva“ (HČSP, 2015c). Zatim je spomenuo primjer Švedske navodeći da ona čak i uz najbolju namjeru te najliberalniju imigrantsku politiku „nikako ne uspijeva u integraciji imigranata, što ju je i dovelo na vrh Europe po broju silovanja, a neke njezine nekad mirne gradove poput Malmoa pretvorilo u gradove straha“ (HČSP, 2015c). Nadalje, nastavio je s pitanjem zašto bi se netko uopće i morao integrirati: „Zar i mi ne želimo da i naši Hrvati izvan Domovine ostanu Hrvati, da žive i rade s Hrvatima, da njeguju hrvatsku kulturu itd. Stoga, ni za propalu integraciju ne možemo kriviti imigrante, jer je ta integracija jednostavno nemoguća, neprirodna i nere-

alna, već možemo kriviti samo one koji su zbog svojih zlih namjera provodili dosadašnju proimigrantsku politiku, pritom mantrajući o lažnom multikulturalizmu, toleranciji i ljudskim pravima“ (HČSP, 2015c). Držao je da će se Europa demografski promijeniti ukoliko se nastavi priljev imigranata što će za nju značiti „katastrofu nezamislivih razmjera, u kojoj će stradati i imigranti i Europljani“ (HČSP, 2015c). U zaključku govora naveo je tri mjere kojima bi hrvatska država bila spremna za zatvaranje granica: stavljanje kontrole nad granicama sa Srbijom, ulazak u Hrvatsku i zbrinjavanje treba omogućiti samo i isključivo izbjeglicama koji provjereno dolaze iz ratom zahvaćenih područja te traže utočište u Hrvatskoj čiji broj ne smije biti veći od broja izbjeglica za koje se Hrvatska, u skladu s mogućnostima, može normalno brinuti i priuštiti im dostojan boravak. Nakon završetka rata na Bliskom istoku, izbjeglicama treba omogućiti povratak u njihovu domovinu. Posljednja mjera bila je traženje da Hrvatska javno prozove sve krivce za stvaranje imigracijske krize, „a to su zapadne sile i njihovi šefovi koji su direktno umješani u pokretanje ratova i destabilizaciju Sirije, Libije, Iraka i Afganistana. Također, tražimo da Hrvatska zauzme službeni stav da rješenje izbjegličke krize leži u okončavanju krvavog rata na Bliskom istoku, a ne davanjem socijalnih naknada u Stochholmu ili Münchenu. Bliskoistočni narodi, prvenstveno Sirijci, na koljenima mole pomoć u borbi protiv terorista i za oslobođenje svoje domovine. Ne smijemo se baviti samo posljedicama ove krize, već moramo znati ukazati na njen uzrok“ završavajući svoj govor da su Hrvati „slobodan i suveren narod te imamo pravo i obvezu odlučivati o svojoj sudbini te raditi ono što mi smatramo da je najbolje, a ne bespogovorno izvršavati naredbe šefova sa zapada, te raditi u korist njihovih zlih planova“ (HČSP, 2015c). Novim priopćenjem HČSP se oglašio nakon terorističkog napada na Pariz. Tražilo se stavljanje kontrole nad čitavim granicama, ali i podizanje ograde na svim kritičnim mjestima, aktiviranje Hrvatske vojske, policije, zabranu ulaska imigranata te „odbijanje poslušnosti onima koji su glavni odgovorni krivci ne samo za teroristički napad u Parizu, već i za rat na Bliskom istoku te sve posljedice tog rata, a to su NATO i Europska unija“ držeći da „Hrvatska ne smije biti slijepi podanik i bespogovorni izvršavatelj naredbi onih kojima je ljudsko stradanje i patnja alat za nagomilavanje i centralizaciju moći. Oni kroz svoje ‘mirovne misije’ narodima Bliskog istoka već godinama svakodnevno priušćuju pariški horor. Hrvatska ne smije biti ničiji podanik, a pogotovo ne takvih moralnih nakaza, već ih mora javno prozvati na odgovornost!“ dajući javno obećanje hrvatskome narodu da kad budu u poziciji odlučivanja u Hrvatskoj, „da će svi oni koji su na bilo koji način bili upetljani ili snosili odgovornost za stradanja u svijetu biti kažnjeni najstrožim kaznama. Nekontrolirano propuštanje terorista kroz Hrvatsku te slanje preko 3.000 tona hrvatskog oružja od studenog 2012. do veljače 2013. za naoružavanje sirijskih ‘oporbenih pobunjenika’ (sada ISIL-a) jest neoprostivi čin kojime su hrvatski dužnosnici, od premijera Zorana Milanovića do ministara Ranka Ostojića i Vesne Pusić, okrvavili svoje ruke. Za to će morati odgovarati!“ (HČSP, 2015d).

Protumigrantski stavovi posebno su bili izraženi kod AHSP-a. Tako je u jednom priopćenju predsjednik stranke Dražen Keleminec tražio od premijera Milanovića da odbije zahtjev Europske komisije da primi izbjeglice iz Sirije jer oni nemaju

„ovlasti da naređuju Hrvatskoj prihvat izbjeglica, a koji će u budućnosti biti velika prijetnja ne samo Europi već i Hrvatskoj“ navodeći da su Hrvati 1991. branili svoju državu, i da nisu bježali, te da bi isto trebale napraviti izbjeglice jer među njima „ima veliki broj muških osoba, sposobnih da uzmu pušku u ruke i tako brane svoju Domovinu“ (AHSP, 2015a). Uoči početka izborne kampanje Predsjedništvo stranke donijelo je odluku u kojoj se između ostalog navodi da su protiv Novoga svjetskoga poretka i planskoga useljavanja migranata u Hrvatsku (AHSP, 2015b). Time je i ta pravaška stranka pokazala sklonost teorijama zavjera. Zbog dolaska imigranata te sigurnosti hrvatskih građana AHSP je samoinicijativno organizirala Stožer za obranu Hrvatske u koji su pozvali hrvatske dragovoljce (AHSP, 2015c). Keleminec je u otvorenom pismu hrvatskoj predsjednici Kolindi Grabar Kitarović tražio da uvede izvanredno stanje, deportaciju imigranata, nudeći pritom stranačke dragovoljce za pomoć Hrvatskoj vojsci ukoliko bude potrebno. U pismu se otvoreno govorilo o sukobu civilizacija: „Dolazak migranata u Europu je planiran i njihov dolazak ugrožava kršćanstvo i našu kulturu. Njihov dolazak u budućnosti ugrožava i sigurnost svih građana Europe pa tako i Hrvatske“ (AHSP, 2015d). Istaknuto je i da je kod dolaska imigranata u Hrvatsku vidljivo „da ih 80% čine muškarci koji su sposobni da brane svoju zemlju. Vidljivo je da migranti imaju novčana sredstva za put, a jedini plan im je dokopati se Njemačke“, tvrdeći dalje da je val migranata netko planirao i financirao s ciljem uništenja Njemačke kao najjače europske gospodarske države od strane „tih svjetskih moćnika“ čiji je cilj „uništiti Njemačku i kršćanstvo u Europi“ (AHSP, 2015d). Zbog dolaska imigranata u Hrvatsku i Europu AHSP je organizirao prosvjed u Zagrebu, istoga dana, na istoj lokaciji kada i HČSP, samo u drugom terminu, što je bio jasan dokaz pravaške razjedinjenosti unatoč istim stavovima prema imigrantima. U pozivu na prosvjed istaknuto je da su protiv „islamizacije Europe i pokušaja uništenja Katoličke crkve i katolika u Europi“ tražeći od vladajućih „da se zatvori granica žicom i podigne ograda kao što su to učinili Mađari“ (AHSP, 2015e). Na prosvjedu je Keleminec poručio vladajućima „da izbjelice i migrante pošalju u Ameriku jer je ona odgovorna za ovu seobu“ (AHSP, 2015f). Drugi stranački dužnosnici nastupali su jednako, a kod nekih su bili izraženi i rasistički stavovi. Tako je Darko Tolić zastupao stajalište da „Sirijci imaju mogućnost otići u susjedne zemlje, među kojima neke važe kao najbogatije svijeta. Mogli bi ići u države gdje živi stanovništvo istog roda, istog mentaliteta i iste vjeroispovijesti. Umjesto toga oni ilegalno provaljuju u Europi i nanose europskim narodima velike muke. Uz to su mnogi od njih vojni dezerteri u najboljim životnim godinama“ tvrdeći da će do 2050. „zapadne države Europe imati većinsku afričko-azijsku populaciju. Vizionar EU-a, mason Nikolaus Coudenhove-Kalergi, je u svojoj knjizi *Praktischer Idealismus* 1924. godine tvrdio da će buduće stanovništvo Europe sačinjavati izmješana euroazijsko-negroidna rasa koja će se moći lakše kontrolirati. To je stvarni razlog zašto se uvoze Afrikanci i Azijati u Europu iako je to na štetu europskih naroda. Sve više nastaju uvjeti za građanske ratove – koji odgovaraju međunarodnim profiterima. Ne zaboravimo da su okupatori iz Azije i Afrike stoljećima pokušavali oružjem osvojiti Europu, a danas je okupiraju nenaoružano“ (AHSP, 2015g). Naglašavao je da se zalaže za „zdravu i čistu domovinu koja će poticati rađanje hrvatske djece“ (AHSP, 2015h).

Unatoč pasivnom djelovanju na hrvatskoj političkoj pozornici, navest ćemo kratko držanje HSP-1861. za vrijeme migracijske krize. Zanimljivo je da se ta pravaška stranka u svojim objavama nije koristila terminima imigrant/migrant nego izbjeglice. Kod predsjednika stranke Dobroslave Parage osobno nisu uočeni znakovi islamofobije. Umjesto toga, na jednom stranačkom skupu 2015. jasno su bili vidljivi znakovi globalofobije i kritike političke globalizacije: „Rezervna armija novog svjetskog poretka su mase izbjeglica iz Afrike i Azije čijim masovnim useljavanjem u EU žele postići brisanje državnih granica, demontažu država i uništavanje svih naroda. (...) I Hrvatska će biti od Bruxellesa prisiljena utemeljiti svoju Lampedusu za masovni prihvata izbjeglica – u ovom trenutku, trojanskih konja globalnog kapitalizma. (...) Predsjednik Libije Moamer Gadafi besramno je ubijen pred očima cijelog svijeta, što predstavlja ordinarni ratni zločin, od onih koji su mu bili dužni goleme novčane iznose a sve u cilju da se opljačka Libija i njezina nafta i da se golemim valom afričkih izbjeglica naruši političko, gospodarsko i demografsko stanje na europskom kontinentu“ (HSP-1861, 2015). Godinu dana kasnije izjavio je da se protivi ostanku izbjeglica u Hrvatskoj rekavši kako su izbjeglice „invazija za pokoravanje Europe“ držeći da „to nisu izbjeglice, to su mladi sposobni vojnici koji će sutra biti naoružani u srcu Europe. Drugo su žene, djeca i starci, ali došlo je dva milijuna pripadnika ‘hordi’ koje će se naoružati u Europi uz pomoć Saudijske Arabije i Katara“ naglasivši da „svaka vlada koja dopusti da u Hrvatskoj ostanu izbjeglice radi protiv hrvatskih nacionalnih interesa i neprijateljska je vlada. Nas se masovno iseljava, nema kruha i posla za nas, a oni će naći novac i udovoljiti ovdje azijskim ‘hordama’. Kad bi se to dogodilo, bila bi to potpuna izdaja domovine“ smatrajući da se treba usprotiviti bilo kakvoj hrvatskoj politici koja bi ugađala Europi ili Bruxellesu za smještaj izbjeglica (HSP-1861, 2016). Tadašnji Paragin suradnik Goran Jurišić objavio je u *Hrvatskome pravu* članak „Sirijski četnici u invaziji na Europu“ u kojem se analitički osvrnuo na izbjeglički val počevši s Arapskim proljećem navodeći prema njemu odgovorne za navedeno. U tekstu je bilo usporedbi s Domovinskim ratom jer su prema Jurišiću „sirijske izbjeglice većinom muslimanski suniti? One su bivši pobunjenici, to su ‘sirijski četnici’ ili ‘krajinski Sirijci’“ te da među njima „gotovo da i nema sirijskih kršćana, jer se oni svi bore na strani međunarodno priznate Arapske Republike Sirije, članice Ujedinjenih naroda, s kojom je Republika Hrvatska na pritisak Zapada, Washingtona i Bruxellesa, prekinula sve diplomatske odnose, i odrekla se koncesije za naftu i plin u godišnjoj vrijednosti od 100 milijuna eura“. Prema njemu se milijunski izbjeglički val „slaže s planom tajnih društava da se od europske bijele rase ljudi stvori jedan novi tip čovjeka miješanjem rasa, i to vrstu čovjeka svijetlo-smeđeg teinta kože, koji bi s vremenom postao bespolno biće s prosječnim kvocijentom inteligencije od 90, taman dovoljno inteligentan da usvoji radne vještine, a dovoljno glup da ne shvati svoj položaj modernog čipiranog roba. Radi se, dakle, o paklenom sotonističkom planu međunarodnih bankara s Wall Streeta, i londonskog City. Kako bi plan uspio, u Europu mora godišnje doseliti najmanje 1 milijun ljudi iz Afrike, zatim s Bliskog istoka i arapskog poluotoka i iz srednje Azije (Afganistan, Pakistan i turkmenske republike bivšeg Sovjetskog Saveza)“ (Jurišić, 2015). Dalje Jurišić piše

da izbjeglice iz Sirije „ne odlaze u Izrael ili Palestinu, u Egipat ili naftom bogate zemlje Perzijskog zaljeva kao Saudijsku Arabiju, Kuvajt, Katar, Bahrain, Emirate, nego na sjever, u bogatu i još relativno stabilnu Europu, koja nevoljko drži američke sankcije Rusiji zbog Ukrajinske krize, i koju još uvijek trese Svjetska financijska kriza iz 2008. godine, koju je prouzročio „Wall Street“, i s njom izravno povezana kriza u euro-zoni, visoka stopa nezaposlenosti, i nagli porast socijalnog siromaštva i socijalne napetosti, tako da milijunski izbjeglički val izravno dodatno pogoršava ekonomsku i socijalnu nestabilnost u zemljama-članicama EU“, a da je središnji cilj slomiti Njemačku, koja je uz Veliku Britaniju „jedina stabilna ekonomska sila u Europi, a Njemačka je uz to i motor Europe“ (Jurišić, 2015). U tekstu su vidljivi kritički tonovi prema američkoj geopolitici: „Cilj anglo-američke geo-politike je Njemačku izbaciti iz ravnoteže kako bi ju se i teoretski spriječilo da se poveže s Rusijom, jer kako šef američke geo-političke tvornice STRATFOR reče u veljači 2014. na konferenciji u Chicagu – jedino ujedinjene Njemačka i Rusija mogu ugroziti svjetsku poziciju Sjedinjenih Američkih Država čija je jedina briga i vanjska politika u posljednjih 100 godina, kako reče njen čelnik Georg Friedman, da spriječi savez Rusije i Njemačke protiv Zapadnih interesa. Zato se Američka vojska umiješala do sada u oba posljednja svjetska rata. Sve bi to mogli biti znaci izbijanja 3. svjetskog rata na tlu Europe, ako uz to uzmemo u obzir i nestabilnost u istočnoj Europi gdje od proljeća 2014. vlada rat u Ukrajini, naime zbog Ukrajinske krize prouzročene državnim udarom u Kijevu i nasilnom smjenom demokratski izabrane vlade i predsjednika, organiziranim i financiranim od strane američke vlade, vlada lokalni rat u Europi koji se može poput požara proširiti cijelom Europom, a onda je novi svjetski rat neizbježan“ (Jurišić, 2015). U nepotpisanome članku „Invazija sa istoka – prijetnja hrvatskoj opstojnosti i svjetskom miru“ objavljenom također u *Hrvatskome pravu* ukazivalo se na cilj i moguće posljedice migracijske krize. Tvrdilo se da je glavni pravac i udar „kolonizatora koja se sastoji u selidbi milijuna prebjega drugih rasa, kultura, vjera, jezika i naroda jest Njemačka, njezino gospodarstvo, njezin državni teritorij kao i opravdana težnja dijelova njemačkog naroda za nezavisnošću i zaštitom svojih nacionalnih, državnih i međunarodnih interesa i dobara, nastojanja da se oslobode okupatorske anglo-američke čizme koja se ne miče sa njihovog ozemlja sve tamo od daleke 1945. godine“ ponavljajući ustaljene teze da nije riječ o izbjeglicama nego o dobro istreniranim prebjecima „koji po zadatku svojih gospodara vrlo drsko, agresivno i bezobzirno manipuliraju osjećajima i milosrdem europske uljudbe kako bi je prisilili da ih primi kao uljeze u skandinavskim i germanskim zemljama u kojima samo fundamentalistička i totalitarna pustinjaska latifundija pod imenom Saudijska Arabija, bezobrazno najavljuje izgradnju nekoliko stotina džamija i minareta“. Pohvalilo se postupanje Mađarske i njezino postavljanje žica na granici. Kritizirala se njemačka kancelarka Angela Merkel „koja svojim držanjem prema ovoj invaziji pokazuje duboku psihološku i socijalnu patologiju suvremenog njemačkog društva koje i dalje dopušta bezuvjetni diktat i kapitulaciju pred angloameričkim diktatom“ te hrvatsku Vladu „ne promišljajući što će dobro i loše donijeti Hrvatskoj slanje oružja 2013. godine sirijskim pobunjenicima protiv legitimne vlade Bashara al Assada i ulaženje u

agresivni rat protivan međunarodnom pravnom poretku i svjetskom miru“ držeći da „za takvu u biti zločinačku vanjsku politiku Milanović i družina zaslužili bi jednog dana sjediti na optuženičkoj klupi na Međunarodnom kaznenom sudu u Haagu“ te da „invazija milijuna prebjega koordinirana sa agresijom na Siriju može biti detonator ne samo interkontinentalnog sukoba već i Trećeg svjetskog rata, jer su sukobljene strane u Siriji ustvari SAD i njegovi sateliti na jednoj strani i Rusija i Iran na drugoj. Nakon pokšaja okupacije cijele Ukrajine i režiranja državnog udara od strane zapadnih službi, proces okruživanja Rusije nastavljen je pokušajem izbacivanja njezine pomorske flote iz Sirije“ (HSP-1861, 2015).

Najumjerenije držanje zabilježeno je kod HSP-AS koji se pitanjem migranata ipak nije pretjerano bavio. Tako je predsjednik stranke Ivan Tepeš smatrao da Hrvatska uopće nije bila pripremljena za migracijsku krizu. Isticao je da se među migrantima uglavnom nalaze muškarci, da istočni dio Hrvatske nije siguran, upozoravajući da „izbjeglice nemaju identifikacijske isprave, popisuju se kasnije, a možda i pod lažnim imenom. Ovo je samo trezvena analiza, a ne širenje historije“ tvrdeći da Vlada glumi empatiju prema izbjeglicama: „Pa oni migrante samo transportiraju u Mađarsku“ (direktno.hr, 30. 9. 2015.). Istaknuo je i to da Slavonski Brod zbog geostrateškog položaja nije najkvalitetnije rješenje za izgradnju zimskoga kampa za migrante (*Večernji list*, 16. 10. 2015.).

4. Zaključak

Za vrijeme migracijske krize 2015. u Hrvatskoj većini pravaških stranaka su u tom trenutku ključni „opasni Drugi“ bili muslimanski imigranti s Bliskog istoka, a ne Srbi, odnosno srpska politička elita u Hrvatskoj. Iste su godine u Hrvatskoj održani redoviti parlamentarni izbori na kojima su rascjepkane pravaške stranke gradile svoje izborne kampanje, između ostaloga, i na protuimigracijskim temama. Pravaši su kritizirali vladajuće elite argumentirajući kako nisu u stanju riješiti probleme koji nastaju istodobno s globalizacijom, a u maniri populizma sebe su proglašavali jedinim i istinskim predstavnicima i spasiteljima naroda. Neprijatelje vide, ne samo u vladajućim elitama koje su „izdale“ narod, nego i nacionalnim manjinama, te imigrantima koji su uglavnom islamske vjeroispovijedi koji kao „opasni Drugi“ narušavaju homogenost nacionalne države i njezin identitet, a islamski imigranti sigurnosnu arhitekturu i kršćanski identitet kako Hrvatske tako i Europe, što je odlika desnih populista. Njihov je diskurs bio otvoreno antimigrantski. Međutim, takva radikalno desna ideologija i protumigrantski stavovi nisu imali izbornog uspjeha među hrvatskim biračima, barem kad su posrijedi pravaši. Razlozi se mogu tražiti i u rascjepkanosti pravaških stranaka, osobnim nesnošljivostima njihovih prvaka, i koje zbog toga nisu u mogućnosti kapitalizirati svoju politiku, za razliku od srodnih joj stranaka radikalne desnice u zemljama EU-a te Europskomu parlamentu, kao što su, primjerice, francusko Nacionalno okupljanje, Slobodarska stranka Austrije, Alternativa za Njemačku, nizozemska Slobodarska stranka ili *Jobbik*. Pravaši su unatoč tomu držali da argumentirano ukazuju na problem imigranata. Jesu li bili u pravu, pokazat će vrijeme.

Literatura

- Akrap, G. i Kalinić, P. (2015). Potaknute migracije - moćno nekinetičko oružje. *National security and the future*, 16(2-3), 10–28.
- AHSP (2015a). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2137> (1.12.2022.)
- AHSP (2015b). https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?pageNum_vijesti=94&totalRows_vijesti=2829 (1.12.2022.)
- AHSP (2015c). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2147> (1.12.2022.)
- AHSP (2015d). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2148> (1.12.2022.)
- AHSP (2015e). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2151> (1.12.2022.)
- AHSP (2015f). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2156> (1.12.2022.)
- AHSP (2015g). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2222> (1.12.2022.)
- AHSP (2015h). <https://www.hrvatskipravasi.hr/index.php?id=vise&vise=2184> (1.12.2022.)
- Bakić, J. (2019). *Evropska krajnja desnica (1945-2018)*. Beograd: Clio.
- Beyme, K. (2002). *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Beyme, K. (2007). Populism and right-wing extremism in modern democracies. U V. Nekvapil i M. Staszkiwicz (ur.), *Populism in Central Europe*, (str. 26–40). Prague: Association for International Affairs.
- Bježančević, S. (2019). Migrantska kriza u Europskoj uniji – izazovi, europska sigurnost i zaštita temeljnih prava. *Zbornik Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 40(3), 1231–1252. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.40.3.11>
- Direktno.hr, 30. 9. 2015. <https://direktno.hr/direkt/ivan-tepes-smjena-alena-klabota-primjer-je-komunisticke-cistke-26395/> (1.12.2022.)
- Esterajher, J. (2015). Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko-migrantska kriza u Hrvatskoj. *Političke analize*, 6(23), 15–22.
- Galindova, R. i Vigil, J. (2006). Are anti-immigrant statements racist or nativist? What difference does it make? *Latino Studies*, 4, 419–447.
- Grbeša, M. i Šalaj, B. (2018). *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*. Zagreb: Tim press.
- HČSP (2015a). <http://hcsp.hr/hcsp-pozvao-vladu-da-zatvori-granicu-sa-srbijom-i-najavio-prosvjede-ukoliko-to-ne-ucini/> (1.12.2022.)
- HČSP (2015b). <http://hcsp.hr/hcsp-u-subotu-organizira-prosvjed-protiv-samoubilacke-imigracijske-politike-eu/> (1.12.2022.)
- HČSP (2015c). <http://hcsp.hr/hcsp-prosvjed-protiv-imigracijske-politike-eu-jedino-radikalnim-mjerama-mozemo-sprijeciti-katastrofu/> (1.12.2022.)
- HČSP (2015d). <http://hcsp.hr/hcsp-hrvatska-mora-zatvoriti-granice-podignuti-ogradu-i-otkazati-poslusnost-eu-i-nato-u-a-odgovorne-prozvati-i-kazniti/> (1.12.2022.)
- HSP (2015a). <http://www.hsp.hr/vijesti/hsp-hoce-li-hrvatska-postati-islamska-republika-croatistan/> (2.7.2018.)
- HSP (2015b). <http://www.hsp.hr/vijesti/alarmantno-upozorenje-krscanska-europa-umire-je-li-vec-prekasno/> (2.7.2018.)
- HSP (2015c). <http://www.hsp.hr/vijesti/njemacka-zatvorila-svoje-granice-hrvatska-na-braniku-krscanske-europe/> (2.7.2018.)

- HSP (2015d). <http://www.hsp.hr/vijesti/islamizacija-europe/> (2.7.2018.)
- HSP (2015e). <http://www.hsp.hr/vijesti/hrvatska-imigrantima-mora-naplatiti-svaku-uslugu/> (2.7.2018.)
- HSP (2015f). <http://www.hsp.hr/vijesti/hsp-hrvatska-ne-smije-primiti-550-imigranata/> (2.7.2018.)
- HSP (2015g). <http://www.hsp.hr/vijesti/sredisnjica/hsp-bpz-je-protiv-ishitrenih-odluka-vlade-i-lokalnih-vlasti-o-osnivanju-azilantskog-kampa-u-slavonskom-brodu/> (2.7.2018.)
- HSP (2015h). <http://www.hsp.hr/vijesti/poruka-hsp-a-ili-nas-postujte-ili-zaobidite/> (2.7.2018.)
- HSP-1861 (2015). <http://www.hsp1861.hr/vijesti2015-11/05112015-1.html> (1.12.2022.)
- HSP-1861 (2016). <http://www.hsp1861.hr/vijesti2016-9/06092016-1.html> (1.12.2022.)
- Irvine, J. A. (1995). Nationalism and the extreme right in the former Yugoslavia. U L. Cheles i dr. (Ur.), *The far right in Western and Eastern Europe*, (str. 145–173). London and New York: Longman Group Ltd.
- Jurišić, G. (2015). Sirijski četnici u invanziji na Europu. *Hrvatsko pravo*, 25. 8. 2015., <http://www.hsp1861.hr/vijesti2015-8/25082015-1.html> (1.12.2022.)
- Kuljić, T. (2002). *Prevladavanje prošlosti: Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Milardović, A. (2004). *Populizam i globalizacija*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Minkenberg, M. (2011). The radical right in Europe today: Trends and patterns in East and West. U N. Langenbacher i B. Schellenberg (Ur.), *Is Europe on the 'right' path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe*, (str. 37–55). Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Minkenberg, M. (2013). From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(1), 5–24. <https://doi.org/10.1080/14782804.2013.766473>
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government & Opposition*, 39(3), 541–563.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, 33(6), 1167–1186. <https://doi.org/10.1080/01402382.2010.508901>
- Mudde, C. (2012). *The Relationship Between Immigration and Nativism in Europe and North America*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. Cambridge: Polity Press.
- Mudde, C., Kaltwasser, C. R. (2013). Populism. U M. Freeden, L. T. Sargent i M. Stears (Ur.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, (str. 493–512). Oxford: Oxford University Press.
- Obućina, V. (2009). Varijacije unutar radikalne desnice: komparativna analiza programa radikalno desnih stranaka u Zapadnoj i Istočnoj Europi. *Sociologija i prostor*, 47(2), 187–204.
- Obućina, V. (2012). Radikalno desne stranke u bivšim komunističkim državama: izazovi liberalnoj demokraciji ili socioekonomski protest? *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 8(1), 93–105.

- Rydgren, J. (2008). Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries. *European Journal of Political Research*, 47(6), 737–765. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2008.00784.x>
- Tatalović, S. i Malnar, D. (2016). Migracijska i izbjeglička kriza u Europi: Države balkanskog migracijskog pravca između sekuritizacije i humanitarizma. *Međunarodni problemi*, 78(4), 285–308. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1604285T>
- Veselinović, V. (2016). Desne političke stranke: ideologija, pojmovi, vrste. *Međunarodne studije*, 16(1), 55–83.
- Veselinović, V. (2021). *Suvremeno pravaštvo na vrelima desnoga radikalizma i nacionalpopulizma 1990. - 2016*. Zagreb: Despot infinitus.
- Zgurić, B. (2014). Stranke radikalne desnice: mađarski Jobbik i nizozemska Slobodarska stranka. *Politička misao*, 51(4), 90–113.

Rights Parties and the Migration Crisis of 2015

Velimir Veselinović

Summary

The subject of this paper is the political activity of the rights parties during the 2015 migration crisis in Croatian political life. These political parties are characterised by their radical right-wing orientation. Throughout history, rights parties have appropriated a monopoly on the sole correct interpretation of Croatian national interests. In this sense, right-wing parties have criticised the ruling elites, arguing that they are unable to solve the problems emerging alongside globalisation. Employing populist rhetoric, they proclaim themselves the only true representatives and saviours of the people. Their perceived enemies include not only the ruling elites, who have “betrayed” the people, but also national minorities and predominantly Islamic immigrants. These so-called “dangerous Others” are perceived as disruptors of the nation-state’s homogeneity and identity. The presence of Islamic immigrants is seen as a threat to the Christian identity of both Croatia and Europe, which is a characteristic stance of right-wing populists. However, such radically right-wing ideology and anti-immigrant attitudes have not brought electoral success to right-wing parties.

Keywords: rightism, radical right, nativism, authoritarianism, populism

Zapošljavanje i obuhvat Mjera aktivne politike zapošljavanja za osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom u Republici Hrvatskoj

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-10>

Ivancica Devčić

Učilište Magistra, Zagreb
ivancica.devcic1976@gmail.com

Daša Poredoš Lavor

Učilište Magistra, Zagreb
dasa.poredos@sk.t-com.hr

Sažetak

Zapošljavanje je ključni dio integracijskog procesa, završni dio niza aktivnosti i integracijskih mjera koje su prethodile konačnom rezultatu, uključujući smještaj, novčanu potporu, učenje jezika, osposobljavanje, priznavanje kvalifikacija i eventualni poticaj poslodavcu kako bi se korisnik uspješno zaposlio i priveo kraju cijeli integracijski postupak. Zapošljavanje je regulirano i svim zakonskim propisima koji uređuju prava osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom, a kao važan doprinos integraciji u većini je ključnih dokumenata koji su usmjeravali integracijsku politiku Republike Hrvatske naveden i pristup tržištu rada. U radu je analizirana politika zapošljavanja osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom kroz kratak pregled integracijskih politika s naglaskom na pristup tržištu rada, zakonsku osnovu, Mjere aktivne politike zapošljavanja prema vrsti intervencije i primjeri iz prakse o zapošljavanju. Naglašeni su i izazovi koji prate proces, uz neke konkretne probleme prema riječima samih imigranata (manjak sustavne podrške, sporost pojedinih procesa, problemi oko nepriznavanja kvalifikacija i sl.)

Ključne riječi: zapošljavanje, Mjere aktivne politike zapošljavanja, priznavanje kvalifikacija, osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom

1. Uvod

„Zapošljavanje je ključan dio integracijskog procesa i ima središnje mjesto u doprinosu imigranata društvima primitka čineći taj doprinos vidljivim“, citat je iz jednog od temeljnih dokumenata europske integracijske politike (Common Basic Principles for Immigrant Integration Policy in the EU, 2004) u kojem je zapošljavanju priznata presudna uloga u procesu koji će, ovisno i o ishodu radnog angažmana imigranata, biti pozitivan ili negativan za aktera samog procesa, ali i za zajednicu. Zapošljavanje nije samo aktivnost nužna za kvalitetan život, kojom će osobe pod

međunarodnom i privremenom zaštitom prestati biti na teret državi i ovisni o državnoj pomoći, nego je finalni rezultat niza aktivnosti i integracijskih mjera koje su prethodile konačnom rezultatu, uključujući smještaj, novčanu potporu, učenje jezika, osposobljavanje, priznavanje kvalifikacija i eventualni poticaj poslodavcu kako bi se korisnik uspješno zaposlio i priveo kraju cijeli integracijski postupak. Zapošljavanje je regulirano i svim zakonskim propisima koji uređuju prava osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom, a kao važan doprinos integraciji u većini je ključnih dokumenata koji su usmjeravali integracijsku politiku Republike Hrvatske naveden i pristup tržištu rada. U radu će, stoga, kao bitna odrednica integracije, biti analizirana politika zapošljavanja osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom kroz četiri osnovna dijela, kroz kratak pregled integracijskih politika s naglaskom na pristup tržištu rada, zakonsku osnovu pristupu tržištu rada u Republici Hrvatskoj, Mjere aktivne politike zapošljavanja koje se mogu primijeniti na osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom prema vrsti intervencije i primjeri iz prakse o zapošljavanju te izazovima koji prate proces uz neke konkretne probleme prema riječima samih imigranata.

2. Integracijske politike i pristup tržištu rada

Pristup tržištu rada, posve slobodan ili djelomično ograničen procedurama i pravnom regulativom, nije ujednačen unutar Europske unije. Dio je šireg pristupa politikama integracije koje se mogu svrstati u asimilacijski, multikulturalistički, interkulturalistički ili neki od miješanih modela s elementima svih pristupa. Integracija, niti kao koncept niti kao proces, također nije jednako definirana, a kao pojam je kroz sociološku disciplinu prošla različita tumačenja i korištena je u različitim konceptima prateći aktualne društvene promjene, koje su diktirale uporabu pojma. Klasici sociologije određivali su i analizirali integraciju kroz prizmu raspada tadašnjega tradicionalnog oblika življenja te su se najviše bavili dezintegracijom sustava¹. Tijekom 20. stoljeća došlo je do promjene tumačenja koncepta te je integracija promatrana kao preduvjet stabilnosti sustava² ili kroz dualizam novostvorenih analitičkih pojmova, systemske i socijalne integracije³. Iako je ta tematika u brojnim

¹ Neki od klasika kod kojih se nazire pojam integracije su: Ferdinand Tönnies – dezintegracija ili raspad zajednice pojavljuje se prijelazom organske u izbornu volju (Lukić, 1987), Georg Simmel, koji jedinstvo, integraciju objašnjava uzajamnim djelovanjem čovjeka na drugoga pojedinca, a dezintegraciju je moguće naslutiti i u opisu djelovanja novca na društvo (Lukić, 1987) Emile Durkheim – integraciju možemo promatrati u evoluciji društva kroz podjelu rada (Cvjetičanin, Supek, 2003) i kod Maxa Webera, gdje su pojmovi zajednice i društva paralelno egzistirajući te je integracija prisutna u oba pojma, ali je integrativni faktor različit (Đurić, 1987).

² Talcott Parsons – stabilnost sustava naglašava kroz AGIL shemu: (*adaptation*), prilagođavanje sustava uvjetima okoline, (*goal attainment*), odnosno postizanje ciljeva, (*integration*), integracija te (*latency*), odnosno održavanje strukture (Parsons, 1991).

³ David Lockwood (1963, 371) je napravio distinkciju sustava djelovanja pojedinaca i odnosa između dijelova društva. U nastojanju povezivanja funkcionalističkih i konfliktnih teorija,

radovima prisutna i danas, u najrecentnijim je radovima primjetna tendencija personaliziranja pojma integracije i prebacivanje fokusa interesa na migracijske teme unutar kojih je integracija zauzela ključno mjesto. Prema Adrianu Favellu (2010), korištena je kao opisni i normativni pojam, kišobran termin, da bi se jednom riječju opisao neujednačen popis političkih mjera usmjerenih na uspješno funkcioniranje multikulturalnog i multirasnog društva. Iako pomalo staromodan, nastavlja Favel, još je uvijek najpopularniji način konceptualizacije odnosa u razvoju europskih nacionalnih država i rastućega neeuropskog doseljenog stanovništva. U Republici Hrvatskoj pojam je definiran u kontekstu migracijske politike u Akcijskom planu za integraciju osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita za razdoblje od 2017. do 2019. godine kao „dinamičan, dvosmjernan proces međusobne prilagodbe kako stranaca, tako i hrvatskih državljana na posljedice postmigracijskih procesa (...)“ (2017, 3). Integracijske se politike pak sastoje od niza mjera usmjerenih na različita društvena područja života, prema kojima možemo okvirno odrediti o kojem je modelu politike riječ. Prema Penninxu (2007) integraciju možemo shvatiti višedimenzionalno, kroz pravno-političku razinu, socioekonomsku te kroz kulturna i vjerska prava migranata. Kroz prvu dimenziju, pravno-političku, najčešće mjerimo integracijski proces jer ona obuhvaća integraciju na tržište rada, u obrazovni, zdravstveni sustav itd. Ti su sustavi rezultat javnih politika prema kojima u različitim državama možemo i identificirati tri različita modela: asimilacijski, multikulturalni i model gostujućih radnika (Aggestam i Hill, 2008). Prema modelu „gostujućih radnika“ migranti su samo „gosti“, a mjere koje se provode usmjerene su na olakšavanje njihova privremenog boravka kako bi bio ugodniji i isplativiji za obje strane (Penninx, 2007, 19). Radnici se prema tom modelu zapošljavaju uglavnom u djelatnostima masovne industrijske proizvodnje, građevinarstva, turizma i u poljoprivredi. Vremenom se tržište rada i etnički segmentira pa u djelatnostima rezerviranim za „gostujuće radnike“ postoje djelatnosti rezervirane za gostujuće radnike iz određenih zemalja. U Austriji su pojedini sektori tržišta rada „rezervirani“ za imigrante iz Turske i bivše Jugoslavije (Fassman, Münz i Seifert, 1999, 349). Ostale zemlje zapadne i sjeverne Europe preuzele su pak jedan od dva preostala modela, multikulturalni ili asimilacijski pristup, iako nije uobičajeno pronaći u potpunoj mjeri samo jedan sustav. Razlike su u pristupu i naglasku na integraciji. Multikulturalni pristup naglašava i priznaje različitosti, nastoji održavati kulturne identitete skupina useljenika, a asimilacijski model naglašava društvenu koheziju uključivanjem imigranata i manjinskih skupina u dominantnu kulturu (Bolmberg, 2020). Multikulturalizam na radnom mjestu znači jednake mogućnosti kao i, u novije vrijeme, „upravljanje raznolikošću“. Poslodavci trebaju olakšavati razumijevanje među kulturama i eliminirati rasizam procjenom zasluga svih zaposlenika na individualnoj osnovi (Herbert, Datta, Evans, May, McIlwaine i Wills, 2006, 5). Jednake mogućnosti uz

u kritici pristupa normativnih funkcionalista s jedne strane i suvremenih konfliktnih teoretičara s druge, stvorio je pojmove socijalne i sistemske integracije. Socijalna se integracija odnosi na pojedince, aktere u međusobnom odnosu, a sistemska se bavi pojedinim dijelovima društva.

individualne zasluge u kolektivima koji eliminiraju rasizam znače neograničavanje pristupa vertikalnom napredovanju pojedincima koji svojim radom zaslužuju bolje pozicioniranje na radnom mjestu. Taj je pristup u posljednje vrijeme često kritiziran kao deklarativan, kao model koji je otišao „predaleko“ naglašavajući različitosti, zanemarujući zajedničke vrijednosti pa su i etničke zajednice sve više izolirane i segregirane. Kritike su dovele do ponovnog jačanja asimilacijskog pristupa u kojemu je odgovornost imigranta puno veća u pokazivanju namjere integracije pa se od njih zahtijeva usvajanje kulturnih praksi, a neki autori definiraju trenutačnu situaciju u Europi kao postmultikulturalističko razdoblje (Vertovec, 2018). Cilj je imati snažan zajednički identitet, ali i vrijednosti povezane s prepoznavanjem kulturnih razlika (uz razlike temeljene na spolu, dobi i invaliditetu).

3. Zakonska osnova integracije na tržište rada osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom

Zakonsku podlogu zapošljavanja osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom u Republici Hrvatskoj čine Zakon o strancima (NN, 133/20, 114/22), Zakon o tržištu rada (NN, 118/18, 32/20, 18/22) i Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti (NN, 70/15, 127/17) te prateći pravilnici. Zakon o priznavanju i vrednovanju inozemnih obrazovnih kvalifikacija (NN, 69/22) izvor je odredbi koji je u 2022. godini donio novosti vezane uz postupak priznavanja kvalifikacija te u člancima 20. – 22. izravno propisao postupak za azilante i strance pod supsidijarnom i privremenom zaštitom pa se također može smatrati dijelom zakonodavnog okvira. Zakon o strancima u članku 89. regulira pitanje rada bez dozvole za boravak i rad ili potvrde o prijavi rada te propisuje da „bez dozvole za boravak i rad ili potvrde o prijavi rada može raditi državljanin treće zemlje koji u Republici Hrvatskoj ima između ostalih odobren azil ili supsidijarnu zaštitu ili je tražitelj međunarodne zaštite sukladno propisu kojim se uređuje međunarodna zaštita“. Pravo na rad još je jednom potvrđeno i u Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti i za azilanta i stranca pod supsidijarnom zaštitom (članak 68.) kao i za tražitelja azila, koji stječe pravo na rad istekom roka od devet mjeseci od dana podnošenja zahtjeva o kojem Ministarstvo nije donijelo odluku, ako tražitelj svojim postupanjem nije utjecao na razloge nedonošenja odluke (članak 61.) Uz pravo na rad, osobe pod međunarodnom zaštitom imaju i pravo na pomoć pri traženju posla, odnosno pravo na posredovanje pri zapošljavanju kao i sve oblike pripreme za tržište rada što propisuje Zakon o tržištu rada u članku 14. Pravo na prijavu u evidenciju Hrvatskog zavoda za zapošljavanje ima i tražitelj međunarodne zaštite kao i azilant i stranac pod supsidijarnom zaštitom uz članove svoje obitelji.

4. Prava vezana uz posredovanje, profesionalnu orijentaciju, prava za vrijeme nezaposlenosti

Kad se azilant ili osoba s nekim drugim oblikom međunarodne ili privremene zaštite prijavi u evidenciju Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (u nastavku

teksta Zavod) ima prava kao i ostali nezaposleni državljani Republike Hrvatske te može koristiti tri tipa intervencija, usluge posredovanja, Mjere aktivne politike zapošljavanja i potpore/naknade za vrijeme nezaposlenosti. Usluge posredovanja pri zapošljavanju predstavljaju skup aktivnosti koji obuhvaća stručni odabir i profesionalnu selekciju nezaposlenih osoba i ostalih tražitelja zaposlenja iz evidencije Zavoda, prema njihovim osobnim i profesionalnim sposobnostima te utvrđenim zahtjevima poslodavaca. Prilikom individualnog savjetovanja nezaposlene osobe i savjetnika u Zavodu, potpisuje se profesionalni plan kojim se definiraju međusobne obveze. Prema podacima o broju novoprijavljenih u razdoblju od 1. siječnja do 31. kolovoza 2022. i broju individualnih savjetovanja za osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom, možemo zaključiti da se aktivnost individualnog savjetovanja najčešće obavlja za novoprijavljene osobe kad je potrebno prikupiti detaljnije informacije o nezaposlenoj osobi te definirati daljnje aktivnosti. Aktivnost koja slijedi radi provjere ispunjavanja obveza iz profesionalnog plana individualna je konzultacija koju periodično imaju obvezu izvršavati nezaposlena osoba i njezin savjetnik za zapošljavanje. Broj obavljenih konzultacija u istom je razdoblju znatno veći.

Tablica 1. Prijave u evidenciju 1.1. – 31.8.2022.

status	broj prijava
azilant	53
stranac pod supsidijarnom zaštitom	10
tražitelj međunarodne zaštite	1
član obitelji osobe pod međunarodnom zaštitom	3
stranac pod privremenom zaštitom	462
ukupno	1529

Izvor: HZZ

Tablica 2. Individualna savjetovanja 1.1. – 31.8.2022.

status	broj osoba	broj aktivnosti
azilant	68	103
stranac pod supsidijarnom zaštitom	5	7
tražitelj međunarodne zaštite	1	1
član obitelji osobe pod međunarodnom zaštitom	5	5
stranac pod privremenom zaštitom	1199	1483
ukupno	1278	1599

Izvor: HZZ

Tablica 3. Individualne konzultacije 1.1. – 31.8.2022.

status	broj osoba	broj aktivnosti
azilant	85	255
stranac pod supsidijarnom zaštitom	7	24
tražitelj međunarodne zaštite	1	1
član obitelji osobe pod međunarodnom zaštitom	5	24
stranac pod privremenom zaštitom	1184	1846
ukupno	1282	2150

Izvor: HZZ

Druga vrsta intervencije, potpore/naknade za vrijeme nezaposlenosti mjere su koje pružaju novčanu pomoć osobama vezane uz sudjelovanje na tržištu rada, uglavnom usmjerene na pomoć uslijed novonastale situacije nezaposlenosti kao privremena metoda osiguranja za slučaj nezaposlenosti.

5. Mjere aktivne politike zapošljavanja

Mjere aktivne politike zapošljavanja (dalje: MAPZ) obuhvaćaju niz poticaja kreiranih s ciljem stimuliranja zapošljavanja, dodatnih edukacija i očuvanja radnih mjesta: potpore za zapošljavanje, potpore za pripravništvo, potpore za pripravništvo u javnim službama, potpore za usavršavanje, potpore za samozapošljavanje i proširenje poslovanja, obrazovanje i osposobljavanje, javni rad, potpore za očuvanje radnih mjesta i stalni sezonac. U korištenju MAPZ-a za zapošljavanje osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom očituje se suradnja civilnog sektora i Zavoda, napose u zapošljavanju kroz mjeru *javni rad*. To je program usmjeren ranjivim skupinama, nezaposlenih osobama koje rade na projektima društveno korisnima za lokalnu zajednicu. *Javni rad* mora biti neprofitan i nekonkurentan postojećim poslovnim subjektima pa je i primjenjiv za zapošljavanje u udrugama, na poslovima koji nisu dovoljno atraktivni privatnom sektoru.

Tablica 4. Osobe pod međunarodnom zaštitom u evidenciji Hrvatskog zavoda za zapošljavanje uključene u mjere do 31.8.2022.

status	broj osoba
azilant	
- uključen u mjeru obrazovanje nezaposlenih: 1 osoba	1
stranac pod supsidijarnom zaštitom	0
član obitelji osobe pod međunarodnom zaštitom	0
tražitelj međunarodne zaštite	0
stranac pod privremenom zaštitom	
- uključenih u mjeru javni rad: 47 osoba	
- uključenih u mjeru osposobljavanje na radnom mjestu: 65 osoba	
- uključenih u potpore za zapošljavanje: 25 osoba	137
ukupno	138

Izvor: HZZ

Prema podacima HZZ-a, osobe pod međunarodnom i privremenom zaštitom u najvećem broju koriste poticaje pri zapošljavanju, za mjeru *osposobljavanje na radnom mjestu*, a prema učestalosti korištenja sljedeća je, prethodno spomenuta, mjera *javni rad*. Nakon toga slijede *potpore za zapošljavanje*, koje je u 2022. godini (1. – 8. mjesec) koristilo 25 osoba pod međunarodnom zaštitom u kategoriji stranac pod privremenom zaštitom. Mjera *obrazovanje*, kao jedna od opcija pripreme u procesu zapošljavanja, uključuje programe osposobljavanja, usavršavanja, prekvalifikacije i učenja stranih jezika za rad u zanimanjima koja su utvrđena kao nedostajuća na lokalnim tržištima rada. Nezaposlene osobe i ostali tražitelji zaposlenja prijavljeni u evidenciju Zavoda u pojedine se programe uključuju sukladno iskazanom interesu i vodeći računa o preduvjetima za uključivanje u isto (psihofizičke mogućnosti, stečena razina kvalifikacije, dodatna predznanja i sl.) koje tijekom postupka selekcije utvrđuju savjetnici Zavoda. *Obrazovanje* se provodi prema planovima koji se kreiraju na razini područnih ureda. Popis raspoloživih obrazovnih programa prema područnim uredima u godini provedbe mjere javno je dostupan na službenoj internetskoj stranici Zavoda putem koje je otvorena i mogućnost online iskazivanja interesa za obrazovanjem. U 2022. godini (1. – 8. mjesec) samo je jedna osoba pod međunarodnom zaštitom uključena u taj program. U MAPZ-u za 2022. godinu nema posebno targetiranih poticaja usmjerenih isključivo osobama pod međunarodnom i privremenom zaštitom, što znači da su takve osobe izjednačene u pravima s hrvatskim državljanima i da mogu koristiti poticaje namijenjene ukupnoj populaciji nezaposlenih. Kao ciljane skupine u mjeri *javni rad* navedeni su azilanti i stranci pod supsidijarnom, odnosno privremenom zaštitom, kao i članovi njihovih obitelji. U ciljanim skupinama za ostale intervencije ta grupacija osoba posebno se ne navodi. Visina subvencije u mjeri *javni rad* iznosi, za osobe sa stažem osiguranja 100% troška minimalne bruto II plaće u iznosu od 5.480,94 kn, a za osobe bez staža osiguranja 100% troška minimalne bruto I plaće u iznosu od 4.687,50 kn. Projekti na kojima se osobe pod međunarodnom zaštitom mogu zaposliti na javnim radovima obično nisu dizajnirani s ciljem povećanja buduće zapošljivosti te se korisnici nakon isteka *javnog rada* često vraćaju na evidenciju nezaposlenih. Glavna korist koja se očekuje od javnih radova nije toliko u izravnim ekonomskim dobicima, nego više u poticanju onih nezaposlenih za koje postoji mala potražnja na tržištu rada da se pridruže radnoj snazi kako bi se održao njihov kontakt s tržištem rada te kako bi se učinkovito ocijenila njihova radna motivacija (Matković, Babić i Vuga, 2012). Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, 47 osoba pod privremenom zaštitom uključeno je u mjeru *javni rad* u periodu od 1. do 31. kolovoza 2022. godine. U populaciji azilantata i osoba pod supsidijarnom zaštitom nije bilo zapošljavanja uz MAPZ, osim jedne osobe koja je uključena u mjeru *obrazovanja*. Razlog tako ograničenog obuhvata korištenja MAPZ-a vjerojatno leži u činjenici što su iznosi primanja kod zaposlenja uz poticaj relativno niski te često nedovoljni kako bi stimulirali azilanta ili osobu pod supsidijarnom zaštitom da prihvati zaposlenje, a ujedno izgubi i pravo na smještaj bez sudjelovanja u trošku istoga. U prilog tomu govori i podatak da se azilanti i osobe pod supsidijarnom zaštitom ipak zapošljavaju u Republici Hrvatskoj (60 osoba u periodu od 1. do 31. kolovoza), ali na otvorenom tržištu rada.

Tablica 5. Odjave zbog zapošljavanja 1.1. – 31.8.2022.

status	broj odjava
azilant	51
stranac pod supsidijarnom zaštitom	8
tražitelj međunarodne zaštite	0
član obitelji osobe pod međunarodnom zaštitom	1
stranac pod privremenom zaštitom	666
ukupno	726

Izvor: HZZ

U ostalim europskim zemljama različit je pristup Mjerama aktivne politike zapošljavanja vezanima uz integraciju izbjeglica – od pristupa značajnih ograničenja za tražitelje azila, liberalnog pristupa, ali bez aktivnog djelovanja olakšanja pristupa tržištu rada, uključivanja izbjeglica u opće potpore integracije na tržište rada do dizajniranja specifičnih mjera koje ciljaju i specifične potrebe tražitelja azila i izbjeglica pa i do integriranog pristupa koji povezuje tržište rada i druge mjere poput stambene i psihološke pomoći, kao npr. u Danskoj (Martín, Arcarons, Aumüller, Bevelander, Emilsson, Kalantaryan, MacIver, Mara, Scalettaris, Venturini, Vidovic, van der Welle, Windisch, Wolffberg i Zorlu, 2016). Na europskoj je razini kratkoročno najučinkovitija mjera subvencija plaća, dok je to dugoročno obrazovanje. Javni se radovi smatraju najneučinkovitijom mjerom integracije na tržište rada (Butschek i Walter, 2014). I odobravanje pristupa tržištu rada, posebno tražiteljima azila, nije jedinstveno regulirano među europskim zemljama. U Republici Hrvatskoj proces je relativno dugotrajan jer zapošljavanje postaje moguće tek istekom roka od devet mjeseci od dana podnošenja zahtjeva o kojem Ministarstvo nije donijelo odluku, ako tražitelj svojim postupanjem nije utjecao na nedonošenje odluke, za razliku od liberalne Švedske, koja ima automatski pristup tržištu rada ili Austrije, Njemačke ili Finske u kojima je taj period znatno kraći (Martin i sur., 2016). Konsenzus oko integracije na tržište rada postoji najviše u području razvoja vještina o potrebi i prednostima učenja jezika. No, i ovdje se pojavljuju rasprave o tome je li određena razina poznavanja jezika potrebna za uspješnu integraciju na tržište rada ili je zapošljavanje najbolji način za usvajanje jezika, a tečajevi su način privremenog udalžavanja od tržišta rada.

6. Priznavanje i vrednovanje inozemnih kvalifikacija

Negativan utjecaj na integraciju na tržište rada osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom ima i proces priznavanja inozemnih kvalifikacija koji unatoč značajnim novinama i pojednostavljenom pristupu još uvijek ograničava određen broj osoba u radu u okviru stečenih kvalifikacija. Posebno je uočljiv problem vezan uz rad u reguliranim profesijama jer je cijeli proces vrlo dugotrajan, neizvjestan i često otežan nemogućnošću pristupa traženoj dokumentaciji. Proces priznavanja kvalifikacija reguliran je Zakonom o priznavanju i vrednovanju inozemnih kvali-

fikacija (NN, 69/22), a postupak je u nadležnosti Agencije za odgoj i obrazovanje, Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih te Agencije za znanost i visoko obrazovanje. Nakon završetka postupka izdaje se Mišljenje o razini, obujmu, profilu i kvaliteti inozemne obrazovne kvalifikacije u odnosu na odgovarajuću kvalifikaciju koja se stječe u Republici Hrvatskoj. Odredbe vezane uz osobe pod međunarodnom zaštitom obuhvaćene su člancima 20. – 22., a između ostalih je i odredba o nemogućnosti odbijanja zahtjeva za priznavanje isključivo zbog činjenice da podnositelj ne posjeduje službene dokumente kojima se dokazuje inozemna obrazovna kvalifikacija ili službene dokumente države podrijetla kojima dokazuje državljanstvo. U slučaju da se potrebna dokumentacija ne može dostaviti, agencija nadležna za vrednovanje u svrhu pristupa tržištu rada provest će vrednovanje sukladno raspoloživim podacima i izraditi informativni dokument o inozemnoj obrazovnoj kvalifikaciji. Za rad s osobama pod privremenom zaštitom donesene su Preporuke Europske komisije⁴ o priznavanju kvalifikacija osoba koje bježe od ruske invazije na Ukrajinu, kojima se znatno olakšava priznavanje kvalifikacija (nije obvezno dostavljati dokumentaciju u originalnom obliku). Također, provjeravanje kvalifikacije treba obavljati samo u nužnosti, a smanjuju se ili se odustaje od dodatnih troškova koji prate postupak. Takav znatno pojednostavljen pristup priznavanju kvalifikacija reflektira se i na bolje rezultate u zapošljavanju (sa ili bez sufinanciranja). S obzirom na to da takav pojednostavljeni pristup nije praksa kod osoba s azilom ili supsidijarnom zaštitom, trebalo bi uzeti u obzir i neka druga potencijalna rješenja u postupku priznavanja, kao npr. priznavanje uz sekundarno potvrđujuće dokaze (izjave, korištenje popisa studenata ili dokazano profesionalno iskustvo temeljeno na obrazovanju ili alternativni oblici priznanja poput djelomičnog priznavanja kvalifikacija ili priznavanje na kraju probnog perioda uz dodatne testove).

7. Primjeri iz svakodnevnog života vezani uz zapošljavanje

U posljednjem dijelu rada bit će opisani pojedini pozitivni i negativni ishodi integracije na tržište rada u kojima do izražaja dolaze situacije i konkretni problemi spomenuti u prethodnom tekstu. Primjeri su rezultat vođenja bilješki tijekom volonterskih aktivnosti autorica s osobama pod međunarodnom i privremenom zaštitom i rezultat su promatranja tijekom duljega vremenskog perioda.

Ishod 1.

Prikazana osoba je mlada žena, podrijetlom iz Somalije, s ostvarenim statusom azilantice u Republici Hrvatskoj. Bila je smještena u Sisku, putem Središnjeg državnog ureda za obnovu i stambeno zbrinjavanje. Tijekom četverogodišnjeg perioda bijega iz Somalije doživjela je brojne tjelesne ozljede (jasno uočljive), no nije uspjela regulirati status invalidnosti ili tjelesnog oštećenja. U Republici Hrvatskoj,

⁴ Preporuka Komisije (EU) 2022/554 od 5. travnja 2022. o priznavanju kvalifikacija osoba koje bježe od ruske invazije na Ukrajinu, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0554&from=HR>

prema vlastitom dojmu, doživjela je stigmatizaciju radi drukčijeg načina odijevanja (hidžab). U Somaliji je završila četiri razreda osnovne škole te govori somalski i arapski jezik. Motivacija za učenjem hrvatskog jezika bila je značajno smanjena, ali je ostvarila zapošljavanje putem Mjera aktivne politike zapošljavanja u udruzi (mjera javni rad). Na početku radnog odnosa prilagodila se uvjetima posla i zahtjevima radnog mjesta, no uslijed izvanredne situacije potresa u Sisku, nenajavljeno napušta Hrvatsku i odlazi u zemlje zapadne Europe.

Ishod 2.

Prikazana osoba je mlada žena iz Obale Bjelokosti, koja je u Republici Hrvatskoj ostvarila status azilantice i smještena je posredovanjem Središnjeg državnog ureda za obnovu i stambeno zbrinjavanje. Govori francuski i engleski jezik te poahađa tečaj hrvatskog jezika. Zainteresirana je i motivirana za rad. Posao je pronašla u relativno kratkom roku te je trenutačno zaposlena u poduzeću koje se bavi održavanjem čistoće stanova i poslovnih prostora. Poslodavac, kad je riječ o njezinu zapošljavanju, koristi Mjere aktivne politike zapošljavanja. Zadovoljna je životnom situacijom, planira ostati u Republici Hrvatskoj. Uskoro će ostvariti povezivanje s partnerom.

Ishod 3.

Prikazana osoba je visokoobrazovanu žena iz Ukrajine koja je ostvarila status privremene zaštite u RH. U Republici Hrvatskoj smještena je kod privatne osobe koja je svoj smještaj prepustila na raspolaganje Ravnateljstvu civilne zaštite. Govori ukrajinski i ruski jezik te uči hrvatski. Nakon tri mjeseca boravka u Republici Hrvatskoj zaposlila se u restoranu na poslovima pripreme slastica. Nije osobito zadovoljna visinom primanja, ali je svjesna da mora raditi zbog egzistencijalnih razloga. Namjerava se vratiti u Ukrajinu čim bude moguće.

8. Zaključak

Iako je od prvog odobrenog azila prošlo već šesnaest godina, značajnijih pomaka u integraciji, koji se mogu pripisati institucionalnoj podršci i sustavnim rješenjima osoba pod međunarodnom zaštitom na tržište rada još uvijek nema. Sustav nije u cijelosti funkcionalan, a velik dio angažmana prepušten je udrugama civilnog društva. Najznačajniji je problem još uvijek nepoznavanje jezika te nije realno očekivati da će jezična barijera biti svladana u kratkom roku, s obzirom na to da je uglavnom riječ o osobama čiji jezici nemaju sličnosti s hrvatskim. Azilantima je potrebna sustavna, temeljita obuka, s organiziranim provjerama znanja i izdanim certifikatom o poznavanju jezika na temelju kojega se mogu ostvariti i pomaci u priznavanju kvalifikacija (za neke je regulirane profesije potrebno znanje jezika na određenom stupnju te dokaz o istome). Jezični bi tečaj trebao biti usmjeren i usklađen s budućim planom zapošljavanja osobe pod međunarodnom zaštitom te bi već u početnoj fazi trebalo usmjeriti usvajanje sadržaja na specifična znanja koja zahtijeva konkretna struka. Tako bi se skratilo razdoblje prilagodbe i znatno olakšao

ulazak u svijet rada. Osim neriješene jezične barijere, postoji i potreba za pojačanim radom na pripremi za zapošljavanje. Osobe pod međunarodnom zaštitom često ne raspoložu znanjima o načinima apliciranja za posao, mehanizmima traženja posla, kao ni o cjelokupnoj proceduri rješavanja službene dokumentacije. Iako je angažiranost volontera i zaposlenika udruga civilnog društva u tom segmentu vrlo značajna, i tomu bi se problemu trebalo pristupiti sistemski u sklopu jedinstvenog procesa integracije. Značajan problem i uzrok nedovoljne zaposlenosti među osobama pod međunarodnom zaštitom svakako je i geografska neusklađenost između područja naseljavanja i područja s većim brojem slobodnih radnih mjesta, a same osobe spremne su eventualno na dnevnu migraciju radi posla u Hrvatskoj. Sustav razmještaja nije prilagođen kvalitetnoj integraciji, nego se još uvijek zasniva na raspoloživom stambenom fondu. Također, ciljane Mjere aktivne politike zapošljavanja, rodno osjetljive, namijenjene ženama, vjerojatno bi polučile bolje rezultate jer su žene azilantice često samoisključene iz integracije, ne samo u svijetu rada nego i kulturne orijentacije i jezične obuke zbog potrebe za brigom o djeci i kulturnih očekivanja. Iako je integracija na tržište rada stvar osobnog izbora, u interesu je društva motivirati žene, ne mijenjajući prinudno kulturne obrasce, posebno ciljanim programima kako bi integraciju olakšale i zapošljavanjem. Postupak priznavanja kvalifikacija potrebno je također dodatno pojednostaviti, u smislu nadopuna alternativnih oblika priznanja, djelomičnog priznanja ili priznanja nakon probnog perioda.

Literatura

- Aggestam, L. i Hill, C. (2008). The challenge of multiculturalism in European foreign policy. *International Affairs*, 84(1), 97–114. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00691.x>
- Akcijski plan za uklanjanje prepreka za ostvarivanje određenih prava na području integracije stranaca za razdoblje 2013. – 2015. godine (2013). Vlada Republike Hrvatske i Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/30092013/Akcijski%20plan%20za%20uklanjanje%20prepreka%20u%20ostvarivanju%20pojedinih%20prava%20u%20podru%20c4%8dju%20integracije%20stranaca%20za%20razdoblje%20od%202013%20do%202015%20godine.pdf> (9.6.2022.)
- Akcijski plan za integraciju osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita za razdoblje od 2017. do 2019. godine (2017). Vlada Republike Hrvatske i Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/AKCIJSKI%20PLAN%20ZA%20INTEGRACIJU%202017-2019.pdf> (9.6.2022.)
- Bolmberg, G. (2020). EU Policy on Immigration and Integration: Multiculturalism or Assimilation?. *Journal of Autonomy and Security Studies*, 4(2), 92–114. <https://jass.ax/index.php/jass/article/view/44/24> (23.11.2022.)
- Butschek, W. (2014). What active labour market programmes work for immigrants in Europe? A meta-analysis of the evaluation literature. *IZA Journal of Migration*, 3(48) <https://doi.org/10.1186/s40176-014-0023-6>
- Common Basic Principles for Immigrant Integration Policy in the EU (2004). Council document 14615/04, https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/common-basic-principles-immigrant-integration-policy-eu_en (2.9.2022.)

- Cvjetičanin, V. i Supek, R. (2003). *Emile Durkheim i francuska sociološka škola*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.
- Đurić, M. (1987). *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Naprijed.
- Fassman, H., Münz, R. i Seifert, W. (1999). Tržišta rada za imigrante: usporedba integracije na tržištima rada imigranata iz Turske i bivše Jugoslavije u Njemačkoj i Austriji. *Migracijske teme*, 15(3), 347–375.
- Favell, A. (2010). Integration and nations: the nation-state and research on immigrants in Western Europe. U M. Martiniello i J. Rath (Ur.), *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation* (str. 371–405). Amsterdam: Amsterdam University Press,
- Herbert, J., Datta, K., Evans, Y., May, J., McIlwaine, C. i Wills, J. (2006). *Multiculturalism at work: The experiences of Ghanaians in London*. London: Department of Geography Queen Mary, University of London Mile End. https://www.researchgate.net/publication/241893192_Multiculturalism_at_Work_The_Experiences_of_Ghanaians_in_London (2.12.2022.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) „Mjere za sve“. <https://mjere.hr/> (2.9.2022).
- Lockwood, D. (1963). Social Integration and System Integration. U G. Zollschan i W. Hirsch (Ur.), *Social Change: Explorations, Diagnoses and Conjectures* (str. 370–384). New York, London, Sidney, Toronto: John Wiley & Sons.
- Lukić, R. (1987). *Formalizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed
- Martin, I., Arcarons, A., Aumüller, J., Bevelander, P., Emilsson, H., Kalantaryan, S., MacIver, A., Mara, I. Scalettari, G., Venturini, A., Vidovic, H., van der Welle, I. Windisch, M., Wolffberg, R. i Zorlu, A. (2016). From Refugees to Workers, Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States, Firenca: Migration Policy Centre and the Bertelsmann Stiftung. https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/refugees-workers-mapping-labour-market-integration-support-measures-asylum-seekers_en (1.12.2022.)
- Matković, T., Babić, Z. i Vuga, A. (2012). Evaluacija mjera aktivne politike zapošljavanja 2009. i 2010. godine u Republici Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 19(3), 303–336.
- Migracijska politika Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 83/07
- Migracijska politika Republike Hrvatske za razdoblje 2013. - 2015. godine, *Narodne novine*, 27/13
- Parsons, T. (1991). *Društva*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec
- Penninx, R. (2007). Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges. *Migracijske i etničke teme*, 23(1-2), 7–33.
- Preporuka Komisije (EU) 2022/554 od 5. travnja 2022. o priznavanju kvalifikacija osoba koje bježe od ruske invazije na Ukrajinu. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0554&from=HR> (13.12.2022.)
- Vertovec, S. (2018). Towards post- multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. *International Social Science Journal*, 68(227–228), 167–178. <https://doi.org/10.1111/issj.12191>
- Zakon o azilu, *Narodne novine*, 79/07, 88/10, 143/13

Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, *Narodne novine*, 70/15, 127/17

Zakon o priznavanju i vrednovanju inozemnih obrazovnih kvalifikacija, *Narodne novine*, 69/22

Zakon o tržištu rada, *Narodne novine*, 118/18, 32/20, 18/22

Zakon o strancima, *Narodne novine*, 133/20, 114/22

Employment and Coverage of Active Employment Policy Measures for Persons under International and Temporary Protection in the Republic of Croatia

Ivančica Devčić, Daša Poredoš Lavor

Summary

Employment is a key part of the integration process, which includes accommodation, financial support, language learning, training, recognition of qualifications, and a series of activities and integration measures bringing the entire integration process to an end. Legal regulations govern employment, outlining the rights of persons under international and temporary protection. As an important contribution to integration, access to the labour market is stated in most of the key documents guiding the integration policy of the Republic of Croatia. The paper analyses the employment policy for persons under international and temporary protection, providing a brief overview of integration policies, with an emphasis on access to the labour market, the legal basis, active employment policy measures according to the type of intervention and examples from employment practices. The challenges accompanying the integration process were also emphasised, along with concrete problems identified by the immigrants themselves, such as lack of systematic support, delays in certain processes, and difficulties with the non-recognition of qualifications.

Keywords: employment, active employment policy measures, recognition of qualifications, international and temporary protection beneficiaries

Migracijski kontekst rata u Ukrajini i njegov potencijalni demografski odraz na Republiku Hrvatsku

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-11>

Dražen Živić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Drazen.Zivic@pilar.hr

<https://orcid.org/0000-0002-5293-568X>

Monika Komušanac

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

mkomusana@hrstud.hr

<https://orcid.org/0000-0002-3131-6679>

Sažetak

Ratna zbivanja na istoku Ukrajine uzrokovala su razmjerno velike iseljeničke kontingente iz Ukrajine prema susjednim europskim državama i državama u kojima se trenutno nalazi značajniji broj recentne ukrajinske dijaspe te intenzivna raseljavanja na teritoriju Ukrajine. S obzirom na česte nestabilnosti, raseljavanja stanovništva s istoka i juga Ukrajine bilježila su velike prijeratne razmjere, koji su se, službenim početkom rata u veljači 2022. godine, pojačali potvrđujući veliki migracijski potencijal toga područja. Demografski presjek prirodnih i migracijskih procesa toga predmetnoga regionalnoga okvira upućuje na izraženi depopulacijski karakter ratom pogođenih teritorija Ukrajine zbog čega će posljedice rata biti izraženije u kontekstu iseljavanja i smanjene mogućnosti obnove i oporavka domicilne populacije. Prema podacima UNHCR-a, od početka rata do svibnja 2023. godine, Ukrajinu je napustilo više od 8,2 milijuna stanovnika, a trenutno se u Hrvatskoj nalazi njih više od 22.000 sa statusom privremene zaštite. Potencijalan demografski odraz izbjegličke populacije na Hrvatsku proizlazi iz brojnosti i strukturnih obilježja toga kontingenta te njihova prostornoga razmještaja. Struktura izbjegličkoga ukrajinskoga kontingenta u Hrvatskoj potvrđuje dominaciju ženske i dječje populacije, prema kojoj potencijal spajanja užih i širih članova obitelji na hrvatskom prostoru raste. Pritom se značajniji demografski utjecaj očekuje u manjim sredinama, tj. na lokalnoj razini i uz pretpostavku snažnije integracije izbjeglica u hrvatsko društvo. Pregledom dostupnih podataka odbačena je pretpostavka kako će njihov razmještaj biti povezan s regionalnim razmještajem ukrajinske manjine u Hrvatskoj, a s obzirom na činjenicu da trenutno najviše ukrajinskih izbjeglica živi u urbanim, makroregionalnim ili regionalnim centrima. Osim aktivnije državne intervencije po pitanju njihova trajnoga ostanka u Hrvatskoj, mogući se izazovi odnose na trenutno nisku razinu njihova uključivanja na tržište rada i u odgojno-

obrazovni sustav Hrvatske, zbog čega će, očekivano, i ukupna funkcionalna integracija biti niža.

Ključne riječi: rat u Ukrajini, prisilne migracije, ukrajinske izbjeglice, Hrvatska, povratak, demografska revitalizacija

1. Uvod

Vojna agresija Ruske Federacije na Ukrajinu, uz ostalo, proizvela je značajnu prostornu pokretljivost ukrajinskoga stanovništva, koje je jednim dijelom privremeno naseljeno u zapadnim (relativno sigurnijim) dijelovima zemlje, dok je brojčano izrazito jak izbjeglički kontingent privremenu sigurnost pronašao u brojnim europskim državama pa tako manjim dijelom i u Republici Hrvatskoj. Prema podacima UNHCR-a (2023) od 24. veljače 2022., kad je započela vojna agresija Ruske Federacije na Ukrajinu, do 23. svibnja 2023., tu je zemlju napustilo više od 8,2 milijuna stanovnika, od kojih je približno 5,1 milijun osoba zatražilo privremenu zaštitu. Na dan 31. prosinca 2022. u Republiku Hrvatsku ušlo je nešto više od 22 tisuće izbjeglica (MUP, 2023). S obzirom na intenzitet ratnih razaranja i brojčane pokazatelje ukupnoga kretanja stanovništva Ukrajine (osobito njezinoga istoka i jugoistoka), izbjeglički potencijal ukrajinskoga stanovništva još uvijek je vrlo visok.

Cilj je ovoga rada ukratko razmotriti suvremena demografska obilježja Ukrajine i Hrvatske te odgovoriti na pitanje: može li, i u kojoj mjeri, trenutačni/budući izbjeglički kontingent ukrajinskoga stanovništva u Republici Hrvatskoj utjecati na demografsku sliku Hrvatske? U tom je kontekstu potrebno ukazati na sličnosti i razlike između Ukrajine i Hrvatske u demografskom smislu te naznačiti moguće potencijale ukrajinske izbjegličke populacije u Hrvatskoj, naročito na regionalnoj/ lokalnoj razini. Stupanj materijalnih razaranja u Ukrajini i neizvjesnost skoroga razrješenja sukoba, reintegracije i poslijeratne obnove trenutačno okupiranih dijelova ukrajinske države, sasvim jasno otvara pitanje duljine trajanja izbjegličkog statusa i povratka, ali i pristup hrvatske države prema mogućnosti da barem dio ukrajinskih izbjeglica ostane trajno živjeti i raditi u Hrvatskoj.

2. Migracijski kontekst rata u Ukrajini

Nestabilni geopolitički odnosi između Ruske Federacije i Ukrajine eskalirali su 2014. godine na istoku i jugu Ukrajine oružanim sukobima između ukrajinskih oružanih snaga i proruskih separatističkih paravojnih jedinica. Oružani sukob koji traje osam godina rezultirao je okupljanjem ruske vojske na istočnoj ukrajinskoj granici te invazijom na ukrajinski teritorij krajem veljače 2022. godine. Prisutnost rata na nekom prostoru, u ovom slučaju ukrajinskom, predstavlja, kako u kratkoročnom i tako i u dugoročnom smislu, najveći destruktivski faktor za njezinu ekonomsku, društvenu, demografsku, prostornu i inu perspektivu razvoja zbog izravnih stradanja stanovništva, visokih migracijskih i demografskih gubitaka, kataklizmičke devastacije prostora, napose urbane infrastrukture (stambe-

ne, gospodarske, komunalne, prometne, energetske i dr.) i društvene nadgradnje (Astrov, Ghodsi, Grieveson, Holzner, Kochnev, Landesmann, Pindyuk, Stehrer, Tverdostup i Bykova, 2022).

Migracijski kontekst rata u Ukrajini obuhvaća analizu demografskih obilježja ratom najugroženijih područja države te intenzitet i razmjere glavnih prisilnih migracijskih tokova. Vojna agresija na Ukrajinu uzrokovala je pokretanje velikih prognaničkih i izbjegličkih kontingenata stanovništva iz područja izravno pogođenih ratnim zbivanjima ili onih u neposrednoj blizini glavnih ratnih žarišta. Rat na istoku Ukrajine uzrokovao je najveću unutareuropsku izbjegličku krizu nakon Drugoga svjetskog rata, tijekom koje je oko 15 milijuna osoba pokazalo potrebu za humanitarnom zaštitom u suočavanju s posljedicama rata, dok je ukupno, prema procjenama, 14,5 milijuna osoba raseljeno iz svojega prijeratnoga prebivališta na teritoriju Ukrajine (OCHA, 2022). Prema podacima UNHCR-a (2023), kako je već istaknuto, trenutačno je registrirano 8,2 milijuna ukrajinskih izbjeglica u Europi, a oko 6,5 milijuna je prognanika, tj. onih koji su napustili svoje prijeratno prebivalište i koji su naselili ostale slobodne teritorije Ukrajine.

Prema definiciji, „izbjeglice su osobe koje su prisiljene napustiti svoju zemlju zbog progona, rata ili nasilja iz opravdanoga straha od progona zbog rase, vjere, nacionalnosti, političkoga uvjerenja ili pripadnosti određenoj društvenoj skupini“ (UNHCR, 2022c). U prisilnim migracijama sudjelovala je 1/5 stanovništva Ukrajine (bez anektiranih teritorija 2014. godine). Prema podacima UNHCR-a (2023), sa stanjem iz mjeseca svibnja, najviše ukrajinskih izbjeglica trenutačno se nalazi u Ukrajini susjednim državama, gotovo 60% (4,8 milijuna), od kojih najviše u Ruskoj Federaciji (2,9 milijuna) i Poljskoj (1,6 milijuna), tj. 54% svih ukrajinskih izbjeglica.

Tablica 1. Broj registriranih ukrajinskih izbjeglica u Europi, svibanj 2023. godine

država	broj registriranih izbjeglica iz Ukrajine	udio registriranih izbjeglica iz Ukrajine (%)
Poljska	1.605.738	19,45
Ruska Federacija	2.852.395	34,55
Rumunjska	94.179	1,14
Moldavija	108.889	1,32
Slovačka	116.718	1,41
Mađarska	36.313	0,43
Bjelorusija	27.673	0,33
ukupno susjedne države	4.841.905	58,65
Njemačka	1.067.856	12,93
Češka	520.234	6,30
Španjolska	177.228	2,15
Italija	175.107	2,12
Francuska	118.994	1,44

država	broj registriranih izbjeglica iz Ukrajine	udio registriranih izbjeglica iz Ukrajine (%)
Austrija	97.047	1,18
Ujedinjeno Kraljevstvo	205.800	2,49
ostale europske države	1.051.117	12,73
ukupno europske države	3.413.383	41,35
ukupno	8.255.288	100,00

Izvor: UNHCR, 2023.

U ostalim europskim državama registrirano je nešto više od 41% izbjeglica, od čega se značajniji izbjeglički kontingent nalazi u Njemačkoj, oko milijun osoba, što ju čini trećom odredišnom zemljom ukrajinskih izbjeglica. Također, znatniji udio izbjeglica smješten je u Španjolskoj, Italiji, Francuskoj i Austriji, tj. tradicionalnim odredišnim zemljama suvremenih ukrajinskih iseljenika u posljednja dva i pol desetljeća. Od početka rata do lipnja 2022. godine, izbjegličke su struje iz Ukrajine prema susjednim i ostalim europskim državama relativno usporile (iako apsolutno broj izbjeglica raste), a iznimka je Ruska Federacija u kojoj se trenutačno nalazi više od 1/3 svih ukrajinskih izbjeglica. Ti nam podaci potvrđuju kako je došlo do usporavanja porasta broja izbjeglica i tranzitnih kretanja iz susjednih u ostale europske države (osim Ruske Federacije), uz naglasak i na djelomične povratničke tokove (IOM, 2022a).

Neposredno nakon početka rata Europska je unija brзом reakcijom već 4. ožujka 2022. godine aktivirala tzv. direktivu o privremenoj zaštiti za raseljene osobe koja je usvojena nakon nestabilnosti na zapadnom Balkanu i povećanoga raseljavanja iz Bosne i Hercegovine te Kosova (Europsko vijeće, 2022). Privremena zaštita definirana je kao „mehanizam EU-a za hitne slučajeve koji se aktivira u iznimnim situacijama masovnoga priljeva zbog pružanja neposredne i kolektivne zaštite raseljenim osobama te smanjivanja pritiska na nacionalne sustave azila u zemljama EU-a“ (Europsko vijeće, 2022). Tim je mehanizmom omogućeno korištenje različitih prava na području EU-a, kao što su, primjerice pravo na boravak, pravo na rad i pristup tržištu rada, pristup stanovanju, socijalna i medicinska pomoć, pristup obrazovanju i sl. Ukupno je 5,1 milijun ukrajinskih izbjeglica u Europi sa statusom privremene zaštite i sličnim programima zaštite, što se uglavnom podudara s brojem registriranih izbjeglica po državama koje objavljuju te podatke (UNHCR, 2022a; 2023). Nastale razlike u broju izbjeglica i broju zahtjeva za statusom privremene zaštite može se objasniti činjenicom da dio raseljenih osoba, s obzirom na pravo slobodnoga kretanja u trajanju od 90 dana, ne podnosi zahtjev za statusom privremene zaštite zbog privremenosti boravka u zemlji prve registracije (tranzitni prolazak, dovođenje obitelji i povratak u Ukrajinu i sl.) ili zbog aktiviranja statusa izbjeglica.

3. Ukrajinski izbjeglički kontingent u Hrvatskoj

Potencijalan demografski odraz ukrajinskoga izbjegličkoga kontingenta u Hrvatskoj ponajprije ovisi o prostornom razmještanju i relativnoj zastupljenosti

izbjeglica u lokalnim sredinama, njihovu broju i strukturama. Zaključno s 31. prosincem 2022. godine, Hrvatska je registrirala 22.407 raseljenih osoba iz Ukrajine, a doseljavanje je bilo najintenzivnije u prva dva mjeseca trajanja rata, nakon čega je usporeno (MUP, 2022a; 2023). Potrebno je ponoviti da sve registrirane osobe nisu dobile i status privremeno zaštićene osobe. Za zbrinjavanje raseljenih osoba iz Ukrajine, Ravnateljstvo civilne zaštite Republike Hrvatske organiziralo je prihvatni smještaj na trima lokacijama (Zagreb, Gospić i Varaždin), mobilizirana su 22 objekta (3 prihvatna i 19 kolektivnih), a na temelju javne nabave osobe su smještene u 24 objekta (kolektivni smještaj) te pojedinačni smještaj koji pružaju građani Republike Hrvatske. Trenutačno je najviše osoba zbrinuto u pojedinačnom smještaju – 93%, odnosno kod obitelji, prijatelja, poznanika ili su smještaj pronašli sami. U strukturi raseljenih osoba u Hrvatskoj dominiraju žene sa 47,37%, muškarci čine 42,11%, dok je relativan udio djece, neovisno o njihovoj spolnoj strukturi 10,53% (MUP, 2023).

Tablica 2. Odobrena privremena zaštita za raseljene osobe iz Ukrajine (stanje 15. rujna 2022.)

naziv policijske uprave	odobren status privremene zaštite	udio odobrene privremene zaštite u ukupnom broju osoba s privremenom zaštitom (%)
Policijska uprava bjelovarsko-bilogorska	99	0,57
Policijska uprava brodsko-posavska	169	0,97
Policijska uprava dubrovačko-neretvanska	465	2,68
Policijska uprava istarska	1829	10,52
Policijska uprava karlovačka	359	2,07
Policijska uprava koprivničko-križevačka	258	1,48
Policijska uprava krapinsko-zagorska	161	0,93
Policijska uprava ličko-senjska	833	4,79
Policijska uprava međimurska	312	1,80
Policijska uprava osječko-baranjska	723	4,16
Policijska uprava požeško-slavonska	193	1,11
Policijska uprava primorsko-goranska	1802	10,37
Policijska uprava sisačko-moslavačka	307	1,77
Policijska uprava splitsko-dalmatinska	2969	17,08
Policijska uprava varaždinska	593	3,41
Policijska uprava virovitičko-podravska	58	0,33
Policijska uprava vukovarsko-srijemska	323	1,86
Policijska uprava zadarska	1497	8,61
Policijska uprava zagrebačka	3889	22,38
Policijska uprava šibensko-kninska	539	3,10
ukupno	17.378	100,00

Izvor: MUP, 2022b

Status privremene zaštite u Hrvatskoj na dan 15. rujna 2022. godine dobilo je ukupno 17.378 ukrajinskih izbjeglica. Iako raspolažemo podacima iz rujna, za pretpostaviti je, prema dinamici ulaska u RH do kraja 2022. godine da je broj zatraženih zahtjeva za status privremene zaštite u prosincu bio nešto veći nego podaci iz Tablice 2. Prema sumarnim podacima do sredine rujna, približno 80% registriranih izbjeglica zatražilo je status privremene zaštite u Republici Hrvatskoj. Podaci su prikupljeni sukladno zahtjevima za status privremene zaštite koji se podnose u policijskim upravama RH koje se preklapaju s administrativnim granicama županija. Iznimka je PU Zagrebačka koja obuhvaća administrativno područje Grada Zagreba i Zagrebačke županije. Najviše statusa privremene zaštite ukrajinskim izbjeglicama izdale su PU Zagrebačka (3889), PU Splitsko-dalmatinska (2969), PU Istarska (1829) te PU Primorsko-goranska (1802), ukupno 60% svih zahtjeva (Tablica 2). Zanimljiv je i relativno visok udio osoba s privremenom zaštitom u Ličko-senjskoj županiji, oko 800, tj. 4,8% ukupnoga broja što je najviše povezano s lokacijom jednoga (od ukupno triju na razini Hrvatske) prihvatna centra za izbjeglice koji se nalazi u Gospiću. S druge strane, najmanje izbjeglica s privremenom zaštitom registrirala je PU Virovitičko-podravska (58), PU Bjelovarsko-bilogorska (99), PU Krapinsko-zagorska (161) te PU Brodsko-posavska (169) (Tablica 2), odnosno prostori s manjim demografskim središtima i manje razvijenim funkcijama.

4. Demografski potencijali ratom pogođenih područja

Kratkim osvrtom na regionalne demografske procese Ukrajine izdvojiti će se glavna analitička obilježja tzv. ratom ugroženih oblasti koje je u ožujku 2022. godine definirala Vlada Republike Ukrajine (Vrhovna rada Ukrajine, 2022). Prema tim je obilježjima moguće uočiti reproduktivne i ostale obrasce izbjegloga stanovništva u njihovoj matičnoj populaciji za koje se pretpostavlja da će se dolaskom u novi prostor nastaviti ili čak intenzivirati. Važan segment predstavljaju i ukupni demografski resursi i potencijali ratom ugroženih oblasti iz prijeratnoga razdoblja koji će određivati razmjere budućih „ratnih“ migracijskih kontingenata iz Ukrajine.

Ukrajina je prema posljednjem provedenom popisu stanovništva 2001. godine imala 48,4 milijuna stanovnika te je u 20 godina izgubila 10% svoga stanovništva (razina depopulacije isključuje anektirane dijelove Autonomnu Republiku Krim i Grad Sevastopolj) (State Statistics Service of Ukraine, 2001). Demografski gubitak na jugu i istoku Ukrajine u istom je razdoblju otprilike 10 milijuna ljudi zbog ruske aneksije Krima i Sevastopolja 2014. (2,4 milijuna) i (samo)proglašenja Donjecke i Luganske Narodne Republike (4,5 milijuna) dok se ostalo smanjenje odnosi na gubitak stanovništva prirodnim putem i pojačana raseljavanja (State Statistics Service of Ukraine, 2021).

Popis ugroženih oblasti odnosi se na prostore koji su izravno ugroženi i oni u neposrednoj blizini ratnih zbivanja, a obuhvaćaju 60% površine Ukrajine na kojemu živi 27 milijuna stanovnika (Tablica 3). Taj veliki demografski potencijal primarno se odnosi na makroregiju istok u kojoj živi 30% stanovništva (13,7 milijuna), od čega samo u Donječkoj i Luganskoj oblasti živi 6,2 milijuna ljudi. Ukupno se u 20 godina broj stanovnika na teritoriju ugroženih oblasti smanjio za otprilike 10,50%

s time da je depopulacija na pojedinačnoj razini bila i iznad 20%, a dvadesetogodišnji porast zabilježio je samo Grad Kijev. Demografski gubitak 2020./2019. bio je 192.000 osoba, pri čemu je negativna prirodna promjena u svim oblastima bila veća nego migracijski saldo koji je bio nizak, ali pozitivan, zahvaljujući imigracijskom potencijalu glavnoga grada i cijele kijevske regije (Tablica 3).

Uvidom u izdvojena biodinamička obilježja ugroženih teritorija moguće je izdvojiti manje-više nekoliko demografskih procesa koji karakteriziraju demografsku sliku ukrajinskoga juga i istoka u prijeratnom razdoblju, ali i koja ukazuju na vrlo ograničene resurse poslijeratne obnove. Riječ je o tipičnim procesima posttranzicijskoga demografskoga razdoblja kao što su ukupna i prirodna depopulacija, starenje stanovništva, iseljavanje i sl. Od analitičkih pokazatelja mogu se izdvojiti: niske i izrazito niske stope nataliteta (između 6 i 10 promila), vrlo visoke stope mortaliteta (između 14 i 17 promila), nizak prosječni TFR (od 1,1), visoka prosječna starost stanovništva (između 42 i 48 godina), izrazito nizak udio mladih (između 10% i 20%), izrazito visoki udjeli starih (između 20% i 32%) i sl. (Tablica 3). Iz navedenih podataka može se zaključiti kako najnepovoljnija biodinamička obilježja imaju oblasti na istoku i jugu Ukrajine, dok su nešto povoljniji (ali svejedno nepovoljni) trendovi na sjeveru i u središnjem dijelu Ukrajine.

Tablica 3. Demografsko-prostorni pokazatelji ukupnih, prirodnih i biodinamičkih obilježja 14 ugroženih dijelova (oblasti) Ukrajine 2020. godine

Ukrajina/ugrožene oblasti	broj stanovnika (procjena)	udio u ukupnom stanovništvu (%)	ukupna prirodna promjena	ukupni migracijski saldo	stopa nataliteta (‰)	stopa mortaliteta (‰)	TFR	prosječna starost	udio osoba do 15 godina (%)	udio osoba +60 godina (%)
UKRAJINA	41.418.717	-	-323.378	9316	7,8	15,9	1,217	42,1	16,12	16,12
Volinjska	1.024.669	2,47	-3896	-128	10,1	13,9	1,514	38,4	20,77	20,77
Dnjipropeetrovska	3.138.726	7,58	-33.981	-632	6,7	17,5	1,091	42,2	16,27	16,27
Donječka	4.087.395	9,87	-26.095	-5433	...	...	...	46,2	11,91	11,91
Žitomirska	1.196.264	2,89	-12.061	-656	7,6	17,6	1,198	41,2	17,41	17,41
Zaporiška	1.665.726	4,02	-18.865	-2021	6,3	17,5	1,030	42,9	15,37	15,37
Kijevska	1.782.751	4,30	-17.276	24.762	8,0	17,6	1,184	40,4	18,48	18,48
Luganska	2.116.725	5,11	-11.100	-3491	...	...	...	47,3	10,51	10,51
Mikolajivska	1.107.679	2,67	-10.132	-1336	6,9	15,9	1,106	41,9	16,28	16,28
Odeška	2.357.047	5,69	-14.254	5131	8,7	14,7	1,336	40,6	17,95	17,95
Sumska	1.051.260	2,54	-12.969	-1826	5,7	17,9	0,925	43,7	13,90	13,90
Harkovska	2.618.198	6,32	-27.470	2843	6,3	16,7	0,978	42,5	14,53	14,53
Hersonska	1.015.275	2,45	-9407	-1799	7,5	16,7	1,204	41,4	17,01	17,01
Černigovska	893.501	2,16	-4543	-523	9,0	14,1	1,302	39,6	18,30	18,30
Grad Kijev	2.920.873	7,05	-5421	241	10,3	12,2	1,437	40,3	17,60	17,60

Izvor: State Statistics Service of Ukraine, 2021.

5. Demografske sličnosti i razlike Hrvatske i Ukrajine

Kako bismo uopće mogli definirati mogućnosti demografskoga utjecaja ukrajinskih izbjeglica u Hrvatskoj, potrebno je analizirati demografske trendove Hrvatske i Ukrajine. Usporedba demografske prošlosti i sadašnjosti Ukrajine i Hrvatske pokazuje određene sličnosti i razlike koje je nužno interpretirati s obzirom na postojeće demografske resurse domicilne populacije, populacijske potrebe te pretpostavke demografskoga dobitka u slučaju ostanka izbjegličke populacije u Hrvatskoj.

Ukupna depopulacija, kao opći dinamički demografski trend i proces zajedničko je obilježje hrvatske i ukrajinske populacijske slike. Ona je zabilježena u prvom popisu nakon osamostaljenja i nakon populacijskoga vrhunca što ga je Hrvatska doživjela 1991. godine (4,8 milijuna), a Ukrajina 1993. godine (52 milijuna) te nakon prosječno visokoga porasta broja stanovnika od sredine 20. stoljeća (State Statistics Service of Ukraine, 2022; Šterc i Komušanac, 2012). Proces je u objema državama započeo nakon raspada bivših državnih zajednica kojima su pripadale i u kojima su imale relativno velik demografski potencijal na nacionalnoj razini. S druge strane, obje su imale relativno najniži međupopisni porast u odnosu na ostale republike i pokrajine bivših državnih zajednica. Hrvatska je 1981. godine činila 20% stanovništva Jugoslavije, a u ukupnom državnom populacijskom porastu 1981./1971. godinu sudjelovala je s najnižom stopom porasta od 4% dok je istovremeno imala i jednu od najnižih stopa rasta stanovništva na republičkoj razini (Komušanac, 2023). Ukrajina je činila 35% stanovništva SSSR-a 1989. godine, a u porastu stanovništva SSSR-a 1989./1979. sudjelovala je s visokih 8%, ali je ujedno pokazivala i najsporniji porast ukupnoga stanovništva na republičkoj razini (Anderson i Silver, 1989, 613–614).

Nestabilne geopolitičke okolnosti od početka 1990-ih godina te tranzicijska prilagodba u ekonomskom, upravnom, društvenom i inom smislu su se odrazili i na demografsku sliku tih država u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. Višak umrlih u odnosu na broj živorođenih, tj. prirodna depopulacija zabilježena je 1991. godine i u Ukrajini i u Hrvatskoj te je prethodila ukupnoj depopulaciji koja će se dogoditi u idućem desetljeću (State Statistics Service of Ukraine, 2022; Šterc i Komušanac, 2012). Osim sporih ekonomskih prilagodbi i neuspješnih reformi, te su procese ubrzali iseljenički valovi iz obiju država, s time da su iseljavanja iz Ukrajine potaknuta primarno ekonomskih razlozima, a iz Hrvatske i ratnim zbivanjima. Od toga razdoblja broj stanovnika smanjuje se u objema državama, a osobito intenzivno u posljednjem desetljeću kao posljedica recentnoga iseljavanja ukrajinskoga i hrvatskoga stanovništva prema razvijenim europskim državama.

Demografskih je razlika vrlo malo, a one najznačajnije vidljive su u populacijskoj veličini Ukrajine, visokom specifičnom mortalitetu ukrajinskoga stanovništva zbog visokih stopa suicida, spolno rizičnoga ponašanja, alkoholizma, konzumacije droga i sl. (opće stope mortaliteta gotovo su jednake – oko 17 promila) (Nordstrom, 2007) te relativno povoljnijem utjecaju vanjske migracijske komponente u Ukrajini (zbog veličine populacije i imigracijske privlačnosti kijevske regije).

Prvi, a potom i konačni, rezultati Popisa stanovništva 2021. godine potvrdili su nastavak izrazito negativnih demografskih procesa u Hrvatskoj, prije svega onih depopulacijskih koji u kontinuitetu traju već tridesetak godina (Akrap, 2019; Živić, 2022). U takvim okolnostima demografskoga razvoja smanjuju se potencijali domicilne populacije i revitalizacijski kontingenti, dok potrebe održivosti javnih nacionalnih sustava postaju sve veće. Sukladno takvoj neizvjesnoj situaciji, svaki „novi“ demografski potencijal na našem prostoru zahtijeva osobitu pozornost i djelovanje, kako bi se, barem na lokalnoj i regionalnoj razini, dogodili pozitivniji demografski pomaci. Ukrajina i Hrvatska suočene su sa sličnim populacijskim procesima, a tu povezanost ne bi trebalo shvaćati kao otežavajuću okolnost jer istu demografsku sudbinu dijeli gotovo cijeli europski prostor, osobito tranzicijske države istočne i srednje Europe, koje se uglavnom razlikuju prema intenzitetu niskoga fertiliteta i ostalim posttranzicijskim obilježjima. U tom bi kontekstu prisutnost „novoga“ stanovništva sličnih identitetskih obilježja u hrvatskom prostoru trebala izazvati pozornost sveukupne javnosti.

7. Potencijalni demografski odraz izbjegličkoga kontingenta

Struktura ukrajinskih izbjeglica u Hrvatskoj u kojoj prevladavaju žene i djeca pokazuje izniman potencijal za povećanje broja Ukrajinaca u Hrvatskoj u kontekstu mogućega spajanja obitelji i trajnoga ostanka u Hrvatskoj. Osim potencijala raseljenih osoba koje se već nalaze u Hrvatskoj, pretpostavka je kako bi se, osim dolaska/povratka muškaraca, proces spajanja obitelji proširio i na ostale uže i šire članove (roditelje, djedove, bake, rođake i sl.) pa bi u tom slučaju mogli očekivati i porast broja zahtjeva za privremenom zaštitom u Hrvatskoj. Ipak, odluka o trajnom ostanku ovisit će o više faktora, prije svega o trajanju rata, odnosu Hrvatske prema izbjeglicama tijekom, a osobito nakon vremenskoga isteka statusa privremene zaštite te uložnim naporima za uključivanjem što većega broja Ukrajinaca u sustav rada i obrazovanja. Njihovim funkcionalnim i aktivnim uključivanjem u život u Hrvatskoj, demografski bi efekti bili dugoročniji, izgledniji i stabilniji, osobito za lokalne sredine sa značajnijim brojem Ukrajinaca kao jedne od hrvatskih manjinskih zajednica.

Pretvaranje privremenoga statusa u trajni boravak u Hrvatskoj mogao bi ovisiti i o broju i prostornom razmještaju Ukrajinaca koji su u Hrvatskoj živjeli i prije recentnih ratnih zbivanja. Prema Popisu 2021. godine u Hrvatskoj živi 1905 Ukrajinaca koji čine 0,05% ukupnoga stanovništva Hrvatske (DZS, 2022). Ukrajinska nacionalna manjina u Hrvatskoj porasla je u odnosu na 2011. godinu i relativno i apsolutno, ali u vrlo neznatnim razmjerima i za očekivati je da će u idućim razdobljima dijeliti sudbinu gotovo svih manjina u Hrvatskoj koje bilježe smanjivanje. Takva su kretanja odraz depopulacije ukupnoga stanovništva te relativnoga povećanja hrvatskoga stanovništva u ukupnoj populaciji. Najviše Ukrajinaca u Hrvatskoj živi u Vukovarsko-srijemskoj županiji, Gradu Zagrebu, Sisačko-moslavačkoj te Primorsko-goranskoj županiji, tj. u gradovima Zagrebu, Vukovaru, Rijeci i Slavonskom Brodu, a relativno značajniji udio u ukupnom stanovništvu neke jedinice

lokalne samouprave imaju u općinama Bogdanovci (7,77%) i Lipovljani (3,42%) (DZS, 2022).

Broj Ukrajinaca 2021. godine ne ukazuje na demografski potencijal manjinske populacije na državnoj razini, ali može, u okolnostima povećanoga dolaska izbjeglica iz Ukrajine, značajno povećati potencijale na lokalnoj razini. Uz pretpostavku kako osobe sa zatraženim statusom namjeravaju ostati u Hrvatskoj, broj Ukrajinaca u Hrvatskoj doseže gotovo 18.000 što ih, uvjetno rečeno, čini četvrtom „manjinom“ po brojnosti u Hrvatskoj, iza Srba, Bošnjaka i Roma. Ostanak Ukrajinaca u Hrvatskoj predstavljao bi kratkotrajan demografski efekt u kontekstu povećanja ukupnoga broja stanovnika, ali bi strukturna obilježja tih stanovnika odredila dugoročne posljedice za demografski razvoj manjih sredina, primjerice dob, spol, veličina obitelji i broj djece, radno-ekonomski status i sl. Dakako, jasno je da ostanak neće biti apsolutan i da će dio izbjeglica otići u neku drugu državu ili vratiti se u Ukrajinu, ali također treba imati na umu da će ratom najpogođeniji dio Ukrajine (istok i jug) još dugo biti izvorište brojčano jakih migracijskih struja prema europskim državama (pa tako i Hrvatskoj) te činjenicu da su procjene povratka izbjegloga stanovništva iz inozemstva razmjerno male (oko 1/5 svih ukrajinskih izbjeglica) (IOM, 2022b).

Usporedba prostornoga razmještaja ukrajinske manjine i raseljenih osoba u Hrvatskoj zasad ne pokazuje značajniju prostornu homogenost. Razlogi su višestruki, kao primjerice privremenost boravka u Hrvatskoj, neizvjesnost povratka te lakše snalaženje u većim urbanim središtima nego u ruralnim krajevima. Iako je bilo za prepostaviti da „biraju“ veće gradove zbog pronalaska posla, podaci evidencije zaposlenih i nezaposlenih izbjeglica registriranih pri Hrvatskom zavodu za zapošljavanje ne potvrđuju takav zaključak jer se relativno mali dio uključio ili želi uključiti na tržište rada, samo 9,1% izbjeglica starijih od 18 godina (registrirani nezaposleni i zaposleni muškarci i žene u odnosu na njihov ukupan broj u lipnju 2023 (HZZ, 2023). Ukupno je kroz evidenciju nezaposlenih HZZ-a od 28. ožujka 2022., kad je prijavljena prva osoba iz Ukrajine u statusu stranca pod privremenom zaštitom, do 15. rujna 2022. prošlo ukupno 1454 osoba (Tablica 4). Za razdoblje od rujna 2022. do lipnja 2023. godine dostupni su samo parcijalni kumulativni podaci iz evidencije HZZ-a (2023) prema kojoj je ukupno, od prvih prijavljenih osoba do 6. lipnja 2023., posao tražilo ukupno 2033 ukrajinskih izbjeglica, a 54% ih je posao i pronašlo (podaci iz ostalih kategorija navedenih u Tablici 4. nisu dostupni za razdoblje nakon rujna 2022. godine). Od ostalih strukturnih obilježja potencijalnih tražitelja posla među izbjegličkom populacijom ističu se visoka relativna zastupljenost žena (82%), osoba u dobi između 30 i 49 godina (60%) te osoba sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem (48%) (HZZ, 2023).

Prema predocnim podacima, postotak uključenosti u radni odnos je relativno nizak, a najviše onih koji su se zaposlili prijavljeni su u područnim službama/uredima: u Zagrebu, Osijeku, Gospiću i Varaždinu i na radnim mjestima u ugostiteljskim i turističkim djelatnostima (kuhari, sobari, čistači, konobari, prodavači...), tj. na sezonskim poslovima za koje nedostaje domaće radne snage (broj nezaposlenih izbjeglica bio je najmanji upravo u srpnju i kolovozu 2022).

Tablica 4. Statistika zapošljavanja ukrajinskih izbjeglica u Hrvatskoj 2022. godine

kategorije	broj ukrajinskih izbjeglica
ukupno prijavljeni u evidenciju nezaposlenih (od 25.3. do 31.8.)	1454
ukupno zaposleni iz evidencije HZZ-a (od 25.3. do 15.9.)	646
trenutačno prijavljeni u evidenciju nezaposlenih (stanje 15.9.)	609
uključeni u mjere aktivnoga zapošljavanja (javni radovi, osposobljavanje na radnom mjestu, potpore za zapošljavanje)	142

Izvor: HZZ, 2022.

Na dan 31. kolovoza 2022. registrirano je ukupno 609 izbjeglica iz Ukrajine koji traže posao, a najviše nezaposlenih bilo je u Osijeku, Zagrebu, Gospiću i Požezi (HZZ, 2022). Relativno visok stupanj nezaposlenih žena (84%) može se povezati s nedostatkom radnih mjesta završene struke (pretpostavka s obzirom da ne raspoložemo podacima o njihovu profilnom obrazovanju), ali i s manjkom volje za zapošljavanje jer prevladavaju žene koje su uglavnom s djecom i bez partnera pa preferiraju ostanak kod kuće i posvećenost brizi oko djece. To potvrđuju i podaci o uključenosti izbjegličke djece u odgojno-obrazovni sustav Hrvatske koja je također iznimno niska i obuhvaća 20-ak% djece. Ukupno je 1570 ukrajinske djece upisano u osnovne i srednje škole u školskoj godini 2022./2023. godine, a najviše ih pohađa škole u Gradu Zagrebu, Splitsko-dalmatinskoj, Primorsko-goranskoj te Zagrebačkoj županiji (MZO, 2022). Takvi apsolutni odnosi su i očekivani s obzirom na najveći broj registriranih izbjeglica u tim županijama. Najveći udio upisanih ukrajinskih učenika u Hrvatskoj 2022./2023. pohađa osnovnu školu, tj. razrede od 4. do 7. dok ih samo četvrtina pohađa srednju školu (MZO, 2022). Relativno mala zastupljenost ukrajinske djece u srednjim školama pojavljuje se zbog toga što srednja škola u Republici Hrvatskoj nije zakonski obvezujuća te zbog održavanja i organizacije *online* nastave iz Ukrajine. Iako ne raspoložemo podacima o uključenosti ukrajinske djece u predškolski sustav, za pretpostaviti je kako je i ona relativno niska zbog nezaposlenosti žena i mogućnosti da vrtićku djecu čuvaju majke koje nisu uključene u radni sustav.

8. Zaključak

Predočeni podaci o demografskom stanju u ugroženim oblastima Ukrajine u prijeratnom razdoblju, u kontekstu ratne agresije Ruske Federacije na tu zemlju, potvrđuju vrlo velike migracijske potencijale. Nažalost, pojava ratnih sukoba na jugu i istoku Ukrajine potaknula su masovna raseljavanja stanovništva prema europskim državama, a s obzirom na to da se ne nazire okončanje rusko-ukrajinskoga rata, taj će prostor još dugo predstavljati izvorište prognaničkih i izbjegličkih migracijskih struja.

Demografski odraz ukrajinske izbjegličke populacije u Hrvatskoj ovisit će o trajanju izbjegličkoga statusa u Hrvatskoj, okončanju rata te brzini prostorne, ma-

terijalne i društvene obnove devastiranih područja u Ukrajini. Analizirana obilježja, prostorni razmještaj te niska razina funkcionalne uključenosti trenutnoga izbjegličkoga kontingenta u Hrvatskoj, otežavajući su čimbenici njihove društvene, ekonomske, obrazovne i ine integracije u hrvatsko društvo. Manja razina integracije u prostorno-demografskom smislu umanjit će demografske potencijale koje ta populaciji nosi, neovisno o očekivanim (sličnim) reproduktivnim obrascima ponašanja. Moguće poticanje demografske revitalizacije u lokalnim sredinama temelji se na potencijalu ukupnoga broja Ukrajinaca te relativno povoljnoj dobno-spolnoj strukturi s kojom izglednost pomlađivanja lokalnih populacija može postati realnost.

Potencijal izbjegličke populacije sasvim sigurno nije dostatan za dugoročno pozitivne demografske efekte, jer, kao što je slučaj i s domicilnom populacijom, revitalizacija inercijskim pristupom populacijskoj politici nije moguća. Pritom su demografske, kulturološke, povijesne i ine sličnosti između Ukrajine i Hrvatske velika prednost pri stvaranju preduvjeta integracije i ostanka u Hrvatskoj. Ostaje samo pitanje na koji će način hrvatska država iskoristiti navedene demografske prednosti.

Literatura

- Akrap, A. (2019). Stanovništvo u Hrvatskoj: čimbenici silaznih trendova. *Obnovljeni život*, 74(3), 335–350. <https://doi.org/10.31337/oz.74.3.4>
- Anderson, B. A. i Silver, B. D. (1989). Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union. *Population and Development Review*, 15(4), 609–656. <https://doi.org/10.2307/1972593>
- Astrov, V., Ghodsi, M., Grieveson, R., Holzner, M., Kochnev, A., Landesmann, M., Pindyuk, O., Stehrer, R., Tverdostup, M. i Bykova, A. (2022). Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian economic, and financial impact in the short and medium term. *International Economics and Economic Policy*, 9(2), 331–381. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00546-5>
- DZS (2022). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021.*, <https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/88>
- Europsko Vijeće (2022). *Privremena zaštita EU-a za raseljene osobe*. <https://www.consilium.europa.eu/hr/infographics/temporary-protection-displaced-persons/> (21.11.2022.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) (2022). *Evidencija zapošljavanja ukrajinskih izbjeglica u Hrvatskoj*. Podatci dobiveni na službeni zahtjev autora.
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) (2023). *Evidencija zapošljavanja ukrajinskih izbjeglica u Hrvatskoj*. Podatci dobiveni na službeni zahtjev autora.
- International Organization for Migration (IOM) (2022a). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey, Round 10*. October 2022. <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-10-17-27-october-2022> (20.11.2022.)
- International Organization for Migration (IOM) (2022b). *Ukraine Returns Report, Round 1*. September 2022. <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-returns-report-round-1-september-2022> (23.11.2022.)

- Komušanac, M. (2023). Komparativna analiza tranzicijskih demografskih procesa Ukrajine i Hrvatske i recentni izbjeglički valovi. *Društvena istraživanja*, 32(3), 407–425. <https://doi.org/10.5559/di.32.3.02>
- Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) (2022a). Hrvatska za Ukrajinu. *Aktualne informacije*. <https://hrvatskazaukrajinu.gov.hr/> (6.12.2022.)
- Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) (2022b). *Status privremene zaštite izbjeglica iz Ukrajine u Hrvatskoj*. Podatci dobiveni na službeni zahtjev autora.
- Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) (2023). Hrvatska za Ukrajinu. *Aktualne informacije*. Dostupno na: <https://hrvatskazaukrajinu.gov.hr/> (31.5.2023.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja (MZO) (2022). *Statistika ukrajinskih izbjeglica upisanih u osnovne i srednje škole u školskoj godini 2022./2023*. Podatci dobiveni na službeni zahtjev autora.
- Nordstrom, D. L. (2007). Ukraine set to act on high suicide burden. *Injury Prevention*, 13, 224–226. <http://dx.doi.org/10.1136/ip.2007.015768>
- OCHA, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2022). *Flash Appeal Ukraine. Humanitarian Programme Cycle, March-August 2022*. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-flash-appeal-march-august-2022-enruuk> (15.11.2022.)
- Romaniuk, A. i Gladun, O. (2015). Demographic Trends in Ukraine: Past, Present, and Future. *Population and Development Review*, 41(2), 315–337. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00049.x>
- State Statistics Service of Ukraine 2001., Rezultati Popisa stanovništva u Ukrajini 2001. godine. http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp (1.6.2022.)
- State Statistics Service of Ukraine, 2021. *Demographic Yearbok 2020, Population of Ukraine*. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (1.6.2022.)
- State Statistics Service of Ukraine, 2022, Population data, Ukraine. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_e/nas_rik_e.html (1.6.2022.)
- Šterc, S. i Komušanac, M. (2012). Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske - izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija?. *Društvena istraživanja*, 21(3), 693–713, <https://doi.org/10.5559/di.21.3.05>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2022a). *Operational data portal. Ukraine Refugee Situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (1.12.2022.)
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2022b). *Ukraine situation Flash Update #23, 29 July 2022*. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94489> (15.11.2022.)
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2022c). *What is a Refugee?* <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/what-is-a-refugee/> (12.11.2022.)
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2023). *Operational data portal. Ukraine Refugee Situation*. <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (31.5.2023.)
- Vlada Republike Hrvatske (2022). *Odluka o uvođenju privremene zaštite u Republici Hrvatskoj za raseljene osobe iz Ukrajine*. https://hrvatskazaukrajinu.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/HR/odluke/022-03-22-04-77_3-07-03.pdf (25.6.2022.)

Vrhovna rada Ukrajine (2022). Državni web portal Ukrajine. *Naredba Kabineta ministara Ukrajine od 6. ožujka 2022., br. 204, Kijev. O davanju suglasnosti na popis administrativno-teritorijalnih jedinica na čijem području se pruža pomoć osiguranim osobama u okviru Programa "ePotpora"*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#Text> (1.6.2022.)

Živić, D. (2022). Regionalni kontekst demografskog pražnjenja Hrvatske. Upozoravajuće demografsko izumiranje. *Perspektive*, 12(1-2), 23–37.

The Migration Context of the War in Ukraine and Its Potential Demographic Impact on the Republic of Croatia

Dražen Živić, Monika Komušanac

Summary

The war events in eastern Ukraine have caused relatively large emigrant contingents from the country to neighbouring European countries and countries with substantial Ukrainian diaspora communities. Concurrently, internal displacement in the territory of Ukraine has intensified. Given the frequent instability, population displacements from the east and south of Ukraine had already been substantial before the official start of the war in February 2022, which has further magnified the great migration potential of that area. A demographic cross-section of natural and migration processes within this region indicates a pronounced depopulation trend in the war-affected territories of Ukraine. This will accentuate the consequences of the war, particularly in the context of emigration, and reduce possibilities for the restoration and recovery of the domicile population. According to UNHCR data, over 8.2 million inhabitants left Ukraine from the beginning of the war until May 2023, with more than 22,000 residing in Croatia with the status of temporary protection. The potential demographic impact of the refugee population on Croatia stems from the number and structural characteristics of that contingent and their spatial distribution. The structure of the Ukrainian refugee contingent in Croatia confirms the prevalence of the female and child population, suggesting an increasing potential for closer and wider family members to reunite in Croatian territory. At the same time, a more significant demographic impact is expected in smaller areas, i.e., at the local level and assuming a stronger integration of refugees into Croatian society. A review of available data dismissed the assumption that their deployment would be related to the regional deployment of the Ukrainian minority in Croatia, as currently most Ukrainian refugees live in urban, macro-regional or regional centres. In addition to more active state intervention in the matter of their permanent stay in Croatia, possible challenges relate to the current low level of their inclusion in the Croatian labour market and the educational system. Consequently, the anticipated level of overall functional integration is likely to remain limited.

Keywords: war in Ukraine, forced migration, Ukrainian refugees, Croatia, return, demographic revitalization

IV. DIO
SUVREMENO DOSELJAVANJE
U HRVATSKU

Stavovi o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-12>

Petra Međimurec

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
pmedimurec@efzg.hr
<https://orcid.org/0000-0003-2616-2457>

Dario Mustać

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
dmustac@efzg.hr
<https://orcid.org/0000-0002-9891-6222>

Ivan Čipin

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
icipin@efzg.hr
<https://orcid.org/0000-0002-5624-0359>

Sažetak

U radu istražujemo kako hrvatski građani percipiraju imigrante i imigraciju. Koristimo se podacima iz četvrte, pete, devete i desete runde Europskoga društvenog istraživanja u kojima je sudjelovala Hrvatska. Ispitanicima je u svim rundama postavljen niz od šest istih pitanja o tome do koje bi mjere Hrvatska trebala dopusti useljavanje 1) ljudima iste rase i etničkog podrijetla kao većina hrvatskog stanovništva, 2) ljudima drukčije rase i etničkog podrijetla i 3) ljudima iz siromašnijih zemalja izvan Europe, te o tome kako očekuju da će imigracija utjecati na 4) hrvatsko gospodarstvo, 5) na kulturni život u Hrvatskoj i 6) na Hrvatsku kao mjesto za život. Primjenjujući analizu latentnih klasa, u radu ciljamo identificirati podskupine koje se međusobno razlikuju prema stupnju (ne)prihvatanja imigranata i očekivanom utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj. Dodatno, istražujemo mijenja li se i kako distribucija ispitanika po podskupinama, odnosno klasama tijekom vremena. Rezultati upućuju na to da je hrvatsko društvo podijeljeno u stavovima o imigrantima i imigraciji: dio populacije ima izražene proimigrantske odnosno proimigracijske stavove (24,5%), dio umjerene pro- (33,1%) ili umjerene anti- (24,7%) orijentirane stavove, a dio izražene antiimigrantske odnosno antiimigracijske stavove (17,7%). Dosljedno nalazima za druge europske zemlje, udio populacije koji se odnosi na klasu s najnegativnijim stavovima o imigrantima i imigraciji s vremenom blago opada.

Gljučne riječi: imigranti, imigracija, stavovi javnosti, Hrvatska, Europsko društveno istraživanje, analiza latentnih klasa

1. Uvod

Imigracija je tema koja privlači pozamašnu pozornost demografa, sociologa, ekonomista i drugih istraživača (Klempić Bogadi, 2022), između ostaloga i zato što je česta tema u javnom prostoru diljem Europe. U standardnoj anketi Eurobarometra (Europska komisija, 2022), provedenoj neposredno prije početka ukrajinske krize, Europljani su imigraciju (22%) pozicionirali na treće mjesto po važnosti poteškoća s kojima se EU suočava, i to odmah iza okoliša i klimatskih promjena (26%), te rastućih cijena, inflacije i troškova života (24%). Premda je u Hrvatskoj imigracija kao tema u javnom diskursu manje zastupljena od emigracije, u novije su vrijeme sve prisutniji medijski napisi o rekordnom broju stranih radnika.

Od posebnog su interesa, ne samo među istraživačima nego i među nositeljima politike, stavovi građana o imigraciji i imigrantima. Stavovi prema imigrantima i imigraciji odraz su vrijednosnog sustava pojedinca koji se stvara kroz proces socijalizacije, i u kojem se društvene podskupine međusobno razlikuju (Gorodzeisky i Semyonov, 2016). U znanstvenoj su se literaturi iskristalizirala dva glavna pristupa povezana s formiranjem tih stavova; prvi je usredotočen na ekonomske, a drugi na kulturološke učinke imigracije. Shodno tomu, dva su dominirajuća teorijska okvira povezana s čimbenicima stavova o imigrantima i imigraciji.

Teorija grupnog konflikta ili konkurencije polazi od hipoteze da su negativni stavovi ukorijenjeni u društvo zbog natjecanja za oskudne resurse. Antiimigrantski stavovi proizlaze iz percepcije da imigranti predstavljaju prijetnju gospodarstvu, tržištu rada ili sustavu socijalne skrbi u zemlji odredištu (Hainmueller i Hopkins, 2014). Prema toj teoriji prijetnje mogu biti realistične, poput brige nekih domicilnih podskupina oko utjecaja imigranata na dostupnost poslova ili visinu plaća, a mogu biti i simbolične prijetnje povezane s pretpostavljenom prijetnjom imigranata nacionalnom ili kulturološkom identitetu i vrednotama (Albada, Hansen i Otten, 2021). U sklopu ove teorije te dvije vrste prijetnji imigranata domicilnom društvu određene su i brojnošću određene imigrantske skupine, odnosno brojnost imigrantske grupe u pozitivnoj je korelaciji s antiimigrantskim sentimentom (Quillian, 1995). Ukratko, na temelju teorije grupnih konflikata, mogli bismo očekivati da će socioekonomska obilježja domaćeg stanovništva i njihova privrženost nacionalnoj kulturi, vrijednostima i religiji objasniti njihove stavove o migracijama, zato što su to ključni pokretači percepcije ekonomskih i kulturoloških prijetnji imigracije. Na agregatnoj razini, veličina imigrantskog stanovništva i ekonomski uvjeti također bi prema toj teoriji trebali biti povezani s migracijskim stavovima.

S druge strane, međugrupna teorija kontakta (Pettigrew, 1998) polazi od toga da manjak znanja o članovima neke podskupine i manjak iskustva s njima povećavaju strah od te podskupine, dok izravan kontakt s njima smanjuje predrasude i negativne stavove. Međugrupni se kontakt vjerojatno povećava kad domorodna populacija i imigranti imaju više mogućnosti i vremena susresti se jedni s drugima (Savelkoul, Tolsma i Scheepers, 2015). U skladu s tim, veća imigracija u okruženju trebala bi domicilnom stanovništvu pružiti šanse da doživi kontakt s imigrantima, čime bi se smanjili negativni stavovi domorodaca prema imigrantima.

Dakle, te dvije teorije nude suprotstavljena predviđanja o tome kako će sve veći udio imigranata utjecati na stavove prema imigrantima, s padom tolerancije koja proizlazi iz više raznolikosti, prema teoriji grupnih konflikata, ili s rastom tolerancije, u slučaju teorije kontakta (Schneider, 2008). Međutim, trenutačni dokazi o tome kako je udio imigranata povezan sa stavovima domicilne populacije prema njima još uvijek su relativno mješoviti (Wagner, Christ, Pettigrew, Stellmacher i Wolf, 2006), no s obzirom na obujam imigracije u posljednjem desetljeću nejasno je kako će se stavovi ubuduće razvijati.

Negativni stavovi prema imigrantima mogu se formirati na više načina, a često su pod utjecajem složene interakcije osobnih iskustava, društvenog i političkog konteksta te širih kulturoloških i ekonomskih čimbenika (Pettigrew i Tropp, 2006; Van der Brug, Fennema i Tillie, 2000; Zick, Pettigrew i Wagner, 2008). Jedna studija (Zschirnt i Ruedin, 2015) temeljena na metaanalizi dopisa provedenih u Europi pokazala je kako je vjerojatnije da će kandidati za posao s europskim imenima biti pozvani na razgovor od onih s neeuropskim imenima. Ista je studija otkrila da je učinak jači u zemljama s manje povoljnim stavovima prema imigrantima. Situacija na hrvatskom tržištu rada u posljednjih je nekoliko godina, napose u sektorima građevinarstva, ugostiteljstva i turizma, takva da poslodavci zbog manjka domaće radne snage zapošljavaju sve više stranih radnika (Butković, Samardžija i Rukavina, 2022). Pritom su sve brojniji oni iz zemalja koje ne pripadaju tradicionalnom krugu zemalja iz kojih je u prošlosti pristizala većina imigranata u Hrvatsku (DZS, 2022).

Kako hrvatski građani percipiraju imigraciju i imigrante? Postoje li podskupine unutar hrvatske populacije s pro- odnosno antiimigracijskim stavovima i kakve su te podskupine s obzirom na preferirani tip imigranata i očekivane učinke imigracije na život u Hrvatskoj? Koliki su udjeli populacije s pro- odnosno antiimigracijskim stavovima i mijenjaju li se ti udjeli tijekom vremena? Kako bismo odgovorili na postavljena istraživačka pitanja, u radu analiziramo podatke prikupljene Europskim društvenim istraživanjem (engl. *European Social Survey*, u daljnjem tekstu ESS). Glavni je cilj identificirati i opisati podskupine unutar hrvatske populacije koje se međusobno razlikuju prema stavovima o imigrantima i imigraciji. U nastavku najprije opisujemo varijable i statističke postupke kojima se u tu svrhu koristimo, nakon čega slijedi prikaz rezultata te zaključak u okviru kojega se iznose i smjernice za daljnja istraživanja.

2. Podaci i metode

Analiza u ovom radu temelji se na podacima anketnog istraživanja ESS-a, koje se od svojeg utemeljenja 2001. provodi diljem Europe u dvogodišnjim razmacima na novome presječnom (engl. *cross-sectional*) uzorku ispitanika.¹ Upotrebljavaju se podaci iz četvrtе (ESS Round 4, 2008; u daljnjem tekstu ESS4), pete (ESS Round 5, 2010; u daljnjem tekstu ESS5), devete (ESS Round 9, 2018; u daljnjem tekstu ESS9)

¹ Podaci su javno dostupni i mogu se pronaći na internetskim stranicama ESS-a: <https://www.europeansocialsurvey.org/>. Na istom se izvoru mogu pronaći i detaljna metodološka objašnjenja.

i desete (ESS Round 10, 2020; u daljnjem tekstu ESS10) runde, u kojima je sudjelovala i Hrvatska. U svakoj je rundi ispitanicima postavljen niz od šest istih pitanja koja se odnose na različite aspekte stavova o imigrantima i imigraciji, s mogućim odgovorima na redoslijednoj skali, kako je prikazano u Tablici 1.² Podaci koji se odnose na stavke iz Tablice 1 predmet su analize u ovom radu.

Tablica 1. Analizom obuhvaćene varijable iz ESS-a

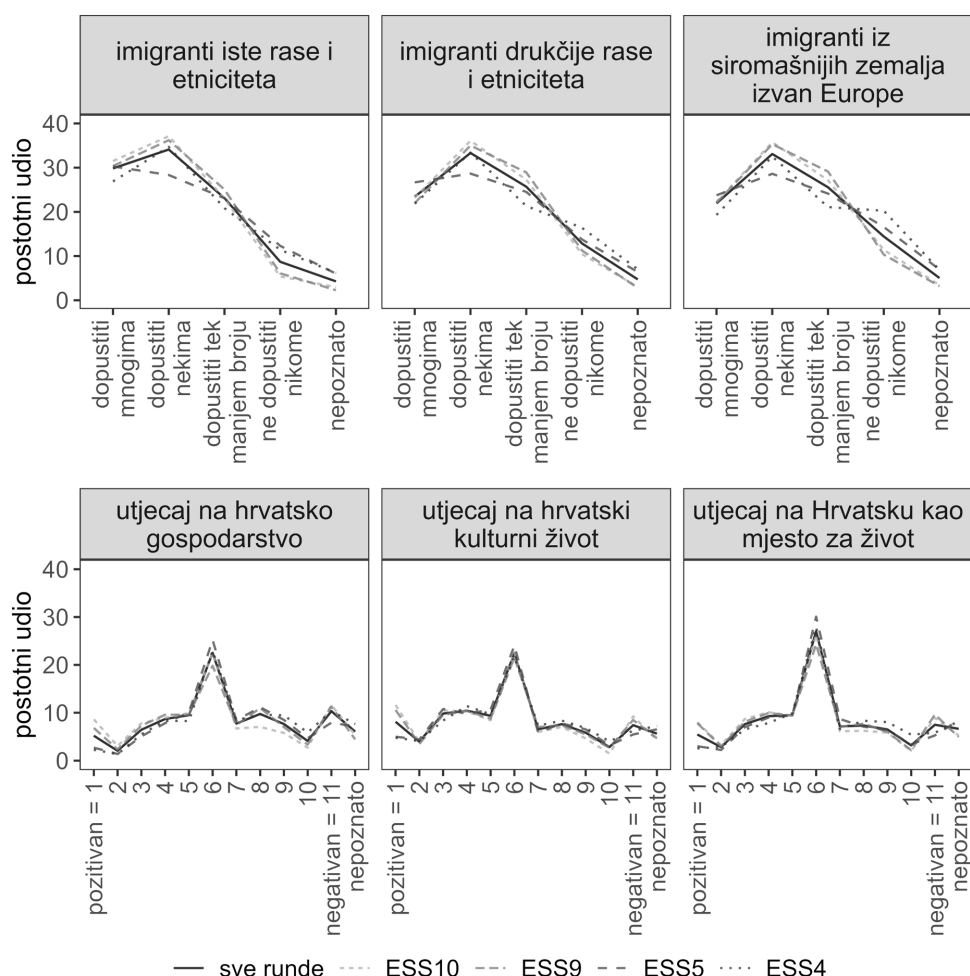
pitanje iz ESS-a	kategorije odgovora
Što mislite, do koje bi mjere Hrvatska trebala dopustiti ljudima iste rase ili etničkog podrijetla kao većina hrvatskog stanovništva da se dosele i žive ovdje?	1 = dopustiti mnogima; 2 = dopustiti nekima; 3 = dopustiti tek manjem broju; 4 = ne dopustiti nikomu
A što je s ljudima drukčije rase ili etničkog podrijetla od većine hrvatskog stanovništva?	1 = dopustiti mnogima; 2 = dopustiti nekima; 3 = dopustiti tek manjem broju; 4 = ne dopustiti nikomu
Što je s ljudima iz siromašnijih zemalja izvan Europe?	1 = dopustiti mnogima; 2 = dopustiti nekima; 3 = dopustiti tek manjem broju; 4 = ne dopustiti nikomu
Što mislite, je li za hrvatsko gospodarstvo uglavnom loše ili dobro da se ljudi iz drugih zemalja doseljavaju i nastanjuju u Hrvatskoj?	1 = dobro za gospodarstvo, 2, 3, ..., 10, 11 = loše za gospodarstvo
Što mislite, ugrožava li ili obogaćuje kulturni život Hrvatske doseljavanje ljudi iz drugih zemalja?	1 = obogaćuje kulturni život, 2, 3, ..., 10, 11 = ugrožava kulturni život
Postaje li Hrvatska lošije ili bolje mjesto za život ako se u nju doseljavaju i nastanjuju ljudi iz drugih zemalja?	1 = bolje mjesto za život, 2, 3, ..., 10, 11 = lošije mjesto za život

Izvor: ESS upitnici.

Slika 1 preliminaran je opis stavova o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj: prikazuje distribuciju odgovora na šest pitanja iz Tablice 1, za sve runde obuhvaćene analizom zajedno (N = 6535) i zasebno po rundi. Sveukupno gledajući, uočljivo je da dominiraju srednje kategorije odgovora (druga kategorija, tj. odgovor „dopustiti nekima“ za tri prva pitanja iz Tablice 1, odnosno šesta kategorija za tri posljednja pitanja iz Tablice 1), iako među rundama postoje određene razlike. Kad je riječ o tipu preferiranih imigranata, najveći udio odgovora „dopustiti svima“ bilježimo za imigrante iste rase i etničkog podrijetla kao većina hrvatskog stanovništva (za sve runde zajedno 29,83%), dok najmanji udio odgovora „dopustiti svima“ bilježimo za imigrante iz siromašnijih zemalja izvan Europe (za sve runde zajedno 21,91%).

² Napomenimo kako su kategorije odgovora na tri posljednja pitanja u Tablici 1 (o očekivanom utjecaju imigracije na hrvatsko gospodarstvo, kulturni život i Hrvatsku kao mjesto za život) prekodirani u odnosu na izvorni poredak iz upitnika, i to tako da veće vrijednosti odgovaraju negativnijim stavovima, što je u skladu s kategorijama odgovora na tri prva pitanja. Za potrebe daljnje analize kategorije odgovora na tri posljednja pitanja ujedno su postavljene tako da se kreću na skali od 1 do 11 (umjesto na skali od 0 do 10 kao u upitniku).

Analogno, najveći udio odgovora „ne dopustiti nikome“ bilježimo za imigrante iz siromašnijih zemalja izvan Europe (za sve runde zajedno 14,42%), dok najmanji udio odgovora „ne dopustiti nikome“ bilježimo za imigrante iste rase i etničkog podrijetla kao većina hrvatskog stanovništva (za sve runde zajedno 8,70%). Deskriptivni nalazi prikazani na Slici 1 upućuju na to da su udjeli hrvatskih građana koji nikomu ne bi dopustili da se doseli u Hrvatsku i živi ovdje manji u recentnijim nego u ranijim rundama ESS-a, i to bez obzira na vrstu imigranata. Primjerice, udio ispitanika koji nikomu iz siromašnijih zemalja izvan Europe ne bi dopustili da se doseli i živi ovdje smanjio se u promatranom razdoblju s 20,25% (podatak iz runde ESS4) na 11,39% (podatak iz runde ESS10), dok se udio ispitanika koji nikomu iste rase i etničkog podrijetla ne bi dopustili da se doseli i živi ovdje smanjio s 11,40% na 5,40%.

Slika 1. Distribucija odgovora na pitanja o imigrantima i imigraciji po rundama ESS-a

Izvori: ESS4, ESS5, ESS9, ESS10; vlastita obrada.

Napomene: N = 6535. Vrijednosti su vage poststratifikacijskim ponderima.

Vodeći se glavnim ciljem ovog rada i postavljenim istraživačkim pitanjima, prethodno opisane podatke iz ESS-a upotrebljavamo za provedbu analize latentnih klasa (engl. *latent class analysis*, u daljnjem tekstu LCA). LCA je statistička tehnika koja omogućuje grupiranje pojedinaca u homogene klase temeljem njihovih odgovora na odabrana pitanja (vidjeti npr. Collins i Lanza, 2009; Hagenaars i McCutcheon, 2002) i često se primjenjuje za razvoj tipologija koje se zasnivaju na obilježjima identificiranih klasa. U ovom radu LCA primjenjujemo kako bismo tipizirali hrvatsku populaciju u podskupine (klase) s obzirom na stavove o imigrantima i imigraciji, koristeći se odgovorima ispitanika iz ESS-a na pitanja navedena u Tablici 1. Ideja je otkriti (neopažene) klase u kojima se nalaze ispitanici sa sličnim stavovima, a da se te klase prema svojim obilježjima međusobno razlikuju. Drugim riječima, u ovom radu empirijski procjenjujemo koliko je klasa s obzirom na stavove o imigrantima i imigraciji unutar hrvatske populacije, kolika je zastupljenost svake klase i koje značajke u najvećoj mjeri čine jednu klasu drukčijom od druge.

LCA provodimo u R-u (R Core Team, 2022), koristeći se paketom poLCA (Linzer i Lewis, 2011). Iz uzorka isključujemo samo one ispitanike koji nisu ponudili nijedan odgovor na šest pitanja o imigrantima i imigraciji iz Tablice 1. To je uzorak svelo na 6431 opažanje iz četiriju rundi ESS-a (isključeno je 1,59% ispitanika). Ako su ispitanici ponudili barem jedan odgovor na neko od šest analizom obuhvaćenih pitanja, zadržani su u uzorku jer ih nije potrebno uklanjati (vidjeti Linzer i Lewis, 2011, 11).

Prvi korak u analizi jest utvrđivanje broja klasa. To uključuje procjenu niza modela s različitim brojem klasa i odabir „najboljeg“ modela (s optimalnim brojem klasa) prema nekom kriteriju (ili više njih). Postoji mnogo statističkih kriterija za odabir broja klasa i preporuka je upotrijebiti nekoliko pokazatelja, vodeći pritom računa o smislenosti i kvaliteti rezultata (vidjeti npr. Nylund-Gibson i Choi, 2018). U ovom radu pri odabiru broja klasa razmatramo sljedeće informacijske kriterije: Bayesov informacijski kriterij (BIC), BIC prilagođen za veličinu uzorka (aBIC), konzistentan Akaikeov informacijski kriterij (CAIC) i kriterij približne težine dokaza (AWE), pri čemu manje vrijednosti sugeriraju bolju prikladnost (engl. *fit*) modela. U praksi se nerijetko događa da se vrijednosti informacijskih kriterija nastavljaju smanjivati s povećanjem broja klasa i u tom slučaju preporuka je grafički prikazati kako se vrijednosti informacijskih kriterija mijenjaju prema broju klasa pa odabirati model u „laktu“ grafikona, odnosno model za koji je vidljivo osjetno smanjenje vrijednosti informacijskih kriterija. Dodatno, u svojoj analizi uz informacijske kriterije pri odabiru broja klasa uzimamo u obzir interpretabilnost i kompleksnost rezultata te kvalitetu klasifikacije, koju mjerimo relativnom entropijom (vidjeti npr. Qiu, 2022). Relativna entropija kreće se u rasponu od 0 do 1, pri čemu veće vrijednosti sugeriraju pouzdaniju klasifikaciju (veću „razdvojenost“ klasa).

Nakon odabira broja klasa tablično prikazujemo rezultate iz procijenjenog modela. Kako bismo opisali obilježja svake klase, prikazujemo uvjetne vjerojatnosti davanja pojedine kategorije odgovora na svako od šest analizom obuhvaćenih pitanja.

U posljednjem koraku svakog ispitanika svrstavamo u klasu i razmatramo distribuciju ispitanika po klasama u različitim rundama ESS-a kako bismo istražili trendove u stavovima o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj. Napomenimo da LCA ne svrstava ispitanike u klase automatski, nego za svakog ispitanika procjenjuje vjerojatnost pripadanja pojedinoj klasi, stoga ispitanicima dodjeljujemo onu klasu u koju najvjerojatnije pripadaju.

3. Rezultati

Tablica 2 uspoređuje modele s različitim brojem klasa prema odabranim statističkim pokazateljima. Procijenjeno je deset modela i vidljivo je da vrijednosti BIC-a, aBIC-a i CAIC-a nastavljaju padati s povećanjem broja klasa, dok je prema AWE kriteriju preferirani model onaj s osam klasa.

Tablica 2. Usporedba modela s različitim brojem klasa

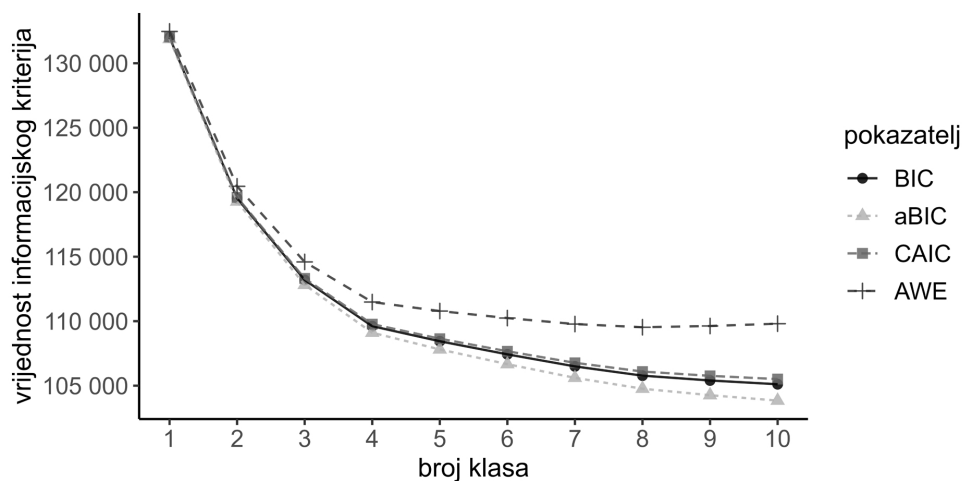
# klasa	# par.	LL	BIC	aBIC	CAIC	AWE	RE
1	39	-65 833	132 008	131 884	132 047	132 467	
2	79	-59 418	119 528	119 277	119 607	120 458	0,86
3	119	-56 076	113 195	112 817	113 314	114 595	0,89
4	159	-54 109	109 613	109 108	109 772	111 484	0,90
5	199	-53 349	108 444	107 811	108 643	110 786	0,88
6	239	-52 666	107 429	106 669	107 668	110 241	0,89
7	279	-52 024	106 494	105 607	106 773	109 777	0,88
8	319	-51 489	105 776	104 762	106 095	109 530	0,87
9	359	-51 127	105 402	104 261	105 761	109 627	0,87
10	399	-50 806	105 111	103 843	105 510	109 806	0,86

Izvor: vlastiti izračuni temeljem podataka iz ESS-a.

Napomene: $N = 6431$. # klasa = broj klasa u LCA modelu; # par. = broj parametara; LL = log vjerodostojnost; RE = relativna entropija.

Slika 2 prikazuje kako se vrijednosti informacijskih kriterija mijenjaju za modele s različitim brojem klasa i vidljivo je da se linije na grafikonu počinju „izravnjavati“ (vrijednosti informacijskih kriterija padaju sporije) u modelima s pet ili više klasa.

Budući da informacijski kriteriji ne upućuju jednoznačno na optimalan broj klasa, vodeći se Slikom 2 i temeljem usporedbe rezultata (veličina i obilježja klasa) za modele s različitim brojem klasa, odabiremo model s četirima klasama (zadebljani redak u Tablici 2), zbog njegove smislenosti, interpretabilnosti i jednostavnosti. Dodatno, relativna entropija za taj model iznosi 0,90 (vidjeti Tablicu 2), što je poprilično visoka vrijednost koja sugerira da je kvaliteta klasifikacije ispitanika visoka (vidjeti npr. Clark i Muthén, 2009; Nylund-Gibson i Choi, 2018).

Slika 2. Grafička usporedba informacijskih kriterija za modele s različitim brojem klasa

Izvor: vlastiti izračuni temeljem podataka iz ESS-a.

Napomena: $N = 6431$.

Tablica 3 profilira četiri identificirane klase: prikazuje vjerojatnosti pojedine kategorije odgovora na svako od šest analiziranih pitanja. Na dnu Tablice 3 navedene su procijenjene proporcije populacije u svakoj klasi. Koristeći se Tablicom 3, pronađenim klasama možemo dodijeliti oznake odnosno nazive.

Klasa 1 srednje je veličine (24,50% populacije) i možemo ju okarakterizirati kao proimigrantsku odnosno proimigracijsku. Klasu 1 obilježava visoka sklonost prihvaćanju imigranata svih tipova (vjerojatnosti davanja odgovora „dopustiti svima“ u toj su klasi vrlo visoke) i relativno pozitivna percepcija o utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj (veće su vjerojatnosti da će ispitanici u toj klasi, u usporedbi s ispitanicima u ostalim klasama, smatrati da imigracija ima pozitivan utjecaj na hrvatsko gospodarstvo, kulturni život u Hrvatskoj i Hrvatsku kao mjesto za život).

Klasa 2 veličinom je najveća (33,07% populacije) i obilježavaju ju umjereniji, ali još uvijek proimigrantski odnosno proimigracijski stavovi. Klasa 2 u manjoj je mjeri inkluzivna od Klase 1, s najvećim vjerojatnostima davanja odgovora „dopustiti nekima“ na pitanja o tome do koje bi mjere Hrvatska trebala dopustiti imigrante različitih tipova. Klasa 2 može se okarakterizirati umjerenijim, no još uvijek uglavnom pozitivnim očekivanjima o utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj: na pitanja o utjecaju koji ima doseljavanje ljudi iz drugih zemalja u Hrvatsku, najveće su vjerojatnosti davanja srednjeg odgovora (kategorije 6) ili kategorije odgovora koja sugerira još pozitivniji utjecaj.

Klasu 3 možemo opisati kao umjereni antiimigrantsku odnosno umjereni antiimigracijsku. Srednje je veličine (24,71% populacije) i obilježavaju ju manja sklonost imigrantima i percepcija da imigracija ima relativno neutralan utjecaj na život

u Hrvatskoj, uz nešto veće vjerojatnosti (u usporedbi s klasom 2) davanja odgovora koji su bliže negativnom utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj (na tri posljednja pitanja u toj klasi dominiraju kategorije odgovora 6, 7 i 8).

Posljednja klasa, Klasa 4, veličinom je najmanja (17,72% populacije) i u usporedbi s drugim klasama obilježavaju ju najnegativniji stavovi o imigrantima i imigraciji. Ispitanici u toj klasi najmanje su inkluzivni: većina ih ne bi dopustila dolazak imigranata u Hrvatsku, posebice ako je riječ o imigrantima iz siromašnijih zemalja izvan Europe. Osim toga, ispitanici u toj klasi uglavnom smatraju da je imigracija loša za hrvatsko gospodarstvo, da ugrožava kulturni život u Hrvatskoj i da Hrvatsku čini lošijim mjestom za život.

Tablica 3. Obilježja latentnih klasa

vrsta pitanja	kategorija odgovora na pitanje	klasa 1 PRO	klasa 2 umjereno PRO	klasa 3 umjereno ANTI	klasa 4 ANTI
ista rasa i etnicitet	dopustiti mnogima	0,9696	0,1044	0,0672	0,0770
	dopustiti nekima	0,0250	0,8503	0,1772	0,1703
	dopustiti tek manjem broju	0,0028	0,0382	0,7483	0,2505
	ne dopustiti nikomu	0,0026	0,0071	0,0072	0,5023
drukčija rasa i etnicitet	dopustiti mnogima	0,9391	0,0139	0,0069	0,0138
	dopustiti nekima	0,0446	0,9396	0,0459	0,1035
	dopustiti tek manjem broju	0,0160	0,0362	0,9064	0,1818
	ne dopustiti nikomu	0,0004	0,0103	0,0407	0,7009
siromašnije zemlje izvan Europe	dopustiti mnogima	0,8462	0,0302	0,0109	0,0270
	dopustiti nekima	0,1158	0,8544	0,0874	0,0944
	dopustiti tek manjem broju	0,0318	0,0945	0,8176	0,1676
	ne dopustiti nikomu	0,0061	0,0210	0,0842	0,7110
utjecaj na hrvatsko gospodarstvo	pozitivan	0,1632	0,0375	0,0138	0,0026
	2	0,0691	0,0099	0,0049	0,0007
	3	0,1420	0,0679	0,0356	0,0046
	4	0,1536	0,1205	0,0530	0,0064
	5	0,1129	0,1384	0,0956	0,0128
	6	0,2176	0,3269	0,2816	0,0692
	7	0,0365	0,1077	0,1346	0,0372
	8	0,0391	0,0920	0,1734	0,1114
	9	0,0223	0,0553	0,1124	0,1758
	10	0,0156	0,0108	0,0377	0,1481
	negativan	0,0282	0,0331	0,0574	0,4312

vrsta pitanja	kategorija odgovora na pitanje	klasa 1 PRO	klasa 2 umjereno PRO	klasa 3 umjereno ANTI	klasa 4 ANTI
utjecaj na kulturni život u Hrvatskoj	pozitivan	0,2358	0,0647	0,0353	0,0133
	2	0,1046	0,0320	0,0186	0,0034
	3	0,1928	0,1089	0,0705	0,0135
	4	0,1411	0,1426	0,0896	0,0208
	5	0,0826	0,1408	0,1130	0,0292
	6	0,1735	0,3009	0,3070	0,0931
	7	0,0170	0,0807	0,1236	0,0541
	8	0,0208	0,0755	0,1350	0,0981
	9	0,0138	0,0358	0,0645	0,1759
	10	0,0058	0,0082	0,0238	0,1144
	negativan	0,0121	0,0097	0,0191	0,3842
utjecaj na Hrvatsku kao mjesto za život	pozitivan	0,1746	0,0359	0,0158	0,0076
	2	0,0860	0,0231	0,0064	0,0012
	3	0,1710	0,0785	0,0461	0,0028
	4	0,1583	0,1306	0,0673	0,0064
	5	0,1011	0,1478	0,0922	0,0149
	6	0,2437	0,3763	0,3637	0,0880
	7	0,0180	0,0840	0,1543	0,0481
	8	0,0206	0,0613	0,1360	0,1299
	9	0,0087	0,0392	0,0804	0,1844
	10	0,0023	0,0073	0,0244	0,1380
	negativan	0,0156	0,0160	0,0136	0,3787
procijenjena proporcija populacije u klasi (standardna pogreška u zagradi)		0,2450 (0,0056)	0,3307 (0,0067)	0,2471 (0,0064)	0,1772 (0,0054)

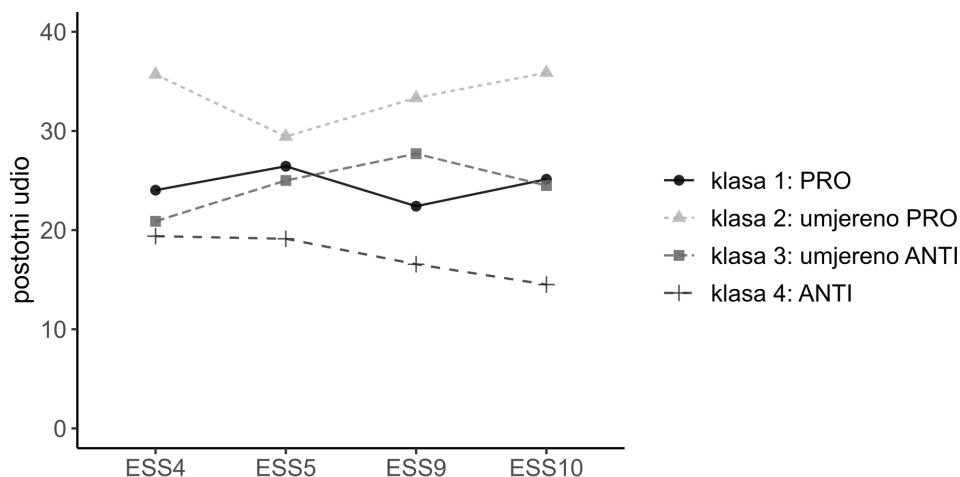
Izvor: vlastiti izračuni temeljem podataka iz ESS-a.

Napomene: $N = 6431$. Osjenčane su ćelije koje se odnose na kategorije odgovora s najvećim vjerojatnostima: za tri prva pitanja po jedna ćelija s najvećom vjerojatnošću, a za tri posljednja pitanja po tri ćelije s najvećim vjerojatnostima.

Napomenimo kako procjene iz modela s većim brojem klasa (dostupne od autora na zahtjev) rezultiraju homogenijim klasama: unutar klasa (kojih je u tim slučajevima više) pronalazimo veće vjerojatnosti davanja pojedinih kategorija odgovora na analizom obuhvaćena pitanja. Međutim, i veći broj klasa moguće je smisljeno poredati tako da odražavaju različite stupnjeve pro- odnosno anti- orijentiranih stavova, stoga prikazano rješenje preferiramo zbog jednostavne i intuitivne interpretacije.

U posljednjem dijelu analize svakog smo ispitanika svrstali u klasu kojoj najvjerojatnije pripada (podsjetimo da LCA ne dodjeljuje svakom ispitaniku klasu automatski, nego kao rezultat daje vjerojatnost pripadanja pojedinoj klasi za svakog

ispitanika). Zatim smo distribuirali ispitanike po klasama i po rundama ESS-a, s namjerom da istražimo trendove u stavovima o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj. Iako smo svjesni manjkavosti tog pristupa (vidjeti npr. Vermunt, 2017), koji ne uvažava nesigurnost pri razvrstavanju ispitanika u klase, s obzirom na visoku vrijednost relativne entropije (od oko 0,90), rezultate smatramo prihvatljivima i informativnima.

Slika 3. Pripadnost pojedinoj klasi po rundama ESS-a

Izvor: vlastiti izračuni temeljem podataka iz ESS-a.

Napomene: $N = 6431$. Vrijednosti nisu vagane.

Sa Slike 3, koja prikazuje kako se distribucija ispitanika po klasama mijenja tijekom vremena (po rundama ESS-a), vidljivo je da nema snažno izraženih trendova u stavovima o imigrantima i imigraciji u Hrvatskoj.³ U svim rundama ESS-a dominira Klasa 2, koju obilježavaju umjereni proimigrantski odnosno proimigracijski stavovi. U usporedbi s ranijim rundama (2008. i 2010.), u recentnijim je rundama (2018. i 2020.) primjetno blago snižavanje udjela populacije koji se odnosi na Klasu 4, klasu s najnegativnijim stavovima o imigrantima i imigraciji.

4. Zaključak

Rezultati provedene analize pokazuju da je hrvatsko društvo podijeljeno u svojim stavovima prema imigrantima i imigraciji: identificirali smo četiri podskupine (klase) unutar hrvatske populacije koje se razlikuju prema (ne)prihvatanju imigranata i očekivanom utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj. Na suprotnim krajevima spektra nalaze se jasno pro- (24,5% populacije) i anti- (17,7% populacije) orijentirane podskupine, koje obilježavaju visoka sklonost prihvaćanju imigranata

³ Vagani rezultati (dostupni od autora na zahtjev) upućuju na slične zaključke.

i pozitivna percepcija o utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj (pro- orijentirani), odnosno niska sklonost prihvaćanju imigranata (posebno onih drukčije rase i etničkog podrijetla od većine hrvatskog stanovništva i onih iz siromašnijih zemalja izvan Europe) i negativna percepcija o utjecaju imigracije na život u Hrvatskoj (anti- orijentirani). Međutim, većina hrvatskih građana ima umjerene stavove o imigrantima i imigraciji, koji su u nešto većoj mjeri pozitivni (33,1% populacije) ili u nešto većoj mjeri negativni (24,7% populacije). Klasa s umjerenim proimigrantskim odnosno proimigracijskim stavovima najbrojnija je u svim analizom obuhvaćenim rundama ESS-a. S druge strane, dosljedno nalazima za druge europske zemlje (vidjeti npr. Genge i Bartolucci, 2021), procijenjeni udio populacije s najnegativnijim stavovima o imigrantima i imigraciji i u Hrvatskoj vremenom blago opada.

Za razliku od dosadašnjih radova koji grupiraju *variable* o stavovima o imigrantima u Hrvatskoj (npr. Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012), u ovom smo radu grupirali *ljude* u (neopažene odnosno latentne) klase kako bismo tipizirali hrvatsku populaciju prema stavovima o imigrantima i imigraciji, uzimajući u obzir sklonost (ne)prihvaćanju različitih tipova imigranata i očekivani utjecaj imigracije na život u Hrvatskoj. U budućim bi istraživanjima valjalo ispitati kako pripadnost pojedinoj klasi ovisi o relevantnim čimbenicima, npr. o demografskim i socioekonomskim karakteristikama pojedinaca.

Literatura

- Albada, K., Hansen, N. i Otten, S. (2021). When cultures clash: Links between perceived cultural distance in values and attitudes towards migrants. *British Journal of Social Psychology*, 60(4), 1350–1378. <https://doi.org/10.1111/bjso.12455>
- Butković, H., Samardžija, V. i Rukavina, I. (2022). *Strani radnici u Hrvatskoj: izazovi i mogućnosti za gospodarski i društveni razvoj*. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose. <https://irmo.hr/wp-content/uploads/2022/03/Strani-radnici-u-Hrvatskoj.pdf> (15.2.2023.)
- Clark, S. i Muthén, B. (2009). *Relating Latent Class Analysis Results to Variables not Included in the Analysis*. <https://www.statmodel.com/download/relatinglca.pdf> (3.2.2023.)
- Collins, L. M. i Lanza, S. T. (2009). *Latent class and latent transition analysis: With applications in the social, behavioral, and health sciences*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9780470567333>
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 42(3), 305–336. <https://doi.org/10.5613/rzs.42.3.3>
- Državni zavod za statistiku (DZS) (2022). Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2021. *Priopćenje STAN-2022-2-1*. <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29030> (15.2.2023)
- ESS Round 4 (2008). *European Social Survey Round 4 Data*. Data file edition 4.5. Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. https://doi.org/10.21338/ESS4E04_5
- ESS Round 5 (2010). *European Social Survey Round 5 Data*. Data file edition 3.4. Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS5-2010>

- ESS Round 9 (2018). *European Social Survey Round 9 Data*. Data file edition 3.1. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>
- ESS Round 10 (2020). *European Social Survey Round 10 Data*. Data file edition 1.2. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020>
- Europska komisija (2022). *Standardni Euroberometar 96*. Directorate-General for Communication. http://data.europa.eu/88u/dataset/S2553_96_3_STD96_ENG (3.2.2023.)
- Genge, E. i Bartolucci, F. (2022). Are attitudes toward immigration changing in Europe? An analysis based on latent class IRT models. *Advances in Data Analysis and Classification*, 16, 235–271. <https://doi.org/10.1007/s11634-021-00479-y>
- Gorodzeisky, A. i Semyonov, M. (2016). Not only competitive threat but also racial prejudice: Sources of anti-immigrant attitudes in European societies. *International Journal of Public Opinion Research*, 28(3), 331–354. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv024>
- Hagenaars, J. i McCutcheon, A. (ur.). (2002). *Applied Latent Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499531>
- Hainmueller, J. i Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual review of political science*, 17, 225–249. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-102512-194818>
- Klempić Bogadi, S. (2022). Međunarodna znanstvena konferencija: „Migracije na rubu Europe: trendovi, politike i izazovi“. *Stanovništvo*, 60(2), 157–161. <https://www.idn.org.rs/ojs3/stanovnistvo/index.php/STNV/article/view/504/490> (7.2.2023.)
- Linzer, D. A. i Lewis, J. B. (2011). polCA: An R Package for Polytomous Variable Latent Class Analysis. *Journal of Statistical Software*, 42(10), 1–29. <https://doi.org/10.18637/jss.v042.i10>
- Nylund-Gibson, K. i Choi, A. Y. (2018). Ten frequently asked questions about latent class analysis. *Translational Issues in Psychological Science*, 4(4), 440–461. <https://doi.org/10.1037/tps0000176>
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual review of psychology*, 49(1), 65–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Qiu, M. (2022). A Tutorial on Bayesian Latent Class Analysis Using JAGS. *Journal of Behavioral Data Science*, 2(2), 127–155. <https://doi.org/10.35566/jbds/v2n2/qiu>
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586–611. <https://doi.org/10.2307/2096296>
- R Core Team (2022). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>
- Savelkoul, M., Tolsma, J. i Scheepers, P. (2015). Explaining natives' interethnic friendship and contact with colleagues in European regions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(5), 683–709. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.931802>

- Schneider, S. L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European sociological review*, 24(1), 53–67. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm034>
- Van der Brug, W., Fennema, M. i Tillie, J. (2000). Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*, 37(1), 77–102. <https://doi.org/10.1023/A:1007013503658>
- Vermunt, J. (2017). Latent Class Modeling with Covariates: Two Improved Three-Step Approaches. *Political Analysis*, 18(4), 450–469. <https://doi.org/10.1093/pan/mpq025>
- Wagner, U., Christ, O., Pettigrew, T. F., Stellmacher, J. i Wolf, C. (2006). Prejudice and minority proportion: Contact instead of threat effects. *Social psychology quarterly*, 69(4), 380–390. <https://doi.org/10.1177/019027250606900406>
- Zick, A., Pettigrew, T. F. i Wagner, U. (2008). Ethnic prejudice and discrimination in Europe. *Journal of Social Issues*, 64(2), 233–251. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560>
- Zschirnt, E. i Ruedin, D. (2016). Ethnic discrimination in hiring decisions: a meta-analysis of correspondence tests 1990–2015. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(7), 1115–1134. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00559.x>

Attitudes Toward Immigrants and Immigration in Croatia

Petra Međimurec, Dario Mustač, Ivan Čipin

Summary

This paper delves into how Croatian citizens perceive immigrants and immigration. We use data collected during the fourth, fifth, ninth, and tenth rounds of the European Social Survey, in which Croatia participated. In all rounds, respondents were asked the same six questions about the extent to which Croatia should allow immigration to 1) people of the same race or ethnic group as most Croatian people, 2) people of a different race or ethnic group, and 3) people from economically disadvantaged countries outside Europe. Additionally, respondents were asked about the expected impact of immigration on 4) Croatia's economy, 5) Croatia's cultural life, and 6) Croatia as a place to live. Employing latent class analysis, this paper aims to identify population subgroups that differ with respect to their (non)acceptance of immigrants and the expected impact of immigration on life in Croatia. Additionally, we investigate if and how the distribution of respondents by subgroups (classes) changes over time. Our results suggest that Croatian society is polarised in its views on immigrants and immigration. Specifically, we identify four distinct subgroups: one with pro-immigration attitudes (24.5%), two middle subgroups with moderately pro- (33.1%) or moderately anti- (24.7%) attitudes, and a subgroup with anti-immigration attitudes (17.7%). Consistent with findings for other European countries, we find that the share of the population holding the most negative attitudes towards immigrants and immigration is slightly decreasing over time.

Keywords: immigrants and immigration, public attitudes, Croatia, European Social Survey, latent class analysis

Radne migracije na rubu EUrope: dolazak stranih radnika u Hrvatsku

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-13>

Snježana Gregurović

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
snjezana.gregurovic@imin.hr
<https://orcid.org/0000-0001-5916-8893>

Margareta Gregurović

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
margareta.gregurovic@imin.hr
<https://orcid.org/0000-0002-7659-0794>

Sanja Klempić Bogadi

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
sanja.klempic@imin.hr
<https://orcid.org/0000-0003-4536-0627>

Sonja Podgorelec

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
sonja.podgorelec@imin.hr
<https://orcid.org/0000-0002-9337-9966>

Simona Kuti

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
simona.kuti@imin.hr
<https://orcid.org/0000-0003-0061-0856>

Sažetak

Nakon ulaska u Europsku uniju Hrvatska bilježi postupno povećanje useljavanja. Nedostatak domaće radne snage prisilio je poslodavce u Hrvatskoj da posegnu za zapošljavanjem stranih radnika, mahom iz trećih zemalja. Sektori graditeljstva, turizma i ugostiteljstva u velikoj mjeri ovise o stranim radnicima, posebice tijekom turističke sezone. Pristupanje Hrvatske šengenskom prostoru i eurozoni mogao bi se odraziti i na pojačan dolazak strane radne snage i investitora iz zemalja članica EGP-a, kako zbog olakšane mobilnosti i nestanka valutnog rizika tako i zbog bolje ulagačke klime kao posljedice uvođenja zajedničke valute. Cilj je rada pružiti uvid u recentnije trendove doseljavanja

u RH s posebnim naglaskom na doseljavanje stranih radnika. Podaci potrebni za izradu rada prikupljeni su tijekom eksplorativne faze IMIN-ovog projekta *Hrvatska – nova imigracijska zemlja?*. Osim toga, analizirani su dostupni statistički podaci, zakonska regulativa, medijski napisi i drugi relevantni izvještaji o radnim migracijama u Hrvatskoj u posljednjih deset godina. U radu se želi upozoriti i na moguće implikacije i izazove koje donosi dugotrajnije naseljavanje stranih radnika te na potrebu za izradom kvalitetnih integracijskih politika i programa usmjerenih na socioekonomski napredak migranata ali i lokalnog stanovništva.

Ključne riječi: strani radnici, migracije, tržište rada, useljavanje, treće zemlje, Hrvatska

1. Uvod

U novije se vrijeme međunarodne migracije sve više diversificiraju s obzirom na vrstu, trajanje i obujam (Castles, de Haas i Miller, 2014; Czaika, Bohnet i Soto-Nishimura, 2021). U prilog tomu govore i podaci iz 2019. prema kojima je u 28¹ zemalja Europske unije otprilike 10 milijuna doseljenika rođeno ili su državljani jedne od pet najvećih zemalja podrijetla migranata (Maroko, Turska, Rusija, Alžir i Indija), dok se ostalih 28 milijuna migranata doselilo iz 195 zemalja svijeta (Czaika i sur., 2021). Posljednjih petnaestak godina nisu sve članice Europske unije na isti način i s istim intenzitetom privlačne migrantima s obzirom na razloge useljavanja. Iako se razlozi useljavanja u određenu zemlju razlikuju, službene statistike migrante najčešće klasificiraju u skupine koje se useljavaju zbog: zapošljavanja, obrazovanja, spajanja obitelji i dobivanja međunarodne zaštite (azila).

I u Hrvatskoj je tijekom posljednjega desetljeća vidljiv trend ubrzanja i diversifikacije migracijskih kretanja, pri čemu dominiraju kretanja povezana s ekonomskom aktivnošću migranata, a postupno se širi i krug zemalja podrijetla doseljenih (Obadić, 2014; Skupnjak-Kapić, 2014; MUP RH). Hrvatska je posljednjih godina suočena s nedostatkom radne snage, što osobito dolazi do izražaja ljeti, tijekom turističke sezone. Uz nepovoljne demografske trendove povezane sa starenjem, negativnim prirodnim kretanjem, padom broja radno aktivnog stanovništva, smanjenju ponude radne snage pridonijelo je i iseljavanje iz Hrvatske. Snažno iseljavanje uslijedilo je nakon pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji kad su hrvatski državljani u okviru sheme zajedničkog tržišta rada dobili mogućnost zapošljavanja u većini² zemalja EU-a (Gregurović, 2014; Župarić-Iljić, 2016; Vukorepa, 2018). Ipak najveći

¹ Podaci se odnose na 2019. dok je Ujedinjeno Kraljevstvo još uvijek bilo članom Europske unije.

² Nakon pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji pojedine države članice uvele su hrvatskim državljanima nacionalne mjere ograničenja pristupu tržišta rada ili mjere koje proizlaze iz dvostranih sporazuma u odnosu na rad državljana RH i članova njihovih obitelji. Zemlje EU-a koje 1. srpnja 2013. nisu uvele ograničenja zapošljavanja za hrvatske državljane su: Bugarska, Češka, Danska, Estonija, Finska, Irska, Latvija, Litva, Mađarska, Poljska, Portugal, Rumunjska, Slovačka i Švedska.

poticaj za iseljavanje radnika iz Hrvatske dogodio se 1. srpnja 2015. kad je Njemačka ukinula ograničenje za zapošljavanje za hrvatske državljane.³

Istodobno s ekonomskim oporavkom, provedbom strateških investicijskih projekata i ulaganjima u pojedine gospodarske sektore, potreba za radnicima u Hrvatskoj posljednjih se godina povećala. Zbog manjka radne snage na domaćem tržištu rada poslodavci sve češće pribjegavaju zapošljavanju stranih radnika, najviše u djelatnostima graditeljstva, turizma, ugostiteljstva i prerađivačke industrije. Okretanje inozemnim tržištima radne snage i zapošljavanje stranih radnika za brojne je hrvatske poslodavce postalo nužnost.

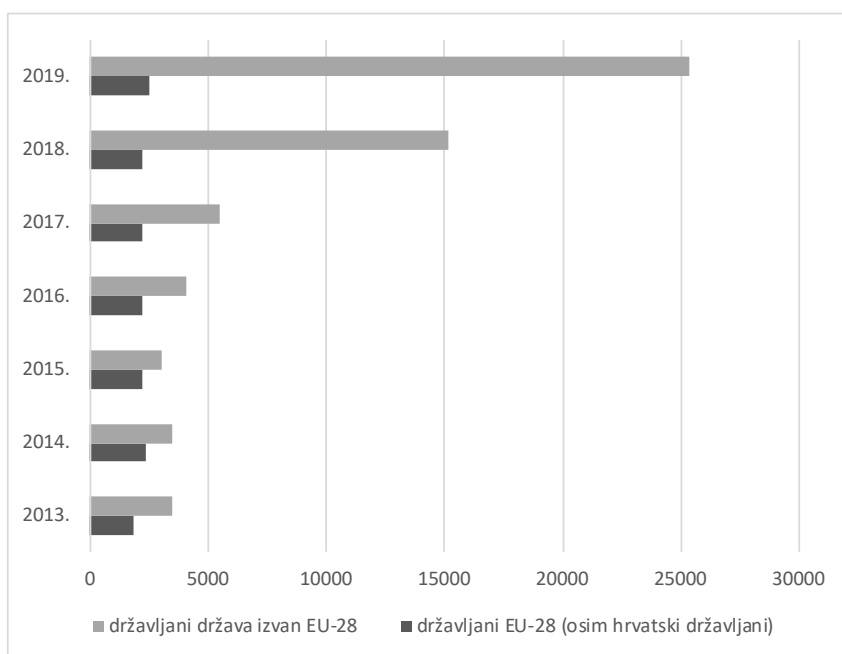
Cilj je ovoga rada pružiti uvid u recentnije trendove doseljavanja u Republiku Hrvatsku s posebnim naglaskom na doseljavanje stranih radnika. Analizom dostupnih statističkih podataka (Državni zavod za statistiku /DZS/, Ministarstvo unutarnjih poslova RH /MUP/, Eurostat), zakonskih regulativa, medijskih napisa i drugih relevantnih izvještaja o radnim migracijama u Hrvatskoj u posljednjih deset godina nastoji se pridonijeti raspravi o mogućim implikacijama doseljavanja stranih radnika te postaviti okvir za buduća istraživanja. Podaci su prikupljeni tijekom eksplorativne faze znanstvenoistraživačkog projekta Instituta za migracije i narodnosti pod naslovom „Hrvatska – nova imigracijska zemlja?“.

2. Strani radnici u Hrvatskoj

Iako se Hrvatsku desetljećima percipira isključivo kao emigracijsku zemlju, ona je u manjem obujmu istodobno i imigracijska zemlja, a doseljenici su djelomično smanjivali ukupne populacijske gubitke (Klempić Bogadi, 2023). Prema rezultatima popisa stanovništva 2011., 584.947 ili 13,7% osoba rođeno je u inozemstvu. Većina stanovnika koja je doselila iz inozemstva u razdoblju od Drugoga svjetskog rata do unazad nekoliko godina bila je s područja bivše SFRJ, većinom etnički Hrvati. Međutim, ulaskom Hrvatske u EU migracijska kretanja se usložnjavaju. Premda je već od 2013. uočljivo povećanje, snažniji porast useljavanja stranih radnika u Hrvatsku započeo je 2018. Godine 2020. zabilježeno je smanjenje useljavanja u usporedbi s prethodnom godinom zbog pandemije bolesti COVID-19 koja je uzrokovala ograničenu mobilnost radnika na globalnoj razini, pa tako i na njihovo zapošljavanje izvan okvira države stalnog stanovanja (Gregurović, Gregurović, Kumpes, Kuti, Lazanin i Mlinarić, 2020). Međutim, već 2021. bilježi se porast broja doseljenih. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 2021. u Hrvatsku je ukupno doselilo 35.912 osoba (od čega je 4753 osoba s državljanstvom jedne od zemalja članica EU-a), dok je u 2020. doselilo ukupno 33.414 osoba (od čega je 3814 osoba

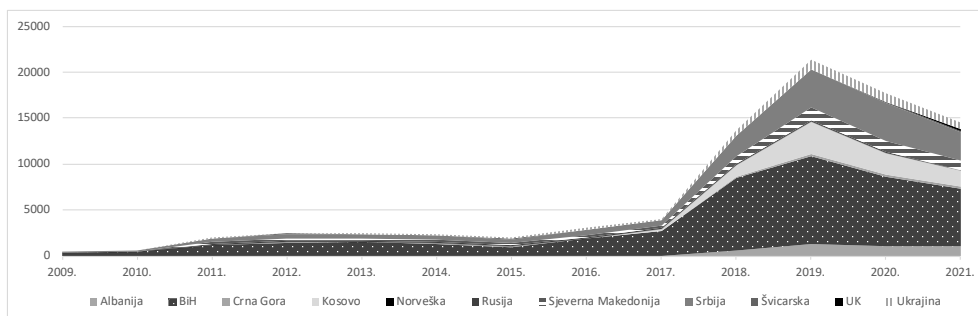
³ Osim Njemačke, 1. srpnja 2015. ograničenja za zapošljavanje hrvatskih državljana ukinule su i Belgija, Cipar, Francuska, Grčka, Italija, Luksemburg i Španjolska. Sljedeće tri godine, tj. do 1. srpnja 2018., ograničenje su produžile Austrija, Malta, Nizozemska, Slovenija i Ujedinjeno Kraljevstvo (MROSP, 2023). Austrija je jedina iskoristila mogućnost maksimalnog ograničenja zapošljavanja hrvatskih državljana od sedam godina te ga je ukinula 1. srpnja 2020. godine.

s državljanstvom jedne od članica EU-a). Podaci Eurostata, iako ne u potpunosti ažurirani, pokazuju da je broj doseljenih osoba s državljanstvom jedne od članica EU-a u laganom porastu, posebice nakon pridruživanja Europskoj uniji (Slika 1). No Hrvatsku karakterizira snažan porast zapošljavanja stranih radnika iz trećih zemalja, a posebice među doseljenicima iz zemalja nasljednica bivše SFRJ u razdoblju prije pandemije. Osobito jačaju „regionalne“ migracije, odnosno dolazak migranata iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova i Sjeverne Makedonije nakon 2017. godine (Slika 2). Podaci pokazuju da je u odnosu na druge srednjoistočnoeuropske zemlje Hrvatska 2020. bila najpoželjnija destinacijska zemlja za migrante iz zemalja Zapadnog Balkana za razliku od primjerice Slovenije u kojoj je broj migranta bio u padu (OECD, 2022).

Slika 1. Doseljeni u Hrvatsku prema državljanstvu, 2013. – 2019.

Izvor: Eurostat (2023). *Immigration by age group, sex and citizenship*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_IMM1CTZ/default/table?lang=en

Slika 2. Doseljenici iz europskih zemalja izvan EU-a – strani državljani u Hrvatsku, 2009. – 2021.

Napomena: Od 2020. Ujedinjeno Kraljevstvo na uređen je način prestalo biti članicom EU-a.

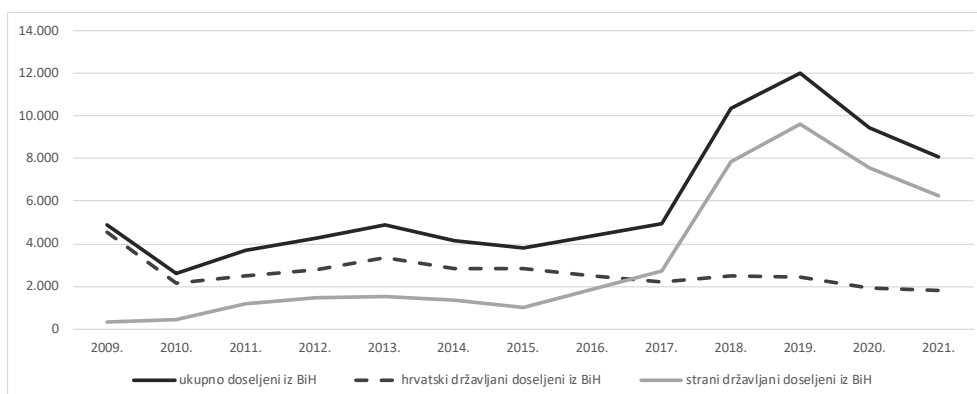
Izvor: Migracije stanovništva RH, 2010.–2021., DZS, Zagreb, www.dzs.hr

Sve do 2018. hrvatski državljani činili su 50% ili više od ukupno doseljenih u Hrvatsku (Tablica 1). Iako od 2015. njihov broj ponovno raste (s iznimkom u 2020.), njihov se udio, tj. relativni broj u ukupnom broju doseljenih, smanjuje. Kad je o zemljama podrijetla stranih radnika riječ, u svim promatranim godinama (2009. – 2021.), najveći je broj doseljenih bio iz Bosne i Hercegovine, ali i ta se situacija postupno mijenja. Naime, 2009. od ukupnog broja doseljenih iz BiH 93,6% su bile osobe s hrvatskim državljanstvom, a 2021. samo 22,2% (Slika 3). U isto vrijeme značajno je porastao broj bosanskohercegovačkih migranata koji nemaju hrvatsko državljanstvo. Osim promjena udjela doseljenih s obzirom na državljanstvo, posljednje dvije godine bilježi se pad ukupnog broja doseljenih iz BiH.

Tablica 1. Doseljeni u Hrvatsku prema državljanstvu, 2009. – 2021.

godina	ukupno	državljeni država članica EU-a	državljeni ostalih europskih država	državljeni država s ostalih kontinenata	hrvatski državljani	nepoznato državljanstvo
2009.	8468	201	528	114	7621	4
2010.	4985	149	586	74	4176	0
2011.	8534	1052	2329	428	4720	5
2012.	8959	1342	2857	542	4208	10
2013.	10.378	1843	2860	580	5085	10
2014.	10.638	2334	2782	688	4824	10
2015.	11.706	2192	2320	704	6483	7
2016.	13.985	2212	3358	677	7733	5
2017.	15.553	2087	4804	745	7911	6
2018.	26.029	2108	14.001	1290	8619	11
2019.	37.726	2314	21.880	3640	9882	10
2020.	33.414	3814	18.406	2729	8460	5
2021.	35.912	4753	15.470	5066	10.622	1

Izvor: Migracije stanovništva RH, 2010.–2021., DZS, Zagreb, www.dzs.hr

Slika 3. Doseljeni u Hrvatsku iz Bosne i Hercegovine prema državljanstvu, 2009. – 2021.

Izvor: *Migracije stanovništva RH, 2009.–2021.*, DZS, Zagreb, www.dzs.hr

Razloge sve slabijeg doseljavanja Hrvata iz BiH treba tražiti u nepovoljnim demografskim procesima u hrvatskoj zajednici u BiH te mogućnosti odlaska na rad u druge zemlje EU-a zbog posjedovanja hrvatskog državljanstva. Istodobno, smanjenje broja stranih državljana doseljenih iz BiH također je povezano s nepovoljnim demografskim trendovima, ali i mogućnostima za iseljavanje u druge zemlje. Zapošljavanje radnika iz BiH i drugih zemalja Zapadnog Balkana (WB6)⁴ u Njemačkoj omogućeno je 2015. godine donošenjem Uredbe o Zapadnom Balkanu (Western Balkan Regulation) čiji je cilj bio smanjenje broja tražitelja azila iz navedenih zemalja otvaranjem legalnih načina zapošljavanja radnika, tj. izdavanjem privremenih radnih viza. Uredba je trebala trajati pet godina (do 2020.), ali je produljena do kraja 2023. Ustanovljena je kvota od 25.000 radnika na godišnjoj razini pri čemu poslodavci trebaju dokazati da na domaćem tržištu rada ne mogu zadovoljiti potrebe za radnom snagom. Ta je politika utjecala na oblikovanje migracijskih obrazaca u idućim godinama olakšavajući migracije nižeobrazovanih, ali i visokoobrazovanih migranata iz zemalja Zapadnog Balkana, posebno u njemačkom građevinskom sektoru (OECD, 2022). Uredba je posljedično pridonijela tomu da dio migranata sa Zapadnog Balkana odabire Njemačku, a ne Hrvatsku, kao zemlju useljenja s obzirom na to da je u Njemačkoj znatno viša cijena rada. Uredba se odrazila i na strategiju zapošljavanja strane radne snage u Hrvatskoj s obzirom na to da se „bazen“ radnika u zemljama Zapadnog Balkana iscrpljuje pa su poslodavci prinuđeni pronaći nova tržišta. Ipak, dio migranata iz susjednih zemalja zbog kulturne, jezične i geografske bliskosti, ali i razvijenosti migrant-skih mreža još uvijek radije bira Hrvatsku kao migracijsku destinaciju i u njoj pronalazi posao. Migrantske mreže definiraju se kao skupovi veza između migranata, bivših migranata i nemigranata u zemljama podrijetla i odredišta, a tiču

⁴ U zemlje Zapadnog Balkana (WB6) ubrajaju se Srbija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Kosovo, Albanija i Crna Gora.

se rodbinskih i prijateljskih veza te onih utemeljenih na zajedničkom lokalnom podrijetlu (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino i Taylor, 1998). Te mreže novim imigrantima pomažu oko integracije u društvo primitka i potencijalne migrante opskrbljuju vrijednim informacijama o zemlji odredišta s obzirom na mogućnosti zaposlenja, uvjete rada i stanovanja, socijalne uvjete, mogućnosti obrazovanja i sl.

Migrantske mreže kao oblik društvenog kapitala često utječu na donošenje odluke o migriranju, dok ekonomski aspekti mogu biti u drugom planu (Haug, 2008; Czaika i sur., 2021). Osim materijalnih, životne težnje svih ljudi, pa tako i migranata, potaknute su i nematerijalnim potrebama kao što su društvene, kulturne i psihološke (Aslany, Carling, Mjelva i Sommerfelt, 2021) s obzirom na to da ljudi u svim zemljama i kulturama teže zadovoljstvu, blagostanju i jednostavno „dobrom životu“ (Appadurai, 2004). Ipak, radna mjesta popunjena stranim radnicima iz azijskih zemalja upućuju na migracije kao svojevrsan bijeg od neimaštine i siromaštva, odnosno zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, pri čemu sociokulturne potrebe migranata nisu u prvom planu.

Hrvatska kao destinacija ima brojne prednosti koje mogu biti važne pri donošenju odluke o migriranju (Gregurović, 2014). Osim mediteranskog okruženja, ugodne klime, ekološke očuvanosti, povoljnoga geografskog smještaja i visoke razine sigurnosti, tu su i čimbenici povezani s pravno-političkim poretkom od kojih je najvažniji članstvo u Europskoj uniji, a od 1. siječnja 2023. ulazak u šengensko područje i eurozonu. Zbog navedenih obilježja može se pretpostaviti da će Hrvatska postati sve privlačnija destinacija ne samo stranim radnicima iz trećih zemalja, nego i onima iz zemalja Europskog gospodarskog prostora (EGP). To predviđaju i ekonomski stručnjaci koji optimizam o povećanom useljavanju grade na očekivanom povećanju cijene rada i rastu plaća radnika u Hrvatskoj njezinim ulaskom u eurozonu.⁵

Osim radnika koji na hrvatsko tržište rada dolaze iz zemalja Zapadnog Balkana, u razdoblju od 2012. do 2017. raste broj migranata koji dolaze iz zemalja EGP-a: Njemačke, Italije, Austrije, Mađarske i Rumunjske te u Hrvatskoj traže privremeni ili trajni boravak u svrhu rada. U posljednjih je nekoliko godina primjetan trend porasta broja stranih radnika iz azijskih zemalja kao što su Bangladeš, Filipini, Indija, Nepal i dr. (Tablica 2). Iz tih je podataka vidljivo da se u Hrvatskoj, kako je spomenuto u uvodu, uglavnom ne zapošljavaju radnici iz zemalja koje su inače po podrijetlu doseljenika najzastupljenije u Europskoj uniji (Maroko, Turska, Rusija, Alžir), uz iznimku Indije.

⁵ *Plaće bi uskoro trebale rasti, a inflacija će biti niža nego u zemljama izvan eurozone*, <https://www.glas-slavonije.hr/512746/1/Place-bi-uskoro-trebale-rasti-a-inflacija-ce-bit-niza-nego-u-zemljama-izvan-eurozone>

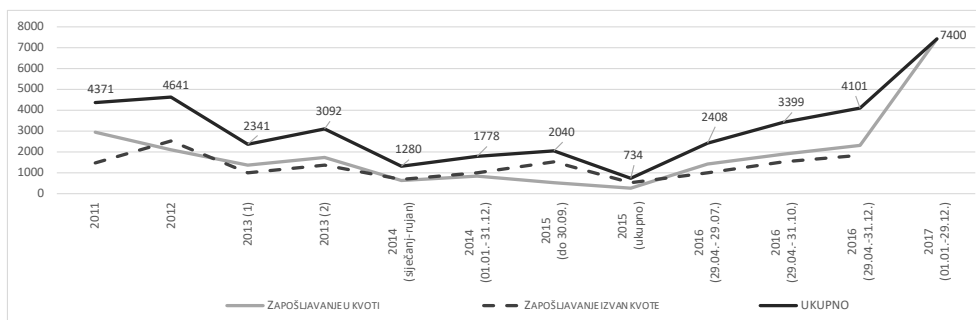
Tablica 2. Broj izdanih dozvola za boravak i rad po državljanstvu, 2017. – veljača 2022.

državljanstvo	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022. (28.2.)
Albanija	301	1202	3055	3216	3720	612
Bangladeš					2093	
BiH	7233	17.901	31.028	27.603	30.721	4809
Filipini			698	1144	1897	563
Indija		187	1092	1283	2534	758
Kina	183	309	985	966		
Kosovo	189	2092	8337	8542	7913	1360
Nepal			902	1677	4724	1265
Rusija	127					
SAD	297	204				
Sjeverna Makedonija	233	2279	6022	4152	5926	599
Srbija	1007	5776	14.337	11.659	13.579	1779
Turska						333
Ukrajina	479	1213	3023	2781	2992	501
UKUPNO (Top 10 državljanstava)	11.195	32.734	72.523	66.655	81.995	13.482

Izvor: MUP RH, 2022. na zahtjev projektnog tima.

Analizirani podaci o zapošljavanju stranih radnika od 2011. do 2020. preuzeti su sa službenih stranica Ministarstva unutarnjih poslova RH. Ti se podaci mogu grupirati u dva razdoblja: 2011. – 2017. i 2018. – 2020. zbog različite metodologije prikaza dostupnih podataka – u prvom se razdoblju uglavnom prate zbirni podaci o ispunjenosti kvota, zapošljavanju izvan kvota i broju izdanih dozvola za trajni i privremeni boravak, dok je u drugom razdoblju dostupan nešto detaljniji i učestaliji pregled popunjenosti kvota po zanimanjima. Pritom različiti tipovi dostupnih podataka ne omogućavaju objedinjeni pregled. Prema vrsti dozvola, u 2021. u Hrvatskoj je ukupno odobreno 33.580 prvih dozvola boravka, od čega 89,5% u svrhu rada (EMN – MUP, 2022). Strani radnici iz trećih zemalja u Hrvatskoj su se zapošljavali u okviru sistema kvota sve do 2021. kad je novim Zakonom o strancima uveden test tržišta rada.

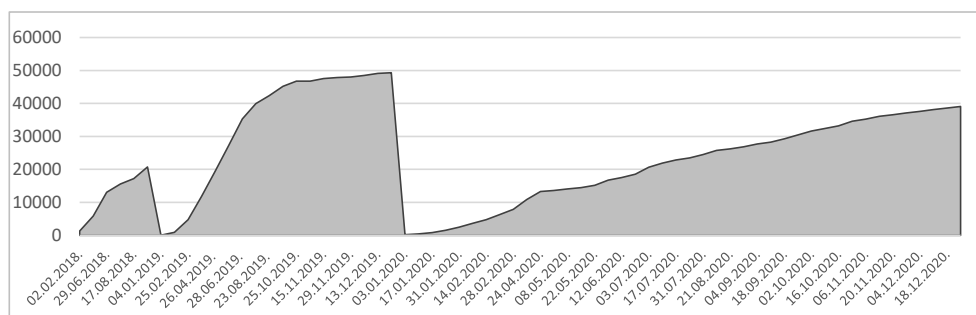
Uzmu li se u obzir ukupni podaci o zapošljavanju unutar i izvan kvota u razdoblju od 2011. do 2017. (Slika 4), možemo vidjeti da je zabilježeno najviše zapošljavanja unutar kvota. Prikazani podaci o zapošljavanju unutar i izvan kvota obuhvaćaju i produžavanje dozvola te novo zapošljavanje. Iznimka je 2017. za koju su dostupni podaci samo za zapošljavanje unutar propisanih kvota. Također, neki podaci nisu prikazani u logičnom slijedu bilježenja izdanih dozvola, što je očito za podatke u 2015. prema kojima je prikazani broj zaposlenih u razdoblju od siječnja do rujna bio veći od ukupnog broja zaposlenih u cijeloj godini.

Slika 4. Zapošljavanje stranih radnika unutar i izvan kvota, 2011. – 2017.

Izvor: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, <https://mup.gov.hr/gradjani-281562/moji-dokumenti-281563/stranci-333/statistika-169019/169019>, izračun autora

Dostupni podaci za zapošljavanje stranih radnika u razdoblju od 2018. do 2020. odnose se isključivo na zapošljavanje unutar propisanih kvota, tj. na iskorištenost kvote na određeni dan (Slika 5). Unutar svake od triju godina uočljiv je kumulativni rast, a najveći broj stranih radnika zaposlen je 2019, njih 49.317.

Slika 5. Zapošljavanje stranih radnika unutar kvota, 2018. – 2020.

Izvor: MUP RH, <https://mup.gov.hr/gradjani-281562/moji-dokumenti-281563/stranci-333/statistika-169019/169019>

Razlog zbog kojega je u 2018. u kvoti zaposlen manji broj stranaca nego u 2020. potencijalno se može povezati s relativno niskim propisanim kvotama za zapošljavanje koje su se povećale tek u 2019. godini.

Prema Temeljnim rezultatima Ankete poslodavaca 2019. koju je proveo Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ), u Hrvatskoj je 2019. nedostajalo 191.400 domaćih radnika, pri čemu je 4078 poslodavaca iskazalo potrebu za određenom vrstom zanimanja (HZZ, 2019). U zanimanjima u kojima je nedostajalo domaćih radnika zaposlilo se oko 38.480 stranaca. Najveći manjak domaćih radnika zabilježen je unutar obrta i pojedinačne proizvodnje (oko 63.100), u uslužnim i trgovačkim zanimanjima (oko 54.880) te u jednostavnim zanimanjima (27.610) (HZZ, 2019, 4). Kad je riječ o potrebi zapošljavanja visokokvalificiranih radnika (znanstvenika,

inženjera i stručnjaka) na domaćem ih je tržištu rada nedostajalo otprilike 13.590 (HZZ, 2019, 4). Najviše stranih radnika 2019. zaposleno je u uslužnim i trgovačkim zanimanjima (oko 17.770), potom u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji (oko 10.410), a najveći nedostatak domaćih radnika odnosi se na zanimanja u graditeljstvu.

Prema Anketi poslodavaca 2020. godine ukupna procjena nedostatka domaćih radnika u populaciji iznosila je 137.000, što je manje nego u prethodnoj godini (HZZ, 2021a). Smanjenje broja zaposlenih stranaca u odnosu na prethodnu godinu posljedica je nepovoljne situacije vezane uz pandemiju bolesti COVID-19 koja je prouzročila usporavanje, pa i prekid određenih gospodarskih aktivnosti, ali i gašenje pojedinih gospodarskih subjekata.

Od spomenutih približno 137.000 nedostajućih domaćih radnika u 2020., zapošljavanjem stranih radnika popunjena je tek četvrtina (25%) potreba, odnosno zaposleno je otprilike 34.000 stranaca. Otprilike 13% stranaca zaposleno je „direktno“, odnosno bez prethodnog traženja radnika na domaćem tržištu radne snage. Najviše je radnika nedostajalo u obrtničkim zanimanjima i pojedinačnoj proizvodnji (oko 54.500), uslužnim i trgovačkim zanimanjima (oko 32.200) te u jednostavnim zanimanjima (14.200), dok je potreba za zapošljavanjem visokokvalificiranih radnika (znanstvenika, inženjera i stručnjaka) iznosila 11.000 radnika (HZZ, 2021a).

S obzirom na to da u Hrvatskoj u trećem kvartalu 2020. nije zabilježen pad građevinskih aktivnosti, kao što je bio slučaj u većini zemalja EU-a, a značajan rast aktivnosti u tom sektoru zabilježen je i 2021⁶, potrebe poslodavaca za radnicima u tom sektoru nastavile su rasti (HZZ, 2021b).

Mehanizmi reguliranja radnog statusa stranaca u Republici Hrvatskoj u posljednjih su se desetak godina nekoliko puta mijenjali. Sve do donošenja Zakona o strancima koji je stupio na snagu 1. siječnja 2021., kojim je uveden novi sustav zapošljavanja državljana trećih zemalja, strani su se radnici zapošljavali unutar i izvan kvota. Vlada Republike Hrvatske je za svaku godinu donosila odluku o utvrđivanju godišnje kvote o zapošljavanju stranaca. Međutim, taj se sustav pokazao neefikasnim jer nije mogao učinkovito odgovoriti na potrebe za radnom snagom. Novi Zakon o strancima (NN, 133/20, 114/22, 151/22) donesen je sa svrhom efikasnijeg zapošljavanja radnika u skladu s potrebama poslodavaca i popunjavanja radnih mjesta prema traženim zanimanjima. Zakonom se propisuje provođenje dvaju novih poslovnih procesa, a to su test tržišta rada i davanje mišljenja Hrvatskog zavoda za zapošljavanje na zahtjev za boravak i rad stranih radnika. Ukinut je sustav godišnjih kvota s namjerom da novi mehanizam zapošljavanja prikladnije odgovori na stvarne potrebe poslodavaca za radnicima određenog profila, tj. zanimanja.

Prije nego poslodavci krenu u postupak zapošljavanja stranog radnika i podnesu zahtjev za izdavanje dozvole za boravak i rad, trebaju se obratiti područnoj službi HZZ-a i zatražiti provedbu testa tržišta rada. Njime se provjerava stanje u evidenciji nezaposlenih osoba i provodi postupak posredovanja radi zapošljavanja

⁶ Između ostalog i posljedica pojačane potrebe za radnicima u sektoru graditeljstva nakon dvaju potresa 2020, zagrebačkog i petrinjskog.

radnika s domaćeg tržišta rada. Ako ne postoji mogućnost zapošljavanja domaćih radnika, tek tada poslodavci mogu dobiti pozitivno mišljenje od HZZ-a i zaposliti državljane trećih zemalja.

U prvoj godini provođenja testa tržišta rada 2158 poslodavaca zatražilo je njezovu provedbu i to za 28.838 radnika u 488 različitih zanimanja. Pozitivno je riješeno 22.872 zahtjeva za zapošljavanje stranih radnika, no poslodavci su za samo 8754 radnika podnijeli zahtjev za dozvolu za boravak i rad. U istom razdoblju obrađeno je 66.917 zahtjeva za mišljenje na zahtjev za boravak i rad stranih radnika, od čega samo 8754 radnika na temelju prethodno provedenog testa tržišta rada, dok su se ostali zahtjevi odnosili na zanimanja za koje je Upravno vijeće HZZ-a donijelo odluku da nije potrebno provoditi test tržišta rada jer je riječ o deficitarnim zanimanjima koja na hrvatskom tržištu rada kontinuirano nedostaju. Te je zahtjeve podnijelo 9055 poslodavaca za 408 različitih zanimanja (HZZ, 2021b). Naime, novi Zakon o strancima (NN, 133/20, 114/22, 151/22) propisuje da se test tržišta rada neće tražiti u slučaju produljenja dozvole za boravak i rad za istog poslodavca i istog državljanina treće zemlje, u slučaju deficitarnih zanimanja prema odluci Upravnog vijeća HZZ-a. To se odnosi na zapošljavanja u poljoprivredi, šumarstvu, ugostiteljstvu i turizmu do 90 dana tijekom kalendarske godine. Najviše pozitivnih mišljenja izdano je za zanimanja u sektorima graditeljstva i geodezije, turizma i ugostiteljstva te prometa i logistike.

3. Zaključak

Iako je Hrvatska tradicionalno emigracijska zemlja, od ulaska u Europsku uniju bilježi postupno povećanje useljavanja. Iseljavanje radno aktivnog stanovništva iz Hrvatske koje kontinuirao traje desetljećima, uz negativne demografske procese, nepovoljno se odrazilo na stanje na tržištu rada te poslodavci svoje potrebe za radnom snagom više ne mogu zadovoljiti domaćim radnicima. Nedostatak radne snage na domaćem tržištu prisilio je poslodavce da pribjegu zapošljavanju stranih radnika uglavnom iz trećih zemalja. To se osobito odnosi na sektore graditeljstva, turizma i ugostiteljstva koji umnogome ovise o stranim radnicima.

Iako po visini cijene rada Hrvatska ne može konkurirati zapadnoeuropskim zemljama u kojima je ta cijena puno viša, ona je brojnim migrantima ciljana destinacija zbog kulturne, jezične i geografske bliskosti te sličnosti u mentalitetu, što u procesu donošenja odluke o migriranju ima važnu ulogu. Činjenica da u Hrvatskoj već dulji niz godina živi određeni dio građana zemalja nasljednica bivše SFRJ, također utječe na nove migracije iz tih zemalja s obzirom na postojanje obiteljskih i koetničkih migrantskih mreža koje mogu olakšati prilagodbu migranata novoj društvenoj sredini.

Nedavni ulazak Hrvatske u šengenski prostor i eurozonu mogao bi se pozitivno odraziti i na povećani dolazak strane radne snage i investitora iz zemalja članica EGP-a, ponajprije zbog olakšane mobilnosti (skraćivanja vremena potrebnog za prelazak granica), nestanka valutnog rizika, ali i bolje ulagačke klime kao posljedice uvođenja zajedničke valute.

Kako broj radnika migranata u Hrvatskoj kontinuirano raste, nameće se pitanje o mogućnostima njihova ostanka, dovođenja ili stvaranja obitelji i trajnog nastanjenja. Iako je Hrvatska još uvijek ponajprije orijentirana na privremeno dovođenje radnika kako bi ispunila trenutačne manjkove radne snage bez ideje o mogućem trajnom ostanku stranih radnika i spajanju njihovih obitelji, moguće je pretpostaviti da će određeni dio radnika htjeti nastaviti raditi u Hrvatskoj, dovesti supružnike i djecu ili zasnovati obitelji u Hrvatskoj.

Dugotrajnije naseljavanje stranih radnika u Hrvatskoj sa sobom nosi određene izazove, kako za strance tako i za društvo primitka. Integracija migranata najjednostavnije se može definirati kao dvosmjerni proces prilagodbe između imigranata i društva primitka, ali i kao proces u kojemu migranti postaju prihvaćeni od strane većinskog društva (Penninx i Garcés Mascareñas, 2014) te uključeni u njegove glavne institucije, odnose i položaje (Esser, 2004).

Integracija se u novijim istraživanjima uglavnom operacionalizira kroz tri dimenzije: pravno-političku, društveno-ekonomsku i kulturno-religijsku (Penninx, 2004) pri čemu iskustva pojedinih migrantskih skupina mogu varirati iz dimenzije u dimenziju. Primjerice, kao što je već istaknuto, doseljenici iz susjednih zemalja lakše će se nositi sa svim dimenzijama integracije, dok migranti iz zemalja engleskoga govornog područja možda neće imati toliko izazova u pogledu kulturno-religijske dimenzije, a teže će se nositi s hrvatskim teško prohodnim pravno-političkim sustavom. S druge strane, iz perspektive društva primitka otvara se mogućnost stvaranja negativnih stavova i predrasuda prema doseljenicima koji se, najčešće zbog loše informiranosti, povezuju s različitim oblicima doživljaja prijetnje (usp. McLaren, 2003). U znanstvenoj se literaturi velik naglasak stavlja na interese i identitet skupine, koji predstavljaju glavni temelj za kreiranje stavova i osjećaja neprijateljstva prema migrantima, a koji se manifestiraju kao doživljaji simbolične ili realistične prijetnje utemeljeni u objektivnim društvenim i ekonomskim uvjetima ili kulturnim i psihološkim predispozicijama (Sides i Citrin, 2007), tj. koji ponajprije ugrožavaju kulturni identitet i ekonomsku stabilnost zemlje primitka (Pereira, Vala i Costa-Lopes, 2009).

U tom bi smislu što skorije trebalo pristupiti izradi integracijskih politika i programa utemeljenih na stvarnim potrebama migranata, što bi podrazumijevalo prethodno provedena istraživanja o njihovim namjerama, željama i planovima za budućnost, ali i problemima s kojima se potencijalno susreću u Hrvatskoj, uključujući i informiranje i senzibilizaciju lokalnog stanovništva.

Literatura

- Appadurai, A. (2004). The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition U V. Rao i M. Walton (Ur.), *Culture and Public Action* (str. 59–84). Stanford: Stanford University Press.
- Aslany, M., Carling, J., Mjelva, M. B. i Sommerfelt, T. (2021). Systematic review of determinants of migration aspirations. QuantMig Project Deliverable D2.2. Southampton: University of Southampton.

- Castles, S., de Haas, H. i Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (5th ed.). New York – London: Guilford Press.
- Czaika, M., Bohnet, H. i Soto-Nishimura, A. (2021). Spatial and categorical dependence of European migration flows. QuantMig Project Deliverable 5.2.
- EMN (2021). *Godišnje izvješće za 2021. godinu o migracijama i azilu u Republici Hrvatskoj*. Nacionalno izvješće. <https://emn.gov.hr/UserDocsImages/ARM%202021/Arma%202%202021%20final.pdf> (4.7.2022.)
- Esser, H. (2004). Does the “New” Immigration Require a “New” Theory of Intergenerational Integration? *International Migration Review*, 38(3), 1126–1159.
- Eurostat (2023). Immigration by age group, sex and citizenship, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_IMM1CTZ/default/table?lang=en (17.2.2023.)
- Gregurović, S. (2014). Utjecaj eurointegracijskih procesa na migracije – lekcije za Hrvatsku. U V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (Ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (str. 271–283). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Gregurović, M., Gregurović, S., Kumpes, J., Kuti, S., Lazanin, S. i Mlinarić, D. (2020). Pandemic Management Systems and Migration, *Migracijske i etničke teme*, 36(2-3), 197–228. <https://doi.org/10.11567/met.36.2.4>
- Haug, S. (2008). Migration Network and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585–605.
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) (2019). Temeljni rezultati ankete poslodavaca 2019. https://newbeta.hzz.hr/media/7392/hzz_anketa-poslodavaca_2019.pdf (10.1.2023.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) (2021a). Anketa poslodavaca 2020., 23(4), <https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/hzz-anketa-poslodavaca-2020-020321-1.pdf> (10.1.2023.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ) (2021b). Analitički bilten, https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/hzz-analiticki_bilten2021_4-1.pdf (10.1.2023.)
- Klempić Bogadi, S. (2023). Uloga migracija u oblikovanju suvremene demografske slike Hrvatske. U S. Gregurović i S. Klempić Bogadi (Ur.), *Neminovnost ili izbor? Povijesni i suvremeni aspekti migracija u Hrvatskoj* (str. 69–97). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i IMIN.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. i Taylor, J. E. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- McLaren, L. M. (2003). Anti-Immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants. *Social Forces*, 81(3), 909–936.
- Migracije stanovništva Republike Hrvatske, 2010.–2021.*, priopćenja, Državni zavod za statistiku, Zagreb. www.dzs.hr
- MROSP (2023). Ograničenje zapošljavanja za hrvatske državljane u državama članicama Europske unije. <https://mrosp.gov.hr/arhiva-3104-10582/novosti-10759/ogranicenje-zaposljavanja-za-hrvatske-drzavljanu-u-drzavama-clanicama-europske-unije-10914/10914> (11.2.2023.)
- Ministarstvo unutarnjih poslova RH (MUP), <https://mup.gov.hr/gradjani-281562/moji-dokumenti-281563/stranci-333/statistika-169019/169019> (15.1.2023.)
- Obadić, A. (2014). Posljedice ekonomske krize na tržišta rada i mobilnost radne snage u EU i RH. U V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (Ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (str. 131–154). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.

- OECD (2022) *Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits*. <https://www.oecd.org/south-east-europe/programme/Labour-Migration-report.pdf> (17.1.2023.)
- Penninx, R. (2004). Integration of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions. Background Paper for the UNECE Conference European Population Forum 2004: Population Challenges and Policy Responses, 12 January 2004. https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/pau/2004/PAU_2004_EPF_BgDocPenninx.pdf (1.12.2022.)
- Penninx, R. i Garcés-Mascareñas, B. (2014). The concept of integration as an analytical tool and as a policy concept. U B. Garcés-Mascareñas i R. Penninx (Ur.), *Integration of Migrants into What? Integration Processes and Policies in Europe* (str. 11–29). Amsterdam: IMISCOE, Amsterdam University Press.
- Pereira, C., Vala, J. i Costa-Lopes, R. (2009). From prejudice to discrimination: The legitimizing role of perceived threat in discrimination against immigrants, *European Journal of Social Psychology*, 40(7), 1231–1250. <https://doi.org/10.1002/ejsp.718>
- Sides, J. i Citrin, J. (2007). European opinion about immigration: the role of identities, interests and information, *British Journal of Political Science*. 37(3), 477–504. <https://doi.org/10.1017/s0007123407000257>
- Skupnjak-Kapić, S. (2014). Migracije radne snage – globalni i europski trendovi s osvrtom na Hrvatsku. U V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (Ur.). *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (str. 217–249). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Vukorepa, I. (2018). Migracije i pravo na rad u Europskoj uniji, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68(1), 85–120.
- Zakon o strancima. *Narodne novine*, 133/20, 114/22, 151/22.
- Župarić-Iljić, D. (2016). *I seljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju/ Emigration from the Republic of Croatia after the Accession to the European Union*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.

Labour Migration on the Edge of Europe: The Arrival of Foreign Workers in Croatia

Snježana Gregurović, Margareta Gregurović, Sanja Klempić Bogadi, Sonja Podgorelec, Simona Kuti

Summary

After joining the European Union, Croatia recorded a gradual increase in immigration. The shortage of domestic labour has pushed Croatian employers to turn to hiring foreign workers, mostly from third countries. The construction, tourism and catering sectors largely depend on foreign workers, especially during the tourist season. Croatia's accession to the Schengen Area and the Eurozone could lead to an increased influx of foreign labour force and investors from EEA member countries. This could be attributed to easier mobility, the disappearance of foreign exchange risk, and better investment climate as a result of the introduction of the common currency. The paper aims to provide insight

into more recent immigration trends in the Republic of Croatia with a special emphasis on the immigration of foreign workers. The data were collected during the exploratory phase of the IMIN (IMES) project *Croatia, a new immigration country?*. In addition, available statistics, legal regulations, media articles and other relevant reports on labour migration in Croatia over the past decade were analysed. The paper also aims to discuss the possible implications and challenges of the long-term settlement of foreign workers and the need for the development of quality integration policies and programmes aimed at facilitating the socioeconomic progress of both migrants and the local population.

Keywords: foreign workers, migration, labour market, immigration, third countries, Croatia

Rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj: Kakav je položaj stranih radnika?

<https://doi.org/10.11567/9789536028788-14>

Hrvoje Butković

Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb

butkovic@irmo.hr

<https://orcid.org/0000-0002-5730-3120>

Sažetak

Rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj znatnije je zastupljen tek posljednjih godina i dosad nije bio odgovarajuće reguliran. To znači da su digitalne platforme vješto prikrivale broj radnika koji za njih rade i uvjete njihova rada, da su često takve radnike pogrešno klasificirale kao samozaposlene te da su prema ostalim akterima u tržišnoj utakmici katkad djelovale kao neloyalna konkurencija. U tako kaotičnim okolnostima položaj stranih platformskih radnika bio je naročito prekaran. Pritom treba naglasiti da su u zakonskom smislu strani platformski radnici koji pružaju intelektualne usluge danas u puno boljoj poziciji u odnosu na strance koji uz pomoć platformi nude usluge fizičkog rada. Suočena s problemima koji proizlaze iz neujednačene prakse, Europska unija je u prosincu 2021. donijela prijedlog Direktive o unapređenju uvjeta rada na digitalnim platformama koji je inspirirao hrvatskog zakonodavca na promjene Zakona o radu i Zakona o suzbijanju neprijavljenog rada. Oko tih promjena, koje će na snagu stupiti tek 2024. godine, vođeni su ozbiljni pregovori između Vlade i socijalnih partnera. Na papiru usvojene prilagodbe izgledaju obećavajuće, kako za domaće tako i za strane radnike, no za ozbiljniju ocjenu njihovih učinaka trebat će pričekati na iskustva iz prakse. Opći je cilj ovog rada utvrditi opseg rada putem digitalnih radnih platformi u Republici Hrvatskoj, radnopravni status radnika koji rade na taj način te obveze digitalnih platformi prema državi. Specifični je cilj sagledati položaj stranih radnika koji u Hrvatskoj rade putem digitalnih platformi. Istraživačka metoda koja se primjenjuje u radu je metoda deskriptivnog ili dijagnostičkog istraživanja.

Ključne riječi: digitalne radne platforme, platformski radnici, strani radnici, uvjeti rada, digitalni nomadi

1. Uvod

Digitalne radne platforme promiču inovativne usluge i modele poslovanja te stvaraju nove mogućnosti za potrošače i tvrtke. One radnicima nude mogućnost temeljne ili dodatne zarade te mogu učinkovito uskladiti ponudu i potražnju za radnom snagom. Ekonomija rada putem digitalnih platformi raste, a otprilike 11%

radne snage EU-a već je radilo i pružalo usluge na taj način (Urzí Brancati, Pesole i Fernandez Macias, 2020). Rad putem digitalnih radnih platformi podrazumijeva sav plaćeni rad koji se pruža putem ili posredovanjem tih platforme u širokom rasponu sektora, pri čemu taj rad može biti različitih oblika. Rad putem digitalnih radnih platformi sastoji se od poslova koji se često dijele na vrlo male zadatke. Usluge se često pružaju na zahtjev, a cijeli proces uključuju najmanje tri strane: platformu, klijenta (kupca usluge) i platformskog radnika (Europska komisija, 2020). To predstavlja problem pri pokušaju klasificiranja platformskog rada jer digitalne platforme nisu klasični poslodavci niti su njihovi radnici klasični radnici (Europski parlament, 2020).

Postoje dvije osnovne kategorije radnika koji rade putem digitalnih platformi. Prva skupina nudi intelektualne usluge, a njihov rad nije ograničen lokacijom na kojoj se obavlja. Druga skupina nudi usluge fizičkog rada, pa su takvi radnici ograničeni lokacijom na kojoj žive i rade. Unutar svake od tih skupina poslovi se mogu podijeliti na one koje nude više i niže kvalificirani radnici (Drahokoupil i Fabo, 2016). Radnopravni status ljudi koji rade putem digitalnih radnih platformi bio je u fokusu sudova kad je riječ o fizičkom radu u području osobnog prijevoza i dostave hrane. U nekim državama članicama EU-a takvi su parnični postupci rezultirali presudama najviših sudova temeljem kojih je došlo do ponovne klasifikacije tih radnika iz (lažne) samozaposlenosti u zaposlenost temeljem ugovora o radu (Europska komisija, 2021a).

Dokazi iz svih država članica EU-a pokazuju da su ljudi koji pružaju usluge putem interneta najčešće grupirani oko velikih gradova. Daljnja je razdjelnica predstavlja li rad putem digitalne radne platforme glavni ili dodatni izvor prihoda, a prema svim dostupnim pokazateljima za većinu radnika na platformama taj je rad dodatni izvor zarade (Urzí Brancati i sur., 2020). Zbog svega navedenoga može se reći da taj model rada često prebacuje ekonomski rizik poslovanja s poslodavca na radnika. Drugim riječima, brojni radnici koji rade putem platformi primorani su na sebe preuzeti rizike „poduzetnika“, dok je u stvarnosti malo dokaza da obavljaju neovisan posao (Europski parlament, 2020, 28). Zarade od rada putem digitalnih radnih platformi često nisu prijavljene niti porezno regulirane. Radnici koji tako rade imaju ograničene poticaje za prijavu tako zarađenih prihoda jer tim putem u pravilu ne ostvaruju radna i socijalna prava. Brojni radnici koji rade putem digitalnih radnih platformi nisu ni svjesni da bi sav prihod trebali prijaviti. Platforme sa svoje strane često nisu ni dužne prijavljivati zarade radnika. Mnoge od njih čak su sklone ne prijavljivati te prihode kako ih se ne bi poistovjećivalo s poslodavcima (Europska komisija, 2021a).

Uvjeti rada za radnike na platformama posebno su osjetljiva tema. S obzirom na to da u pravilu nisu u radnom odnosu, ti radnici nemaju brojna socijalna prava. Nadalje, rad putem digitalnih radnih platformi često je povezan s obvezom radnika da bude uvijek dostupan, što nakon nekog vremena drastično povećava razinu stresa. Na kraju, ali ne manje važno, rad putem digitalnih radnih platformi predstavlja poseban izazov za organizaciju takvih radnika. Budući da mnogi platformski

radnici imaju više od jednog poslodavca, sindikatima je vrlo teško kolektivno ih organizirati (Europska komisija, 2021a).

Praksa algoritamskog upravljanja također se negativno odražava na uvjete rada platformskih radnika. Riječ je o poluautomatiziranom donošenju odluka uz malo ljudskog angažmana kojim se strukturiraju radni uvjeti i daljinski upravlja disperziranom radnom snagom. Algoritamsko upravljanje radnike najčešće drži u neznanju o njihovim radnim uvjetima i raspodjeli zadataka, dok istodobno algoritmi koriste povratne informacije od klijenata kao osnovu za daljnju raspodjelu posla (Europski parlament, 2020, 28).

Stavovi o digitalnim platformama svakako su vrlo različiti. S jedne strane, optimisti tvrde da platforme osiguravaju dodatnu zaradu i posao brojnim pojedincima koji ranije nisu imali takve mogućnosti. S druge strane, pesimisti će reći da poslovni model digitalnih platformi iskorištava slabe točke tržišta rada te da ponekad egzistira na samom rubu zakonitosti. Koju god stranu medalje odabrali, očito je da je posrijedi vrlo dinamičan koncept koji se zbog brzog razvoja digitalne tehnologije konstantno razvija, pa ga u pravnom smislu nije jednostavno kodificirati. U ovom će se radu razmotriti opseg rada putem digitalnih radnih platformi u Hrvatskoj, radnopravni status takvih radnika, obveze digitalnih radnih platformi prema državi, kao i neki specifični aspekti kao što su učinci europske regulative i položaj stranih radnika.

Glavno polazište ovog rada predstavljaju spoznaje dosad objavljenih kvalitativnih istraživanja o radu putem digitalnih radnih platformi u Hrvatskoj koje stvaraju sliku loše reguliranog segmenta nacionalne ekonomije u kojem nedostaju sustavna rješenja. Daljnje polazište predstavljaju spoznaje kvantitativnih istraživanja koja su važna za stjecanje općeg uvida, ali nisu toliko u fokusu analize jer im je broj krajnje ograničen. Sva se ta istraživanja odnose na razdoblje od 2016. do danas, otkad je fenomen rada putem digitalnih radnih platformi uzeo maha u našoj zemlji. Dosad objavljena kvalitativna istraživanja u pravilu parcijalno razmatraju fenomen sagledavajući stanje s platformama samo u sektoru prometa ili pak IT industrije. Stoga rad nastoji premostiti spomenutu segmentaciju i stvoriti cjelovitu sliku o radu putem digitalnih radnih platformi u Hrvatskoj. Osim na dosad objavljenim istraživanjima, rad se temelji na analizi zakonodavnog okvira u tom području koji je u recentnom razdoblju promijenjen radi usklađivanja s europskim smjernicama. Primjenjuje se metoda deskriptivnog ili dijagnostičkog istraživanja koja omogućuje uopćavanje rezultata i pouzdano zaključivanje o značajkama proučavane pojave.

2. Direktiva o unapređenju uvjeta rada na digitalnim radnim platformama

U prosincu 2021. Europska komisija donijela je prijedlog Direktive o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi (Europska komisija, 2021b). U obrazloženju direktive navodi se da se u razdoblju 2016. – 2021. gospodarstvo digitalnih radnih platformi u EU-u povećalo otprilike 500% te da je 2021. više od 28 milijuna ljudi u Europskoj uniji radilo putem digitalnih radnih platformi. Usto, kaže se da

90% platformi aktivnih u sklopu EU-a kategorizira osobe koje tako rade kao samozaposlene. Međutim, puno je lažne samozaposlenosti gdje se u stvarnosti ne obavlja samostalan posao.

Prijedlogom direktive o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi (Europska komisija, 2021b) navodi se da definicija digitalnih radnih platformi ne bi trebala uključiti pružatelje usluga čija je primarna svrha korištenje ili dijeljenje resursa, kao što je kratkoročni najam smještaja. Ona bi trebala biti ograničena na pružatelje usluga za koje posao koji obavlja pojedinac predstavlja važnu i osnovnu, a ne samo manju ili isključivo pomoćnu komponentu. Ističe se da je opći cilj predložene direktive poboljšati uvjete rada i socijalna prava osoba koje rade putem platformi, dok su posebni ciljevi: osigurati da osobe koje rade putem platformi imaju odgovarajući radni status; osigurati pravednost, transparentnost i odgovornost u algoritamskom upravljanju i povećati transparentnost i svijest o radu putem platformi.

U kontekstu stranih radnika, u sklopu memoranduma obrazloženja koji je objavljen kao sastavni dio prijedloga Direktive o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi navodi se da digitalne radne platforme često imaju sjedište u jednoj zemlji, dok posluju u drugoj. Čak 59% svih osoba koje rade putem platformi u EU-u surađuje s klijentima iz drugih zemalja, što povećava složenost ugovornih odnosa. Nacionalna tijela kao što su inspekcije rada, institucije socijalne zaštite i porezna tijela, često ne znaju koje su digitalne radne platforme aktivne u njihovoj zemlji, koliko ljudi putem njih radi i koji je njihov radni status. Zbog svega toga postoji potreba da se inicijativom EU-a utvrde zajednička pravila koja će se primjenjivati na sve digitalne radne platforme koje posluju unutar EU-a kako bi se spriječila fragmentacija jedinstvenog tržišta u tom području. Među procijenjenim učincima direktive navodi se da bi njezin rezultat mogla biti reklasifikacija do četiri milijuna ljudi iz samozaposlenih u zaposlene, čime bi im se osigurao pristup pravima i zaštiti koje proizlaze iz radnog odnosa.

Jedna od najspornijih odredbi prijedloga te direktive svakako je ona iz članka 4. koja govori o oborivoj pravnoj pretpostavci zaposlenja. Tom se odredbom uspostavlja pravna pretpostavka da postoji radni odnos između digitalne radne platforme i osobe koja tako radi ako digitalna platforma za rad kontrolira određene elemente rada. Konkretno, ukoliko ispunjava najmanje dva od sljedećih uvjeta:

- i) učinkovito utvrđivanje visine naknade za rad ili određivanje njezinih gornjih granica;
- ii) zahtijevanje od osobe da poštuje posebna pravila u pogledu izgleda, ponašanja prema primatelju usluge ili rada;
- iii) nadziranje rada ili provjeravanje kvalitete rezultata rada;
- iv) učinkovito ograničavanje slobode, posebno diskrecijsko pravo odabira radnog vremena ili razdoblja odsutnosti;
- v) ograničavanje mogućnosti izgradnje baze klijenata ili rada za neku treću stranu.

Drugi važan segment nalazi se u članku 6., a odnosi se na algoritamsko upravljanje. Tu se od digitalnih radnih platformi zahtijeva da informiraju radnike o

upotrebi i ključnim značajkama automatiziranih sustava, koji se upotrebljavaju za praćenje, nadzor ili evaluaciju rada. U tom bi kontekstu platformski radnici trebali imati pravo na objašnjenje za odluku, izostanak odluke ili niz odluka koje su donesene ili su podržane automatiziranim sustavima, a koje znatno utječu na njihove radne uvjete. Osim toga, člankom se predviđa da digitalne radne platforme ne smiju obrađivati osobne podatke koji se odnose na radnike, a nisu neodvojivo povezani s izvršavanjem njihovih ugovornih obveza. U članku 7. navodi se da digitalne radne platforme moraju redovito pratiti učinak odluka koje se donose sustavima automatiziranog praćenja kako bi se ispravno procijenili rizici za sigurnost i zdravlje radnika.

Informacije o broju osoba koje redovito rade putem digitalnih radnih platformi i njihovu ugovornom ili radnom statusu ključne su kako bi se inspektorima rada, tijelima za socijalnu zaštitu i drugim relevantnim tijelima pomoglo u ispravnom utvrđivanju radnog statusa osoba koje rade putem platformi. Stoga, članak 12. prijedloga direktive navodi da digitalne radne platforme moraju svim relevantnim državnim tijelima staviti na raspolaganje: broj osoba koje redovito rade putem platformi i njihov ugovorni i radni status te opće uvjete koji se primjenjuju na te ugovorne odnose. Među važnijim odredbama je i ona iz čl. 15. kojom se od digitalnih radnih platformi zahtijeva da osiguraju mogućnost da osobe koje rade uspostave kontakt i komunikaciju jedni s drugima. Cilj je dati mogućnost da se osobe koje rade putem platformi međusobno upoznaju i komuniciraju kako bi mogle zaštititi svoje kolektivne interese, unatoč tomu što ne rade na istom radnom mjestu. Konačno, u čl. 19. navodi se da države članice trebaju utvrditi pravila o sankcijama koje se primjenjuju na kršenja nacionalnih odredbi donesenih u skladu s odredbama direktive kao i da te sankcije moraju biti učinkovite, proporcionalne i odvraćajuće.

Rasprave oko prijedloga Direktive o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi koje su vođene od svibnja 2022. u sklopu Europskog parlamenta dovele su do oštih podjela među političkim skupinama unutar te institucije. Kao rezultat tih sučeljavanja izbrisane su odredbe koje su govorile o pravnoj pretpostavci zaposlenja uz obrazloženje da bi to ugrozilo pravnu sigurnost EU-a i uzrokovalo masovnu reklasifikaciju radnika iz samozaposlenih u zaposlene. Umjesto toga, Odbor za zapošljavanje i socijalna pitanja Europskog parlamenta napravio je popis kriterija kojim platforma dokazuje da je radnik „stvarno” samozaposlen (Bourgery-Gonse, 2022). Napravljene su značajne promjene i u dijelu teksta koji se odnosi na algoritamsko upravljanje dodavanjem zahtjeva za još više transparentnosti o tome kako se ti automatizirani alati koriste i kako utječu na platformske radnike. Usto se odustalo od odredbi koje su zahtijevale širenje opsega direktive na sve radnike na koje utječe algoritamsko upravljanje te je, umjesto toga, fokus tih odredbi usmjeren samo na platformske radnike. Taj prilagođeni tekst direktive usvojen je u prosincu 2022. te bi trebao predstavljati osnovu za pregovarački mandat Europskog parlamenta s Vijećem EU-a o predmetnoj direktivi. Nakon stupanja na snagu direktive, države članice imat će dvije godine za njezin prijenos u nacionalna zakonodavstva.

3. Stanje u Hrvatskoj

Od 2016. rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj značajno se povećao, što je vidljivo iz sve većeg broja pružatelja usluga prijevoza i dostave koji rade za tvrtke kao što su Uber ili Glovo. Postotak platformskih radnika u Hrvatskoj, prema istraživanju COLLEEM II iz 2018. godine, iznosio je 12,1%.¹ Međutim, samo 36,6% hrvatskih platformskih radnika osiguravalo je 25% ili više svojih prihoda kroz takav rad. Rad putem digitalnih platformi predstavljao je glavni posao za manje od 2% hrvatskih platformskih radnika. Istraživanje nadalje pokazuje da je 9% hrvatskih radnika putem digitalnih radnih platformi svoje usluge pružalo digitalno, usluge na lokaciji pružalo je 6% radnika, dok je 3% radnika pružalo obje vrste usluga (Pesole, 2018, 18–35). Većina platformi koje posluju u Hrvatskoj globalne su, dok je postotak lokalnih platformi minimalan. Točan broj radnika koji rade putem digitalnih radnih platformi nije dostupan. Međutim, prema procjenama Poslovnog dnevnika u Hrvatskoj je 2020. godine putem digitalnih platformi radilo otprilike 40.000 ljudi (Blašković, 2021).

Novije istraživanje iz 2022. godine, u koje doduše nije bila uključena Hrvatska, ali je bilo uključeno 14 drugih država EU-a (starih i novih članica), pokazuje da su prethodno izneseni podaci za Hrvatsku i danas vjerojatno negdje na razini europskog prosjeka (Piasna, Wouter i Drahokoupil, 2022). Sukladno tom recentnom istraživanju, 17% radno sposobne populacije u zadnje dvije godine obavljalo je neku vrstu rada putem interneta. Od njih je otprilike jedna četvrtina (4,3%)² izjavilo da su posao obavljali putem digitalnih platformi pa ih se može smatrati platformskim radnicima. Preostale tri četvrtine ispitanika (12,6%) nisu izvršavali zadatke koji se mogu klasificirati kao platformski rad, nego su se bavili aktivnostima kao što je iznajmljivanje smještaja, prodaja robe ili pak generiranje prihoda putem društvenih mreža. Autori istraživanja smatraju da se samo 1,1% ispitanika može smatrati platformskim radnicima u punom smislu te riječi, jer su za platforme radili više od 20 sati tjedno i tako ostvarivali više od 50% prihoda.

Rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj može se obavljati na više načina: i) ugovorom o radu, ii) samozapošljavanjem, iii) građanskim ugovorom (ugovor o djelu). Ne postoje podaci koji pokazuju koliko platformskih radnika radi unutar navedenih načina obavljanja posla. Međutim, intervjui provedeni u sklopu projekta o digitalizaciji tržišta rada koji je u Hrvatskoj provodio istraživački tim Instituta za

¹ U 2017. Zajednički istraživački centar Europske komisije proveo je pilot-istraživanje COLLEEM, u partnerstvu s Općom upravom za zapošljavanje, socijalna pitanja i uključенost (DG-EMPL). Prvi pilot-val dovršen je 2017. i prikupio je 32.389 odgovora iz 14 država članica. Drugi je pilot (istraživanje COLLEEM II) prikupio 38.022 odgovora korisnika interneta u dobi od 16 do 74 godine iz 16 država članica EU-a: Hrvatske, Češke, Finske, Francuske, Njemačke, Mađarske, Irske, Italije, Litve, Nizozemske, Portugala, Španjolske, Švedske, Slovačke, Rumunjske i Ujedinjenog Kraljevstva (Europska komisija, 2023).

² Autori istraživanja ističu kako je tu riječ o minimalnom postotku, jer je moguće da neki od ispitanika nisu razumjeli pitanje.

razvoj i međunarodne odnose tijekom 2018. i 2019. pokazuju da je udio platformskih radnika s ugovorima o radu minimalan.³ Puno je uobičajenije da platformski radnici rade kao samozaposleni ili temeljem ugovora o djelu (Butković i Samardžija, 2019). Autorice poglavlja o Hrvatskoj u knjizi *Transnational, European and National Labour Relations: Flexicurity and New Economy* tvrde da je u našoj zemlji najzastupljeniji model rada platformskih radnika rad temeljem ugovora o djelu. Ipak, naglašavaju da u praksi velik dio rada putem digitalnih platformi ostaje neprijavljenim (Grgurev i Vukorepa, 2018, 252). Dok se rad temeljem ugovora o radu ubraja u kategoriju nesamostalnog rada i uživa zaštitu radnog zakonodavstva, rad samozaposlenih i temeljem ugovora o djelu predstavlja samostalan rad koji je reguliran isključivo odredbama građanskog i trgovačkog prava. Hrvatski Zakon o radu sadržava oborivu pretpostavku postojanja ugovora o radu. Međutim, u praksi je na hrvatskim sudovima dosta teško dokazati „rad na crno“ ili lažno samozapošljavanje.

U domeni pružanja intelektualnih usluga Hrvatsku zahvaćaju trendovi koji su primjetni i drugdje u svijetu. Tako je primjerice slobodan izbor mjesta rada za mnoge radnike više opterećenje negoli prednost. Brojni platformski radnici vlastiti dom smatraju najneproduktivnijim mjestom, jer im je teško odvojiti profesionalno od privatnog vremena. Stoga traže zajedničke radne prostore gdje mogu biti produktivniji te ujedno prevladati osjećaj izoliranosti (Butković i Samardžija, 2019, 182).

U području pružanja fizičkih usluga na lokaciji velik dio platformskog rada odnosi se na prijevoz. Godine 2018. promijenjen je Zakon o prijevozu u cestovnom prometu (NN, 41/18, 98/19, 30/21, 89/21, 114/22) kako bi se omogućio rad Ubera u Hrvatskoj. Usvojeni zakon, koji je kasnije dopunjavao, podržava liberalizaciju usluga prijevoza i u osnovi stvara jednake uvjete za digitalne platforme (kao što je Uber) i licencirane taksiste. Kao i drugdje u svijetu, Uber svoje partnere-vozače smatra nezavisnim ugovarateljima trećih strana i izričito navodi da oni nisu njegovi zaposlenici. Zakonom o prijevozu u cestovnom prometu propisano je da svi vozači koji obavljaju usluge prijevoza putnika moraju imati „licencu za obavljanje autotaksi prijevoza“, no ta je dozvola danas znatno jeftinija i dostupnija nego prije. Zato se može reći da se tim zakonom izjednačava status Uber prijevoznika i ostalih taksi vozila te da se istodobno onemogućuje inspekciji rada obavljanje posla kad je riječ o digitalnim platformama u području prijevoza.

Prema istraživanju Ive Bjelinski Radić iz 2018. godine, odnos Ubera prema vozačima u mnogim segmentima podsjeća na odnos poslodavca prema zaposleniku. Međutim, kvalificiranje odnosa između Ubera i njegovih vozača kao radnog odnosa značilo bi primjenu cijelog korpusa hrvatskoga radnog zakonodavstva na takve radnike, što bi bilo vrlo komplicirano. Prema autorici temeljna karakteristika vozača Ubera je pravo na izbor kada i koliko će raditi, što se teško može uklopiti

³ Projekt „Prilagodba industrijskih odnosa novim oblicima rada“ (referentni broj vs/2018/0039) financiran je od istraživačkog programa Opće uprave za zapošljavanje, socijalna pitanja i inkluziju Europske komisije tijekom 2018. i 2019. godine. Koordinator projekta bio je Institut za javne politike (IPP) iz Bukurešta, a Institut za razvoj i međunarodne odnose (IRMO) iz Zagreba kao projektni partner provodio je aktivnosti u Hrvatskoj.

u prilično krute i nefleksibilne odredbe hrvatskoga radnog prava o radnom vremenu, godišnjim odmorima i praznicima. Stoga se autorica po pitanju regulacije rada putem digitalnih platformi zalaže za definiranje srednje kategorije između radnika i samozaposlenih, tzv. ekonomski ovisnih osoba, kojima bi se osigurala ograničena zaštita iz područja radnog prava. Druge pak analize, kao primjerice ona Iskrice Domić (2020), govore da je glorificiranje rada putem digitalnih platformi kao fleksibilnog posla koji se može obavljati „kad god se poželi” u osnovi netočno. Intervjui koje je autorica napravila s hrvatskim dostavljačima za platforme Glovo i Wolt pokazali su da oni rijetko uzimaju pauze ili praznike. Prilikom dodjele dostava, aplikacija daje prioritet aktivnijim dostavljačima, pa uzimanje duljih višednevnih pauza može značiti da će po povratku s odmora dostavljači morati čekati da im potražnja ponovno poraste.

S obzirom na nedostatne statistike o apsolutnom broju radnika koji rade putem digitalnih platformi, udio stranih radnika u tom segmentu nacionalne ekonomije jako je teško odrediti. Stoga je zaključke o tome moguće formulirati samo u kvalitativnom smislu. U Hrvatskoj kao i drugdje postoje dva tipa stranih radnika koji putem internetskih platformi pružaju intelektualne usluge. Jedno su stranci koji rade udaljeno za hrvatska poduzeća, ali ne žive u Hrvatskoj. Radnopravni status tih radnika ne regulira se u Hrvatskoj. Drugi su tip digitalni nomadi koji ne rade za hrvatske poslodavce, nego u pravilu za strane poslodavce, ali se nalaze u Hrvatskoj (Butković, Samardžija i Rukavina, 2022, 67–68).

Koncept digitalnih nomada koji se u dobrom dijelu podudara s kategorijom stranih radnika u Hrvatskoj koji putem digitalnih radnih platformi nude intelektualne usluge uveden je Zakonom o strancima koji je stupio na snagu 2021. godine (NN, 133/2020). Zakon o strancima definirao ih je kao državljane trećih zemalja koji obavljaju poslove putem komunikacijske tehnologije za tvrtku ili vlastitu tvrtku koja nije registrirana u Hrvatskoj i ne obavlja poslove ili pruža usluge poslodavcima na području Hrvatske. Zakonske su izmjene regulirale i porezno oslobođenje za primitke koje će digitalni nomadi ostvarivati po osnovi tako stečenog statusa, a kako bi se time olakšala njihova odluka da odaberu Hrvatsku kao mjesto boravišta i rada. Usto, Hrvatski sabor je početkom ožujka 2021. izglasao zakonske izmjene po kojima digitalni nomadi ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu. Drugim riječima, to je pravo priznato državljanima trećih zemalja koji rabe digitalne tehnologije za obavljanje posla, a kojima je odobren privremeni boravak Hrvatskoj (MTS RH, 2021). Institut digitalnog nomada svakako eliminira problem dvostrukog oporezivanja, a zbog činjenice da se digitalni nomadi nalaze u Hrvatskoj, on pozitivno utječe na hrvatski proračun. Ipak, prema nekim mišljenjima, postojanje tog instituta u nekim sektorima demotivira strance da se zaposle u hrvatskim poduzećima (Butković i sur., 2022, 68).

Kad je riječ o stranim radnicima koji putem platformi pružaju fizičke usluge, velik problem predstavlja činjenica da u Hrvatskoj postoje brojni agregatori (posrednici između međunarodnih radnih platformi i radnika) koji su specijalizirani za uvoz radne snage iz trećih zemalja. U području prijevoza ili dostave oni često

objavljaju oglase za puno radno vrijeme i minimalnu plaću na koje se nitko iz Hrvatske ne želi javiti. Na taj način oni pribavljaju radne dozvole za uvoz radnika te istodobno potkopavaju domaću cijenu rada (Butković i sur., 2022). Tešku situaciju stranaca koji na taj način zarađuju za život dodatno pogoršava činjenica što Hrvatska nema odgovarajuće politike i mjere kojima bi se olakšala integracija stranaca na radnom mjestu kao i u društvu u cjelini. Stranci nailaze na poteškoće prilikom ostvarivanja prava iz područja zdravstvene i socijalne zaštite, a veliku prepreku na putu njihovu uspješnom integriranju stvara činjenica što država ne financira tečajevе jezika za strane radnike (Butković i sur., 2022, 75). Velik problem predstavlja i činjenica što se sa stranim radnicima koji ne govore hrvatskim jezikom sklapaju ugovori o radu na hrvatskom jeziku, što je nelogičnost koju bi trebalo što prije zakonski onemogućiti.⁴

Hrvatski sabor je u prosincu 2022. izglasao izmjene i dopune Zakona o radu i donio Zakon o suzbijanju neprijavljenog rada (NN, 151/2022) čije se odredbe izravno odnose na platformski rad. Prema odredbama Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o radu digitalne radne platforme prepoznate su kao poslodavac *sui generis*. One organiziraju rad koji obavljaju pojedinci na zahtjev primatelja usluge korištenjem digitalne tehnologije na daljinu ili izravno na određenoj lokaciji. Agregator je u sklopu tog zakona definiran kao fizička ili pravna osoba koja obavlja djelatnost zastupanja ili posredovanja za jednu ili više digitalnih radnih platformi. Ističe se da će digitalne radne platforme i agregatori, ukoliko organiziraju rad na području Hrvatske, podlijegati odredbama navedenih zakona bez obzira na mjesto njihova poslovnog nastana. Zakon o suzbijanju neprijavljenog rada propisuje uspostavu jedinstvene elektroničke evidencije rada za radnike te samozaposlene i druge osobe koje rade putem digitalnih platformi. Izmjenama i dopunama spomenutih zakona navodi se da su digitalne radne platforme i agregatori poslodavci svojim radnicima. Ipak, ukoliko osoba radom preko digitalne radne platforme ili agregatora ne ostvaruje godišnji prihod veći od 60% bruto iznosa triju mjesečnih minimalnih plaća, pretpostavka postojanja radnog odnosa neće vrijediti. Dugim riječima, za očekivati je da će temeljem navedenih odredbi, koje će stupiti na snagu 2024., znatan dio platformskih radnika koji tim putem ostvaruju temeljnu zaradu zamijeniti svoj status samozaposlenosti i građanske ugovore ugovorima o radu. Pritom treba naglasiti da je sadržaj takvih ugovora jasno propisan, pa će primjerice digitalnim radnim platformama ili agregatorima biti nametnute obveze vezano uz korištenje algoritamskog upravljanja.

Izmjenama i dopunama Zakona o radu i Zakonom o suzbijanju neprijavljenog rada nastojalo se transponirati odredbe prijedloga Direktive o unapređenju uvjeta rada na digitalnim platformama. Zato će uza sve poviše navedeno digitalne radne platforme i agregatori biti nadzirani od strane Ministarstva rada koje će voditi evidenciju o njihovim aktivnostima i broju radnika. Navedenim izmjenama i dopunama unose se vidni pomaci u područje platformskog rada, no neujednačena

⁴ To je ustanovljeno od strane više izlagače u sklopu okruglog stola „Položaj stranih radnika i radnica u Gradu Zagrebu“ koji je u organizaciji Skupštine Grada Zagreba održan u Staroj gradskoj vijećnici 18. travnja 2023. godine.

provedba i interpretacija zakona veliki je problem hrvatskog pravnog okvira s čime treba računati i u ovom području.

4. Rasprava i zaključci

Posljednjih se godina na hrvatskom tržištu pojavilo puno novih digitalnih radnih platformi i njihova se prisutnost osjeća u društvu. Istraživanja o opsegu platformskog rada u Hrvatskoj su rijetka, ali sva upućuju na to da je većini tih radnika to sporedna djelatnost. Čini se da je postotak radnika u Hrvatskoj kojima platforme predstavljaju glavni izvor prihoda manji od 2% (vidi Pesole, 2018). Usto, izgleda da su fizički rad putem platformi (ili rad na lokaciji) i intelektualni rad putem platformi u Hrvatskoj otprilike podjednako zastupljeni (Pesole, 2018). Ipak, sve su dostupne ankete stare već nekoliko godina i moguće je da se situacija nakon pandemije donekle promijenila.

Kad je riječ o istraživanjima koja razmatraju karakteristike platformskih radnika u Hrvatskoj i njihove uvjete rada, može se zaključiti da je njihov broj u odnosu na čisto kvantitativna istraživanja veći. Ipak, sva dosad objavljena kvalitativna istraživanja o toj temi usko su fokusirana na pojedine sektore ekonomije ili pak samo na pružanje fizičkih tj. intelektualnih usluga putem digitalnih radnih platformi. Novitet ovog rada u odnosu na postojeća kvalitativna istraživanja je u tome da se nastoji stvoriti cjelovita slika o radu putem digitalnih radnih platformi u Hrvatskoj uopćavanjem rezultata postojećih istraživanja. Usto, rad donosi analizu recentno promijenjenoga zakonskog okvira na tom području koji još nije bio predmet ozbiljnijih istraživačkih razmatranja.

U pravnom i fiskalnom smislu rad putem digitalnih platformi u Hrvatskoj dosad nije bio zadovoljavajuće reguliran. Zakon o radu i ostala regulativa bili su neprikladni stvarnosti rada putem digitalnih radnih platformi. Platformski su radnici uglavnom radili kao samozaposleni ili na temelju ugovora o djelu. To znači da su njihova prava bila regulirana samo odredbama građanskog i trgovačkog prava i da se na njih nije primjenjivalo radno pravo. Štoviše, velik dio rada putem digitalnih radnih platformi bio je neprijavljen, premda u ovom trenutku nije moguće spekulirati o njegovoj veličini. Platforme su sa svoje strane masovno lobirale kod Vlade da prihvati jedinstvenost njihova poslovnog modela koji ih lišava svih tradicionalnih obveza poslodavca. U tim se okolnostima slobodno može zaključiti da uvjeti rada platformskih radnika nisu bili transparentni i predvidivi. Liberalni Zakon o prijevozu u cestovnom prometu usvojen 2018. godine znatno je otežavao rad financijske i inspekcije rada, a u njemu tradicionalno zaposleni vozači i njihove udruge vide zaštitnika neloyalne konkurencije.

Prijedlog europske Direktive o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi iz prosinca 2021. nastao je zbog prijekne potrebe da u tom području ekonomije, koje je po definiciji transnacionalno, države članice EU-a uvedu više reda i ujednače postojeću praksu. Riječ je o skupu pravila koja bi trebala pružiti veću pravnu sigurnost kako bi se digitalnim radnim platformama omogućilo da u potpunosti iskoriste gospodarski potencijal jedinstvenog tržišta bez narušavanja principa jednakih uvjeta za sve aktere. U socijalnom smislu cilj je prijedloga direktive omogu-

čiti platformskim radnicima ispravnu klasifikaciju njihova radnog statusa, uživanje određenih socijalnih beneficija te dodatnu zaštitu u pogledu upotrebe algoritamskog upravljanja.

Hrvatska je brojne komponente te, još uvijek pravno nevažeće, direktive usvojila izmjenama i dopunama Zakona o radu i Zakona o suzbijanju neprijavljenog rada iz prosinca 2022. Tada se odustalo od kodificiranja platformskog rada kao posebne međukategorije između rada i samozaposlenosti, kao što je to predlagala Iva Bjelinski Radić (2018). Umjesto toga, Vlada se u dijalogu sa socijalnim partnerima odlučila za pristup prema kojem za radnike platformi i agregatora postoji pretpostavka radnog odnosa ukoliko oni tu aktivnost obavljaju dulje od tri mjeseca godišnje. S obzirom na to da odredbe spomenutih zakonskih izmjena stupaju na snagu tek početkom 2024. godine, platformama i agregatorima dano je dovoljno vremena da se prilagode novim okolnostima u kojima će njihove aktivnosti biti bitno više regulirane i nadzirane. Već se sada može zaključiti da će kod same provedbe od ključnog značaja biti spremnost sudova da se kršiteljima dosude primjerene novčane kazne. Ipak, za podrobnije sudove o kvaliteti usvojenih zakonskih rješenja trebat će pričekati još neko vrijeme kako bi se vidjeli njihovi učinci u praksi.

S obzirom na to da je apsolutni broj platformskih radnika u Hrvatskoj statistička nepoznanica, isto vrijedi i za strane platformske radnike. Brojni problemi stranih platformskih radnika preklapaju se s općim poteškoćama stranih radnika u Hrvatskoj, što iziskuje temeljito preispitivanje važećega zakonskog okvira i prakse. S obzirom na to da strani platformski radnici u velikom broju slučajeva ne poznaju hrvatski jezik, a još manje zakone, slobodno se može zaključiti da kao takvi predstavljaju jednu od najugroženijih skupina na domaćem tržištu rada. S njima se u pravilu ne bave ni mediji ni inspekcija rada, ali ni sindikati. Korak u pravom smjeru predstavljalo je ozakonjenje instituta digitalnog nomada u sklopu novog Zakona o strancima iz 2021. godine. Tako su strani radnici u Hrvatskoj koji putem digitalnih tehnologija pružaju intelektualne usluge dobili neka materijalna i socijalna prava koja su i za brojne takve domaće radnike zasad nedostižna. Slobodno se može reći da je institut digitalnog nomada utro put cjelovitom zakonskom rješenju pitanja platformskih radnika u Hrvatskoj koje je usvojeno dopunama Zakona o radu i Zakona o suzbijanju neprijavljenog rada u prosincu 2022. godine.

Literatura

- Bjelinski Radić, I. (2018). Izazovi radnog i socijalnog prava u svjetlu digitalizacije rada. *Zagrebačka pravna revija*, 7(3), 309–331.
- Blašковиć, A. (2021). 40.000 Hrvata radi na ovaj način, što im donose izmjene ZOR-a? *Poslovni dnevnik*. 10. ožujka 2021. <https://www.poslovni.hr/hrvatska/preko-online-platformi-radi-40-000-hrvata-sto-im-donose-izmjene-zor-a-4276940> (16.7.2023.)
- Bourgerie-Gonse, T. (2022). EU: MEPs reach agreement on platform workers directive after months of negotiations. *Euroactiv.com*. 19 prosinca 2022. <https://www.euroactiv.com/section/gig-economy/news/meps-tighten-platform-worker-protection-in-key-committee-vote/> (16.7.2023.)

- Butković, H. i Samardžija, V. (2019). *Digitalna transformacija tržišta rada u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Butković, H., Samardžija, V. i Rukavina, I. (2022) *Strani radnici u Hrvatskoj: Izazovi i mogućnosti za gospodarski i društveni razvoj*. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Domić, I. (2000) Malo mi je jedan život s Glovom. *Radnička prava*. 06. 10. 2020. <https://radnickaprava.org/tekstovi/clanci/malo-mi-je-jedan-zivot-s-glovom> (16.7.2023.)
- Drahokoupil, J. i Fabo, B. (2016) The platform economy and the disruption of the employment relationship. *ETUI Policy Brief*, No. 5.
- Europska komisija (2020) *Study to gather evidence on the working conditions of platform workers*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8280> (16.7.2023.)
- Europska komisija (2021a) *Thematic Review 2021 on Platform Work Synthesis Report*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8419&furtherPubs=yes> (16.7.2023.)
- Europska komisija (2021b). *Prijedlog direktive Europskog parlamenta i Vijeća o poboljšanju radnih uvjeta u radu putem platformi*. Bruxelles 9. prosinca 2021. COM (2021) 762 final.
- Europska komisija (2023). *EU Science Hub - Platform work and the "gig economy": the JRC COLLEEM surveys of digital labour platforms*. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/employment/platform-work_en (16.7.2023.)
- Europski parlament (2020). *The platform economy and precarious work*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652734/IPOL_STU\(2020\)652734_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652734/IPOL_STU(2020)652734_EN.pdf) (16.7.2023.)
- Grgurev, I. i Vukorepa, I. (2018). Flexible and New Forms of Employment in Croatia and their Pension Entitlement Aspects. U G. G. Sander, V. Tomljenović i N. Bodiroga-Vukobrat (Ur.), *Transnational, European and National Labour Relations: Flexicurity and New Economy*, (str. 241–262). Springer International Publishing AG.
- Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske (MTS RH) (2021). Digitalne nomade želi sve više zemalja u svijetu i EU-u. *Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske*. <https://mint.gov.hr/vijesti/digitalne-nomade-zeli-sve-vise-zemalja-u-svijetu-i-eu-u/22343> (16.7.2023.)
- Pesole, A., Urzì Brancati, M. C., Fernández-Macías, E., Biagi, F. i González Vázquez, I. (2018). *Platform Workers in Europe: Evidence from the COLLEEM Survey*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Piasna, A., Wouter, Z. i Drahokoupil, J. (2022). *The platform economy in Europe: Results from the second ETUI Internet platform work survey*. Brussels: ETUI.
- Urzì Brancati, M. C., Pesole, A. i Fernandez Macias, E. (2020). *New evidence on platform workers in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o radu. *Narodne novine*, 151/2022.
- Zakon o prijevozu u cestovnom prometu. *Narodne novine*, 41/18, 98/19, 30/21, 89/21, 114/22.
- Zakon o strancima. *Narodne novine*, 133/2020.
- Zakon o suzbijanju neprijavljenog rada. *Narodne novine*, 151/2022.

Employment via Digital Platforms in Croatia: What is the Position of Foreign Workers?

Hrvoje Butković

Summary

Work via digital platforms in Croatia has become more prevalent only in recent years and has not been adequately regulated until now. Consequently, digital labour platforms skilfully concealed the number of their workforce and working conditions. They often misclassified such workers as self-employed, and sometimes engaged in unfair competition within the market. In such chaotic circumstances, the position of foreign platform workers was particularly precarious. At the same time, it should be emphasised that, in the legal sense, foreign platform workers who provide intellectual services are in a much better position today compared to foreigners who, with the help of platforms, offer physical labour services. Faced with problems arising from uneven practices, in December 2021 the European Union adopted a proposal for a Directive on improving working conditions in platform work, which inspired the Croatian legislature to amend the Labour Act and the Act on Suppression of Undeclared Work. Substantive negotiations were conducted between the Government and social partners regarding these amendments, which will only enter into force in 2024. On paper, the adopted adjustments look promising for both domestic and foreign workers, but a more serious assessment of their effects will be possible only after the commencement of their practical application.

Keywords: digital platforms, platform workers, foreign workers, working conditions, digital nomads

Radovi u zborniku donose rezultate znanstvenih istraživanja povijesnih i recentnih kretanja stanovništva i postmigracijskih procesa na prostoru Hrvatske i susjednih zemalja. U radovima se iznose nove znanstvene spoznaje o povijesnim migracijama, suvremenim migracijama, promjeni političkih diskursa i narativa oko migracija i stavova o imigrantima i imigraciji.

MARIJETA RAJKOVIĆ IVETA,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Tekstovi zaslužuju pozornost znanstvene, stručne, a i šire javnosti koja se želi informirati o važnim i stalno prisutnim temama vezanim za migracijska kretanja kojima je hrvatsko područje, s različitim intenzitetom, neprekidno izloženo.

MARICA KARAKAŠ OBRADOV,
Hrvatski institut za povijest

Sanja Klempić Bogadi znanstvena je savjetnica u Institutu za istraživanje migracija. Voditeljica je Znanstvenog odjela za migracijska i demografska istraživanja. Od 2013. do 2020. bila je glavna i odgovorna urednica znanstvenog časopisa *Migracijske i etničke teme*.

Snježana Gregurović je sociologinja i viša znanstvena suradnica u Institutu za istraživanje migracija. Objavila je oko četrdeset znanstvenih i stručnih radova iz područja migracija, integracije migranata, migracijskih i integracijskih politika, etničnosti i multikulturalizma. Od 2013. suradnica je *Migration Policy Group* iz Bruxellesa.

Dubravka Mlinarić je povjesničarka i geografkinja u zvanju znanstvene savjetnice, zaposlena u Institutu za istraživanje migracija. Objavila je dvije knjige i više od šezdeset znanstvenih i stručnih radova iz područja hrvatske ranonovovjekovne povijesti, kartografije, demografije i migracija.

9 789536 028702 >

